

ARAP DİLİNDE KÂMİN MESELLER

Yakup KIZILKAYA

Doktora Tezi

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı

Prof. Dr. İbrahim YILMAZ

2014

Her Hakkı Saklıdır.

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Yakup KIZILKAYA

ARAP DİLİNDE KÂMİN MESELLER

DOKTORA TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. İbrahim YILMAZ

ERZURUM – 2014

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

10/10/2014

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Arap Dilinde Kâmin Meseller" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanması için verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

☐ ☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☐ ☐ Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

☒ ☐ Tezimin/Raporumun ...3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

[Tarih ve İmza]

[Yakup KIZILKAYA]

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. İbrahim YILMAZ danışmanlığında, Yakup KIZILKAYA tarafından hazırlanan bu çalışma 02 /10 / 2014 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. İbrahim YILMAZ

İmza:

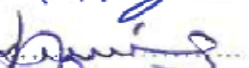
Jüri Üyesi : Prof. Dr. Süleyman TÜLÜCÜ

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Mustafa AĞIRMAN

İmza:

Jüri Üyesi : Doç Dr. İsmail DEMİR

İmza:

Jüri Üyesi : Doç Dr. Halil İbrahim TANÇ

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. / /

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET	V
ABSTRACT.....	VI
ÖNSÖZ	VII

GİRİŞ

ARAP DİLİNDE MESELLER

I. MESELİN SÖZLÜK ANLAMI.....	1
II. MESELİN İSTİLAH ANLAMI	6
III. MESELLERİN ÖNEMİ VE FAYDASI	10
A. Sosyal Yönden.....	10
B. Terbiyevî yönden	11
C. Dil Yönünden.....	12
D. Belagat Yönünden	13
E. Estetik Yönden.....	14
IV. MESELLERİN BAZI ÖZELLİKLERİ.....	14
A. Lafızda İcâz	16
B. Manada Doğruluk ve Tam İsabet	16
C. Teşbihte Mükemmellik.....	16
D. Tevriye ve Kinâyede Yüksek Nitelik.....	17
E. Yaygınlık	18
F. İbarede Değişmezlik.....	19
G. Ses Ahengi.....	19
H. Edebî İçerik	20
V. DARB-I MESEL	21
VI. MESEL VE HİKMET	25
VII. MESEL VE DİĞER YAYGIN SÖZLER	27
VIII. MESELİN ÇEŞİTLERİ	28
A. Dönemlerine Göre Meseller	28
1. Cahiliye Dönemine Ait Meseller	28
2. İslâmî Döneme Ait Meseller	30
3. Müvelled Meseller	34

4. Avam Meselleri	35
B. Ortaya Çıkış Sebeplerine Göre Meseller	35
C. İstilahî Bakımdan Meseller	38
1. Mûcez Meseller	38
2. Kıyâsî meseller	39
3. Hurâfî Meseller	41
D. Gramer Bakımından Meseller	41
IX. İslam'da Meseller	42
X. Meselin Menşei ve Bu Konudaki Eserler	45

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA MESELLER

1.1. TARİFİ	52
1.2. ÖNEMİ	55
1.3. KUR'ÂN'DA DARB-I MESEL	58
1.4. KUR'ÂN-I KERÎM'DE MESEL KELİMESİ	61
1.5. KISIMLARI	66
1.5.1. Zâhir Meseller	66
1.5.2. Mûcez Meseller	70
1.5.3. Kâmin Meseller	74
1.6. FAYDASI	76
1.6.1. Kıyas İmkânı Sunar	77
1.6.2. Muarızın İtirazını Çürütürken İnananın Güvenini Artırır	78
1.6.3. Hayatttan Örneklerle Gaybî Hakikatleri Bildirir	79
1.6.4. Tebliğde Kullanılan Unsurlardır	80
1.6.5. Hâle Uygun Örneklerdir	81
1.7. HEDEFLERİ	81
1.7.1. Somutlaştırmak	82
1.7.2. İkna Etmek	83
1.7.3. İsteklendirmek-Nefret Ettirmek	83
1.7.4. İbretlik Manzaralar Sunmak	84
1.7.5. Heyecan Veya Endişe Duygularını Uyarmak	85

1.7.6. Övmek Veya Yermek, Tazim Veya Tahkir Etmek	85
1.7.7. Düşünmeye Sevk Etmek	86

İKİNCİ BÖLÜM

KÂMİN MESELLER

2.1. TARİFİ	87
2.2. ÖNEMİ	96
2.3. BU KONUDAKİ ÇALIŞMALAR	97
2.4. KONULARINA GÖRE KÂMİN MESELLER	99
2.4.1. İlim ve Hikmet	99
2.4.2. Müsamaha.....	103
2.4.3. Müşavere.....	107
2.4.4. Sorumluluk	109
2.4.5. Mutluluk	111
2.4.6. Hatadan dönmek	113
2.4.7. Doğruluk	114
2.4.8. Sabır ve Sebat	116
2.4.9. Başarı	119
2.4.10. Birlik ve beraberlik.....	120
2.4.11. Affetmek.....	124
2.4.12. Ahde vefa	129
2.4.13. İtidal.....	132
2.4.14. İyilik	136
2.4.15. Methetmek	139
2.4.16. Kısas	144
2.4.17. Uyum.....	147
2.4.18. İhtimam göstermek.....	149
2.4.19. Gayret etmek	151
2.4.20. Araştırma	152
2.4.21. İnsanlık Dereceleri.....	155
2.4.22. Dönüşüm	159
2.4.23. Uyarı.....	163

2.4.24. Tehdit	167
2.4.25. Pişmanlık.....	169
2.4.26. Söylem-Eylem Uyuşmazlığı	174
2.4.27. Kötü Arkadaşlık, Nankörlük	177
2.4.28. Küçümsemek.....	180
2.4.29. Yalan ve Aldatma	182
2.4.30. Alay Etme, Karalama, Tecessüs.....	186
2.4.31. Cimrilik ve Mal Sevgisi	189
2.4.32. Kendini Beğenme ve Büyüklenme.....	190
2.4.33. Hamakat ve Cehâlet	192
2.4.34. Münafıklık ve riyakârlık	197
2.4.35. Gelişme ve Değişmeye Karşı Direnç	200
2.4.36. Olmayacak Şeyi İstemek	201
2.4.37. Aldanmak ve Kaybetmek	204
2.4.38. Önemsememek.....	208
2.4.39. Gaflet.....	210
2.4.40. Zorbalık	213
2.4.41. Ayırışmak.....	214
2.4.42. Yoldan çıkmak.....	218
2.4.43. Öfke.....	221
2.4.44. Kin ve haset.....	222
2.4.45. Acelecilik	224
2.4.46. Aşırılık.....	228
2.4.47. Ümitsizlik ve Korku.....	229
2.5. KADÎM ESERLERDE KÂMİN MESELLER	231
2.6. EMSÂL ESERLERİNDE ÂYET-İ KERÎME ve MESEL İRTİBATLARI...	252
SONUÇ	256
MESEL İNDEKSİ.....	258
ÂYET-İ KERÎME İNDEKSİ.....	265
KAYNAKÇA.....	271
ÖZGEÇMİŞ	280

ÖZET**DOKTORA TEZİ
ARAP DİLİNDE KÂMİN MESELLER****Yakup KIZILKAYA****Danışman: Prof. Dr. İbrahim YILMAZ****2014 – Sayfa: 290****Jüri: Prof. Dr. İbrahim YILMAZ****Prof. Dr. Süleyman TÜLÜCÜ****Prof. Dr. Mustafa AĞIRMAN****Doç Dr. Halil İbrahim TANÇ****Doç Dr. İsmail DEMİR**

Atasözleri (Arap dilindeki ismiyle meseller), bir toplumun dil ve anlayışını en iyi yansıtan vasıtalardan biridir. Bundan dolayı Kur’ân’ın ilk muhataplarının hayat algısını, düşünce tarzını, yaşam biçimini yansıtan Arap meselleriyle ayet-i kerimelerin anlam ilişkileri, ayetlerde ortaya konulan mesajları anlama noktasında imkânlar sunabilir. “Kâmin mesel” teriminin Arap dilindeki konumunu da irdeleyen bu çalışmada, Arap meselleri ile mana bakımından irtibatlı oldukları düşünülen Kur’ân ayetleri, konularına göre tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunlar içerisinde özellikle ilk dönem meselleri seçilerek anlamca ilgili oldukları Kur’ân ayetleriyle münasebetleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu çalışma, bu alanda bize ulaşan literatürü, değerlendirmeye tabi tutarak bir araya getirmeyi de hedeflemektedir.

Anahtar kelimeler: Atasözü, mesel, emsal, dil, kâmin, ayet-i kerime.

ABSTRACT**Ph. D. DISSERTATION
KÂMIN PROVERBS IN ARABIC LANGUAGE****Yakup KIZILKAYA****Advisor: Prof. Dr. İbrahim YILMAZ****2014 – Pages: 290****Jury: Prof. Dr. İbrahim YILMAZ****Prof. Dr. Süleyman TÜLÜCÜ****Prof. Dr. Mustafa AĞIRMAN****Assoc. Prof. Dr. Halil İbrahim TANÇ****Assoc. Prof. Dr.İsmail DEMİR**

Proverbs (they are called parables in Arabic language) are one of the best means of reflecting the language and understanding of a community. Therefore, it can offer opportunities at the point of understanding the message revealed from verse, perception of life of the first respondents of the Qur'an, way of thinking, a way of life that reflects the sense of the parable of relations with the verses. In this study, which examined the term “Kâmin mesel” position in the Arabic language, the Arab proverbs which are believed to be connected with the spiritual verses of the Qur'an are tried to be compiled according to their subjects. Especially in the first period parables were selected among these and their relations with the verses of the Qur'an to which they are related in terms of meaning are focused. Furthermore, this study aims at bringing the literature in this area together through evaluation.

Key Words: Proverb, parable, parables, language, kâmin, Qur'anic verse.

ÖNSÖZ

İnsanlar duygu ve düşüncelerini muhataplarına aktarmada temsili anlatım tarzına büyük oranda başvururlar. Bu tarzın en güzel örnekleri de mesellerde hayat bulur. Dil, edebiyat ve münazaralarda hakemliğine başvurulacak dereceye kadar yükselebilen meseller, milletlerin tecrübelerinin bir ürünü ve düşüncelerinin somut bir formu olarak nesilden nesile aktarılırlar. İnsanların bazen bir fikri açıklamada, bazen manayı somutlaştırmada, bazen de savundukları iddialara delil sunmada dilin vazgeçilmez unsurları olarak meselleri yaygın şekilde kullanmaları, bunlara verdikleri önemi gösterirken, mesellerin içerikleri de onların hayatında nelerin önemli olduğuna işarette bulunur.

Hayatta karşılaşılan kişisel ve toplumsal sorunlardan başarı ile çıkmanın en önemli yolu bilinçlilik, bilinçli olmanın yolu da hatalı davranışların sebebiyet vereceği sonuçları bilmektir. İnsanın ömrü, bütün hayatı tecrübeye yetmeyeceğine göre hayatı verimli kullanabilme adına insan, öncekilerin tecrübelerinden yararlanmayı bilmelidir. Bu tecrübelerin yer aldığı kaynaklardan en kapsamlı olanı ise; meseldir.

Mesellerin genelinde göze çarpan husus onların; iyiye, doğruya, hakka, adalete yönelten üsluplarıdır. Bu manada, az bir kısmı bir tarafa bırakılırsa mesellerin hedeflerinin Kur'ân'ın hedefleriyle örtüştüğü söylenebilir. Kur'ân gerek geçmiş toplumların başından geçen, gerek yaşanması muhtemel durumlardan haber vererek insanın önüne koyduğu örneklerle onda bir bilinç oluşturmayı, dolayısıyla ona hayatı kolaylaştıracak imkânlar sunmayı hedeflemektedir. Böyle bir hedefi olan bir hitabın da önceki ve sonrakilerin tecrübe ve bilgisini barındırdığı, insanın hayatında ona lazım olacak malumatı içerdığı muhakkaktır.

Sünnetullah gereği her topluma yaşayışına, kültürüne, ilerledikleri sahalara, bilgilerinin derecelerine, önem atfettikleri şeylere ve hassaten ihtiyaçları olan alanlara uygun mucizeler gönderilmiştir. Hz. Musa zamanının meşhur sihir bilgileriyle, sihre ait mucizelerle mücehhez kılınırken, Hz. İsa'ya zamanında insanlığın ilerlediği tıp alanında mucizeler verilmiştir. Değişmeyen Sünnetullah Hz. Peygamberle devam etmiş, Sünnetullah değişmemiş ama mucizeler değişmiştir. Çünkü yaşayış, ilim, anlayış, toplumun yapısı değişmiştir. Hz. Peygambere verilen mucize de zamanın ruhuna uygun olan ve bundan sonra bütün insanlığın ihtiyacına cevap vereceğini ifade eden Kur'ân'dır.

Artık toplum hayatına hâkim olan şey uğruna savaş veya barış yapılacak derecede önem atfedilen şiir, emsâl ve hitabettir. Bunların sahip olduğu fesahat ve belagattir. Somut mucizelerin devri geçmiş, sözün gücünün üstün olduğu devir gelmiştir. Zamanın ruhuna uygun olarak ümmi olan Rasulullah (s.a.v.) kelamın en fasihi, hikmetin en yücesi ve emsâlin en beliğiyle gönderilmiş, İslam karşıtı Velid b. Muğire gibi zamanın meşhur şiir ustaları dahi Kur'ân'ın bu özelliğini itiraf etmek zorunda kalmıştır.

Bu çalışma dönemin itibar gören şiir, hitabet ve mesel gibi edebi mahsulleri arasından toplumun fikir ve düşünce dünyasını en iyi yansıtan ve bu manada şiir ve hitabetten daha kapsamlı olan meselleri ele almakta, onları, Kur'ân ayetleriyle olan anlam ilişkileri noktasında araştırmaya çalışmaktadır. Ayetlerle mesellerin dil ve anlam bakımından benzerliklerini göstermeye çalışırken yeri geldikçe Kur'ân'ın fesahatinden de bahsetmektedir. Tabidir ki bu çalışma, Arap meselleri içerisinde Kur'ân'ın ruhuna uygun olanları içermekte, Mushaf'ın iki kapağı arasında yer alması mümkün olmayan Cahiliye döneminde Araplar arasında üstünlük vasıtası görülen ancak İslam'ın uygun görmediği hatta yasakladığı ırkçılık, asabiyet, intikam, kadın ve içkiyi öven tarzdaki meselleri barındırmamaktadır.

Bazı kaynaklarda Kur'ân mesellerinin bir çeşidi olarak da tanımlanabilmiş olan “kâmin mesel” ıstılahını inceleyen bu çalışmanın, ileriki bölümlerinde ele alınacağı üzere bu ıstılah; anlamları, Kur'ân ayetlerinde mevcut olan Arap ve Acem meselleri için kullanılmaktadır. Bildiğimiz kadarıyla kâmin mesel konusunda, İbn Hayr el-İşbîlî'nin *Fehrese*'sinde zikrettiği ve bize ulaşmayan iki eserden başka müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Sadece devrinde Arap ve Acem mesellerini manaları yönünden Kur'ân ayetleriyle ilişkilendirmekte meşhur olan el-Huseyn b. el-Fadl'a nispet edilen *el-Emsâlu'l-kâmine fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* adında ve risale sayılabilecek tarzda 61 meseli içeren bir eser bulunmaktadır. Bu eser de bizzat el-Huseyn b. el-Fadl tarafından telif edilmemiştir. Kendisine Kur'ân'daki Arap ve Acem mesellerinden sorulmuş o da bu mesellerin manasını içeren ayetleri söylemiştir. Raviler silsile yoluyla onun bu ifadelerini nakletmiş ve ravilerden biri tarafından bu rivayetler kitap haline getirilmiştir. el-Huseyn b. el-Fadl veya Muhammed b. İdrîs eş-Şâfi'î'ye nispeti mümkün olan bu eser, sadece bu iki alim tarafından söylenen mesel ve ayetlerden oluşmamakta olup, muhtemelen 25 tanesi rivayet eden tarafından eklenmiştir.

Bu eser dışında es-Se‘âlibî’nin *Hâssu’l-hâs* adlı eserinin bir bölümünde “kâmin mesel” ismini vermediği fakat mesel ve ayetleri ele alış tarzlarıyla bu alanda değerlendirilebilecek kısa bir bölüm mevcuttu. Kısacası bu alanda kapsamlı bir eserin bulunmaması, bizi kâmin meseller hususunda araştırmaya teşvik eden asıl saik oldu. Yine alanın otoriteleri olan kadim Arap emsâli müelliflerinin, meselleri açıklarken ayet-i kerimelerden örnekler sunmaları, mesel ile ayet arasındaki irtibatı zikretmeleri de böyle bir çalışmanın yapılabileceği noktasında bizi gayretlendirdi.

Bu çalışmanın girişinde isim ve içerikleri hakkında bilgi verilen temel emsâl kitaplarından; bunlar içerisinde yoğunlukla Ebû ‘Ubeyd’in *el-Emsâl*’i, Ebû Hilâl el-‘Askerî’nin *Cemheretu’l-emsâl*’i ve el-Meydânî’nin *Mecma‘u’l-emsâl*’inden meseller seçilmiştir. Kur’ân ayetleri ile mesellerin münasebetleri üzerinde durulacağından seçilen mesellerin özellikle ilk dönem meselleri olmasına dikkat edilmiş, mesellerin manası lugat eserleri yardımıyla açıklanmaya, ilk defa kim tarafından ve niçin söylendiği ve hangi durumlarda kullanıldığını emsâl eserleri vasıtasıyla tespit edilmeye çalışılmış ve mana yönünden irtibatlı olduğu düşünülen ayet-i kerimeyle mesel ilişkilendirilmiştir. Ayrıca Ahmed el-Hâşimî’nin *Cevâhiru’l-edeb* adlı eserinde kâmin mesel adıyla zikredilen ayet-i kerimeler de incelenerek, ayet-i kerimelerin manalarıyla irtibatlı meseller, kaynaklardan tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmada biri Allah’ın diğeri beşerin sözü olmaları hasebiyle nitelik bakımından farklı olan Kur’ân ayetleriyle Arap meselleri arasında bir kıyaslamaya gidilmemiştir. Çalışmanın hedefi; Kur’ân’ın ilk defa kendilerine indiği insanların dil, düşünce ve kültürünün yansıdığı meseller yardımıyla Kur’an ayetlerini anlamaya çalışmaktır. Çünkü kullandıkları dil unsurları yardımıyla ilk muhataplarının Kur’an’ı nasıl anladıklarını bilmek, Kur’an’ı doğru anlama noktasında imkânlar sunacaktır. Bu çalışmanın bir hedefi de; sözün en mükemmeli olan ayet-i kerimelerin konuşmalarımızda yer almasına katkı sunmaktır.

Bu çalışmada, seçilen meseller ile ayet-i kerimelerin anlam yönünden münasebetleri noktasında hassas davranılmaya çalışılmış olup ayet-i kerimeler, büyük oranda irtibatlı oldukları mesellerin manasını barındırmaktadırlar. Bununla birlikte mesel ve ayet arasında genel manayı etkilemeyecek küçük farklılıklar her zaman söz konusu olabilir.

Çalışma, bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Girişte, Arap Dilinde Mesel kavramı çeşitli yönleriyle ayrıntılı biçimde ele alınmıştır.

Birinci bölümde Kur'ân meselleri incelenmiş, Kur'ân meselleriyle Arap meselleri arasındaki fark ve irtibatlar açıklanmaya bu bağlamda kâmin mesellerin Kur'ân'a göre konumu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Kâmin mesel ıstılahının kapsamını da irdeleyen ikinci bölümde; Kur'ân ayetleriyle münasebeti bulunan Arap meselleri tespit edilmeye çalışılmış, bu bağlamda mesellerle ayet-i kerimeler arasındaki irtibatlara değinilmiştir. Ayrıca bu son bölümde daha önce kâmin mesel alanında yapılan önceki çalışmalar, bir araya getirilerek incelenmiştir.

Tezimizin her aşamasında değerli zaman, fikir ve emeklerini sarf ederek teşvik ve yardımlarını esirgemeyen muhterem hocalarım Prof Dr. Süleyman Tülücü, Prof. Dr. İbrahim Yılmaz, Prof. Dr. Mustafa Ağırman, Doç. Dr. İsmail Demir ve Doç. Dr. Halil İbrahim Tanç Beylere teşekkürü borç bilirim.

Erzurum – 2014

Yakup KIZILKAYA

GİRİŞ

ARAP DİLİNDE MESELLER

I. MESELİN SÖZLÜK ANLAMI

Sözlük anlamı bakımından “Örnek, benzer, denk, gibi, hüccet, delil ve hadis” anlamlarına gelen mesel kelimesinin, “Ayakta dikilmek” anlamına gelen مُثُول (musûl), “Örnek” manasına gelen المِثَال (misâl)¹, “Benzemek” manasındaki المماثلة (mumâsele), “Bir şeyin başka bir şeye benzetilmesi” demek olan التمثيل (temsîl)² veya “Benzeşmek” anlamına gelen التماثل (temâsul)³den³ iştikâkı mümkün görülmekte olup, Arap dilinde bu kelimenin dayandığı m-s-l (م-ث-ل) kökünden gelen kelimeler şu formlarda kullanılmaktadır:

المِثْلُ: “Benzer, denk, gibi” anlamlarına gelen kelime iki şeyi eşitlemek için kullanılır.⁴ مِثْل veya مَثَل kelimeleri iki şeyin birbiri ile mutabakatı durumunda kullanılırlar. Bu durum; mumâsele olarak ifade edilir. Bazı yönlerden benzer olup bazı yönlerden benzer olmama durumu ise muşâbehehtir. İbn Berrî (ö.1054/1644) mumâseleyi, açıklarken musâvât (eşitlik) ile karşılaştırır ve şöyle der: “Musavat, bir konuda ortak olan iki şey için kullanılır. Ancak bu iki şey, tür olarak birbirinden farklıdır. Bunlar arasındaki eşitlik miktar bakımındandır. Bunu belirtmek için نَحْو kelimesi de kullanılabilir. Mumâsele ise, ancak bütün hususlarda birbiri ile uyumlu olan şeyler için kullanılır. “Bu, bunun mislidir.” Dediğimizde “Bu, bunun yerine geçer”

¹ el-Meydânî, Ebu'l-Fazl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm en-Neysâbûrî, *Mecma'u'l-emsâl*, I-II, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, 1374/1955, I, I, 5.

² Sellheim, Rudolf, *el-Emsâlu'l-'Arabîyyeti'l-kadîme ma'a i'tinâin hâssin bi Kitâbi'l-emsâl li Ebî 'Ubeyd*, nşr. Ramazan 'Abduttevvâb, Lübnan, 1391/1971, s. 21-22.

³ el-'Askerî, Ebû Hilâl el-Hasan b. Abdullah b Sehl, *Cemheretu'l-emsâl*, I-II, nşr. Ahmed Abdusselâm vd., Beyrut, 1408/1988, I, 11.

⁴ İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mukerrem, *Lisânu'l-'Arab*, I-XX, Beyrut, tsz., XI, 610.

anlamına gelir.⁵ Dolayısıyla mesel kelimesiyle yapılan bir benzetme diğer benzetme kelimelerinden çok daha kapsamlı ve kuvvetli bir benzetmedir.

الأمثال: “Örnek, hüccet, delil ve hadis (söz, ifade)” manalarına gelir. Çoğulu الأمثال şeklindedir. Aynı zamanda “Sözden alıntı yapılan kısım veya benzer durumlarda değiştirilmeden aynen tekrarlanan söz” anlamını da verir. Birbirine benzeyen toprak parçaları için de الأمثال kelimesi kullanılmaktadır.⁶

المِثَال: “Örnek, model, miktar, kısas, yatak ve kalıp” anlamına gelmektedir.⁷

Çoğulu أمثلة ve مِثْل şeklindedir. Miktar anlamına gelmesinin sebebi, misal olarak kullanıldığı anlamların onunla değerlendirilmeleri sebebiyledir. Sarf ilminde başka kelimeler için örnek olarak kullanılan bir takım kelimelere emsile denilmesi de bu yüzdendir. Kısas manası ise kısas uygulanan nesne veya durumun, diğer nesne veya duruma benzetilmesinden dolayıdır. المِثَال kelimesinin kalıp manasına geldiği İmam-ı Azam Ebû Hanîfe tarafından söylenmiştir. Ebû Hanîfe bu manaya, “Bozulmuş olan mızrak ucunun düzeltilmesi için içine sokulup dövüldüğü alete misal” denildiğini söyleyerek delil getirir.⁸ Kendisi ile hayvanlara damga vurulan işaretlenmiş taşa da misâl denilmektedir.⁹

التَّمثال ve التَّمثال: “Resim” manasındadır. Çoğul şekli تماثيل ’dir. Enbiya 21/52 ve Sebe 34/13 âyet-i kerîmelerinde geçtiği üzere “heykel” manasında, şekil almış nesneye

⁵ ez-Zebîdî, Muhammed Murtazâ el-Huseynî, *Tâcu'l-Arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, I-XXXIX, nşr. Mustafa Hicâzî, Kuveyt, 1998, XXX, 380.

⁶ el-Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh, tâcu'l-luga ve shâhu'l-'Arabîyye*, I-VI, nşr. Ahmet Abdulgâfur 'Attar, Kahire, 1984, V, 1816; İbrahim Mustafa, vd., *el-Mu'cemu'l-vasît*, İstanbul, 1992, s. 854; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, XXX, 388.

⁷ el-Cevherî, *es-Sihâh*, V, 1816; ez-Zâvî, et-Tâhir Ahmet, *Muhtâru'l-kâmûs, muretteb alâ tarîkati'l-muhtâri's-sihâh ve'l-misbâhu'l-munîr*, Libya-Tunus, tsz., s. 566; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, XXX, 381, 388; el-Fîrûzâbâdî, Mecdud-Din Muhammed b. Ya'kub, *el-Kâmûsu'l-Muhîr*, nşr. Mektebetu't-Tahkîk ve't-Turâs fî Muesseseti'r-Risale, Lübnan- Beyrut, 2005, s. 1056.

⁸ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, XXX, 382, 388.

⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XI, 610.

timsal denildiği gibi¹⁰ gölgeye de denilmektedir.¹¹ bir şeyin benzer biçimini almış maddi varlıklar heykel diye isimlendirildiği gibi, manaların zihinde suretlendirilmesi de tasavvur ismini alır.

المِثَالَة: “Deniz feneri” demektir. Böyle denilmesinin sebebi bir yere dikilmesinden ve ona bakılarak yön tayin edilmesinden dolayıdır.¹² المِثْلَة: المِثْلَة kelimesiyle aynı manadan olarak “İbretlik ceza” anlamına gelir. Bu kelimenin çoğul şeklinin geçtiği وَقَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمُ الْمَثَلَاتُ “Onlardan önce ibret alınacak birçok azap gelip geçmiştir”¹³ âyet-i kerîmesinde cezalar, başkalarına örnek olması için الْمَثَلَاتُ kelimesiyle ifade edilmiştir.

المِثَالَة: “Fazilet, erdem.”, المِثْل: “Faziletli, erdemli örnek kişi.”, الْأَمْثَلُ de “En faziletli, erdemli” anlamına gelir.¹⁴ أَشَدُّ النَّاسِ بَلَاءً الْأَنْبِيَاءُ ثُمَّ الْأَمْثَلُ فَأَلْأَمْثَلُ “İnsanların belâyâ en çok duçar olanları, nebiler, nebilerden sonra derecesine göre başkalarıdır”¹⁵ hadis-i şerifinde geçen الْأَمْثَلُ kelimesi, “Peygamberlere ahlâkî yönden, ilmi yönden en çok benzeyen ve bu yönleriyle üstün olan” anlamını verir. أَمْثَلُ kelimesinin müennesinin geçtiği Taha Sûresinin 63. âyet-i kerîmesindeki الطَّرِيقَةُ الْمَثَلَى ifadesi hakka en yakın, en üstün, en yüce, örnek, ideal yol (hayat tarzı) anlamlarına gelmektedir.¹⁶ Yine المَرِيضُ الْيَوْمَ “Hasta, bugün daha iyi” demektir.¹⁷

¹⁰ er-Râgıb el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed, *el-Mufredât fî garîbi'l-Kur'ân*, I-II, nşr. Mektebet-u Nezâr Mustafa el Bâz, Mekke, tsz, II, 596.

¹¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XI, 613.

¹² ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, XXX, 387-388.

¹³ er-Ra'd: 13/6.

¹⁴ er-Râzî, Muhammed b. Ebî Bekir b. Abdilkâdir, *Muhtaru's-Sihâh*, Lübnan, 1986, s. 257.

¹⁵ et-Tirmîzî, *Zühd*, 57(2398).

¹⁶ ez-Zâvî, *Muhtaru'l-kâmûs*, s. 566.

¹⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XI, 613.

مَثَلُ الرَّجُلِ¹⁸ “Dikilmek” anlamına gelmektedir. mastarı: مَثَلٌ muzarisi: مَثَلٌ

“Adam birinin karşısına dikildi”¹⁹ ifadesi kişinin bir heykel gibi ayakta dikili kaldığını anlatmak içindir. مَثَلُ الرَّجُلِ قِيَامًا فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ. “Kim insanların kendisi için hazır ol vaziyeti almasından hoşlanırsa ateşten yerine hazırlansın”²⁰ hadis-i şerifinde de bu manadadır. Söz veya yazılarda kullanılan misaller de adeta ortaya konulan timsaller gibidir. Bu sayede dinleyen veya okuyan, misale bakarak manayı anlamaya çalışır. Bu manada misal, soyut olan manayı somutlaştırmak için kullanılmaktadır. مَثَلُ فُلَانٍ فُلَانًا ifadesi “Birisi başkası gibi oldu, onun yerine geçti” anlamına gelirken مَثَلُ فُلَانًا فُلَانًا fiili ب harfi cerri ile kullanıldığında مَثَلُ فُلَانًا ifadesindeki gibi “Birini başkasına benzetti ve ikisini bir saydı” manasını verir.²¹

أَمْثَلُ harf-i cerri ile, “Kıyas yapmak” anlamına gelir ve hukuk dilinde kullanılır.

Birisinin hâkime أَمْثَلَنِي مِنْ فُلَانٍ demesi; “Beni, falanca gibi yargıla, benim hakkımda falancaya verilen hüküm gibi hükmet, kıyas yap” anlamlarına gelir.²² أَمْثَلَ السُّلْطَانُ فُلَانًا “Sultan falancayı misli ile cezalandırdı.” demek sultanın o kişiye, o kişinin başkasına yaptığı şekilde muamele ettiği, o kişiye başkasına yaptığıyla kıyas uyguladığı anlamına gelir. Yani bir başkasını silahla öldürmüşse sultan da onu silahla öldürmüş, kılıçla öldürmüşse sultan da kılıçla öldürmüş vb. anlamındadır.

مَثَلٌ: “Betimlemek” anlamına gelir. Betimlemeden maksat da; bir şeyi anlaşılması

için somutlaştırmaktır. Bir hâli başkasına benzetmek için misal getirmek anlamına da

¹⁸ el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'ayn muretteben 'alâ hurûfi'l-mu'cem*, I-IV, nşr. ‘Abdulhamid Hendâvî, Lübnan, 1424/2003, IV, 188.

¹⁹ el-Cevherî, *es-Sihâh*, V, 1816; İbrahim Mustafâ, *el-Mu'cemu'l-vasît*, s. 853.

²⁰ Ebû Dâvud, *Edeb*, 165(5229).

²¹ İbrahim Mustafâ, *el-Mu'cemu'l-vasît*, s. 853.

²² ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, XXX, 387.

gelmektedir.²³ رَأَيْتِ الْجَنَّةَ وَ النَّارَ مُتَمَثِّلَتَيْنِ فِي قَبْلَةِ الْجِدَارِ “Cenneti ve cehennemi duvarın önünde şekil almış halde gördüm”²⁴ hadis-i şerifinde de geçtiği üzere, الممثل “Bir nesnenin biçimini almış olana” denmektedir. مثل فلان بفلان ifadesi: “Birisi, bir başkasını cezalandırdı” anlamındadır. Ancak bu cezalandırma rastgele bir cezalandırma olmayıp başkalarının örnek alacakları biçimde bir cezalandırmadır.

ماثل: “Benzemek, andırmak”²⁵ anlamlarına gelirken تمثّل “Şiirde ilk beyti söylemek” anlamına gelir. Sonra gelen beyitler de bu ilk beyte uyar.²⁶ Yani ilk beyit sonrakiler için misaldir. تمثّل بالشيء ifadesi ise, “Bir şeyi mesel olarak getirdi” demektir. Cebrail’in Hz. Meryem’e insan suretinde görünmesi Kur’ân-ı Kerîm’de, فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا ²⁷ biçiminde yer alır. Burada تَمَثَّلَ fiili “Şekil almak, başka biçime girmek, başkası gibi görünmek, temessül etmek, gerçek kimliğinden çıkıp bir başkasının kimliğine bürünmek” gibi anlamlara gelir.²⁸

تماثل العليل: “Birbirine benzemek, uyuşmak” manalarına gelen kelime تماثل ifadesinde; hastanın iyileşmeye, sağlıklı insanlara benzemeye veya dikleşmeye, ayağa kalkmaya başladığını anlatır.²⁹ تماثل الشَّيْئَانِ ifadesi ise; iki şeyin birbirine benzer olduğu durumlarda kullanılır.

²³ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu 'l-muhît*, s. 1056.

²⁴ el-Buhârî, Rikâk 18, (6468).

²⁵ İbn Manzûr, *Lisânu 'l-'Arab*, XI, 613.

²⁶ ez-Zâvî, *Muhtâru 'l-kâmûs*, s. 566.

²⁷ Meryem: 19/17.

²⁸ ez-Zebidî, *Tâcu 'l-arûs*, XXX, 389.

²⁹ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu 'l-muhît*, s. 1056; er-Râzî, *Muhtaru 's-Sihâh*, s. 257; İbn Manzûr, *Lisânu 'l-'Arab*, XI, 612.

امْتَثَلْ: “Birinin yolunu takip etmek, onun gibi olmaya çalışmak”³⁰ manasını barındıran kelime, misillemede bulunmak/kıyas uygulamak anlamına da gelmektedir. Aşağıdaki beyitte bu manada kullanılmıştır.

إِنْ قَدَرْنَا يَوْمًا عَلَى عَامِرٍ *** مَثَلٌ مِنْهُ أَوْ نَدَعُهُ لَكُمْ

“Bir gün ‘Âmir’e güç yetirirsek, ya ona kıyas uygulayarak öldürürüz, ya da size bırakırız.”³¹

Mesel kelimesinin dayandığı m-s-l köküyle alakalı buraya kadar yaptığımız izahatı değerlendirdiğimizde; bu kökün, iki temel anlamı ifade ettiğini söyleyebilmekteyiz. Bunların birincisi; iki şeyi birbirine benzetmek, ikincisi de; hayali ve soyut manaların bir timsalini göz önüne dikmek, onları, duyu organları ile hissedilebilecek şekilde sunmaktır. Esasında, m-s-l kökünden gelen kelimelerin kullanıldıkları bağlamların derinliklerine inildiğinde, iki şeyin veya iki hâlin birbirine benzerliğini ifade ettikleri görülür. Farklı dilleri kullanan insanlar bu manaya gelen kelimeleri günlük konuşmalarında belki de asıl manalarını hiç hatıra getirmeden oldukça fazla kullanırlar. “Mesela, örneğin” gibi kelimeler günlük konuşmalardan neredeyse hiç eksik olmazlar. Bu kelimelerin niçin kullanıldığı düşünüldüğünde de maksadın; iki şey veya iki hâlin birbirine benzetilmesi olduğu ortaya çıkar.

II. MESELİN İSTILAH ANLAMİ

Meselin kök manasını, iki şeyin birbirine benzetilmesine dayandıran Ebû Hilâl el-‘Askerî (ö.254/868) hikmet içermekle birlikte yaygın olan sözlerin, mesel diye isimlendirilebileceğini belirtir. Ona göre birisi, mesel kabul edilebilecek kadar güzel bir söz söylese dahi, yaygın olduğunda ittifak edilmeyen söz mesel olamaz.³² Nitekim aşağıdaki Arap şiirinde:

مَا أَنْتَ إِلَّا مَثَلٌ سَائِرٌ *** يَعْرِفُهُ الْجَاهِلُ وَالْخَائِرُ

³⁰ ez-Zebidî, *Tâcu 'l-arûs*, XXX, 384.

³¹ İbn Manzûr, *Lisânu 'l-'Arab*, XI, 615.

³² el-‘Askerî, *Cemheretu 'l-emsâl*, I, 11.

“Sen, ancak cahilin de âlimin de bildiği yaygın bir meselsin.”³³ denilerek mesel ile yaygınlık arasında bağlantı kurulmuştur.

el-Muberred (ö.286/900), mesel ile misal kelimelerini ilişkilendirerek bu iki kelimenin kök manalarına değinir. Kelimenin “Ayakta dikilip durmak” manasına vurgu yaparak meselin, kendisine benzetilecek olana âlem (bayrak) olarak dikildiğini söyler.³⁴ Somut bir nesne olarak muhatabın karşısına konulan bu âlem sayesinde anlatılmak istenenin bariz hâle getirilmesi hedeflenir. Sözün mesel diye isimlendirilmesinin sebebini, görüp örnek ve ibret alması, korkacağı ve ümit edeceği şeyleri onunla bilmesi için insanın zihninde apaçık dikilen nesne gibi olmasına bağlayan el-Hafâcî (ö.466/1073) de bu görüşe katılır.³⁵ Buna göre bir sözün mesel olabilmesi, onun akıllarda yer tutmasıyla doğru orantılıdır. Zihinlerde bir karşılığı olmayan sözün etkisinden ve kalıcılığından bahsedilemez.

İbnu’s-Sikkît (ö.246/861) ise meselin, kendisi sebebiyle söylendiği durumun asli kelimeleriyle şeklen muhalif, ancak anlam bakımından bağlamla uyumlu lafız olduğuna dikkat çeker.³⁶ Birbirine benzer durumlarda dile getirilen meseller, kalıp gibi olup sonraki durumlara, bu kalıplara göre biçim verilir. Misal veren de, model üzerinde elbiseyi ölçüp, kesip, biçen terzi gibidir. Her şeyin bir kalıbı ve ölçüsü olduğu gibi kelâmın kalıp ve ölçüsü de mesellerdir.³⁷ Diğer sözler kalıp hâline gelmiş olan mesellere uyumluluk arz etmeleri nispetinde değer kazanırlar.

Meselle hikmet bağlantısına vurgu yapan İbn Reşîk ise (ö.481/1088), sadece doğruluğu akıllarda kabul görmüş olan hikmetli sözün, mesel olabileceğini söyler. Bir sözün mesel diye isimlendirilmesinin sebebini; örnek alınması, öğüt verilmesi, onunla özendirme ve sakındırma yapılmasına ve bu özelliklerinden dolayı kalplerde sürekli kâim olmasına bağlar.³⁸ Bu da ancak içerisinde hikmet barındıran sözlerde olabilir.

³³ el-Kalkaşendî, Ebu’l-‘Abbâs Ahmed, *Subhu’l-a‘şâ*, I-XIV, Mısır 1340/1922, I, 296.

³⁴ Bkz. el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 5.

³⁵ ez-Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, I-IV, nşr. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhîm, Kahire, tsz., I, 487.

³⁶ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 6.

³⁷ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 487.

³⁸ İbn Reşîk, Ebû ‘Alî el-Hasen el-Kayravânî el-Ezdî, *el-‘Umde fî mehâsini’-ş-‘i’r ve âdâbih ve nakdih*, I-II, nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Lübnan, 1401/1981, I, 280.

er-Râgıb el-İsfahânî (ö.502/1108)'ye göre mesel, bir konuda söylenen sözden ibarettir. Bu söz, başka bir konuda söylenen söze benzer. Aralarında birinin, diğerini açıklayıp tasvir etmesi için benzerlik bulunur. Arapların الصَّيْفَ ضَيَّعَتِ اللَّبَنَ “Sen sütü yazdan kaybettin” sözü, أَهْمَلْتَ وَقْتَ الْإِمْكَانِ أَمْرَكَ, “İşinin yapılabilme zamanını kaçırdın.” sözüne benzer.³⁹ Buradaki sözlerden birincisi mesel ikincisi mevcut durumu açıklayan sözdür. Anlamları birbirine benzeyen bu ifadelerden normal olanının açıklanması için mesel söylenir. Dolayısıyla bu iki cümle arasındaki benzeşimin bir maksadı vardır. Bu maksat da mevcut hâli açıklamaktır.

ez-Zemahşerî (ö.538/1144), Arap kelâmında meselin aslî manasının “benzer, denk” demek olan misl ile aynı olduğunu مِثْلٌ, مِثْلٌ ve مِثْلٌ kelimelerinin شَبَّهَ, شَبَّهَ ve شَبَّهَ kelimeleri ile aynı anlamı ifade ettiklerini, sonraları madrîbî (meselin söylendiği son durum), mevrîdine (meselin söylendiği ilk duruma) benzer olarak kullanılan yaygın sözlere mesel denilmeye başlandığını belirtir. Ona göre Araplar, yayılmaya müsait, kabule şayan olarak görmedikleri sözleri mesel olarak söylemezler. Mesel olacak sözün muhafaza edilip değişiklikten korunabilmesi için bazı yönlerden insanı cezbeden bir takım farklılıkları da taşıması gerekir.⁴⁰ Buradan hareketle meselde bulunması gereken özellikleri şu şekilde sıralamak mümkündür: Sözün yayılmaya uygun olması, insanlar arasında kabul görmesi ve dillerde dolaşmaya layık olması, içerisinde kendisine teveccühü gerektirecek farklılığa sahip olması, değişiklikten korunmuş ve muhafaza edilmiş olması.

Fârâbî (ö.339/950), meseli lafız ve manasında toplumun avam ve havas kesimlerinin birleştiği söz olarak açıklar. Bu özelliğinden dolayı insanlar, meseli yaygınlaştırmışlar, mutlu ve sıkıntılı anlarında söylemişler, anlaşılması zor olan şeyleri onunla açıklamaya çalışmışlar, uzak taleplere onunla erişmiş, zor durumlardan onunla çıkmışlardır. O, en açık hikmettir. Hikmet olması da güzelliğindeki bütünlük

³⁹ er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Mufredât*, II, 596.

⁴⁰ ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Omer, *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavamidi'd-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fî vucûhi't-te'vîl*, I-VI, nşr. 'Adil Ahmed Abdulmevcûd ve 'Ali Muhammed Muavviz, Riyad, 1418/1998, I, 191.

sebebiyledir.⁴¹ Bu tarifinden meselin toplumun hem avam hem havassı tarafından kabul görmesi gerektiğini anlamaktayız. Sözün kabul görmesinin sebebi ise ondaki kemal vasfıdır. Kemali ise; müşkül olanı açıklığa kavuşturması, zor durumlarda çıkış kapısı vazifesi görmesi sayesinde. Dolayısıyla bu tanıma göre: Her yaygın söz mesel olmaz; mesel olacak sözün normal sözlerden üstün, belirli bir seviyede olması gerekir. Sözde çok faydalar bulunabilir. İlmî seviyesi çok yüksek de olabilir. Ancak mesel olması için toplumun bütün kesimleri tarafından kabul görmesi ve yaygın olması da gerekmektedir.

Suyûtî, bu konuda şu bilgileri aktarır: “Mesel, aslından özetlenen veya olduğu gibi aktarılan bir grup sözdür. Kabul görmesiyle temayüz eder. Dilden dile dolaşmasıyla şöhret bulur. Lafzına ilişkin herhangi bir değişikliğe uğramadan ilk defa söylenildiği durumdan, kullanılması uygun olan her duruma intikal ettirilir.”⁴² Buna göre mesel, kullanıldığı hiçbir durumda değişikliğe uğramadan aslı muhafaza edilerek mevriline benzeyen her durumda kullanılan söz olarak karşımıza çıkmaktadır.

İbnu'l-Esîr (ö.637/1239) de meselleri, kendileriyle manalara ışık tutulan sembol ve işaretlere benzetmekte⁴³, el-Hasen el-Yûsî (ö.1111/1691) ise meseldeki teşbih yönünü vurgulayarak şöyle demektedir: “Mesel ilk olarak özel bir sebepten dolayı gelir. Sonra bu özel durumu aşarak benzeri durumlarda yaygın şekilde kullanılır. Kullanım sebebi ise ilk hâl ile sonraki arasındaki benzerliktir.”⁴⁴

Yukarıda ayrıntılı olarak ele aldığımız emsâl ile ilgili tanımlardan şu sonuçlara ulaşmamız mümkündür: Mesel yaygın sözdür. Edebi bir tür olarak ayırıcı özellikleri ve belirli nişaneleri vardır. Önceki bir tecrübenin hâlihazırdaki tecrübeye izdüşümüdür, insanlardan bir kısmına ait olmayıp avam ve havassın ortak malıdır. Bazı açıkça anlatılamayacak hususlar, meseller vasıtasıyla dolaylı yollardan kolayca dile getirilebilirler.

⁴¹ el-Fârâbî, Ebû İbrâhîm İshak b. İbrâhîm, *Dîvânu'l-edeb*, I-IV, nşr. Ahmed Muhtar Ömer, vd., Kahire, tsz., I, 74.

⁴² es-Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celâluddîn 'Abdirrahman b. Ebî Bekr, *el-Muzhir fî 'ulûmi'l-luga ve envâihâ*, I-II, nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm vd., Kahire, tsz., I, 486-487.

⁴³ İbnu'l-Esîr, Ziyaüddin, *el-Meselu's-sâir fî edebi'l-kâtib ve 'ş-şâir*, I-IV, nşr. Ahmed es-Suhûfî, vd., Kahire, tsz., I, 53,55.

⁴⁴ el-Yûsî, el-Hasen, *Zehru'l-ukm fî'l-emsâl ve'l-hikem*, I-III, Muhammed el-Ahdar, vd., el-Mağrib, 1401/1981, I, 21; Ayrıca bkz. et-Tahânevî, Muhammed 'Alî, *Mevsû'atu keşşâf-ı istulâhâti'l-funûn ve'l-ulûm*, nşr. Refik el-'Acem, vd., Lübnan, 1996, s. 1449.

Sonuç olarak meseller şöyle tarif edilebilir: Kuvvetli tasvir içermesi, veciz olması, kulağa hoş gelmesi gibi özelliklerinden dolayı, toplumun her kesimi tarafından kabul gören, nesilden nesile aktarılmasıyla meşhur olan, önceden yaşanmış bir tecrübeye dayanan, dilden dile aktarılırken lafzı değişmeyen, çoğunlukla gerçek manası kastedilmeyip mecazen başka şeylere delalet eden ve benzetme kastıyla söylenen kalıplaşmış ifadelerdir.

III. MESELLERİN ÖNEMİ VE FAYDASI

Mesel, çevre, toplum ve tarihle ilişkisiyle sosyal yönden, ahlâkî ve entelektüel içeriğiyle terbiyevî yönden, gramer kaidelerinin oluşturulmasında delil kabul edilmesiyle dil yönünden, edebi bir dil olarak belagat yönünden, kulağa hitap etmesiyle estetik yönden öneme sahiptir. Toplumun her kesimi tarafından rağbet gören meseller, müellifleri de onları bir araya toplama, açıklama, çeşitli konulara ayırarak sınıflandırma, söylendikleri bağlamı belirleme gibi bahisleri içeren çok sayıda eser vermeye sevk etmişlerdir. Mesellere verilen önem, kadim olsun çağdaş olsun, bu alandaki eserlerin sayısının fazlalığından da anlaşılabilir. Çünkü bir şeye karşı artan ve devam eden alaka, aynı zamanda onun önemine işaret etmektedir. Bir durumu tasvir etmek, bir düşüncüyü özetlemek, çok izah gerektiren bir hali açıklamak için başvuru olan hazır materyaller olarak kullanılmaya müsait olan mesellerin önemine birkaç yönden şöyle temas edilebilir:

A. Sosyal Yönden

Bir milletin edebiyatı ve tarihinde, geçmişi ile bugünü arasında bağ kuran, gelenek ve göreneklerini apaçık ortaya koyan, toplumdaki egemen anlayışı ve davranış şekillerini yansıtan mesellerinin önemli bir yeri vardır. Farklı medeniyetleri, farklı yaşam tarzlarını tanıtan tablolar gibi insanın önünde duran mesellere bakılarak medeniyetler arasındaki farklar da ortaya konulabilir.

Kitâbetten ziyade sözlü aktarımın yaygın olduğu Cahiliye dönemini göz önüne aldığımızda çoğunlukla ümmi olan (okuma yazma bilmeyen) Arapların hafızaya dayanan ezbere önem verdikleri, şair, hatip gibi kişilerin toplumda rağbet gördüğü, şiir ve hitabe dinletileri için panayırların kurulduğu, meşhur şairlerin şiirlerinin “Muallâkât-

ı Seb'a" namıyla Kabe'nin duvarına asıldığı bilinmektedir.⁴⁵ Bu derece ezbere dayanan bir kültürde hafızada tutulmaya en müsait kelâmın da şiir ve mesel gibi az sözlü, çok manalı söz türleri olduğu açıktır. Toplumda bu derece öneme sahip olan şiir ve meselin yerini, İslam'ın zuhurundan sonra düşünceye dayalı nesir ve hitabet almış, mesellerin farklı tarz ve içerikle Kur'ân-ı Kerîm ve O'ndan beslenen hadis-i şeriflerde kullanılması onlara dini bir içerik kazandırmıştır.

Doğduğu ortamın bir sonucu olan meseller, aynı zamanda sosyal bilimciler için önemli bir kaynaktır. Mesellerden bir milletin ahlâk değerleri, görgü kuralları ve hayata bakış açısı anlaşılabilir. Örneğin çölde yaşayan bir Arap'ın mesellerini çadır, çorak ve verimli arazi, yağmur vb. unsurlar şekillendirirken, sahillerde yaşayanların mesellerini ise deniz, gemi, av, balık gibi varlıklar oluştururlar. Dolayısıyla mesellerden, bir milletin eşyayı algısını ve bu algının onlarda hangi manaları uyandırdığını anlayabiliriz.⁴⁶

B. Terbiyevî yönden

Meseller, genellikle terbiye etmek amacıyla, kötü ahlâkı düzeltmek, iyi olana teşvik etmek kabilinden söylenmektedirler. Onlar, uzun uğraşlardan sonra elde edilebilecek nasihatleri özet şekilde sunan ifadeler olduklarından, gönüllere dokunmada uzun bir anlatımdan daha tesirlidirler. Toplumun çeşitli münasebetlerle ortaya çıkan adetlerini, davranışlarını, tecrübelerini, fikirlerini nesilden nesile aktarmaları sayesinde sonraki nesillere rehberlik etmekte ve karşılaştıkları sorunlara çözüm yolları sunmaktadırlar.

Milletlerin ahlâk ve adetlerine ait çoğu unsuru içerisinde barındıran meseller, toplumların düşünce dünyalarının arka planları hususunda bize önemli ipuçları verebilir. Onlar, şiir gibi üst tabakanın sözü olmayıp çoğunlukla halkın kendi ifadeleri olarak

⁴⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yılmaz, İbrahim, *Panayırklar ve Arap Dili ve Edebiyatının Gelişmesinde Oynadığı Rol* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1997, s. 1-42.

⁴⁶ Bkz. Emîn, Ahmed, *Kâmûsu'l-âdât ve't-tekâlid ve't-teâbiri'l-Mısriyye*, nşr. Muhammed el-Cevherî, Kahire, 2007, s. 109-110.

genelin aklını tabir ederler. Bundan dolayı bazıları meseli “Toplumsal Sesi” diye tanımlarlar.⁴⁷

Kültürün bir parçası olarak meseller, geçmişî bugüne bağlayan tarihi kesitlerdir. Onlar, toplumun bütün fertlerinin yararlandığı ortak kaynaklar olmaları hasebiyle halkı birbirine kenetlendirirler. Bu vesileyle anlayışlarının, yönelimlerinin, zevklerinin, övünç kaynaklarının ve hedeflerinin bir olmasına yardımcı olurlar.⁴⁸ Meseller öncekilerden sonrakilere aktarılan düşünce biçimlerini, davranış şekillerini muhtevalarında barındırır. Bu özellikleriyle toplumda sonradan meydana gelebilecek ahlâkî meselelerin çözümüne yardım edebilecek zenginliktedirler. Başkalarının hayat tecrübelerinin kısa özetleri şeklinde olduklarından nitelikli bir hayatın yaşanmasında insana yardım ederler. Bu konuda meseller insanın yolunu aydınlatan projektör vazifesi görürler.

Aynı zamanda meseller ile uzun uzadıya anlatılabilecek hayatî ve ilmî tecrübeler, kısa yoldan ifade edilebilir. Bu özlü sözler yaşanan hadiselerde hemen akla gelebilir ve onlardan azami derecede istifade edilebilir. Zihinde zor yer tutan akıl ile anlaşılabilir manalar, tasvir edilerek onlara müşahhas bir suret verildiğinde çok daha uzun zaman zihinde kalabilir, hatta unutulmaz sözler arasına girebilirler. Dolayısıyla meseller, akıl ile anlaşılabilir bir manayı, hissedilebilir bir seviyeye çıkarırlar.

C. Dil Yönünden

Edebiyatta, gramerde, hitabette, tartışmada ve hatta sohbetlerde savunulan fikirlere şahit getirildiğinde söylemler çok daha etkili olur. Bu şahitler mesel, vecize, şiir olabilir. Bunların en etkili olanı ve nesilden nesile aktarılması sebebiyle en kalıcı olanı mesel olduğundan sözün tesirini artırır, muhatabın manayı anlamasını kolaylaştırır. Meseller, fesahat (lafızda ses, ahenk, mana bakımından açıklık ve anlaşılabilirlik) ve belagat (lafzın fesahati ile birlikte manada mukteza-i hâle mutabık ve derin anlamlılık) özelliklerini taşıyan nadir söz türlerinden olmaları dolayısıyla şiirde, nesirde ve gramerde şahit (delil) olarak kullanılmışlardır. Bundan dolayı dilbilimciler meseller üzerine dikkatle eğilmişlerdir. Çünkü mesel, onlara göre sâfî dili büyük oranda

⁴⁷ Emîn, Ahmed, *Fecru'l-İslâm* (Emevi Devletinin sonuna kadar süren İslâm'ın ilk asrındaki fikri hayatı inceler), nşr. Dâru'l-kitâbi'l-'Arabî, Lübnan, 1969, s. 60-62.

⁴⁸ Ya'kûb, İmîl Bedî', *Mevsûatu emsâli'l-'Arab*, I-VII, Beyrut, 1415/1995, I, 69.

şekillendiren unsurdur. Gramer kurallarına dair çoğu şahidi mesellerden almışlar, dile ait inşa çalışmalarının ekserisini meseller üzerine kurmuşlardır.⁴⁹

Dilbilimcilerin meselleri, gramerde şahit olarak kullanmaları, onların dilin kavranmasındaki önemine işaret eder. Lügat ve gramer eserlerinde dile ait meselelerde delil olarak kullanılan mesellere rastlamamız neredeyse kaçınılmazdır. Dilciler mesellerin lafzındaki kolaylığı ve manasındaki güzelliğinin yanında beyandaki büyük etkisinden de yararlanmışlardır. Bu hususta el-‘Askerî şöyle der: “Meseller, müstakil bir bilim dalıdır. Bu konuya tam hâkim olmadan kimse söz söyleyemez. Mesellere gereken itinaı göstermeyen kişi, edebi yönden eksik olarak görülür.”⁵⁰

D. Belagat Yönünden

Meseller, belagatin üç ayrı şubesi olan, beyân, meâni ve bedi‘ ilimlerine has bir takım hususiyetleri barındırırlar. Arap belagatinde ince manaların tasvir ve ifadesi için teşbih ve temsil içeren mesellere büyük oranda müracaat edilir. Böylece açıklamaların ardından getirilen mesellerle mananın üstündeki perdelerin kaldırılmasına ve beyanın tamamlanmasına yardım edilir.⁵¹

Akılla anlaşılabilir manevî açıklamaların akabinde temsil getirilir veya manalar temsilin sunumunda özet bir şekilde ortaya çıkarsa temsil, anlatılmak istenen manaya ihtişam elbisesi giydirir. Çünkü mesellerle, uzun uzadıya anlatabilecek fikirler, en az kelimeyle, en güzel biçimde, en açık benzetme ve en hoş üslupla ifade edilebilir. Meseller, övmek için kullanıldıklarında; sözün en görkemlisi ve en azametlisi olur. Duyguları en çok okşayan, en çabuk ünsiyet kurulan, dillere en kolay gelen ve kalbin ilgisine en layık, kınamak için kullanıldıklarında; etkisi en elemli, damgası en yakıcı, darbesi en şiddetli ve en incitici, hüccet getirmek için kullanıldıklarında; delili en münevver, otoritesi en şümüllü ve izahı en parlak, övünmek için kullanıldıklarında; ulaştırılması en uzak, şanı en yüce ve dili en şiddetli, özür dilemek için kullanıldıklarında;

⁴⁹ Tefîk, Muhammed Ebû ‘Alî, *el-Emsâlu’l-‘Arabiyye ve’l-‘asru’l-Câhilî*, Lübnan, 1408-1988, s. 31.

⁵⁰ el-‘Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, I, 10.

⁵¹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 190.

kabul edilmeye en yakın, kin ve nefreti en güzel şekilde söküp alan ve öfkeyi hızlıca izale eden sözler olurlar.⁵²

Mesellerin, bazı hadisler gibi uyarı ve teşvik amacıyla teşbih ve temsil gerektiren yerlerde vakıya uygun olarak söylendiklerini görmekteyiz. Bundan dolayı muallimler, mürebbiler, edebiyatçılar tarafından ilgi görmüşlerdir. Değişik söz çeşitlerinin hepsi hayatı kolaylaştırmak içinse, bunların en mühimi diğer bütün türlerden daha kapsamlı olan, diğer bütün yollardan daha kısa olan mesellerdir.⁵³ Onlarla kapalı ifadeler açıklığa kavuşur, hakikatin üstündeki perde aralanır, hayali olan şeyler gerçek surete dönüşür.

E. Estetik Yönden

Edebiyatta ve hitabette sözün etkili olabilmesi için; diğer sözlerden farklı olarak gönle, göze, kulağa hitap edebilecek derecede cezp edici olabilmesi de gerekmektedir. Mesellerin tanımını yapan müelliflerin neredeyse tamamı, mesellerin estetik yönüne de vurgu yapmışlardır. “Meseller söze güzellik verir ve onun kıymetini artırır. Onunla mutluluk veya sıkıntı, rahatlık veya hoşnutsuzluk kolay yoldan ifade edilir. Manayı apaçık ortaya koyar. Konuşmalarda meselin kullanılması sözü alımlı kılar. Mesel gerdanlıktaki süslemeye, bahçedeki çiçeğe, elbisedeki nakşa benzer.⁵⁴” diyen el-‘Askerî de bunlar arasındadır.

IV. MESELLERİN BAZI ÖZELLİKLERİ

Arap mesellerine dair elimizdeki ilk ansiklopedik ve kapsamlı eserin sahibi olan Ebû ‘Ubeyd (ö.232/846), meselleri; Arapların Cahiliye ve İslam’daki hikmetli sözleri olarak açıklar. Mesellerle sözlerinde tevriye ve kinâye yaparak meramlarını dolaylı yoldan anlatırlar. Böylelikle lafzın îcâzı, mananın isabeti ve teşbihin güzelliği gibi hususları bir arada kullanırlar.⁵⁵ Dil ve edebiyat alanlarında zengin birikimiyle de tanınan İbrahim en-Nazzâm (ö.231/845) da meselde diğer sözlerde bulunmayan dört hususiyetin birleştiğini bu özelliklerin de belagatin son noktası olduğunu belirtir.

⁵² el-Curcânî, Ebû Bekr Abdulkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed, *Esrâru’l-belâga*, nşr. Ebû Fihri Mahmûd Muhammed Şâkir, Kahire, 1412/1991, s. 115.

⁵³ el-Feyyâz, Muhammed Câbir, Muhammed Câbir Feyyâz el-‘Alvânî, *el-Emsâl fî’l-hadîsi’n-nebeviyyi’s-şerîf*, 1414/1993, s. 39.

⁵⁴ el-‘Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, I, 10-11.

⁵⁵ Ebû ‘Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm, *el-Emsâl*, nşr. Abdulmecîd Katâmîş, Beyrut, 1400/1980, s. 34.

Bunlar: Lafzın îcâzı, mananın doğruluğu, teşbihin güzelliği ve kinâyenin yüksek niteliğidir.⁵⁶

Yukarıdaki izahatlarda göze çarpan husus, tevriye ve kinâyenin mesellerde öne çıkarılmasıdır. Şarkiyatçı Rudolf Sellheim, Ebu 'Ubeyd'in meselle ifade tarzının doğrudan değil, dolaylı olan kinâyeli anlatım olduğu ifadesini kısmen doğru bulur ancak, bütün mesellerin kinâyeli tarzda gelmediğini, çoğu meselin temsil ve tabir şeklinde geldiğini belirtir.⁵⁷ İfadelerinden anlaşıldığına göre o, kinâye ile anlatım tarzını; dolaylı anlatım tarzı, temsil ve tabir ile anlatım tarzını da; doğrudan anlatım tarzı olarak kabul etmektedir.

Doğrudan anlatım tarzı, konunun kendine has kelimelerle izahı; dolaylı anlatım tarzı da, başka kelimelerle izahı olduğuna göre; teşbih ve temsille anlatım tarzları doğrudan değil dolaylı anlatım tarzları olmaktadır. Mesellerin neredeyse tamamına yakınında ise teşbih, temsil, tasvir gibi anlatım biçimleri kullanılmaktadır. Dolayısıyla mesellerdeki anlatım tarzlarının; doğrudan değil, dolaylı anlatım biçimleri olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Ebû 'Ubeyd'in meseldeki kinâyeden maksadının, ilk bakışta, kastedileni gizleyerek muhatabın zihninde başka manaların oluşmasını murat etmek olabileceği gibi, meseleyi vuzuha kavuşturmak için başvurulmuş, dolaylı anlatım tarzı olduğu da anlaşılabılır. Aslında asıl kastedilen de budur. Çünkü mesellerin kullanım alanlarını düşündüğümüzde birinci tarzın neredeyse hiç kullanılmadığını ancak diğerinin, mesel kullanımındaki en büyük saik olduğu anlaşılmaktadır. Meseleye Kur'ân ve hadis meselleri zaviyesinden baktığımızda ise dolaylı anlatım tarzının açıklamak için kullanıldığı muhakkaktır.

Kaldı ki Ebû 'Ubeyd'in bu görüşünü İbrahim en-Nazzâm desteklediği gibi başkaları da desteklemektedir. Mesela “Mesel, lafzı az manası çok, tabiri kısa mefhumu uzun olandır. Manalara işaret ederken beyana boğar. Öyle bir kinâye yapar ki açıklamaya ihtiyaç kalmaz.”⁵⁸ diyen ez-Zemahşerî ve “Îcâz, sözdeki yerini bulursa; ziynet, teşbih; olması gereken yerde gelirse; süs olur. Ta'riz; (dolaylı anlatım) çoğu zaman tasrihten (açıkça anlatım) daha belîğdir. Kinâye; yerinde kullanıldığında

⁵⁶ el-Meydânî, *Mecma'u'l-emsâl*, I, 6.

⁵⁷ Sellheim, *el-Emsâlu'l-'Arabîyyeti'l-kadîme*, s. 23.

⁵⁸ ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Omer, *el-Musteksâ fî emsâli'l-'Arab*, I-II, nşr. Muhammed Abdulmu'îd Hân, Hindistan, 1381/1962, I, 2-3.

tahkikten (ortaya çıkarmak) daha etkilidir. Bütün bu özellikler Arapların darb ettikleri mesellerinde toplanmıştır.”⁵⁹ diyen Zeyd b. Rifâ‘a el-Hâşimî (ö.373/983) de bunlardandır.

A. Lafızda İcâz

Kelimelerinin az ve öz olması ile birlikte belagatinin yeterli olmasıdır. Bu, meselin en asli özelliğidir. Meseller, icâzlı olmaları ile birlikte ifade ettikleri manalar itnab (sözü uzatma) sanatını taşırlar. Bu konuda Arap edebiyatı sahasında kudreti ve kitâbettteki maharetiyle tanınan el-Kalkaşendî (ö.821/1418) şöyle der: “Meseller kapsamlı ve küllî durumlara delalet etmesi için kullanılan muhtasar kelimelerdir. Arap kelâmında bundan daha veciz olanı yoktur. Kendileri ile manalara en güzel şekilde işaret edilen semboller olduklarından sözün en vecizi ve en kısası olmuşlardır.”⁶⁰

B. Manada Doğruluk ve Tam İsabet

Meseller bir fikir veya yaşanmış bir hayat tecrübesinin neticesi olduklarından gerçeği aksettiren cümlelerdir. Bundan dolayı dilin bozulmamış asli yönünü barındırmakta, dildeki bozulmalar, onlara bakılarak düzeltilmektedir. Bu hususta ez-Zemahşerî, şunları söyler: “Meseller, Arap fesahatinin zirvesidir. Lafzının kısalığına rağmen manasının genişliği ile sözlerin en kapsayıcısıdır. Hikmeti barındıran nadir sözlerindendir. Konuşmanın zirvesi, sözün özüdür. Bozulmamış fitratı ortaya koyan merama mutabık kelâmdır. Tahribe uğramış diller için orijinal bir esastır.”⁶¹

C. Teşbihte Mükemmellik

Mesel kelimesinin lügat manasını incelerken bu kökten gelen kelimelerin asıllarında benzetme (teşbih) manasına dayandıklarını belirtmiştik. Benzetme, akla hitap eden manaları müşahhaslaştırma yolu ile beyan etme yollarının en etkililerindendir. Bu ise en güzel şekli ile mesellerde ortaya çıkar. Bu yüzden mesellerin tarifini yapanların neredeyse tamamı mesellerdeki teşbihin sıhhatli olması gerektiği hususunda birleşmektedirler.

⁵⁹ el-Hâşimî, Zeyd b. Rifâ‘a, *el-Emsâl*, nşr. ‘Alî İbrâhim el-Kurdî, Dımaşk, 1423/2003, s. 3.

⁶⁰ el-Kalkaşendî, *Subhu’l-a‘şâ*, I, 296.

⁶¹ ez-Zemahşerî, *el-Musteksâ*, I, 2.

el-Mâverdî (ö.450/1058), mesellerin en belîğ etkiye, en güzel konuma sahip olması için dört şartı taşıması gerektiğini belirtir. Bu dört şart: Teşbihin ayıp ve kusurdan beri olması, önceden bilinip üzerinde ittifak edilmesi, tasavvuru hayalde suret bulacak şekilde anlaşılması kolay olup anlamak için çaba gerektirmemesi ve dinleyenin hâline uygun olmasıdır.⁶² Bu ifadelerden meselin öncelikle benzetme için kullanıldığını anlamaktayız. Bir hâli açıklama maksadıyla başka bir hâle benzetme kabilinden getirilen mesellerin de önceden bilinmesi, açık ve anlaşılır olması da gerekmektedir.

Konunun daha iyi anlaşılması açısından قَبْلَ الرَّمَاءِ تُمْلَأُ الْكَنْائِ “Atmadan önce ok torbası doldurulur” meselini örnek verelim. Bu mesel bir işe kalkışmadan evvel hazırlanmak gerektiğini tembih etmek için kullanılır.⁶³ Bu, akıl ile düşünülüp anlaşılabilir bir manadır. Bu mananın anlaşılabilmesi için yaşanan çevreden duysal suretlere başvurulmuş, neticede bu teşbih ile mana, açığa çıkarılmış ve somutlaştırılmıştır.⁶⁴

D. Tevriye ve Kinâyede Yüksek Nitelik

Muhatabı incitmeme, muhataptan çekinme veya makamına hürmet gibi bazı durumlardan dolayı meramı, dolaylı yoldan anlatma anlamına gelen ta‘rîz usulü,⁶⁵ kinâye ve tevriyede kullanılır. Burada söz, iki manaya birden geldiğinden konuşan sözünün akıbetinden endişelenmez ve kelâmını rahatlıkla söyler.

Meseller lâfzî manası kastedilmeyip zımnen ve kinâyeten başka şeylere delalet etmeleri açısından söylenen sözlerdir.⁶⁶ Asli mananın anlaşılmasını engellemeyen bir karineyle birlikte sözü, asıl kastedilen manaya gelecek şekilde başka bir manada kullanma sanatı olarak tarif edilen kinâye⁶⁷, nerede ise bütün meseller için söz konusudur. Kinâyeden maksat konuşanın, açıklamak istediği manayı konunun dil

⁶² el-Mâverdî, Ebu'l-Hasen ‘Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, *Edebu'd-dünyâ ve'd-dîn*, Lübnan, 1407/1987, s. 247.

⁶³ es-Sedûsî, Ebû Fîd Muerric b. Amr, *el-Emsâl*, nşr. Ramazan ‘Abduttevvâb, Beyrut, 1983, s. 40.

⁶⁴ el-Mufaddal b. Seleme, İbn ‘Âsım ed-Dabbî, *el-Fâhir fi'l-emsâl*, nşr. Muhammed Osman, Lübnan, 1971, s. 11.

⁶⁵ es-Seyyîd es-Şerîf el-Curcânî, ‘Alî b. Muhammed, *Mu‘cemu't-ta‘rîfât*, nşr. Muhammed Sıddîk el-Mînşevî, Kahire, tsz., s. 56; el-Hâşimî, es-Seyyîd Ahmed, *Cevâhiru'l-belâga fi'l-me‘ânî ve'l-beyân ve'l-bedî*, Beyrut, 1999, s. 289.

⁶⁶ Sâmi, Şemseddin, *Kâmus-i Türkî*, nşr. Ahmed Cevdet, İstanbul, 1318, s. 1289.

⁶⁷ el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâga*, s. 40.

yönünden kendine has kelimeleriyle değil, o manaya gelecek ifadelerle dile getirmesidir.⁶⁸ Mesela şiddet ve zorlukta zirveye ulaşan işler için بَلَغَ السَّيْلُ الرَّبِّيَّ “Sel tepelere ulaştı” meseli kinâyeten kullanılır. Burada meseli söyleyen kişi mesel yerine o duruma has kelimeleri de kullanabilir. Böyle yapmayıp durumu mesel ile ifade ettiğinde kinâye yapmış olur. Böylece söz, açıklık ve parlaklık kazanır. Zarafet ve güzellik elbisesini giyer.⁶⁹ Abdulkâhir el-Curcânî (ö.471/1078), kinâyenin, açık söylemekten daha fasih bir ifade şekli olduğunu söyler.⁷⁰

Tevriyede ise konuşan, sözü yakın ve uzak anlamlarına gelecek şekilde söyler. Söyleyen sözün uzak anlamını kastederken, muhatap sözü yakın anlamıyla düşünür.⁷¹ Mesela Mekke’ye hicret yolundayken Hz. Ebubekir, Hz. Peygamber (s.a.v.)’i tanımayıp kim olduğunu soranlara, tanınması durumunda ölüm tehlikesi bulunduğundan: “O, benim rehberimdir.” diye tanıtmıştır. Bu sözüyle Hz. Ebubekir, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in dindeki hidayetçiliğini kastederken; karşı taraf bu sözü “yol rehberi” olarak algılamıştır. Tevriye çoğunlukla asıl maksadı gizlemek için yapılır. Bu vesileyle yalan söylemekten de kaçınılmış olur. Bunu ifade eden لَمَنْدُوحَةٌ عَنِ الْكَذِبِ “Sözü iki manaya gelecek şekilde kullanmada yalandan uzaklaşma vardır” sözü mesel niteliğindedir.⁷² İnsan tabiatı gereği açık ifadelerden ziyade ta’rîz usulüyle dile getirilen ve kulağa hoş gelen ifadeleri tercih eder. Üslubun güzelliği ruha rahatlık verir. Cümlelerin formundaki güzellik tefekküre, dolayısıyla kelâmın maksat ve meramını anlamaya teşvik eder.

E. Yaygınlık

Meseller herkesçe bilindikleri ve kulağa hoş gelen ifadeler olduklarından hatipleri, edipleri, şairleri onları ezberlemeye teşvik etmişlerdir. Çünkü sözünü etkili kılmak isteyen herkes, başkaları tarafından hoşla gidecek kelâmı kullanmak ister. Bu derece

⁶⁸ el-Curcânî, Ebû Bekr Abdulkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed, *Delâilu’l-i’câz*, nşr. Ebû Fihri Mahmûd Muhammed Şâkir, Mısır, 1375, s. 66.

⁶⁹ el-Mufaddal b. Seleme, *el-Fâhir fî l-emsâl*, s. 12.

⁷⁰ Bkz. el-Curcânî, *Delâilu’l-i’câz*, s. 70.

⁷¹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, III, 445.

⁷² el-Huveynî, Ebû Ya’kûb Yûsuf b. Tâhir, *Ferâidu’l-harâid fî l-emsâl mu’cem fî l-emsâl ve l-hikemi’n-nesriyye ve ş-ş-riyye*, nşr. Abdurrezzak Hüseyin, Ürdün, 1415/1994, s. 23.

rağbet gören sözlerin de yaygınlık kazanması doğaldır. İbn Abdirabbih (ö.328/940), şöyle der: “Meseller Arapların tercih ettiği sözün nakşı, lafzın özü, mananın ziynetidir. Araplar tarafından tercih edilmiş, Arap olmayanlar tarafından da önemsenmişlerdir. Her dilde ve her zaman kullanılmışlardır. Bunlar şiirden daha kalıcı, hitabetten daha üstündürler. Hiçbir kelâm mesellerin yerini tutamamış, meseller kadar yaygınlaşamamıştır. Öyle ki mesel için *أَسِيرٌ مِنْ مَثَلٍ* “Meselden daha yaygın” sözü kullanılır olmuştur.”⁷³

“Meselden daha yaygın” ifadesi, en yaygın olanın mesel olduğunu bize anlatır. Dolayısıyla şöhret bulan başka sözlerin yaygınlığı ancak mesele benzetilerek anlatılabilir. Bu özelliğiyle mesel, diğer sözlerin üstünde bir konuma yükselmiş, şiir ve hitabet gibi benzerleri arasından seçilip ayrılmıştır.

F. İbarede Değişmezlik

Bağlamları değişiklik gösterse de meseller, meşhur oldukları formda tekrarlanırlar. ez-Zemahşerî meselin klişeleşmiş kelime grubu olduğuna su sözleriyle dikkat çeker: “Meseller, oldukları şekilde dile getirilirler. Bundan dolayı *أَطْرِي فَإِنَّكَ نَاعِلَةٌ*

“Yürü, (nasıl olsa) sen nallısın.” ve *رَمَتْني بِدَائِهَا وَأَنْسَلْتُ* “Kendi hastalığını (ayıbını) bana yakıştırdı ve sıvışıp gitti” meselleri müzekker için örnek verilse dahi müenneslik alametlerinden herhangi bir şey değişmez.⁷⁴ Arap dilinin yapısı gereği erkek ve bayana hitap eden kelimeler farklı formlara sahiptirler. İlk defa dişil formda kullanılan yukarıdaki ifadeler, bu formlarıyla meşhur olup meselleşmişlerdir. Bu sebeple sonraki zamanlarda erkek için kullanılsalar da meseldeki dişil kalıp değişikliğe uğramaz.

G. Ses Ahengi

Mesellerin akılda kalmasına, dilden dile dolaşıp yaygınlaşmasına ve kalıcı olmalarına yardım eden önemli özelliklerinden birisi de lafzının kulağa hoş gelmesidir.

⁷³ İbn ‘Abdirabbih, Ahmed b. Muhammed, *el-‘Ikdu’l-ferid*, I-VIII, nşr. Müfid Muhammed Kumeyha, Lübnan, 1404/1983, III, 3.

⁷⁴ ez-Zemahşerî, *el-Musteksâ*, I, 5.

Yani bir musikisinin olmasıdır. Nesirden daha kalıcı olan nazım şeklindeki anlatımlar bir ölçüde bu özelliklerini kendilerine has musikilerine borçludurlar. Aynı şekilde mesellerin de kalıcı olması kulağa hoş gelmesiyle bağlantılı olsa gerekir. Nitekim, meselin bu yönüne dikkat çeken İbnu'l-Mukaffa (ö.140/757), sözün mesel hüviyeti kazanması için gerekli şartları sıralarken bunlar içerisinde; kulağa en hoş gelen kelâm olmasını da saymaktadır.⁷⁵

H. Edebî İçerik

İçerdikleri çeşitli edebî sanatlarla dinleyenin kalbinde iz bırakan meseller, çoğunlukla ölçülü ve kafiyeli olduklarından akılda daha kolay kalırlar. Muallim Nâci “Hakikat ve hikmet içermeleri bakımından toplumun kabulüne mazhar olan atasözlerinin, birer marifet (bilgi, hüner, sanat) cümlesi olarak telakki edilmesi gerekir. Lügat ve ıstılahça edeb dediğimiz şeyin en güçlü kaynağı bu sözlerdir.”⁷⁶ diyerek mesellerin edebî yönüne dikkat çeker. Meseller, teşbih, istiare, kinâye gibi beyan yöntemlerini; seci, cinas, mukabele, izdivâc gibi lafzî sanatları içeriklerinde barındırırlar.⁷⁷

Teşbihte benzeyen veya benzetilenden herhangi birisinin hazfedilmesi ile meydana gelen istiareye; kendisinden istenen bir şeyi evinde bulunmamasından dolayı veremeyip özür beyan eden bir hanımın sözü olan أَنَا بَيْتِي يَبْخُلُ لَا أَتَا “Evim cimri, ben değil” meseli; nesirde iki bölümün aynı harf üzerinde birleşmeleri ile oluşan seciye; الدَّلَّةُ “Çöpten bir eş evde kalmaktan hayırlıdır” meselleri; Mübalağaya; أَكَلُ مِنْ حُوتٍ “Balınadan daha obur.”, الْجَلُّ “Köpekten daha cimri” meselleri; zıt anlamlı kelimelerin bir araya gelmesiyle oluşan tıbaka; işlerin birbirine karıştığını anlatmak için söylenen اِخْتَلَطَ الْحَايِلُ بِالتَّائِلِ “İple

⁷⁵ İbnu'l-Mukaffa, *el-Edebu's-sağîr*, nşr. Ahmed Zekî Paşa, İskenderiye, 1329/1911, s. 28.

⁷⁶ Muallim Nâci, *Arap Edebiyatında Deyimler ve Atasözleri Sânihâtü'l-Arab*, nşr. Ömer Hakan Özalp, İstanbul, 2001, s. 9-10.

⁷⁷ Katâmiş, ‘Abdülmeccid, *el-Emsâlu'l-Arabiyye dirâse târihiyye tahliliyye*, Sûriye, 1408/1988, s. 273-274.

avlanan okla avlanana karıştı.” ذَهَبَ بَيْنَ الصَّخْوَةِ وَالسَّكْرِ “Uyanıklıkla sarhoşluk arasında kaldı” meselleri örnektirler.⁷⁸

V. DARB-I MESEL

Bir konuyu daha somut hâle getirmek, bir düşüncüyü açıklamak veya ispat etmek, hatta ifadeye canlılık kazandırmak ve söze güzellik katmak için mesel getirmeye darb-ı mesel denilmektedir. Darb-ı-meselde getirilen teşbih ve temsillerle hâli hazırdaki durum, meselin kullanıldığı ilk duruma benzetilir.

İbn Fâris, الضَرْب kelimesinin الصَّيْغَةُ manasına geldiğini söylemektedir. Ona göre bir şeyi biçimlendirmek, onu darb etmektir.⁷⁹ Dolayısıyla darb, bir nesneyi başka bir nesne üzerine tatbik ederek ona bir biçim vermektir. Para basma işleminde resim ve yazı ile paraya biçim verme söz konusu olduğundan ضرب الدرهم “Para basma” ile ifade edilmiştir.⁸⁰ Bu işlemde üzerinde şekil bulunan alet, biçim verilmek istenen nesneye tatbik edilerek iki nesnenin birbirine mutabık olması sağlanır. Darb-ı meseller, bir madene şekil verip para hâline getirmek kadar söze kıymet kazandırır. Ham olan gümüş ve altın bir kalıba dökülüp, biçim verildikçe değerlendikleri gibi darb-ı meseller de söze o derecede kıymet kazandırır.⁸¹

ضرب kökünden gelen الضَّرْبَةُ kelimesi “seciye, karakter, tabiat, yaratılış” anlamına gelmektedir. İyi karakterli olana الضَّرْبَةُ كَرِيم kötü olana الضَّرْبَةُ لَعِيم denilir.⁸² Buradan seciyenin kişiyi biçimlendirdiği, söz ve davranışlarına şekil verdiği anlamına ulaşabilmekteyiz. Dolayısıyla seciye kişinin tavırlarına öylesine işlemiştir ki artık onun

⁷⁸ Ya‘kûb *Mevsûatu emsâli’l-‘Arab*, I, 55-58. Mesellerdeki edebî sanatlar için ayrıca bkz. Uzun, Taceddin, *Arap Dilinde Meseller*, tsz. s. 35-36; Ulutürk, Veli, *Kur‘ân’da Temsîlî Anlatım(Emsâlî’l-Kur‘ân)*, İstanbul, 1995, s. 18-20.

⁷⁹ İbn Fâris, Ebu’l-Hüseyn Ahmed, Zekeriyâ, *Mu‘cemu mekâyîsu’l-luga*, I-XI, nşr. ‘Abdusselam Muhammed Hârûn, Beyrut, tsz., III, 398.

⁸⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, I, 543.

⁸¹ Bkz. Nursî, Bediuzzaman Said, *İşârâtü’l-İ‘câz fî mazânni’l-îcâz (Türkçe Tercümesi)*, nşr. Abdulmecid Nursî, İstanbul, 1994, s. 218.

⁸² İbn Dureyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen, *Cemheretu’l-luga*, I-III, nşr. Remzî Munîr Ba‘lebekkî, Beyrut, 1987, I, 314; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-arûs*, III, 248.

ayrılmaz bir parçası olmuştur. الضَرْب kelimesinin bu manası darb-ı meselde; meselin orijinal halinin tatbik edildiği hâli, istenen yönde etkileyip değiştirmesi ve o hal ile tam bir mutabakat içinde olması anlamına gelebilir.

Ayrıca yeryüzünde ticaret ve başka maksatlarla yürümek, sefere çıkmak için de darb kelimesi kullanılmaktadır. وَإِذَا ضَرَرْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ. “Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman namazı kısaltmanızda size bir günah olmaz”⁸³ âyet-i kerîmesinde geçtiği üzere ضرب في الارض ibaresi, “Yürümek, sefere çıkmak” anlamından başka “Yeryüzünde hızla yürümek” manasını da taşır.⁸⁴ Kelimenin bu anlamlarından dolayı “Çok gezen tâcir”e مضارب denildiğini söyleyen el-‘Askerî, ضرب المثل ifadesinin “Meselin, beldelerde yayılmasını sağlamak” anlamına geldiğini ifade eder. Ona göre meselin darbı, aynı zamanda ibarenin aslî formunun değiştirilmeden Arap’tan geldiği orijinal şekliyle aktarılmasıdır. Bundan dolayı fırsatı kaçıranlar için kullanılan ve bayana hitap eden الصَّيْفَ ضَيَّعَتِ اللَّبَنُ “Sen sütü yazdan kaybettin.” meseli, erkek için kullanıldığında da ضَيَّعَتِ kelimesindeki müenneslik alameti olan التاء değişikliğe uğramaz. Çünkü mesel bu şekliyle darb edilmiş ve böylece yaygınlaşmıştır.⁸⁵ Meselin ilk kullanıldığı biçimiyle toplum tarafından rağbet görüp yayılması, yeryüzünde seri şekilde yürümeye benzetilerek darb-ı mesel, bu asla dayandırılmıştır. O halde bir anlamda darb-ı mesel, meseli ilk kullanıldığı hal üzere yaygın hale getirmektir.

Darb-ı mesel, ضَرَبْتُ الطِّينَ عَلَى الْجِدَارِ “Duvara çamur vurmak.” anlamından da alınmış olabilir. Nasıl ki sıvama işleminde sıva malzemesi, tam bir yapışmayla duvara

⁸³ en-Nisâ: 4/101.

⁸⁴ İbn Fâris, *Mu‘cem*, III, 398.

⁸⁵ Bkz. el-‘Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, I, s. 11.

yapıştırılırsa, meseli kullanan kişi de onu, madrībına ayrılmaz bir şekilde yapıştırmış demektir.⁸⁶

Meselin darbı için uygun görülen diğer bir mana, onun somut bir nesne gibi dikilmesidir. Çadır kurulurken; direk dikilip çadır direğe dayandırıldığından çadır kurmaya ضَرْب الحَيْمَةِ denilmiştir.⁸⁷ Bu kullanımda ضَرْب kelimesi “Dikmek, ayağa kaldırmak” anlamlarına gelmektedir. Bu manada meselin darbı, onun dikilmesidir. Sanki darb-ı mesel ile meseller insanın önüne bir heykel gibi dikilmektedir. Nasıl ki göz, önünde duran müşahhas nesneye bakarak onu tanımaya çalışırsa; akıl ve kalp de bir eşya gibi önüne dikilen sözleri anlamaya çalışarak manaya ulaşır.

Darb-ı meselin, yapma ve inşa etme manalarına gelmesi de mümkündür. Sütten yağını ayırıp yağlı sütü (حليب), yağı alınmış süt (لبن) haline getirme işlemine ضَرْب اللَّبَنِ denilmektedir.⁸⁸ Bu işlem sütün en değerli kısmı olan yağını çıkarmak için yapılır. Buradan hareketle darb-ı mesel ile sözün en önemlisinin diğerleri arasından seçilip alındığı söylenebilir.

ضَرْب الخاتم ise “Yüzüğe nakış vermek” anlamındadır.⁸⁹ Bu işlemle yüzüğe sahibinin istediği şekil verilir. Bu manada darb-ı mesel, sözün tezyin edilmesi ve ona kulağa hoş gelecek bir biçim giydirilmesidir. Yüzüğe nakış verme işlemi, onun kalıba tatbik edilmesi ile de gerçekleştirilebilir. Dolayısıyla ضَرْب الخاتم aynı zamanda yüzüğü kalıbına tatbik etmektir. Öyle ise emsâlin bir yerde kullanımı, oraya tatbik edilmesi demektir. Mesellerin kendileri için söylendiği durumlar onların uygulandığı kalıplar gibidir. Ancak bu, daha önceden mevcut olmayan meselin tamamen hâle göre inşa edildiği anlamında olmayıp o duruma mutabık halde kullanıldığı manasındadır.

⁸⁶ Ebu's-Su'ûd, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî, *Tefsîru Ebi's-Su'ûd el-musemmâ İrşâdu'l-'akl's-selîm ilâ mezâyâ el-Kur'âni'l-Kerîm*, nşr. Dâru İhyâi Turâsi'l 'Arabî, I-IX, Lübnan, tsz., I, 72.

⁸⁷ İbrahim Mustafa, *el-Mu'cemu'l-vasît*, s. 536.

⁸⁸ İbn Fâris, *Mu'cem*, III, 398.

⁸⁹ İbrahim Mustafa, *el-Mu'cemu'l-vasît*, s. 536.

Meseller daha önceden inşa edilmiş olsalar da bunların kullanıldıkları hal veya nesneye uygunlukları ancak darb edilmeleri durumunda ortaya çıkar.⁹⁰

Mesel getirmekle aynı zamanda kıyas yapılmış olur. Çünkü darb-ı mesel, bir nesnenin diğerine göre dikkate alınmasıdır.⁹¹ Bir şey için mesel getirmek, yani darb-ı mesel yapmak onu takdir etmek, ona kıymet biçmek, yerini ve önemini belirlemektir. Kıyas da böyledir. Kıyasın aslı da bir şeyi başka bir şeyle ölçmektir. Bu manada ضرب "Para basmak.", ona bir değer takdir etmek, الجزية والخراج yıllık cizye ve haracın miktarını belirlemektir. ضرب في الأرض belirli bir hedefe varmak için ölçülü bir mesafeyi yürümek, الضرب بالعصى "sopa ile vurmak" cezayı alet vasıtasıyla belirlemektir. Vergiye الضريبة denilmesi de, vergi ile belirli bir meblağın belirlenmesindendir.

Darb-ı mesel iki bilgiyi kapsar. Bu iki bilginin birleşmesinden de istenilen üçüncü bir bilgi talep edilir. Darb-ı mesel sayesinde bir hususun başka bir hususa göre dikkate alınmasıyla yapılan kıyaslamanın sonucunda, bir yere varmak hedeflenir. Bu hedef, anlaşılması zor olan meselelerin izahını sağlamak veya muhatabı ikna etmek olabilir. Bu da meselin sonucudur. Yani üçüncü bilgidir.⁹² Buradan şu sonuca varabiliriz: Her mesel istenilen neticeyi vermeyebilir. İstenilen neticeyi almak için meseli ölçüp biçip ona göre söylemek gerekir. Buna da meselin darbu denilir. Yani, onu sözdeki en uygun konuma yerleştirmektir.

Buraya kadar açıklamaya çalıştığımız ضرب kelimesinin manalarını darb-ı mesele bağli olarak aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür:

1. الضرب في الارض "Yeryüzünde yürümek" meselin dillerde yayıldığını,
2. ضرب الخيمة "Çadır kurmak" meselin bir heykel gibi göz önüne dikildiğini,
3. ضرب اللبن "Sütün yağını ayırmak" meselin sözün özü olduğunu,

⁹⁰ Ebu's-Su'ûd, *İrşâd*, I, 72.

⁹¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, I, 548.

⁹² Bkz. İbn Teymiyye, Ahmed, *Mecmû'u fetâvâ İbn Teymiyye*, I-XXXVII, nşr. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım vd., Suudi Arabistan, 1465/2004, XIV, 55-56.

4. ضرب الخاتم “Yüzüğe nakış vermek” meselin süslendiğini,

5. ضرب الدرهم “Para basmak” meselle söze değer kazandırıldığını ifade eder.

Mesel için darb kelimesinin seçilmesi onun duyguları harekete geçirici özelliğinden dolayıdır. Sanki dârib (söyleyen) meseli, dinleyenin kulağına, tesiri kalbine nüfuz edecek ve ruhunun derinliklerine ulaşacak şekilde, kapıyı çalar gibi vurmuştur.⁹³

ضرب kökünden gelen kelimelerin genel olarak ifade ettikleri mana da bir nesne üzerinde onu etkileyecek biçimde iz bırakmaktır. Para basma, yüzüğü şekillendirme, yere ayak basma, çadır kurmak için direk dikmede hep bu mana söz konusudur. Darb-ı mesel, “misalin vurgulaması” anlamını da taşımaktadır.⁹⁴

VI. MESEL VE HİKMET

Hikmet kelime manası olarak, eşyanın özelliklerini en ileri derecede bilmek, ince anlayışa sahip olmak, yasaklamak, bir işi sağlam yapmak, lafzı az olmakla birlikte manası açık söz, anlamlarına gelmektedir.⁹⁵ İstilahî bakımdan hikmetin ne anlama geldiği hususunda kaynaklarda çeşitli izahat bulunmaktadır. el-Herevî (ö.481/1089)’ye göre hikmet, her şeyi yerli yerine koymaktır. Eşyayı uygun zaman ve mekânda kullanmak, haddini aşmamak, vaktini şaşırmamaktır.⁹⁶ Bu manada insanların en hâkimi Hz. Peygamber (s.a.v.)’dir. Hâkim dediğimiz kişi, verdiği hükümde hikmet bulunan; bir işe hâkim olan kişi de o işin inceliklerini ve ayrıntılarını bilendir.

Hikmet Allah’a izafe edildiğinde, eşyanın marifetini bilmek ve son derece incelikli yaratmaktır. İnsan için ise, varlığı anlamak ve iyi olanı yapmaktır. İşte Lokman (a.s.)’ın Kur’ân’da وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ “Biz Lokmân’a hikmet verdik”⁹⁷ sözü ile vasıflandığı şey budur.⁹⁸ Hikmetle hareket eden Lokman (a.s.)’ın meşhur olduğu alan ise mesel derecesine ulaşmış sözleridir. “Allah, hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet

⁹³ Reşîd Rızâ, Muhammed, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Hakîm, el-meşhûr bismi Tefsîri’l-menâr*, I-XII, Kâhire, 1366/1947, I, 236.

⁹⁴ Yazıcı, Numan, *Arapça-Türkçe / Türkçe Arapça Atasözleri ve Deyimler*, İstanbul, 2003, s. 25.

⁹⁵ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, XII, 143; İbrahim Mustafa, *el-Mu‘cemu’l-vasît*, s. 190.

⁹⁶ el-Herevî, Abdullah el-Ensârî, *Menâzilu’s-sâirîn*, Lübnan, 1408/1988, s. 78.

⁹⁷ Lokmân: 31/12.

⁹⁸ er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Mufredât*, I, 168.

verilmişse ona çok hayır verilmiş demektir. Bunu ancak akıl sahipleri kavrar”⁹⁹ âyet-i kerîmesi ve “Hikmetli söz müminin yitiğidir. Nerede bulursa, hemen almaya en hakkı olan odur”¹⁰⁰ hadis-i şerifi hikmeti elde etme noktasında Müslümanları teşvik edici hitaplardır. Hiç şüphesiz sözün en güzelini ihtiva eden meseller de hikmetli sözlerdendir. Onlarla konuşmaya zarafet katılır. Söz daha veciz ve dinleyiciye lezzet veren bir hâl alır.

Arap dilinde mesel ve hikmet kelimeleri birbirlerine yakın anlamda kullanılmışlardır. Meselde hikmet olduğu gibi hikmetli sözler bazen mesel olabilir. Hâl böyle olmakla beraber ıstılahî açıdan ele alındıklarında hikmet ile mesel arasındaki farklar şöyle sıralanabilir: Eylemle bağlantısı olmayan mesel, sadece söze has bir durumken, hem sözü hem de fiili içeren hikmet, bu ikisini kullanarak doğruyu bulmaktır.¹⁰¹ Meseller kısa söz şeklindeyken, hikmet bazen uzun olabilir. Meselin hedefi delil getirmek, hikmetinki ise tembih, bildirme ve öğüt vermektir. Meseller toplumun çeşitli tabakalarının ortak ürünü iken, hikmetler daha çok enbiyâ, hukemâ, ulemâ, hutebâ gibi insanların sözleridir. Meselde asıl olan teşbih, hikmette ise mananın doğruluğudur.¹⁰² Meseller çoğunlukla imalı olup düşündürmeye yönelik iken hikmet manaya doğrudan işarette bulunur. Meselin görevi göz önüne getirmek ve somutlaştırmak, hikmetin görevi ise irşat ve rehberliktir. Meselde manayı hayale sunma varken, hikmette bir manayı benimsetme ve ispat söz konusudur. Teşbih vasıtasıyla meseller, bir halden başka bir hâle intikal ettirilerek daha çok, bir durumu izah etmek için kullanılırken, hikmetler daha ziyade hatırlatmak ve öğüt vermek için kullanılırlar.

Bu farklar, mesel ile hikmet arasındaki genel bir çerçeveyi ortaya koymak içindir. Neticede bazı meseller de önceleri hikmet olup yaygınlaşmaları sebebiyle mesel haline gelmişlerdir. el-‘Askerî şöyle der: “Yaygın olan her hikmet mesel diye isimlendirilir.”¹⁰³ Söz, itiraz edilmeyecek derecede doğru ve ikna edici olsa veya bir tecrübeden kaynaklansa dahi yaygın kullanımı mevcut değilse mesel değil, hikmet diye

⁹⁹ el-Bakara: 2/269.

¹⁰⁰ et-Tirmîzî, İlm 18, (2687).

¹⁰¹ İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb, *Medâricu’s-sâlikîn beyne menâzili* “ıyyâke na‘budu ve ıyyâke nesta‘în”, I-III, nşr. Rıdvân Câmî‘ Rıdvân, Kahire, 1422/2001, II, 187.

¹⁰² Katâmîş, *el-Emsâlu’l-‘Arabiyye*, s. 18.

¹⁰³ el-‘Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, I, 11.

isimlendirilir. Yani bütün meseller hikmettendir. Ancak bütün hikmetler mesel olmayabilir.

VII. MESEL VE DİĞER YAYGIN SÖZLER

Mesel ile hikmet arasında farklar bulunduğu gibi mesel ile diğer bazı yaygın söz çeşitleri arasında da farklar mevcuttur. Meselî tâbir, taklîdî ibâre ve nâdir ifadeler meseller ile aralarında fark zikredilen diğer söz türlerindendir.¹⁰⁴ Meşhur olup ifadeyi zenginleştirmek için kullanılan, cümlenin bir parçası gibi kabul edilebilecek şekilde olan meselî tâbire; سَوَاسِيَّةٌ كَأَسْنَانِ الْمُشْطِ “Tarağın dişleri gibi eşit.” sözü, dua, beddua, tebrik gibi ifadelerde yer alan taklîdî ibâreye; evlenenlere söylenen بالرفاء والبنين “Allah uyum ve hayırlı evlat nasip etsin.” sözü, nadir ifadelere de; şair, hatip, edebiyatçı gibi kişilerden sadır olan bazı sözler örnek olarak gösterilebilir. “Biz insanlar hayatımızın bir parçasında mesel diyarında yaşarız. Belki de bu efsane, halk hikâyesi, bilmece ve diğer bazı türlerin aksine meselleri sürekli kullanmamızı açıklar. Bize göre emsâl, tecrübelerimizin neticesinde uzun uzadıya kafa yormayı gerektiren düşüncelerden kaçınmak istediğimizde girdiğimiz sükûnet âlemdir. Psikolojik durumumuza uygun düşen meselleri kelimesi kelimesine söyleriz. Dahası meselin meydana geldiği hâli yaşamamış olsak dahi onu işitmekten zevk duyarız”¹⁰⁵ diyen Nebîle İbrâhim, bazı söz türleriyle mesellerin kullanım alanlarına dair farklara işaret etmektedir.

Bazı kavramlar arasındaki farkların ortaya konulması, aynı zamanda bunların birbirine yakın anlamlı olmalarından kaynaklanır. Bu ibareler de mesellere bazı yönlerden benzemektedirler. Bu benzerlikler arasında yaygın olmaları, lafızlarının kısa ve öz olması gibi özellikleri sayılabilir. Hikmet ile mesel farkını ortaya koymada olduğu gibi bu söz çeşitleri ile mesel arasında bazı ayırıcı özellikler vardır. Bu farklardan en ayırıcı olanı ise teşbihtir. Meseller iki şeyi birbirine benzetme esasına dayandığı halde diğer türlerde bu özellik çoğunlukla görülmemektedir.

¹⁰⁴ Bkz. Sellheim, *el-Emsâlu'l-'Arabîyyeti'l-kadîme*, s. 29-37; Ya'kûb, *Mevsûatu emsâli'l-'Arab*, I, 20-30; Tevfik, *el-Emsâlu'l-'Arabîyye*, s. 46-51.

¹⁰⁵ İbrâhim, Nebîle, *Eşkâlu't-ta'bîr fi'l-edebi's-ş-a'bî*, Kahire, tsz., s. 147.

VIII. MESELİN ÇEŞİTLERİ

Bu başlık altında çeşitli yönlerden tasnifat yapılmakta olup bunlar; mesellerin dönemlerine, ortaya çıkış sebeplerine, terim anlamlarına¹⁰⁶ ve gramer özelliklerine göre sınıflandırılması şeklinde ele alınabilir.

A. Dönemlerine Göre Meseller

Her zamanın kendine has dili ve anlayışı vardır. Zamanın değişmesiyle dil, anlayış ve kültürde de değişimler olur. Tarihte belli bir dönemi tanıyabilmek ona ahlâkî, sosyal, kültürel vb. boyutlarıyla bakabilmeyi gerektirir. Belli bir zaman dilimiyle ilgili bilgiler sunan kaynaklardan birisi de mesellerdir. Dolayısıyla mesellerin zamanlarına göre sınıflandırılması kullanıldıkları dönemi anlayabilmemiz açısından bizlere imkân sağlamaktadır. Arap şiiri, şairlerinin yaşadığı dönemlere nispetle Cahilî, İslami ve Muhadram kısımlarına ayrıldığı gibi¹⁰⁷ meseller de zaman itibarıyla Cahiliye ve İslam dönemleriyle müvelled kısımlarına ayrılmaktadırlar.¹⁰⁸ Mesellerin zamanlarına göre tasnif edilmelerinde bazı ölçütler bulunmaktadır. Dönemleri ile birlikte bu kıstaslar aşağıdaki şekilde ele alınabilir.

1. Cahiliye Dönemine Ait Meseller

İslam'ın doğuşundan önceki döneme ait mesellerdir. Cahiliye dönemine ait meseller, İslami Döneme ait mesellerle büyük oranda karışmışlardır. Çünkü daha çok sözlü aktarımın yaygın olduğu ve kitâbetin yeterince gelişmediği bu döneme ait meseller kendi asrında bir araya getirilip telif edilmemişti. Elimizde Arap mesellerini derleyen en eski eser olarak el-Mufaddal ed-Dabbî'nin *Emsâlu'l-'Arab*'ı bulunmaktadır. Bu eser de hicri II, miladi VIII. yüzyıla tekabül etmektedir.¹⁰⁹ Dolayısıyla bu eserdeki mesellerin hem İslami hem Cahili meselleri içerdiği söylenebilmektedir. Bundan başka 'Îlâka b. Kursum el-Kelbî'nin, Yezid b. Muaviye döneminde meselleri topladığı rivayet edilmektedir. Dönemi göz önünde bulundurulduğunda içerisindeki mesellerin

¹⁰⁶ Tevfik, *el-Emsâlu'l-'Arabiyye*, s. 43.

¹⁰⁷ el-Cumahî, Muhammed b. Sellâm, *Tabakâtu fuhûli's-su'arâ*, nşr. Ebû Fihri Mahmûd Muhammed Şâkir, I-II, Mısır, 1400/1980, s. 23-24.

¹⁰⁸ Ya'kûb *Mevsûatu emsâli'l-'Arab*, I, 33.

¹⁰⁹ Dikici, Recep, *Arap Atasözleri Emsâlu'l-'Arab*, Konya, 1991, s. 3.

çoğunlukla Cahiliye Dönemini içerdiği anlaşılan eserin, bu konuda çok şey ifade edebileceği belli olmakla birlikte ne yazık ki bize kadar ulaşmamıştır.¹¹⁰

Cahilî ve İslamî döneme ait meselleri birbirinden ayırmak zor olmakla birlikte kaynaklarını gösteren bazı işaretler, meselleri birbirinden ayırmaya yardım etmektedirler. Nitekim, Cahiliye Dönemine ait meseller diğerlerinden aşağıdaki özellikleriyle ayrılmaktadırlar:

1. Cahiliye döneminde yaşamış olanlarca söylenmiş olmaları: Ad-ı Ula'dan (İlk Ad Kavmi) olan Lokman el-Adî'nin bir kadın için söylemiş olduğu رَبِّ أَخٍ لِّكَ لَمْ تَلِدْهُ (Nice kardeşlerin var ki onları annen doğurmamıştır) meseli buna örnektir.¹¹¹

2. Konunun uzmanları tarafından Cahiliye döneminde yaşamış olan insanlara veya kabilelere nispet edilmeleri: Cahiliye döneminde yaşamış olan Eksem b. Sayfî (ö.m. 612) ve Âmir b. ez-Zarib'e nispet edilen meseller bu türdendir.¹¹²

3. İçerisinde Cahiliye döneminde yaşamış olan insan, kabile veya yer ismi geçmesi: Bir rivayete göre Cahiliye döneminde yaşamış Şenn ve Tabaka isimli iki kâhinin bir konuda aynı görüşü belirtmeleri üzerine söylenen وَافَقَ شَنْنٌ طَبَقَهُ (Şenn Tabaka'ya muvafakat etti) meseli buna örnek olarak verilebilir.¹¹³

4. Meselin Cahiliye dönemine has olaylarla irtibatlı olması: Cahiliye döneminde el-Cezîre ve Kinnisrîn melikesi olan ez-Zabbâ'nın Mârid adındaki Dûmetu'l-Cendel kalesi ile el-Eblak adındaki Teymâ kalesini muhasara edip kaledekilerin direnişi sonucunda ele geçirememesi üzerine söylediği تَمَرَّدَ مَارِدٌ وَعَزَّ الْأَبْلَقُ (Mârid baş kaldırdı ve el-Eblak sağlam durdu) sözü Cahiliye döneminde vuku bulmuş bir hadise üzerine

¹¹⁰ Emîn, *Fecru'l-İslâm*, s. 61.

¹¹¹ es-Sicistânî, Ebû Hâtim Sehl, *el-Muammerûn*, nşr. İgnaz Goldziher, Leiden, 1899, s. 2; ez-Zemahşerî, *el-Musteksâ*, II, 93.

¹¹² Ya'kûb *Mevsûatu emsâli'l-'Arab*, I, 34.

¹¹³ el-Bekrî, Ebû 'Ubeyd, *Faslu'l-makâl fî şerhi Kitâbi'l-emsâl*, nşr. İhsân 'Abbas ve 'Abdulmecîd 'Âbidîn, Lübnan, 1403/1983, s. 263.

söylenmiştir.¹¹⁴ el-Besûs, Dâhis ve el-Gabrâ harplerinden bahseden mesellerin de bu döneme ait olduğu anlaşılır.¹¹⁵

5. Meselin Cahiliye fikir ve düşüncesine sahip olması: أَحَقُّ الْخَيْلِ بِالرَّكْضِ الْمُعَارُ

“Dörtmala koşturmaya en layık at, emanet olandır” meseli, buna örnek olarak verilebilir.

2. İslâmî Döneme Ait Meseller

Bunların başında kaynağı Kur’ân-ı Kerîm olan meseller gelmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.), sahabe, tabiin ve ondan sonrakilerden sadır olan meseller de bu döneme ait mesellerdendir. Bu meselleri de kaynaklarına nispetle üç kısımda toplayabiliriz:

Birincisi; kaynağı Kur’ân-ı Kerîm olan meseller: İslam’ın zuhuru ile birlikte Müslümanların gündemlerinde büyük oranda Kur’ân-ı Kerîm yer almış ve doğal olarak meselleri de ondan temellenmeye başlamıştır. Mesela أَتَبُّ مِنْ أَبِي هَبٍ “Ebu Leheb’den daha talihsiz” meseli تَبَّتْ يَدَا أَبِي هَبٍ وَتَبَّ وَتَبَّ “Ebû Leheb’in elleri kurusun. Zaten kurudu.”¹¹⁶ âyet-i kerîmesinden¹¹⁷, أَخْسَرُ مِنْ حَمَالَةِ الْحَطَبِ “Odun taşıyıcısından daha çok kaybeden” meseli, Mesed Sûresinden¹¹⁸, أَوْهَنَ مِنْ بَيْتِ الْعَنْكَبُوتِ “Örümceğin yuvasından daha zayıf”¹¹⁹ meseli وَإِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعَنْكَبُوتِ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ “Evlerin en dayanıksızı ise şüphesiz örümcek evidir.” âyet-i kerîmesinden¹²⁰, لَمْ يُشْطِطْ مَنْ انْتَقَمَ “Hakkını alan zulmetmiş sayılmaz” meseli وَلَكِنْ انْتَصَرَ بَعْدَ ظُلْمِهِ فَأُولَئِكَ مَا عَلَيْهِمْ مِّنْ سَبِيلٍ “Zulme

¹¹⁴ el-Mufaddal ed-Dabbî, İbn Muhammed b. Ya’lâ b. ‘Amir b. Selam, *Emsâlu’l-‘Arab*, nşr. İhsan Abbas, Lübnan, 1403/1983, s. 143-144.

¹¹⁵ Ya’kûb *Mevsûatu emsâli’l-‘Arab*, I, 35.

¹¹⁶ Tebbet: 111/1.

¹¹⁷ el-‘Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, I, 230.

¹¹⁸ el-Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, I, 255.

¹¹⁹ el-İsbehânî, Hamza b. el-Hasen, *ed-Durretu’l-fâhira fi’l-emsâli’s-sâira*, I-II, nşr. Abdulmecid Katâmiş, Mısır, tsz., II, 415.

¹²⁰ el-‘Ankebût: 29/41.

uğradıktan sonra, kendini savunup hakkını alan kimseye (ceza vermek için) bir yol yoktur”¹²¹ âyet-i kerîmesinden¹²², أَشْرَبُ مِنَ الْهَيْمِ “Susamış develerden daha çok içici” meseli فَشَارِبُونَ شُرْبَ الْهَيْمِ “Kanmak bilmez susamış develerin suya saldırışı gibi içeceksiniz”¹²³ âyet-i kerîmesinden esinlenerek söylenmişlerdir.¹²⁴

ez-Zerkeşî (ö.794/1391), Kur’ân-ı Kerîm’de mesel olarak kullanılan ifadelerin, formunun değiştirilerek kullanılmasına karşı çıkar. Ona göre Allah’ın misal olarak kullandığı bir ifadeyi değişiklik yaparak başka şekilde kullanmak Kur’ân meselleri hususunda haddi aşmaktır. el-Harîrî’nin فَأَدْخَلَنِي بَيْتًا أَخْرَجَ مِنَ التَّابُوتِ ، وَأَوْهَنَ مِنْ بَيْتِ الْعَنْكَبُوتِ “Beni tabuttan daha dar ve örümceğin yuvasından daha zayıf bir eve soktu” sözünü kabul etmediğini söyleyerek şöyle açıklama getirir: “Hangi mana Allah’ın altı yönden tekid ettiği manadan daha belîğ olabilir ki? وَأَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتِ الْعَنْكَبُوتِ “Evlerin en dayanıksızı ise şüphesiz örümcek evidir”¹²⁵ âyet-i kerîmesinde Allah, cümlelerin başına إِنَّ tekid edatını getirmiş, ismi-tafdil kalıbını kullanmış ve bu kalıbı da الْبُيُوتِ (zayıf, kırılğan) kelimesi üzerine inşa etmiştir. İsm-i tafdile çoğul formdaki الْبُيُوتِ kelimesini izafe etmiş ve bu kelimeyi de ال ile marife yapmıştır. إِنَّ tekid edatının haberine de yine tekid edatı olan ل edatını getirmiştir. el-Harîrî’ye düşen bu belîğ ifadeyi aşmamasıdır. Çünkü Allah’ın verdiği misal üstüne misal olmaz.”¹²⁶

İkincisi; Hz. Peygamber (s.a.v.)’in mesel hâline gelmiş hadis-i şerifleri: Bu kısma ait meseller çoktur. Öyle ki bu konuda er-Ramâhurmuzî’nin, *Emsâlu’l-Hadîs*’i, Ebu’s-Şeyh’in, *el-Emsâl fi’l-hadîsi’n-nebevî*’si gibi müstakil eserler yazılmıştır. إِنَّ مِنَ الْبَيَانِ

¹²¹ eş-Şûrâ: 42/41.

¹²² el-Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, I, 203.

¹²³ el-Vâkıa: 56/55.

¹²⁴ el-Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, I, 389.

¹²⁵ el-‘Ankebût: 29/41.

¹²⁶ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 484.

“Utanmıyorsan إِذَا لَمْ تَسْتَحْ فَاصْنَعْ مَا شِئْتَ”, “Beyanın bazısında sihir vardır.” لَسِحْرًا istediğini yap.”, “Mümin aynı delikten iki kere ısırılmaz”, لَا يُلْدَغُ الْمُؤْمِنُ مِنْ جُحْرِ مَرَّتَيْنِ, “Bir şeye aşırı tutkunluğun seni kör ve sağır yapar.”, الْيَدُ الْعُلْيَا خَيْرٌ حُبُّكَ الشَّيْءَ يُعْمِي وَيُصِمُّ “Mümin kardeşinin المؤمن مرآة أخيه “Veren el, alan elden üstündür.” مِنَ الْيَدِ السُّفْلَى aynasıdır.” كِشِّينِ جَنَّةُ الرَّجُلِ دَارُهُ “Kişinin cenneti evidir.” بِالصَّدَقَةِ “Hastalarınızı دَاوُوا مَرْضَاكُمْ hastalarınızı sadaka ile tedavi edin.” gibi hadisler günlük hayatta çok yaygın olarak kullanılmaktadır.¹²⁷

Üçüncüsü; sahabe ve daha sonrakilerin mesel gibi kullanılan sözleri: Hz. Ebubekir’in; “Kıyametten büyük kıyamet var, beladan büyük bela var veya musibetin üstünde musibet var.” şeklinde tercüme edilebilecek لَا طَامَةَ إِلَّا وَفَوْقَهَا طَامَةٌ sözü bu kısımda örnek verilebilecek mesellerdendir. Bunlardan başka, رَأَى الشَّيْخَ خَيْرٌ مِنْ مَشْهَدٍ “İhtiyarın görüşü, delikanlının şahadetinden daha hayırlıdır.” ve أَحَبُّ حَبِيبِكَ هَوْنًا مَا عَسَى أَنْ يَكُونَ بَغِيضَكَ يَوْمًا مَا “Dostunu biraz teenni ile sev, bakarsın bir gün kindarın olur” meselleri Hz. Ali’ye, إِذَا جَاءَ الْقَدْرَ عَشِيَّ الْبَصَرُ “Kader gelince, göz görmez olur.”, إِيْهَاسْ عِلَهِ مَعْبُودٍ “İhsan et ki, sana da ihsan edilsin.” ve إِيْهَاسْ عِلَهِ مَعْبُودٍ “Zevk, tapılan bir ilahtır” meselleri İbn Abbas’a, أَحَقُّ شَيْءٍ بِسَجْنِ لِسَانٍ “Hapsi en çok hak eden şey, dildir” meseli İbn Mes’ûd’a, اسْتَراحَ مِنْ لَا عَقْلَ لَهُ “Akı olmayan, rahat eder” meseli Amr b. el-‘As’a nispet edilmektedir.¹²⁸

¹²⁷ es-Se‘âlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil, *et-Temsîl ve'l-muhâdara*, nşr. Abdulfettah Muhammed el-Hulv, 1983, s. 24.

¹²⁸ Ya‘kûb *Mevsûatu emsâli*’l-‘Arab, I, 38-38.

el-Meydânî (ö.518/1124), *Mecma‘u'l-emsâl* adlı eserinin 30. Bölümünü Hz. Peygamber (s.a.v.), sahabe ve sonrakilerin mesellerine ayırmıştır. Bunlardan; لَيْسَ مَعَ الْمَوْتِ أَهْوَنُ مَا “Taziye zamanında başka bir musibet, yok hükmündedir.” ve وَأَشَدُّ مَا قَبْلَهُ “Ölüm, ondan sonra olacakların en kolayı, ondan önce olanların en zorudur.” meselleri Hz. Ebubekir’e; لَا تُؤَخِّرْ عَمَلَ يَوْمِكَ لِغَدِكَ “Bugünkü işini, yarına bırakma.” ve رَحِمَ اللَّهُ أَمْرًا أَهْدَى إِلَيَّ عُيُوبِي “Bana hatalarımı bildirip yol gösterene, Allah merhamet etsin” meselleri Hz. Ömer’e; يَكْفِيكَ مِنَ الْحَاسِدِ أَنَّهُ يَعْتَمُّ وَقْتَ سُورِكَ “Sen mutlu olduğunda üzülen kişi, hasetçi olarak sana yeter” meseli Hz. Osman’a; مَنْ كَرُمَتْ عَلَيْهِ مِنْ صَارَعَ، “Şahsiyeti kuvvetli olanın, şehevi arzuları zayıf düşer.” مَنْ نَظَرَ فِي عُيُوبِ النَّاسِ فَأَنْكَرَهَا ثُمَّ رَضِيَهَا لِنَفْسِهِ، “Hak ile gürleşeni, hak tuşa getirir.” الْحَقُّ صَرَعَهُ “İnsanların hatalarına bakıp kınayan, sonra da kendisi aynısını yapan, ahmağın ta kendisidir.” ve مَا لِابْنِ آدَمَ وَالْفَخْرِ: أَوَّلُهُ نُطْقَةٌ، وَآخِرُهُ حَيْفَةٌ، وَلَا يَزُوقُ نَفْسَهُ، وَلَا يَدْفَعُ “İnsanoğlu nere övünmek nere? Evveli bir damla su, ahiri leştir. Ne kendini rızıklandırır ne de eceline mani olur” meselleri Hz. Ali’ye; الْحَرَمَانُ خَيْرٌ مِنَ الْإِمْتِنَانِ “Vermemek, minnet etmekten hayırlıdır.” ve “İyilik eden düşmez, düşse de bir dayanak bulur” meselleri İbn Abbas’a; Türkçedeki “Bana arkadaşını söyle, senin ne olduğunu söyleyeyim.” sözünü andıran مَا الدَّخَانُ عَلَى النَّارِ بِأَدَلٍّ مِنَ الصَّاحِبِ عَلَى الصَّاحِبِ “Dumanın ateşe delaleti, arkadaşın arkadaşına delaletinden daha kuvvetli değildir” meseli İbn Mes‘ûd’a nispet edilir.

el-Meydânî, el-Muğire b. Şu‘be, Ebu’d-Derdâ, Ebû Zerr, Ömer b. Abdulaziz ve el-Hasanu’l-Basrî’ye ait mesellerin yanında meşhur olmayan bazı sahabe tabiun ve etbeu’t-tabiine ait bir takım meselleri de zikretmiştir.¹²⁹

3. Müvelled Meseller

Müvevelled meseller, nazım ve nesire ait ifadelerin şahid (ç. şevâhid) olarak kabul edildiği dönemden (istişhad) sonra söylenmiş olan mesellerdir. Bu asır, İlk Cahiliye döneminden başlayan ve medenî Araplara nispetle hicri II. Yüzyılın ortalarına kadar giden, bedevî Araplara nispetle IV. Yüzyılın sonlarına kadar uzanan dönemdir.¹³⁰ Müvelled kelimesi, her şeyin yenisi için kullanılan bir tabir olup şiirde de kullanıldığı gibi mesellerde de kullanılmaktadır.

Gramerde şahid olarak getirilen diğer dil unsurlarında olduğu gibi mesellerde de müvelled ayrımının yapılması, hüccet olarak kabul edilmesi esasına dayanmaktadır. Arap dilinin ilk tam sözlüğü *Kitâbu’l-‘Ayn*’da kadim Arap şiiri ve Kur’ân ayetlerinin yanında Arap atasözleri de kelimelerin gerek morfolojik yapısı gerekse anlamlarıyla ilgili şevâhid olarak kullanılmıştır.¹³¹

İslam’ın yayılmasıyla beraber Arap olmayan milletlerin, Araplarla münasebetleri neticesinde Arap dili bozulmaya başlamıştır. Bozulmanın başladığı devirden sonra ortaya çıkan meseller, fasih dili koruma gerekçesiyle gramer kurallarının belirlenmesinde şahit olarak kabul görmemiş ve onlarla istişhad edilmemiştir. Şehirde yaşayan Araplar, badiyedekilere göre diğer milletlerle daha önce karşılaştıklarından, istişhad dönemi bedevi Araplara nispetle daha erken dönemde bitmiştir.

Müvelled meselleri diğerlerinden ayırmaya önem veren ilk müellif, Hamza el-İsfahânî (ö.351/962)’dir. O, *ed-Durretu’l-fâhira fi’l-emsâli’s-sâira* adlı eserinde bazı mesellerin doğuşuna dikkat çekmiş, *أفعل من* vevninde olan müvelled müzdevic (ikili) meseller için özel bir bölüm ayırmıştır.¹³² Daha sonra Ebû Hilâl el-‘Askerî (ö.400/1010), *Cemheretu’l-emsâl*’inde bazı müvelled meselleri doğuşlarını belirterek

¹²⁹ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, II, 450-458.

¹³⁰ Ya‘kûb *Mevsûatu’l-‘Arab*, I, 41.

¹³¹ Bkz. İsmail Durmuş, “İstişhad”, *DİA*, XXII, 397.

¹³² Bkz. el-İsfahânî, *ed-Durretu’l-fâhira*, II, 443-469.

zikretmiştir. el-Meydânî (ö.518/1124), *Mecma‘u’l-emsâl*’inde müvelled mesellerden 1000’e yakını her bölümün akabinde zikretmiştir. Ebû Ali el-Hasan b. el Yûsî (ö.1102/1691) de *Zehru’l-ukm fi’l-emsâl ve’l-hikem* adlı eserinde çoğu müvelled mesele işarete bulunmuştur.¹³³

إذا افْتَقَرَ الْيَهُودِيُّ نَظَرَ فِي حِسَابِهِ الْقَدِيمِ, “Duvarların kulakları vardır.”, إنَّ لِلْحِيطَانِ آذَانَ

“Yahudi fakirleşince eski hesaplarına bakar”, خَيْرُ النَّاسِ لِلنَّاسِ خَيْرُهُمْ لِنَفْسِهِ, “İnsanlara en hayırlı kişi kendine hayırlı olandır” meselleri müvelled mesellerdendir.¹³⁴

4. Avam Meselleri

Avam meselleri; şairler, hatipler, yazarlar veya ilmi ve edebi yönden bu seviyede olanların dışındaki toplumun diğer kesimlerince söylenen mesellerdir. Çeşitli mahalli lehçelerde söylenen meseller için de bu tabir kullanılmaktadır.¹³⁵ Müvelled mesellerin içerisinde sayılabilmeleri ile birlikte müvelled meseller derecesinde kabul edilmeyen bu tür için bazı mesel kitaplarında özel bölümler ayrılmıştır. Avam mesellerini konu alan müstakil eserler de mevcuttur.

Meselleri dönemlerine göre *el-emsâlu’l-kadîme* ve *el-emsâlu’l-cedîde* veya *el-emsâlu’l-muvellede* şeklinde kategorize edenler de olmuştur.¹³⁶ el-Emsâlu’l-kadîme, istîşhad asrının meselleri olup nahivde şevâhid olarak kabul edilen mesellerdir. el-Emsâlu’l-muvellede veya cedîde ise ihticac asrından sonra ortaya çıkan ve gramerde delil kabul edilmeyen mesellerdir.

B. Ortaya Çıkış Sebeplerine Göre Meseller

Meselleri çeşitli yönlerden taksimata tabi tutan İmîl Bedî Yakub, ilk kullanıldığı hâl itibari ile de meselleri çeşitli bölümlere ayırmıştır.¹³⁷

¹³³ Ya‘kûb *Mevsûatu emsâli’l-‘Arab*, I, 41.

¹³⁴ Ebû Sûfîh, Muhammed, *el-Emsâlu’l-‘Arabîyye ve mesâdiruhâ fi’t-turâs*, Umman, 1402/1982, s. 20-21.

¹³⁵ el-Câhîz, Ebû Osman Amr b. Bahr, *el-Beyân ve’t-tebyîn*, I-III, nşr. Abdusselam Muhammed Hârûn, Kahire, 1418/1998, I, 137; Tevfîk, *el-Emsâlu’l-‘Arabîyye ve’l-‘asru’l-Câhîlî*, s. 44.

¹³⁶ Katâmiş, *el-Emsâlu’l-‘Arabîyye*, s. 124; Sellheim, *el-Emsâlu’l-‘Arabîyyeti’l-kadîme*, s. 43.

¹³⁷ Bkz. Ya‘kûb *Mevsûatu emsâli’l-‘Arab*, I, 42-46.

1. Bir hadiseden doğan meseller: Birbiri ile tam uyum hâlinde olan, durum veya nesnelerin hâlini anlatan *وَافَقَ شَيْءٌ طَبَقَهُ* “Şenn Tabakaya yakıştı” meseli, bir rivayete göre Şenn adlı eski Arap dâhilerinden birinin kendisi gibi zeki ve akıllı bir gelin olan Tabaka’yı arayıp bulması ve onunla evlenmesi sonrasında söylenmiştir.¹³⁸

2. Bir kıssa içinde geçen meseller: Hz. İsa (a.s.)’ın ölülere Allah’ın izni ile dirilmesi kıssasını özetleyen ve imkânsız gibi görünen işlerin birilerince kolay yoldan halledilmesini anlatan *لَمَسَهُ نَبِيٌّ* “Peygamber eli değmiş” meseli¹³⁹ ve Cahiliye Döneminde vuku bulmuş yevmu’l-Besûs, yevm-u Dâhis ve el-Gabrâ, yevm-u Halîme gibi Cahiliye harplerini anlatan kıssalarla ilgili olarak söylenen meseller bu tür içerisinde sayılabilir.

3. Kur’ân-ı Kerîm ve hadisten doğan meseller: Hz. Peygamber (s.a.v.)’in *إِنْ عَرَّتِي* “Benim mirasım, Nuh’un Gemisi gibidir. Ona binen kurtulur. Kaçıran helak olur”¹⁴⁰ hadis-i şerifindeki *سَفِينَةُ نُوحٍ* “Nuh’un gemisi” ifadesi hem Kur’ân-ı Kerîm’den Hz. Peygamber (s.a.v.)’in diline yansınış hem de hadiste geçmesinden dolayı sonraları bir şeyin azamet ve bereketini ifade etmek için kullanılır hâle gelmiştir. Yine *أَضْيَقُ مِنْ سَمِّ الْحَيَاطِ* “İğne deliğinden daha dar” meselinin kaynağı *حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْحَيَاطِ* “Deve iğne deliğinden geçinceye kadar”¹⁴¹ âyet-i kerîmesinden alınmış olsa gerekir.¹⁴²

¹³⁸ el-Vâhidî, Ebu’l-Hasen ‘Alî b. Ahmed b. Muhammed, *el-Vasît fi’l-emsâl*, Afif Muhammed Abdurrahman, Kuveyt, 1395/1975, s. 174; Sînî, Mahmûd İsmâîl, vd., *Mu‘cemu’l-emsâli’l-Arabiyye*, Lübnan, 1992, s. 11.

¹³⁹ Tevfik, *el-Emsâlu’l-Arabiyye*, s. 44.

¹⁴⁰ es-Se‘âlibî, Ebû Mansûr Abdumelik b. Muhammed b. İsmâîl, *Simâru’l-kulûb fi’l-muzâf ve’l-mensûb*, nşr. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhîm, Kahire, 1384/1965, s. 39; Bu mesel dışında es-Se‘âlibî’nin bu eserinde kaynağı Kur’ân olan, buna benzer meseller çoktur.

¹⁴¹ el-A‘râf: 7/40.

¹⁴² el-‘Abderî, Ebu’l-Mehâsin Muhammed b. ‘Alî eş-Şeybî, *Timsâlu’l-emsâl*, nşr. Es‘ad Zıbyân, Lübnan, 1402/1982, s. 211.

4. Teşbihten doğan meseller: Bu meseller من أفعَل formunda gelmektedir. Çetin zamanları temsil eden أَثْقَلُ من أُحْدٍ “Uhud (gününden) daha zor.” ve anlayışının azlığından dolayı faydalı olan ile olmayanı ayırt edemeyip olur olmaz her şeye heveslenenlerin hâlini tasvir eden أَشَحَّ من صَبِي “Çocuktan daha tamahkâr” meselleri bu mesellere örnektir.¹⁴³ Bazı kitaplarda bu tür meseller için ayrı başlık açılmıştır. Ebu Alî el-Kâli’nin *Ef’al*’i ise sadece bu türden meselleri içermektedir.

5. Şiirden doğan meseller: Bu mesellerin bazı şekilleri şöyledir:

a. لَا تَنْهَ عَنْ خُلُقٍ وَتَأْتِي مِثْلَهُ *** عَارٌ عَلَيْكَ إِذَا فَعَلْتَ عَظِيمٌ

“Kendin benzerini yaparken başkasını bir huydan menetme; bunu yapman senin için büyük ayıptır” beytinde olduğu gibi beytin bütünü tek meseldir.

b. إِذَا قَالَتْ حَدَامٌ فَصَدَّقُوهَا *** فَإِنَّ الْقَوْلَ مَا قَالَتْ حَدَامٌ

“Hazâmi¹⁴⁴ söylediğinde onu tasdik edin! Çünkü söz, Hazâmi’nin sözüdür.” ile,

أَلَا كُلُّ شَيْءٍ مَا خَلَا اللَّهَ بَاطِلٌ *** وَكُلُّ نَعِيمٍ لَا مَحَالَةَ زَائِلٌ

“Şunu bilin ki; Allah dışında her şey batıldır ve her nimet şüphesiz yok olucudur” beyitlerinde olduğu gibi beytin her iki tarafı (sadr ve acuz) ayrı ayrı meseldir.

c. يَا بَارِي الْقَوْسِ بَرِّيًّا لَيْسَ يُصْلِحُهُ *** لَا تَظْلِمِ الْقَوْسَ أَعْطِ الْقَوْسَ بَارِيهَا

“Ey yayı güzel ayarlayamayan ayarcı, yaya zulmetme! Yayı, ustasına ver.” ile

الْمُسْتَغِيثُ بِعَمْرٍو عِنْدَ كُرْبَتِهِ *** كَالْمُسْتَغِيثِ مِنَ الرَّمْضَاءِ بِالنَّارِ

“Zorluk anında Amr’a sığınan kişi, kızgın kumdan kaçıp ateşe sığınana benzer” beyitlerinde olduğu gibi beytin sadece acuzu meseldir.

¹⁴³ Ebu ‘Ali el-Kâli, , *Ef’al*, nşr. Muhammed el-Fadıl b. ‘Âşur, Tunus, 1972, s. 63,71; el-Hâşimî, *el-Emsâl*, s. 6.

¹⁴⁴ Cahiliye döneminde yaşamış zeki bir kadının ismidir. Bkz.el-Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, II, 106.

d. الرَّفْقُ يُمْنٌ، وَالْإِنَاهُ سَعَادَةٌ *** فَاسْتَأْنِ فِي رَفْقٍ تُلَاقِي بُحَا

“Rızık bereket, sabırlılık saadettir. Sen şefkat içinde tahammül göster ki kurtuluşa eresin” beytinde olduğu gibi bir beyitte üç tane mesel olan türleri vardır.

e. وَكُلُّ أَخٍ مُفَارِقُهُ أَخُوهُ *** لَعَمْرُ أَبِيكَ إِلَّا الْفَرْقَدَانِ

“Her kardeşi, bir diğeri terk edicidir. (Kardeşler bir gün ayrılabilir.) Yemin olsun ki Ferkadan¹⁴⁵ hariç” beytinden alınarak الْفَرْقَدَيْنِ “Ferkadan’dan daha uzun süre arkadaşlık (ettiler.)” hâlinde nesir türüne nakledilen meseller de vardır.

C. İstılahî Bakımdan Meseller

Arap Edebiyatında meseller yapılarına göre sâir, kıyâsî ve hurâfî mesel şeklinde de üçe ayrılmıştır.¹⁴⁶ Ayrıca bu başlık altında meselleri, mûcezz, kıyâsî ve hurâfî şeklinde de taksim etmek mümkündür. Bütün mesellerde ana maksat, bir durumu diğere benzetmek olmakla birlikte kullanım yerlerine göre değişik şekiller almaktadırlar. Kısa ve öz biçimde hâli açıklamayı hedef alan mûcezz mesellerde önemli olan, manada isabettir, beraberinde kıssa bulunmaz. Maksadı iki durum arasında kıyas ve karşılaştırma olan kıyasi meseller, kıssa veya vasıflandırma şeklindedir. Hurâfî meseller ise aslı olmayan hayali hikâyelerin ürünüdür.

1. Mûcezz Meseller

Benzetme ve açıklama maksadıyla söylenen kısa ve yaygın sözlerdir. Mesel denilince akla gelen tür bu olup Arap dilinde gerek nesir gerek nazım türünde oldukça fazla kullanılmaktadır. السِّرُّ أَمَانَةٌ “Sır emanettir.” العُودُ أَحْمَدُ “(Hatadan)Dönmek övgüye layıktır.” gibi insanlar arasında yaygınlaşan söz ve yazıda bolca kullanılır hâle gelen ve neticede mesel olan kısa hikmetler;

أَعْلَمُهُ الرِّمَایَةُ كُلَّ يَوْمٍ *** فَلَمَّا اشْتَدَّ سَاعِدُهُ رَمَانِي

¹⁴⁵ Birbirine yakın iki yıldız verilen isimdir. Bkz. İbrahim Mustafa, *el-Mu‘cemu’l-vasîf*, s. 686.

¹⁴⁶ İsmail Durmuş, “Mesel”, *DİA*, XXIX, 293.

“Ona her gün atış yapmayı ben öğtirdim, ancak kolu kuvvet bulunca beni vurdu.” gibi çeşitli asırlarda ve çevrelerde kullanılıp yaygınlaşan, hikmetli şiirler; أجود “Hatim”den¹⁴⁷ daha cömert.” أبخل من مادر “Mâdir”den¹⁴⁸ daha cimri.” gibi mubalağa ve benzetme ifade eden من أفعل formundaki benzetmeler bu türdendir.¹⁴⁹

2. Kıyâsî meseller

Arap dilinde çoğu meselin irtibatlı olduğu bir hikâyesi mevcuttur. Meseller çoğunlukla bu hikâyeleri özet hâlinde sunan ifadelerdir. Kelimelere sığmayacak koca bir hikâye, meseller vasıtasıyla kısa yoldan muhataba ulaşılabilir. Bunun yanında bazen ibret ve öğüt veren hikâyenin kendisi dahi mesel olabilmektedir. İşte muhataba karşılaştırma ve kıyas imkânı sunan, herhangi bir fikri açıklamayı veya benzetme ve misal getirme yoluyla o fikre delil getirmeyi hedefleyen tanımlayıcı, betimleyici veya öyküleyici tarzdaki kısa olmayan bu anlatımlar kıyâsî mesel olarak isimlendirilmiştir. Kıyâsî meseller kıssa şeklindeki mesellerdir. Bilindiği gibi Arap dilinde kıssa ve mesel arasında kuvvetli bağ bulunmaktadır. Bunlar birbirinin aynı olmamalarıyla birlikte gayrisi de sayılmayabilirler. Sonuçta bazı kıssalar mesel diye isimlendirilir. Ancak elbette ki her kıssa, mesel olmaz.

Bu anlatım tarzı Türkçedeki masal kelimesiyle karşılanabilir. Şemseddin Sâmî (ö.1904) Türkçedeki masal kelimesinin “mesel”in galatı olduğunu belirterek edep, ahlâk ve nasihat verme amacıyla söylenen sözlerin “mesel” diye tabir olunduğunu bildirir.¹⁵⁰ Mesel kelimesinin hikâye manasına da geldiğini ifade eden Elmalılı bunu şöyle açıklar: “Şaşılacak ve garib bulunacak tuhaf ve ibretli bir hâle veya bir sıfata veya bir kazıyye (önerme)ye ve hikâyeye de “mesel” denilir ki, darb-ı mesel gibi, dilden dile dolaşmaya ve her yerde söylenmeye layık olduğu cihetle ondan istiare edilmiştir. Bu, sadece nakil

¹⁴⁷ İsmi Hâtım et-Tâî’dir. Cahiliye döneminde yaşamış, cömertliği ve misafirperverliğiyle tanınmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. Demir, İsmail, *Hâtım et-Tâ’î, Hayatı, Eserleri ve Edebî Kişiliği*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2002, s. 56-169; Süleyman Tülücü “Hâtım et-Tâî”, *DİA*, XXVI, 472.

¹⁴⁸ İsmi Muhârik’tir. Devesine içirdiği suyun artığından dahi başkasının içmesini istemeyerek suyu pislettiğinden kendisi için pisleten manasına gelen “Mâdir” ismi verilmiştir. Bkz. el-Hâşimî, *el-Emsâl*, s. 5.

¹⁴⁹ Katâmîş, *el-Emsâlu’l-‘Arabiyye*, s. 30.

¹⁵⁰ Sâmî, *Kâmus-i Türkî*, s. 1289.

ve hikâye olunur. Darb-ı mesel gibi her söylenişinde bir teşbih ve temsil mânâsı gözetilmez. Fakat ilk söyleniş hakikat de olabilir, bir temsilî istiare de olabilir, buna “destan” da denir. “Dillere destan oldu.” deriz. Destan şiirleri bundan alınmıştır.”¹⁵¹

Bu mesellerin kullanılmasındaki amaç; Bir şeyin başka bir şeye benzetilmesi yoluyla, soyut olan manaları somut seviyesine veya somutlardan az bilineni, daha çok bilinenin derecesine çıkarmaktır. Bu meseller, terbiye etmek, uyarmak, açıklamak ve örneklendirmek maksadıyla insan davranışlarından bir numuneyi tasvir etmek için kullanıldığı gibi, mülk veya melekût âlemine ait bir ilkeyi somutlaştırmak için de kullanılabilir.¹⁵²

Kıyasi meseller, bir kıssadan özet, ictibas veya bir kıssaya işaret şeklinde olmayıp bütünüyle kıssanın kendisi ya da tafsilatlı tasviri şeklindedirler. Bundan dolayı belagatçiler bu mesel türünü “temsil-i mürekkep veya teşbih-i muteaddid” diye tanımlamışlardır.¹⁵³ Bunlar, klasik mesel kitaplarında neredeyse bulunmaz. Kur’ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber (s.a.v.)’in hadis-i şeriflerinde rastladığımız meseller ise daha çok bu türdendir.¹⁵⁴ Ahlâkî çözümlenin ekonomik problemleri ve buna bağlı olarak güvenlik problemlerini davet edeceğini ve sonuçta toplumu çöküşe sürükleyeceğini ifade eden “Allah (size) bir örnek verir: Güvenli ve (sakinlerini) her açıdan tatmin eden bir belde (düşünün ki), oranın ihtiyaç duyduğu rızık her yerden oraya akıyor. Buna karşın o (belde) Allah’ın nimetlerine nankörlük etti. Derken, yaptıkları sebebiyle Allah orayı çepeçevre içine alan açlık ve korku (belasıyla) kuşattı”¹⁵⁵ âyet-i kerîmesi ile Hz. Peygamber (s.a.v.)’in, kendisinin son peygamber olduğunu, onunla peygamberlik müessesesinin tamamlanıp kemale erdiğini bir teşbihle açıkladığı: “Benimle benden önceki diğer peygamberlerin misali, sadece bir kerpiç yeri hariç, mükemmel ve güzel bir ev yapan adam gibidir. İnsanlar evi dolaşır ona hayran kalır ve şöyle derler: “Ah

¹⁵¹ Elmalılı, M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, I-X, İstanbul, tsz., I, 218.

¹⁵² ‘Âbidîn, ‘Abdülmeccîd, *el-Emsâl fi’n-nesri’l-‘Arabiyyi’l-kadîm ma’a mukâranetihâ bi nazâirihâ fi’l-âdâb’s-sâmiyyeti’l-uhrâ*, İskenderiye, 1989, s. 158.

¹⁵³ ez-Zeyn, Semih ‘Atîf, *el-Emsâl ve’l-misl ve’t-temessul ve’l-mesulât fi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Lübnan, 1421/2000, s. 28.

¹⁵⁴ Katâmîş, *el-Emsâlu’l-‘Arabiyye*, s. 30.

¹⁵⁵ en-Nahl: 16/112.

keşke şu kerpiç yeri (eksik) olmasaydı”. Bakın: İşte ben bu kerpiciyim”¹⁵⁶ hadis-i şerifi kıyâsî mesel tarzındadır.

3. Hurâfî Meseller

Hayvanların diliyle söylenen veya hayvanlarla alakalı olarak uydurulmuş bir kıssa üzerine söylenen kısa ve yaygın sözlerdir. Bu meseller eğlendirmek, şaka yapmak kabilinden söylendiği gibi hayvanların diliyle ahlâkî öğüt vermek, uyarmak, eğitmek ve öğretmek maksadıyla da söylenmektedir. Bu mesellerde insanlara ait hususiyetler hayvanlara veya olağanüstü varlıklara yüklenir. Hayalî, farazî ve hurâfî¹⁵⁷ şeklindeki bu mesellerde insanın hayatında karşılaşılabileceği haller bulunmaktadır.

Önceleri dost olduğu ve menfaat gördüğü bir yılanı düşmanlık edip zarar veren ve emeline ulaşamayınca yılanı tekrar arkadaşlık teklif eden adama, yılanın cevabı olan كَيْفَ أَعَاوُذُكَ وَهَذَا أَثَرُ فَأَسِيسُ “Baltanın eseri ortada iken sana bir daha nasıl geri dönerim!?” meseli; Siyah, kırmızı ve beyaz renkli üç öküzün aslanla arkadaşlık etmeleri ve birlik olmamaları neticesinde aslan tarafından tek tek haklanmalarını anlatan ve artık geri kalan son öküzün aslana karşı koyabileceği gücü kalmaması neticesinde söylediği “Ben aslında beyaz öküzün yenildiği gün yenilmiştim” إِمَّا أُكِلْتُ يَوْمَ أَكِلَ الثَّوْرَ الْأَبْيَضُ meseli; Boynuz talebi ile yola çıkıp kulaklarını da kaybeden devekuşunun hâlini anlatan كَطَالِبِ الْقَرْنِ فَجَدَعَتْ أُذُنُهُ “Boynuz peşindeyken kulağından olana benzemiş” meseli bu türdendir.

D. Gramer Bakımından Meseller

Meseller cümle yapıları bakımından; basit ve bileşik olarak iki kısma ayrılabilir:

Basit meseller; أَجَنَّاؤُهَا أَبْنَاؤُهَا “(Binaları)Yıkanlar, inşa edenlerin ta kendileridir”¹⁵⁸

biçiminde isim cümlesi, önlem alınmasının, başa gelecek olanı engelleyemeyeceğini

¹⁵⁶ el-Buhârî, Menâkıb, 18, (3534); er-Ramâhurmuzî, Ebû Muhammed el-Hasen b. ‘Abdirrahmân b. Hallâd, *Emsâlu’l-Hadîs*, I-VII, nşr. ‘Abdul‘alî ‘Abdulhamîd el-A‘zamî, Hindistan, 1404/1983, I, 7.

¹⁵⁷ Hurâfe, Benû Cuheyne kabilesinden bir adamın ismidir. Bkz. el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, II, 327.

¹⁵⁸ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 167.

bildiren; الْحَذِرُ مِنْ مَأْمِنِهِ يُوْتَى “Tedbirli, emin olduğu noktadan zarar görür”¹⁵⁹ meselinde olduğu gibi şibih cümlelerin öne alınması şeklinde ve يُطَيِّئُ عَيْنَ الشَّمْسِ “Güneşi(n gözünü) balçıkla sıvıyor.” meselindeki biçimiyle fiil cümlesi formatında olabilir.

Bileşik meseller ise; bazen isabet edip bazen hata edenleri anlatan شُحْبُ فِي الْإِنَاءِ “Bir sıkım (süt) kapta, bir sıkım yerde”¹⁶⁰ meselindeki şekliyle iki cümlelerin birbirine atfı, أَخُوكَ مِنْ صَدَقَكَ النَّصِيحَةَ “Kardeşin, sana samimiyetle öğüt verendir”¹⁶¹ meselindeki biçimiyle ism-i mevsûl ve sıra cümlesi olarak, إِذَا عَزَّ أَخُوكَ فَهُنَّ “Kardeşin haddini aşır üste çıkmaya çalışırsa (da) sen, olgun davran”¹⁶² meselinde olduğu gibi şart cümlesi şeklinde olabilir.¹⁶³

IX. İslam’da Meseller

Arap dil ve edebiyatında önemli bir yeri olan mesellerin günümüz Arapları arasında olduğu gibi Kur’ân’ın ilk muhatapları arasında da yaygın olarak kullanıldığını bilinen bir gerçektir. Kur’an-ı Kerîm de hitap ettiği insanlar nazarında önem verilen mesel getirme yöntemini kullanmıştır. Ancak Kur’ân-ı Kerîm’deki meseller Arap meselleri gibi kullanılmamış, Kur’ân’daki mesel getirme yöntemi insanlarınkinden farklı olarak gerçekleşmiştir. Mesellerin Arap dilinde ve hatta bütün dillerde kullanımı, sonraki benzer durum için herkesçe bilinen önceki bir özlü sözü, örnek vermek şeklindedir. مِنْ عَزَّ بَرٌّ وَ مِنْ غَلَبَ اسْتَلَى “Üstün gelen zorla alır. Galebe çalan istila eder”¹⁶⁴ ve الصَّيْفُ ضَيَّعَتِ اللَّبَنُ “Sen sütü yazdan kaybettin”¹⁶⁵ gibi meseller, bu sözlerin ilk

¹⁵⁹ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 328.

¹⁶⁰ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 52.

¹⁶¹ el-Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, II, 23.

¹⁶² Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 155.

¹⁶³ Daha geniş bilgi için bkz. Turâs Hâkim ez-Ziyâdî, “Nahvu’l-emsâl” *Mecelletu’l-Kadisiyye fi’l-âdâb ve’l-ulûmi’t-terbeviyye*, VIII, 69-87.

¹⁶⁴ el-‘Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, II, 229.

¹⁶⁵ el-Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, II, 64.

söylendiği durumlara benzeyen sonraki durumlarda söylenerek sonraki hâl, önceki hâle benzetilir. Bu klişe cümleler aynı münasebetlerle formu değiştirilmeden tekrarlanır. Mesela الصَّيْفَ ضَيَّعَتِ اللَّبَنُ “Sen sütü yazdan kaybettin” meseli, ilk defa, sahip olduğu imkânı kaybeden kadın için söylenmiştir. Bayana hitap olduğundan Arap dilinin özelliği gereği ضَيَّعَتِ fiilinde dişil form kullanılmıştır. Sonraları meseldeki bu form hiç değiştirilmeyerek elindeki fırsatı kaçıran erkek, kadın, çocuk olsun herkes için aynı kalıpta kullanılmaya devam edilmiştir. Yani Arap meselleri, kalıplaşmış kelime grupları olup bir hâli açıklamak için bilinen bir cümlenin örnek verilmesi şeklinde söylenmişlerdir. Kur’ân ise, bir durumu başka bir duruma benzetmek için Arapların kullandığı ve yaygın olan meselleri kullanmamıştır. Bilakis O’nun meselleri, sonraları dillerde dolaşarak yaygınlaşmıştır. أُعْطِيتُ جَوَامِعَ الْكَلِمِ “Bana Cevâmî‘ul-kelim (az ve öz sözcüklerle çok şeyi ifade etme özelliği) verildi.”¹⁶⁶ diyen Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından dile getirilen çoğu hadis-i şerif de yaygın kullanımı neticesinde mesel hâline gelmiştir.

Meselleriyle insanı tedebbür, tezekkür ve tefekküre çağıran Kur’ân’ın, muhatabını iknada bu yolu oldukça sık kullanması, insanların ilgisini bu yöne kaydırırken Cahiliye toplumunda büyük itibarı olan şiir, önemini kaybetmeye başlamıştır. İslam’ın zuhurundan sonra insanların gündeminde büyük oranda yer almaya başlayan Kur’ân ayetleri, günlük konuşmalarda artık bazı durumları açıklamak için kullanılan mesellerin yerini almaya başlamışlardır. Hz. Peygamberin hadisleri de bunun paralelinde rağbet görmeye devam etmiş, hatta Hz. Ömer, Hz. Ali gibi sahabelerin sözleri dahi mesel vazifesi görmeye başlamıştır.

Anlatımda murat edilenin anlayışa yaklaştırılması, duyu organları vasıtasıyla algılanamayacak hakikatlerin açıklanabilmesi ve kapalı olanın aşikâr olanla bağlantısının kurulmasında önemli bir yer işgal eden meseller, müminleri hidayete götürmede, muarızları iknada Kur’ân’ın kullandığı açıklama yöntemlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm, mevzuları anlaşılır kılmak için getirdiği

¹⁶⁶ Müslim, Mesâcid, (523).

mesellerle insanı, misalden hareketle gerek kendi iç dünyasında gerek dış âlemde meydana gelen hadisatı anlamlandırmaya teşvik eder.

Kur'ân'ın meselleri, gerek öncekilerden verdiği haberlerle, gerek yaşanan hayata uygulanabilecek temsillerle ona inananları hidayete erdirmede, karşı çıkanların itirazlarını kırmada Allah'ın kullandığı açıklama yollarının en mühimi sayılabilir. Nitekim ez-Zerkeşî, herhalde “Rahman olan Allah, Kur'ân'ı öğretti. İnsanı yarattı; ona beyanı/konuşmayı öğretti”¹⁶⁷ âyet-i kerîmelerinden çıkardığı sonuçla Allah'ın hikmetlerinden birinin de “beyan”ı öğretmek olduğunu söyler. Beyanın İslam dininin özelliklerinden olduğunu belirterek meselin beyana yardımcı olan en önemli şey olduğunu ifade eder.¹⁶⁸ Onun bu sözlerinden, önceki milletlere Allah'ın beyandan başka -mucizeler gibi- yollarla da mesajını ulaştırdığını, Kur'ân'ın gönderilmesi ile İslam dininin önemli özelliklerinden biri olan beyanın zirveye ulaştığını, beyanı tamamlayan önemli unsurlardan birinin de meseller olduğunu anlamaktayız. Hz. Peygamber (s.a.v.) de insanları etkileyen bir konuşma üzerine: *إِنَّ مِنَ الْبَيَانِ لَسِحْرًا* “Şurası muhakkak ki beyanın bazısında sihir vardır.”¹⁶⁹ buyurarak insanların söz ile birbirini etkilediğine dikkat çekmiş, meselleri yoğun biçimde içeren beyanın, ustalıkla kullanılması durumunda karşı tarafta büyük tesir bırakacağına işaret etmiş, kendisi de sözlerinde meselleri kullanmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'de meseller; hatırlatmak, öğüt vermek, nasihat etmek, irşat etmek, teşvik etmek, uyarmak, azarlamak, yasaklamak, bir şeyden uzaklaştırmak, önem atfetmek, vurgulamak, izah etmek, murat edileni zihne yaklaştırmak, manayı tasvir etmek, duyulara hitap edecek şekilde somutlaştırmak gibi maksatlarla kullanılmıştır.¹⁷⁰ “Ey insanlar! Size bir örnek verildi. Şimdi ona iyi kulak verin!” (23/73), Öğüt alsınlar diye Allah insanlara misaller getirir.” (14/25), “Allah bir sivrisineği, ondan daha da ötesi bir varlığı misal olarak vermekten çekinmez.” (2/26) ayetlerinde ve daha birçok ayette Allah, emsâli anlayarak hidayeti bulmaya çağırmıştır.

¹⁶⁷ er-Rahman: 55/1-4.

¹⁶⁸ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 487.

¹⁶⁹ el-Buhârî, *Tıbb* 51, (5767).

¹⁷⁰ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 486-487.

X. Meselin Menşei ve Bu Konudaki Eserler

İnsanın hayatın çeşitli alanları ile ilişkisinin başlaması ile birlikte bu alanlara ait durumları en veciz şekilde tasvir eden mesellerle de ilişkisi başlamıştır. Meseller, insan tarihi kadar eskidir. Onların ortaya çıkış tarihini belirlemek neredeyse imkânsızdır. İnsanın konuşmaya başlaması ile birlikte sözün inceliklerini temsil eden mesellerin de onun konuşmalarında yer alması kaçınılmazdır. İnsanlar dilleri ile anlaştıkları gibi, yaşadıkları ahvali veciz ve belîğ şekilde tasvir eden mesel ile de sözlerini taçlandırmış, ihtiyaç duyduklarında ona başvurmuşlardır. Adetlerini, kültürlerini meselleri ile sonrakilere aktarmışlardır. Arap meselleri de onun dil ürünlerinin aktarımı ile birlikte günümüze kadar aktarılmıştır.

Elbette meseller ilk söylendiklerinde bir vakıayı tasvir etmek, uyarmak ve terbiye etmek için ibret ve öğüt verici ifadeleri özetlemek gibi belli sebep ve hadiseler neticesinde ortaya çıkmışlardır. Ancak, ilk söyleyenleri, hatta söylendikleri durumlar zamanla unutulurken nesilden nesile aktarıldıklarından ortaya çıktıkları zamanı belirlemek zordur. Bununla birlikte emsâlin içeriğine bakılarak hangi döneme ait olduğu tahmin edilebilir. Örneğin Kur'ân-ı Kerîm ve hadisten etkilendiği belli olan mesellerin İslam'dan sonraki dönemde; Cahiliye dil ve düşüncesinin hâkim olduğu anlaşılan mesellerin de İslam'dan önceki dönemde söylendikleri tespit edilebilir. Yine içeriklerinde bulunan yer, zaman, şahıs isimlerinden de mesellerin ortaya çıkış zamanını, söyleyeninin kim olduğunu belirlemek veya yakın bir zaman tayin etmek de mümkündür.

Mesellerin ne zaman tedvin edilmeye başladığının tespiti zor olmakla birlikte, Arap düşünce tarzının tabiatına uygun olarak, daha İslam öncesi dönemde vecize ve atasözlerini içine alan bir edebiyatın geliştiği anlaşılmaktadır. Hikmetli sözler ve vecizeler, kişisel kullanımlar için kâğıda aktarıldı. Kişilerin, hikmetli sözleri topladıkları bu şeylere; “*Mecelle*” denirdi ki, bunlar da parşömen yapraklarından oluşurdu. En çok tanınmış olanları Ahmed b. Kays ve Eksem b. Sayfî olan Temîm kabilesinin üyeleri, bilhassa hikmetli sözleriyle meşhurdurlar. Tarihçilerin verdiği bilgilerden, Arapların hikmetli sözlerine verilen yüksek değer açıkça anlaşılmaktadır ve bu sözler Hz.

Muhammed (s.a.v.)’in zamanında Kur’ân’la eşit tutulmuştur.¹⁷¹ Mesela Süveyd b. es-Sâmit ile ilgili hadisten mesellerin İslam’dan önceki dönemde derlendiğini ve kutsal sayılacak derecede önemsendiğini anlamaktayız. Kavminin kendisini cesareti, şerefi ve nesebinden dolayı “Kamil” diye isimlendirdiği Süveyd b. es-Sâmit hac veya umre için Mekke’ye gelir. Hz. Peygamber (s.a.v.) onu duyunca hemen ona yönelir ve Süveyd b. es-Sâmit’i İslam’a davet eder. Bunun üzerine Süveyd: “Belki sende olan bende olanın aynısıdır.” der. Rasûlullah (s.a.v.) de: “Sende bulunan ne?” diye sorunca, “Bende Mecelle-i Lokman var” der. Efendimiz “Onu bana bir göster” buyurunca Süveyd onları çıkarıp gösterir. Rasûlullah (s.a.v.) de: “Bu söz güzel, bende ki ise bundan daha üstün. Kur’ân! Allah onu bana indirdi. O hidayet kaynağı ve nurdur.” buyurur. Ona Kur’ân okur ve onu İslam’a çağırır.¹⁷² Burada Süveyd’in “Bende Mecelle-i Lokman var” sözünden elinde emsâli içeren yazılı bir belge olduğu sonucuna varabilmekteyiz.

Yine Bîşr b. Ebî Hazm veya Tirmîhâh’a ait olduğu söylenen aşağıdaki beyit mesellerin yazılı olduğuna bir işarettir.

“وجدنا في كتاب بني تميم ... ” أحق الخيل بالركض المَعَارُ

“Benû Temim’in kitabında şunu bulduk: Dört nala koşturmaya en layık at, emanet olandır.”¹⁷³

Beytin son kısmında yer alan “Dört nala koşturmaya en layık at, emanet olandır” ifadesi, bilinen bir Arap meselidir.¹⁷⁴ Dolayısıyla bu beyit, mesellerin yazılı olduğuna işaret etmektedir.

Meselleri toplama ve kitap hâline getirme çalışmalarına dair ilk eserler, Emevi Devletinin (41/661-132/750) ilk dönemlerine tesadüf etmektedir. Mesellerin tedvinine dair kayıtlara geçen ilk çalışmalar ise Hz. Muaviye döneminde (41/661-61/681) Bize kadar ulaşmayan bu eserler, Suhâr b. el-‘Abbas’a (yaklaşık ö.60/679) ait olduğu rivayet edilen “*el-Emsâl*” adlı eser ile ‘Ubeyd b. Şerye el Curhumî’nin (yaklaşık ö.67/686) yine

¹⁷¹ Goldziher, Ignace, *Klasik Arap Literatürü*, Çev. Azmi Yüksel ve Rahmi Er, Ankara, 1993, s. 16.

¹⁷² İbn Hişâm, *es-Sîratu’n-nebeviyye*, I-IV, nşr. Ömer ‘Abdusselam Tedmurî, Beyrut, 1410/1990, II, 74-75.

¹⁷³ el-İsbehânî, *ed-Durretu’l-fâhira*, II, 464; el-Hurâşî, Süleyman b. Sâlih, *el-Muntekâ min emsâli Arab ve kasasihim*, Riyad, 1428/2007, s. 54.

¹⁷⁴ Katâmîş, *el-Emsâlu’l-‘Arabiyye*, s. 40.

aynı isimli eseridir.¹⁷⁵ Yezid b. Muaviye döneminde ‘Îlâka b. Kursum el-Kelbî’nin, 50 sayfaya yakın *el-Emsâl* adlı eserinin meselleri topladığı da rivayet edilmektedir.¹⁷⁶

Meselleri konu alan ilk eserlerin Emeviler döneminde yazılmaya başlamaları, Emevi hanedanının özellikle Muaviye’nin bu türdeki kıssalara aşırı düşkünlüğü ve insanları buna teşvik etmesine bağlanmıştır. Hicrî ikinci yüzyıldaki el-Mufaddal ed-Dabbî’nin bu konudaki eserlerinin bir anda ortaya çıkması makul görülmediğinden bu eserden önce bu yönde ciddi çalışmaların olduğu iddia edilmiştir.¹⁷⁷

Bize ulaşan ilk emsâl kitabı, Abbasiler Döneminin (132/750-655/1258) başlarına, hicri ikinci asrın ortalarına rastlamaktadır. Zamanın ilim ve kültür merkezlerinden biri olan Basra dil ekolüne mensup Yûnus b. Habîb’in (ö.182/798) bu döneme rastlayan emsâl konusundaki eseri ise bize ulaşmayanlar arasındadır.¹⁷⁸

Muhtelif mevzulardaki eselerin birçoğunda mesellere bir bölüm ayrılmış, ayrıca müstakil eserler tertip edilmiştir.¹⁷⁹ Bu sahada yazılmış mevcut ve müstakil başlıca eserler şunlardır:

1. *Emsâlu’l-‘Arab*: el-Mufaddal b. Muhammed ed-Dabbî (ö.170/786) bu eserde Cahilî meselleri hikâyeleri ile birlikte ele almıştır.¹⁸⁰ Zamanımıza ulaşan en eski emsâl kitabı olup 160 Arap meselinin ortaya çıkış hikâyelerini kapsar.

2. *el-Emsâl*: Ebû Fîd Muerric b. Amr es-Sedûsî (ö.195/810), bu kitabında daha çok mesellerin lugavi tarafı üzerinde durmuştur. Mesellerin hikâyelerine dair kısa bilgiler vermiştir.¹⁸¹ Alfabetik şekilde tanzim edilmeyen 104 meseli içerir. Bu eserde kaili bilinmeyen pek çok şiire rastlanmaktadır.

¹⁷⁵ İbnu’n-Nedîm, Ebu’l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya’kûb İshâk el-Verâk, *el-Fihrist*, nşr. Rıza Teceddüd, Tahran, 1391/1971, s. 102; ‘Âbidîn, *el-Emsâl fi’n-nesri’l-‘Arabiyyi’l-kadîm*, s. 31-34.

¹⁷⁶ Yâkût el-Hamevî, er-Rûmî, *Mu’cemu’l-‘udebâ’ irşâdu’l-erîb ilâ ma’rifeti’l-edîb*, I-VII, nşr. İhsân ‘Abbâs, Lübnan, 1993, VI, 1630.

¹⁷⁷ Tevfik, *el-Emsâlu’l-‘Arabiyye*, s. 51.

¹⁷⁸ Kâtip Çelebî, Mustafa b. ‘Abdillâh Hâcî Hâlîfe, *Keşfu’z-zunûn ‘an esâmi’l-kutub ve’l-funûn*, I-II, nşr. Muhammed Şerefuddin Yaltakaya ve Rifat Bilge el-Kilîsî, Lübnan, 1360/1941, I, 167; ‘Âbidîn, *el-Emsâl fi’n-nesri’l-‘Arabiyyi’l-kadîm*, s. 35.

¹⁷⁹ Dikici, *Arap Atasözleri*, s. 3; Ayrıca emsal kitapları ve müellifleri ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Bulut, Ahmet, *Arap Dil ve Edebiyatında Emsâl* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1984, s. 7-88; İbnu’l-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım el-Enbârî, *ez-Zâhir fi me’ânî kelimât’n-nâs*, I-II, Hâtim Sâlih ez-Zâmin, Irak, 1987, I, 31-37; el-Hâşimî, *el-Emsâl*, s. 294-300.

¹⁸⁰ el-Mufaddal ed-Dabbî, *Emsâlu’l-‘Arab*, s. 5.

¹⁸¹ Sellheim, *el-Emsâlu’l-‘Arabiyyeti’l-kadîme*, s. 81.

3. *el-Emsâl*: Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (ö.224/838)'ın bu eseri ansiklopedik ilk emsâl eseridir. Bundan öncekiler meselleri toplama tarzında iken Ebû 'Ubeyd, kitabını mevzularına göre bölümlere ayırmıştır. Kitap 19 ana başlık ve bu başlıklar altında edebe, ahlâka, cömertliğe, cimriliğe vb. yönelik birçok alt başlığı içermektedir. Ebû 'Ubeyd el-Bekrî (ö.487/1094) bu kitabı, *Faslu'l-makâl fî şerhi Kitâbi'l-emsâl* adı altında şerh etmiştir.

4. *el-Emsâl*: Ebû 'Ikrima 'Amir b.'Imrân b. Ziyâd ed-Dabbî (ö.250/864)'nin bu eserinde alfabetik sıra takip edilmemiştir.¹⁸²

5. *el-Fâhir fî'l-emsâl*: el-Mufaddal b. Seleme b. 'Âsım ed-Dabbî (ö.291/903) bu eserinde kendinden önceki mesel kitaplarından oldukça fazla miktarda yararlanmıştır. Hatta bir yönüyle kendinden önceki kitapların özeti olarak kabul edilebilir.¹⁸³

6. *ez-Zâhir fî me'ânî kelimât'n-nâs*: Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım el-Enbârî (ö.328/939) meselleri ve kavilleri alfabetik sırayı gözetmeden ele alır. Söz ve meselin garip kelimelerini Kur'ân-ı Kerîm, hadis ve şiirden şahitlerle açıklar. Çoğu zaman tefsirci ve hadisçilerin görüşlerine yer verir.¹⁸⁴

7. *el-Cevhere fî'l-emsâl*: İbn 'Abdirabbih (ö.328/939), *el-'Ikdu'l-ferîd*, adlı eserinde bir bölümü *el-Cevhere fî'l-emsâl* adı ile mesellere ayırmıştır. Burada Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'e ait mesellerin akabinde, şair, âlim ve halktan bazı şahıslara ait meselleri zikretmiştir.¹⁸⁵

8. *ed-Durretu'l-fâhira fî'l-emsâli's-sâira*: Hamza b. el-Hasen el-İsbehânî'nin (ö.351/962) bu kitabındaki çoğu mesel من أفعَل kalıbında gelmektedir. el-İsbehânî, bölümlere ayırdığı kitabında; birinci kısımda kadim Arap mesellerini, ikinci kısımda müvelled meselleri, üçüncü kısımda mesel yerine geçen kelimeleri, dördüncü kısımda Hurâfî meselleri zikretmiştir. Alfabetik tarzda telif ettiği eserini 28 kısma ayırmıştır.¹⁸⁶ Müellifin diğer bir kitabının adı, *Sevâiru'l-emsâl 'alâ ef'al*'dir. Bu kitap bir önceki

¹⁸² Ebû Sûfîh, *el-Emsâlu'l-'Arabiyye*, s. 53.

¹⁸³ Tevfîk, *el-Emsâlu'l-'Arabiyye*, s. 53.

¹⁸⁴ İbnu'l-Enbârî, *ez-Zâhir*, I, 40-43.

¹⁸⁵ İbn 'Abdirabbih, *el-'Ikdu'l-ferîd*, III, 3-80.

¹⁸⁶ el-İsbehânî, *ed-Durretu'l-fâhira*, II, 34-36.

kitabın devamı niteliğindedir. Ancak bunları ayrı ayrı kitaplar olarak görenler de olmuştur.¹⁸⁷

9. *Ef'al*: Ebu 'Ali el-Kâli (ö.356/967) bu kitabında muasırı Hamza el-İsbehânî gibi أَفْعَلْ veznindeki meselleri bir araya getirmiştir. Kadim Arap meselleri ile müvelled mesellere yer vermiş, müvelled meselleri belirtmiştir.¹⁸⁸

10. *el-Emsâl*: Zeyd b. Rifâ'a el-Hâşimî (ö.373/983), kitabını 39 kısıma ayırmıştır. Bu kısımlardan 29 tanesini alfabe haflerine göre tanzin etmiş, diğerlerini çeşitli mesel formlarına ayırmıştır.¹⁸⁹

11. *Cemheretu'l-emsâl*: Ebû Hilâl el-Hasan b. Abdullah b. Sehl el-'Askerî (ö.395/1004)'nin, bu kitabı alfabetik tarzdadır. Mesel ile karışabilecek şiir ve hikâyelere rumuzla işarette bulunmuştur. Mesellerin kıssa ve şerhlerini ayrıntılı tarzda ele alan en iyi eser olduğu düşünülmektedir.¹⁹⁰

12. *et-Temsîl ve'l-muhâdara*: Ebû Mansûr Abdulmelik b. Muhammed b. İsmâil es-Se'âlibî'nin (ö.429/1037) bu kitabında, Cahilîye, Emevî ve Abbasilerin ilk dönemlerine ait meseller bir araya getirilmiştir. Kur'ân-ı Kerim, Tevrat, İncil, Zebur, Hz. Peygamber (s.a.v.) , diğer peygamberler, sahabe ve tabiinin mesellerlerini ziktederek bunlarla sair meseller arasında karşılaştırma yapmıştır. Mesellere şiirlerden şahitler getirmiştir.¹⁹¹ es-Se'âlibî'nin mesellerle ilgili diğer kitabının adı *Simâru'l-kulûb fi'l-muzâf ve'l-mensûb*'tur. Kitap başka kelimelerle birlikte mesel olarak getirilen غراب نوح "Nuh'un kargası", نار إبراهيم "İbrahim'in ateşi", عصا موسى "Musa'nın asası", gibi meselleri ve bu mesellerin kullanıldığı zamanı ve mekânı açıklar.¹⁹²

13. *el-Vasît fi'l-emsâl*: Ebu'l-Hasen 'Alî b. Ahmed b. Muhammed el-Vâhidî (ö.468/1075), 28 kısımdan oluşan kitabını sözlük formatında oluşturmuştur. Mesellerde geçen kelimeleri lugat yönünden incelemiştir.¹⁹³

¹⁸⁷ el-İsbehânî, Hamza b. el-Hasen, *Sevâiru'l-emsâl 'alâ ef'al*, nşr. Fehmî Sa'd, 1409/1988, s. 6.

¹⁸⁸ Ebu 'Ali el-Kâli, *Ef'al*, s. 29.

¹⁸⁹ el-Hâşimî, *el-Emsâl*, s. 5-6.

¹⁹⁰ el-'Askerî, *Cemheretu'l-emsâl*, I, 11.

¹⁹¹ es-Se'âlibî, *et-Temsîl ve'l-muhâdara*, s. 39.

¹⁹² es-Se'âlibî, *Simâru'l-kulûb*, s. 6.

¹⁹³ el-Vâhidî, *el-Vasît fi'l-emsâl*, s. 24.

14. *Mecma‘u‘l-emsâl*: Ebu‘l-Fazl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm en-Neysâbûrî el-Meydânî (ö.518/1124), eserine bu ismi vermesini onun 6000 kûsür mesel içermesi ile bu konudaki çoğu meseli ihtiva etmesiyle açıklar.¹⁹⁴ Eserde çoğu mesel kıssası ile birlikte zikredilir. Her bölümün sonunda أَفْعَلْ vezninde olan meseller ile müvelled meseller ayrı başlıklar altında belirtilir. et-Tarâbulusî, bu kitabı *Ferâidu‘l-leâl fî Mecma‘i‘l-emsâl* adı altında şerhetmiştir.¹⁹⁵

15. *el-Musteksâ fî emsâli‘l-‘Arab*: Ebu‘l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Omer ez-Zemahşerî’nin (ö.538/1143) bu eseri sadece meselleri toplayan bir kitap olmakla kalmayıp dil ve nahiv konularını da kapsar.¹⁹⁶

16. *Nuktetu‘l-emsâl ve nefsetu’s-sihri‘l-helâl*: Ebu‘r-Rabî‘ Süleyman b. Mûsâ el-Kelâ‘î’ye (ö.634/1237) ait olan kitap vaaz ve irşat maksadıyla kaleme alınmış bir eserdir. Meseller konularına göre ele alınmıştır.¹⁹⁷

17. *Timsâlu‘l-emsâl*: Ebu‘l-Mehâsin Muhammed b. ‘Alî eş-Şeybî el-‘Abderî’nin (ö.837/1433), bu eserinde *Mecma‘u‘l-emsâl* ile *el-Musteksâ*’nın karşılaştırmasını yapmaktadır. Bu kitaplardan birinde olup diğerinde olmayan meselleri seçmiş, bu meselleri diğer kaynaklarındaki mesellerle karşılaştırmıştır.¹⁹⁸

18. *el-Emsâl ve‘l-hikem*: Ebu‘l-Hasen ‘Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî (ö.450/1058)’nin bu eserin içeriğinde emsâlden daha çok hikem bulunmaktadır. Bununla birlikte isminde emsâl kelimesi olmasından dolayı burada zikretme gereği duyduk. 10 bölümden oluşan kitabın her bölümünde ahlâk, edep vb. konuları içeren hadis, hikmet ve şiir bulunmaktadır.¹⁹⁹

Meselleri telif faaliyetlerini birkaç merhalede ele alabiliriz:

¹⁹⁴ el-Meydânî, *Mecma‘u‘l-emsâl*, I, 11.

¹⁹⁵ et-Tarâbulusî, İbrâhîm b. es-Seyyid ‘Alî el-Ahdab el-Haneffî, *Ferâidu‘l-leâl fî Mecma‘i‘l-emsâl*, I-II, Beyrut, 1311/1893, I, 3.

¹⁹⁶ ez-Zemahşerî, *el-Musteksâ*, I, 1.

¹⁹⁷ el-Kelâ‘î, Ebu‘r-rabî‘ Süleyman b. Mûsâ, *Nuktetu‘l-emsâl ve nefsetu’s-sihri‘l-helâl*, nşr. ‘Alî İbraâhîm Kurdî, Şam, 1416/1995, s, 12.

¹⁹⁸ el-‘Abderî, *Timsâlu‘l-emsâl*, s, 58.

¹⁹⁹ el-Mâverdî, Ebu‘l-Hasen ‘Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, *el-Emsâl ve‘l-hikem*, nşr. Fuâd ‘Abdulmunim Ahmed, Suudi Arabistan, 1420/1999, s. 49.

Meseller birinci merhalede; bir araya getirilmiştir. Bu aşamada hedef mesellerin kaybolması endişesiyle bir araya getirilmesidir. Meseller gelişigüzel toplanmış, konularına veya alfabetik sıraya göre ele alınmamıştır. el-Mufaddal ed-Dabbî, es-Sedûsî ve Ebû 'Ikırime ed-Dabbî'nin eserleri bu tarzdadır. Ancak el-Mufaddal ed-Dabbî'nin eseri mesellerle birlikte kıssalarını da zikretmesiyle diğerlerinden ayrılır.²⁰⁰

İkinci merhalede ise; meselleri toplama ile birlikte konularına göre başlıklara ayırma yoluna gidilmiştir. Meseller içeriklerine göre sıralandığından telif faaliyetinin meselleri anlamaya yöneldiği söylenebilir. Bu merhalede Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm'ın *el-Emsâl*'i bu tarzdaki ilk eserdir. İbn 'Abdirabbih, Ebû 'Ubeyd el-Bekrî ve es-Se'âlibî'nin eserleri de bu şekilde tanzim edilmiştir.

Üçüncü merhale; daha kapsamlı eserlerin telif edildiği dönemdir. Bu dönemde eserler, mesellere kolay ulaşılmasını temin etmek adına alfabetik tarzda ele alınmıştır. Hamza el-İsbehânî'nin *ed-Durretu'l-fâhira*'sı bu tarzdadır. Ebû Hilâl el-'Askerî, el-Meydânî ve ez-Zemahşerî'nin eserleri de bu şekilde telif edilmişlerdir.

Dördüncü Merhale: Meselleri toplama faaliyetinin sona erdiği, önceki kaynaklardaki mesellerin karşılaştırılması, anlamaya çalışılması dönemidir. el-'Abderî, *Timsâlu'l-emsâl*, ini bu tarzda telif etmiştir. Beşinci merhalede: emsâl tarihine, meseli anlamaya ve çeşitli yönlerden ele almaya yönelik bilimsel çalışmaların yapıldığı, ansiklopedik tarzda eserlerin kaleme alındığı dönemdir. el-Hasen el-Yûsî'nin, *Zehru'l-ukm*'u bu tarzda kabul edilebilir. Çağdaş emsâl çalışmaları bu tarzdadır.

²⁰⁰ el-'Abderî, *Timsâlu'l-emsâl*, s, 56.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA MESELLER

1.1. TARİFİ

Meselin lügat ve ıstılah manasını işlerken, genel anlamda bu kelimenin iki şey arasındaki benzerliği anlatmak için kullanıldığını görmüştük. Kur'ân-ı Kerîm'de (çoğulu *el-emsâl* kelimesi ile birlikte) yetmiş dokuz yerde zikredilen mesel kelimesine²⁰¹ baktığımızda da, meselden kastedilen mananın çoğunlukla benzerlik ve denklik olduğunu söyleyebilmekteyiz. Ancak bütünü bu manada anlayamamaktayız. Yani Kur'ân'daki meseller, kelimenin dil ve edebiyattaki manasından farklı anlama da sahiptirler. Bunun yanında meselin, Arap dilindeki kullanımıyla Kur'ân'daki kullanım tarzı arasında da farklar bulunmaktadır. Bu farkların ortaya konulması, Kur'ân mesellerini anlayabilmemiz noktasında bize yardımcı olacaktır.

Arap edebiyatında mesel, halk arasında yaygın, benzetmeye dayalı, hayatta karşılaşılan muhtelif hal ve hadiselerle tatbik edilebilecek bir düstur taşıyan kinayeli, veciz sözler²⁰² olarak tanımlanmakta olup, kullanılmaları için benzer bir durumun ortaya çıkmış olması gerekmektedir. Mesela; genelde hatası ile tanınan kişilerin bazen isabet ettiklerini ifade eden رَبِّ رَمِيَةٍ مِنْ غَيْرِ رَامٍ “Atıcısı olmayan nice atışlar vardır.

(İsabet etmiştir.)” meseli gerekli gayreti göstermeden nimetlere nail olma durumunda söylenir. İlk defa el-Hâkim b. Yağûs en-Nakrî tarafından söylenen ve Türkçedeki “Acemi şansı” deyimine benzeyen bu mesel, benzer durumlarda tekrarlanır durur. Bu meselin kullanılması meselin ifade ettiği manaya benzer bir durumun ortaya çıkmasına bağlıdır.²⁰³ Kur'ân-ı Kerîm'deki meseller ise, bir duruma uygun olan ve önceden herkesçe bilinen ve çok kullanılan, benzer durumları ifade eden sözler şeklinde değillerdir. Nitekim, “Bunlar bizim, insanlara vermekte olduğumuz mesellerdir ki ilim sahiplerinden başkası onlara akıl erdiremez”²⁰⁴ âyet-i kerîmesinden mesellerin ancak aklını kullanan ve ilim sahibi olan kişilerce kavranabileceğini anlamaktayız. Dolayısıyla

²⁰¹ ‘Abdulbâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu‘cemu’l-mufehres li elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, İstanbul, 1411/1990, s. 660-661.

²⁰² Bulut, *Arap Dil ve Edebiyatında Emsâl* s. 92.

²⁰³ el-Kattân, Mennâ‘ Halîl, *Mebâhis fi ‘ulûmi’l-Kur’ân*, Kâhire, 1995, s. 275.

²⁰⁴ el-‘Ankebût: 29/43.

bu ayet bize, Kur’ân-ı Kerîm’deki mesellerin, Arap edebiyatındaki tanımın dışında; başka şekilde kullanıldığını göstermektedir. Yani Kur’ân-ı Kerîm’deki meseller daha önceden bilinen yaygın olan bir meselin, benzetme kastı güdülerek benzer durumlar için tekrarlanması şeklinde değildirler. Aksine Kur’ân meselleri ilk ve orijinal olarak darb edildiklerinden edebiyatta, sanatta, günlük hayatta insanların sözlerini süsleyen ve davranışlarına şekil veren kelâmlar olmuşlardır.

Diğer taraftan Arap mesellerinde genel olarak teşbih bulunmaktadır. Bir hâlin diğerine benzetilmesi söz konusudur. Ancak teşbih, Kur’ân-ı Kerîm’deki bütün meseller için bağlayıcı değildir. Kur’ân-ı Kerîm’deki mesellerde daha çok, önceden bilinmeyen bir konunun anlatılması, insan zihninin aşkın hakikatleri kolay kavramasını sağlamak için soyut manaların somut hâle getirilmesi ve böylelikle mananın izahı söz konusudur. Bu manada Kur’ân’ın, mesel kelimesine yeni bir anlam yüklediği söylenebilir. O halde Kur’ân-ı Kerîm’deki meseller edebiyatta kullanılan tarzda değildirler.

Belagatte ise mesel, kullanımı yaygın, alakası benzerlik ve aslı istiare-i temsîliye olan mürekkep mecaz olarak tanımlanır.²⁰⁵ Mürekkep mecaz ifadesinden kelimenin tek başına değil başka kelimelerle birlikte mecaz ifade ettiği anlaşılır. Mesela رَأَيْتُ أَسَدًا يُقَاتِلُ

“Savaşan bir aslan gördüm” örneğinde mecaz ifade eden أَسَدًا kelimesidir. أَسَدًا kelimesinden burada insan kastedilmiş olup onun aslan gibi savaştığı anlaşılır. Dolayısıyla burada mecaz tek kelimededir. Mütereddit kişiler için söylenilen مَا لِي أَرَاكَ

تُقَدِّمُ رِجْلًا وَتُؤَخِّرُ أُخْرَى “Sana ne oluyor da bir ayağını ileri atarken diğerini geciktiriyorsun” meselinde ise mecaz tek bir kelimede olmayıp bütün bir ifadededir. İşte tek bir kelimenin değil, bütün bir ifadenin başka bir mana heyeti yerine kullanılmasına istiare-i temsîliye denilmektedir. Bu tür istiarelere mana heyetlerinin birbirlerine istiaresi de denilebilir. Kur’ân’daki bazı meseller bu manada anlaşılabilir. Ancak bütün mesellerde bu husus geçerli değildir. Kur’ân’daki mesellerde asıl hedef kastedilen manaların apaçık ortaya çıkmasıdır. Murat edilen manaya ulaşılabaksa illa da mürekkep mecaz olacak diye bir şart aranmaz.

²⁰⁵ el-Kattân, *Mebâhis fî ‘ulûmi ‘l-Kur’ân*, s. 276; et-Tahânevî, *Keşşâf*, 507.

Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerîm'deki meseller, ne meselin sözlük manası olan benzer ve denk manalarına, en edebiyattaki yaygın bir sözün benzetme amacıyla sonraki bir hâle benzetilmesi manasına hamledilememektedir. Yine Kur'ân mesellerinden bazıları istiare-i temsîliye tarzında olmadıklarından belagatçilerin tanımını üzerine hamletmek de doğru değildir. Bundan dolayı ister benzetme için olsun ister benzetme içermeyen normal kelâm tarzında olsun, mananın insan nefsinde etki bırakacak şekilde mücezz, ilgi çekici bir surette açığa çıkarılması, Kur'ân-ı Kerîm'deki mesellere en layık tarif olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁰⁶

Bazı müfessirlerin Kur'ân-ı Kerîm'deki meselleri nasıl tanımladıkları da Kur'ân'daki mesellerin anlaşılması noktasında önem arz etmektedir. Kur'ân meselleri hakkında ez-Zemahşerî (ö.538/1144) “Mesel sunulması neticesinde hayali olan manalar hakiki suret giyer, tevehhümler yakînî duruma geçer, gaib olan hazır şeklini alır.”²⁰⁷ diyerek Kur'ân mesellerinin duyularla algılanacak tarzda örnekler sunarak mananın izah edilmesine yardımcı olduğunu ifade eder.

Kur'ân mesellerinin, kıyaslama yapılabilmesi için örnek sunduğunu, kapalı olanı açığa çıkarıp mana üzerindeki müşkülâtı dağıtarak kolay anlaşılır hale getirdiğini vurgulayan İbn Kayyim el-Cevziyye (ö.751/1350) ise bu hususta “Bir şeyin değerlendirilmesinde başka bir şeye benzetilmesidir. Makulu (zihnî olanı) mahsusa (duyusal olana) veya mahsuslardan birini diğerine yaklaştırmaktır. Birinin diğerine göre dikkate alınmasıdır.”²⁰⁸ demektedir.

Ebu's-Su'ûd (ö.982/1574) ise, zannî olanın akla uygun hâle getirilmesinde ve kühüne varılamayan şeyin aklın anlayış alanına indirilmesinde temsilin, en uygun vesile, cahile anlatmada ve gururlunun kibrini bastırmada en kuvvetli araç olduğunu belirtir. Bunun sebebini ise meselin şu özelliklerine bağlar: “Temsil, gizli olan aklî manaların üzerinden örtüleri kaldırmaktır. Onları açık olan mahsûsât alanına çıkartmak, bilinmeyeni bilinen surette sunmak, yabanî olanı aşına olunan biçimde aşikâr etmektir.”²⁰⁹

²⁰⁶ Bkz. el-Kattân, *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, s. 276.

²⁰⁷ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 191.

²⁰⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb, *el-Emsâl fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, nşr. Sa'îd Muhammed Nimr el-Hatîb, Lübnan, 1403/1983, s. 173-174.

²⁰⁹ Ebu's-Su'ûd, *İrşâd*, I, 50.

1.2. ÖNEMİ

Kur’ân-ı Kerîm, açıklama yöntemlerinden biri olarak kullandığı meselleriyle; insanları, onları irdelemeye ve anlamak için gayret göstermeye davet etmektedir.²¹⁰ Kur’ân’da mesellerin, *وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ* âyet-i kerîmesiyle²¹¹; *وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ لَعَلَّهُمْ* tefekkür (derinlemesine analiz yapmak), *يَتَذَكَّرُونَ* âyet-i kerîmesiyle²¹²; *وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالَمُونَ* âyet-i kerîmesiyle²¹³ de; taakkul (olaylar arasındaki bağlantıyı kurmak) için getirildikleri bildirilmektedir. Bu tarz birbirinden farklı zihnî çabaları gerektiren Kur’ân meselleri de, hem Allah kelimesindeki maksatları farklı açılardan anlayışa sunmaları hem de muhatabın maksadı değişik yollarla anlayabilmesi noktasında mühim ve vazgeçilmezdirler.

ez-Zemahşerî şu ifadeleriyle Kur’ân-ı Kerîm’de mesellerin sıklıkla yer almasının gerekçesini açıklamaktadır: “Manaların gizemini ortaya çıkarmada, hakikatin üstündeki örtüleri kaldırmada Arapların mesel darp etmesi ve âlimlerin örnek ve benzer sunmaları vazgeçilmez bir hususiyettir. Mesel sunulması neticesinde hayali olan manalar hakiki suret giyer, tevehhümler yakînî duruma geçer, gaip olan hazır şeklini alır. Mesel sayesinde amansız muhâlife hüccet ve delil ile galebe edilir, zapt olunmaz inatçının itirazı kırılır. İşte bu faydalarından dolayı Allah, bu apaçık kitabında ve diğer kitaplarında meselleri büyük oranda kullanmıştır.”²¹⁴

Meseller vasıtasıyla insanın algı alanı dışındaki hakikatler, gördüğü ve bildiği âlemin formlarıyla aksettirildiği, zihinlerde derin hakikatlere pencereler açıldığı, anlaşılması zor hususlar açık ve anlaşılır kılındığı için, mesellerle anlatım tarzı; Kur’ân’ın açıklama yöntemlerinden birisi olmuştur. Elmalılı Hamdi Yazır, Kur’ân-ı

²¹⁰ el-Haşr: 59/21. “Biz bu meselleri insanlara düşünsünler diye veriyoruz.”; ez-Zümer: 39/27, “Doğrusu, Biz bu Kur’ân’da, belki düşünüp ibret alırlar diye insanlara her türlü misali verdik.”; el-‘Ankebût: 29/43. “İşte bütün bu misalleri Biz insanlar için veriyoruz; ne ki bunları sadece alimler kavrayabilir.”

²¹¹ el-Haşr: 59/19.

²¹² ez-Zümer: 39/27.

²¹³ el-‘Ankebût: 29/43.

²¹⁴ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 191.

Kerîm’de kullanılan bu yöntemin gerekçelerini şöyle açıklar: “İman-küfür, hayır-şer, tevhit-şirk gibi konularda delil olarak sunulan meseller bu manaları anlamamız noktasında bizlere yardım ederler. Çünkü çoğunlukla akıllar, kuruntuların müdahale ve saldırılarına maruz olduklarından, gizli düşünceleri iyice anlamaktan mahrum kalırlar. Temsil ise, kuruntuları akla bağlar da, hakikati, cahil ve anlayışı kıt kimselere bile anlatmaya sebep olur. Çünkü temsil, ince ve gizli düşüncelerin perdelerini atarak, onları açık hissedilen şeyler kisvesi içinde açıklar, tanınmadık şeyleri tanınmış, görülmedik şeyleri görülmüş gibi ortaya çıkarır ve anlatır. Kur’ân, gerçekleri aklî ve kalbî olarak açıkladıktan sonra, temsiller ile de anlayışa yaklaştı. Bu sebeple Kur’ân’ın açıklama üslubunda tahkik karşılığında temsiller ve muhkemler karşılığında müteşâbihler dahi bulunur.”²¹⁵

İnsan zihni, herhangi bir olayın veya durumun, olduğu gibi anlatılmasından ziyade canlı bir sahne gibi ortaya konulmasıyla anlamaya daha meyillidir. Anlatımı sahneleyen meseller; göze, kalbe, duyulara hitap ettiklerinden insan zihninde daha etkili ve kalıcı olurlar. Verilmek istenen mesajın temsili aktarımı, anlatımın gizli kalan unsurlarını da görünür kılar. Meseller, anlatımı daha zengin ve daha kapsamlı, mesajı daha etkileyici hâle getirir. Neticede manadaki hikmet, daha kalıcı bir şekilde belleklerde yer eder. el-Mâverdî de Kur’ân mesellerinin duyuları ve kalbi etkilemesini, onların bu tarz özelliklerine bağlar. Neticede meseller nefse hoş geldikleri, kalpleri teskin, akılları ikna ettiklerinden; yani; akıllara makul, kalplere makbul geldiklerinden, Kur’ân-ı Kerîm’de kullanılmışlardır.²¹⁶

Darb-ı mesel, bir şeyin olduğu gibi betimlemesinin bırakamayacağı bir etkiyle kalbi etkiler. Çünkü meselin amacı, gizli olanı açık olana, gaibi şahit olana benzetmek, böylece o şeyin mahiyetine ermeyi sağlamaktır. Neticede his, akla mutabık hâle gelir. Bu ise açıklamanın en ileri derecesidir. İmana teşvikin meselsiz doğrudan anlatımla yapılmasından daha fazla, imanın nur ile örneklendirilmesi dinleyenin kalbinde maksudun yerleşmesini sağlar. İnkârdan uzaklaştırmada da sadece konuya has sözlerle değil, karanlıkla misal verilmesi, dinleyenin nefsinde küfrün kötülüğünü pekiştirir. Yine

²¹⁵ Bkz. Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, I, 218-219.

²¹⁶ el-Mâverdî, *Edebu’-d-dünyâ ve’-d-dîn*, s. 247.

bir işin zafiyeti, örümceğin örgüsü ile misallendirilince konuyu, mücerret olarak anlatımdan daha belîğ bir surete yerleştirir.²¹⁷

Kur’ân mesellerinin hayatla ilişkilendirilmesi noktasındaki önemine dair İbn Mes’ûd, Hz. Peygamber (s.a.v.)’den şu hadis-i şerifi rivayet eder: “İlk kitap, bir babdan ve bir harf üzere inmiştir. Kur’ân ise yedi babdan, yedi harf üzere inmiştir. Bunlar: Zecr, emir, helâl, haram, muhkem, müteşâbih ve emsâldir. Bunlardan helali helal, haramı haram biliniz. Emrolunduklarınızı yapıp yasak edilenlerden sakınız. Muhkem olanlarla amel edip müteşâbih olanlara inanınız. “Bunlara inandık, hepsi Rabbimiz katındandır” deyiniz. Emsâlından de ibret alınız.”²¹⁸

es-Suyûtî, bu hususta şu nakilde bulunur: “Kur’ân’ın en büyük ilimlerinden birisi, emsâlinin ilmidir. Ancak insanlar, mesellerle uğraşıp, meselin kendisi için söylendiği hususları (mümesselâtı) görmezden geldiklerinden gaflete düşmüşlerdir. Hâlbuki mümessilsiz mesel, eğersiz at, zimamsız deve gibidir.”²¹⁹ Burada dikkat çekilen husus; mesellerin sadece lâfzına takılıp, mananın gözden kaçırılmasıdır. Dolayısıyla meseldeki mananın anlaşılmağa çalışılması, onlardan ibret alınması durumunda mesellerde, insan davranışlarını olumlu yönde değiştirecek, toplumsal yaralara merhem olacak formüller her zaman mevcuttur.

Sahabe ve tabiinin mesellere yaklaşım tarzları da Kur’ân mesellerinin ehemmiyeti noktasında dikkat çekicidir. Seleften bazıları, Kur’ân-ı Kerîm’den bir mesel okuyup da anlayamadıklarında ağlamaya başlar, bunun sebebi olarak da وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالَمُونَ “Bunları sadece âlimler kavrayabilir”²²⁰ kavlı kerîmini söylerlermiş.²²¹ Belki de bu sebepten dini ilimlerde söz sahibi olacak kişilerin emsâl hususunda da bilgi sahibi

²¹⁷ Fahrüddîn er-Râzî, Muhammed b. el-‘Allâme Ziyâuddîn Ömer, *Tefsîru'l-Fahr'r-Râzî, et-Tefsîru'l-kebîr, Mefâtihi'l-gayb*, I-XXXII, Beyrut, 1401/1981, II, 80.

²¹⁸ İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer el-Kureşî ed-Dımeşkî, *Fedâilu'l-Kur'ân*, nşr. Ebû İshâk el Huveynî el-Esrî, Kahire, 1416, s. 120.

²¹⁹ es-Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celâluddîn ‘Abdirrahman b. Ebî Bekr, *el-Itkân fî ‘ulûmi'l-Kur'ân*, nşr. Merkezu'd-dîrâsâti'l-Kur'âniyye, I-VI, Suudi Arabistan, tsz., V, 1933.

²²⁰ el-‘Ankebût: 29/43.

²²¹ İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer el-Kureşî ed-Dımeşkî, *Tefsîru'l-Kur'ân'il-Azîm*, I-VIII, nşr. Sâmi b. Muhammed es-Selâme, Suudi Arabistan, 1460/1999, IV, 447.

olması gerektiği şart koşulmuştur. İmam Şâfi‘î (ö.204/820), müçtehit olacak kişinin bilmesi gereken Kur’ân ilimleri arasında emsâli de saymaktadır.²²²

Allah’ın sağlam ve doğru olarak nitelediği sözüne, meselleri bir açıklama türü olarak kullanması da mesellerin Kur’ân-ı Kerîm’deki mühim konumuna delalet eder. “Allah’ın güzel bir söze nasıl bir benzetme yaptığını görmez misin? O, kökü (yerde) sabit, dalları göğe uzanan alımlı bir ağaç gibidir. Bu ağaç Rabbinin izniyle her zaman meyvesini verir. İşte Allah belki öğüt alırlar diye insanlara böyle misaller veriyor”²²³ mealindeki âyet-i kerîmelerde, sözün sağlamlığı ve doğruluğu misallerle beyan edilmektedir.

İbn Kayyim el-Cevziyye, mesellerin ikna etme gücüne dikkat çekerek, onların manaların delilleri olduğunu söyler.²²⁴ Bu husus şöyle açıklanabilir: Mutlak olmayan bir haber sıhhatine dair delile ihtiyaç duyar. Mesel ise delille ilintilidir. Allah eğer “Ben yarattıklarımın hiçbirini mülkümde ortak kabul etmem.” deseydi bu, delile ve kullanılmasındaki hikmet yönüne ihtiyaç duyulan bir söz olurdu. “O size kendinizden bir örnek verir: Otoriteniz altında bulunan kimseleri, size verdiğimiz servet üzerinde (söz sahibi) ortaklar olarak görüp onlarla (otoritenizi) eşit olarak paylaşır; size denk (statüde) olanlardan çekindiğiniz gibi onlardan da çekinir misiniz?”²²⁵ deyince Allah’ın mahlukatında bir ortağı olmadığı hususu insanın kendi hayatından örnekle delillendirilmiş olur.²²⁶

1.3. KUR’ÂN’DA DARB-I MESEL

Müfessirler, Kur’ân-ı Kerîm’de mesel ile birlikte zikredilen الضرب kelimesinin “vasfetmek, açıklamak, bahsetmek, hatırlatmak ve dile getirmek” anlamlarına geldiğini belirtmektedirler. ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا “Allah bir mesel verdi”²²⁷ ifadesinde ضَرَبَ kelimesine

²²² eş-Şâfi‘î, Muhammed b. İdrîs, *er-Risâle*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir, Lübnan, tsz., s. 41.

²²³ İbrâhîm: 24-25.

²²⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb, *İ‘lâmu’l-muvakki‘în ‘an Rabbi’l-‘âlemîn*, I-VII, nşr. Ebû ‘Ubeyde Meşhûr b. Hasen Âli Selmân, Riyad, Hicrî 1423, I, 425.

²²⁵ er-Rûm: 30/208.

²²⁶ Kudâme b. Ca‘fer, Ebu’l-Ferec el-Bağdâdî, *Nakdu’n-nesr ev Kitâbu’l-beyân*, Lübnan, 1400/1980, s. 66-67.

²²⁷ en-Nahl: 16/112.

“Tasvir etti, özelliklerini açıkladı” ve *فَلَا تَضْرِبُوا لِلَّهِ الْأَمْثَالَ* âyet-i kerîmesinde de²²⁸ “Allah için nitelemelerde bulunmayın” manaları verilmiştir.²²⁹ *وَضَرَبْنَا لَكُمْ الْأَمْثَالَ*²³⁰ ve *وَكُلًّا ضَرَبْنَا*²³¹ *إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ*,²³² âyet-i kerîmelerinde “Açıklamak, izah etmek”,²³³ *أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا*²³⁴ âyet-i kerîmesinde “Bir örnek zikretmek, bir örnekten bahsetmek”²³⁵ diye açıklanmıştır.²³⁶ *وَلَمَّا ضُرِبَ ابْنُ مَرْيَمَ مَثَلًا* âyet-i kerîmesi, “Her ne vakit Meryem oğlu İsa dile getirilse...” mealindedir.²³⁷ *وَاضْرِبْ لَهُم مَّثَلًا أَصْحَابَ الْقَرْيَةِ* “Onlara bir mesel ver, örnek getir.”²³⁸ âyeti kerimesinde *مَثَلًا* kelimesi meful bih (nesne), *أَصْحَابَ الْقَرْيَةِ* ifadesi ise mesel kelimesinin yerine geçen bedeldir. Bu durumda mana *أَذْكُرْ لَهُم أَصْحَابَ الْقَرْيَةِ* “Onlara şu memleketin sakinlerini hatırlat, Onların haberlerini zikret.” demektir.²³⁹

Meselin darbı insanlar için; mevcut hali, bilinen bir mesele benzetmek şeklindeyken, Kuran için; orijinal bir kelamın, bir meseleyi açıklamak için getirilmesidir. “Darb-ı mesel, meselin ilk hâlinin, son kullanıldığı duruma uygulanmasıdır. (mevridin, madrıba tatbikidir.) İlk defa meydana getirilmesi ve inşası değildir. Bunun aksi bir anlayış ise mesellerin son kullanıldıkları durumda ilk defa inşa edilmesi anlamını taşır. Kur’ân-ı Kerîm’deki mesellerin örnek verildikleri hususlarda (madrıblarında) kullanılması aynı zamanda onların inşası olsa da, Kur’ân’da meselin

²²⁸ en-Nahl: 16/74.

²²⁹ Mukâtil b. Süleyman, el-Belhî, *el-Vucûh ve ’n-nezâir fî l-Kur’ân’il-’Azîm*, nşr. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Irak, 1427/2006, s. 223.

²³⁰ İbrâhîm: 14/45.

²³¹ Furkân: 25/39.

²³² ed-Dâmegânî, el-Huseyn b. Muhammed, *Kâmûsu l-Kur’ân ev İslâhu l-vucûh ve ’n-nezâir fî l-Kur’âni l-Kerîm*, ‘Abdulazîz Seyyid el-Ehl, Beyrut, 1983, s.288.

²³³ el-Bakara: 2/26.

²³⁴ Hârûn b. Mûsâ, *el-Vucûh ve ’n-nezâir fî l-Kur’ân’il-’Kerîm*, nşr. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Bağdat, 1409/1988, s. 223; el-Âlûsî, Şihabuddin es-Seyyid Mahmûd el-Bağdâdî, *Rûhu l-me’ânî fî tefsîri l-Kur’âni l-Azîm ve ’s-seb’i l-mesânî*, I-XXX, Beyrut, tsz., I, 206.

²³⁵ ez-Zuhruf: 43/57.

²³⁶ Yâsîn: 36/13.

²³⁷ İbn Manzûr, *Lisânu l-’Arab*, I, 548.

darb kelimesi ile ifade edilmesi bu son manada değildir. Kesinlikle ilk manadadır.²³⁸ diyen Ebu's-Su'ûd, bu açıklamasıyla Kur'ân-ı Kerîm'de mesel darb edilmesinin onu gerektiren bir durum sebebiyle olduğunu tekitle belirtir. Yani Kur'ân-ı Kerîm'de ilk defa inşa edilen bir meselin kullanımı, sadece onun inşası anlamında olmayıp aynı zamanda açıklanması gereken bir durum münasebetiyledir.

Kur'ân'ın mesel darb etmekteki maksadı Allah-u alem şu iki manaya gelir: Birincisi; Allah Teâlâ, mesellerin darbu ile onların beldelerde yayılmasını ve insanların dilinde dolaşmasını murat etmiştir. Arapların, yeryüzünde ilerlemeye başlayıp en uzak yerlere giden birisi için ضرب فلان في الأرض demelerinden hareketle Allah'ın mesel darb etmesi, onun memleketlerde deveren etmesi yerine geçer. İkincisi ise; gözlerin, önlerine dikilen bir şeyden anlam çıkarması gibi, zihinlerin de mesel üzerinden bir sonuca varması için Allah, meseli insanlar için meşhur bir sancak gibi dikmesidir. Bu manada iştikakı, çadırın kurulması, iplerinin sağlamlaştırılması ve direklerinin dikilmesi manasına gelen ضرب الخباء 'dandır. ضرب kelimesinin, intişar etmek ve bir nesneyi dikmek anlamlarından hareketle darb-ı meseli izah eden eş-Şerîf er-Razî (ö.404/1013) bu açıklamasının ardından Kur'ân-ı Kerîm'de bir mesel içerisinde yer alan كَذَلِكَ يَضْرِبُ âyet-i kerîmesindeki يَضْرِبُ kelimesini, mükellef olan insanlar, hakkı

alamatleriyle bilip ona yönelsin, batılı tanıyıp ondan uzak dursun diye “Allah, hak ve batılın minaresini diker ve onların alametlerini ortaya koyar.” şeklinde anlamlandırır.²⁴⁰

İbn Kayyim el-Cevziyye de Kur'ân-ı Kerîm'deki mesellerin, benzetileni muhatabın nefsinde bir numune biçiminde hazır duruma getirmek için darb edildikleri görüşüne katılır ve bu görüşü şöyle temellendirir: “Neticede; benzerinin huzura getirilmesi sayesinde, meselin akledilmesi, anlaşılması, kavranması ve hatıra

²³⁸ Ebu's-Su'ûd, *İrşâd*, I, 72.

²³⁹ er-Ra'd: 13/17.

²⁴⁰ eş-Şerîf er-Razî, *Telhîsu'l-beyân fî mecâzâtî'l-Kur'ân*, nşr. 'Alî Mahmûd Mukallid, Lübnan, 1984, s. 123.

getirilmesi daha kolay olabilir. Çünkü nefis, denklere ve benzerlere tam bir mutabakatla ünsiyet ederken, tuhafılık, teklik ve adem-i benzerlikten nefret eder.”²⁴¹

1.4. KUR’ÂN-I KERÎM’DE MESEL KELİMESİ

Kadim müfessirlerden Mukâtil b. Süleyman (ö.150/767) ve Harun b. Musa’nın (ö.170/786) mesel kelimesine verdikleri ilk mana “Benzerlik” olmuştur. Onlar, تِلْكَ

ضَرْبَ ²⁴² الْأَمْثَالِ âyet-i kerîmesindeki الْأَمْثَالِ kelimesine “Benzerler, örnekler”,

²⁴³ اللَّهُ مَثَلًا âyet-i kerîmesindeki مَثَل kelimesine “Benzer, örnek” manası vermişlerdir.²⁴⁴

²⁴⁵ مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ اتَّخَذَتْ بَيْتًا

âyet-i kerîmesindeki مَثَل kelimesinin tefsirinde “İnkâr edenlerin örneği, örümceğe

benzer.” demektedir. Yine ²⁴⁶ مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرَةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا âyet-

i kerîmesinde de مَثَل kelimesini “Onların benzerleri eşeklerdir.” şeklinde

açıklamaktadır.²⁴⁷

et-Taberî (ö.310/922) de الْمَثَل kelimelerinin “benzer” anlamına geldiğini kabul

edenlerdendir. O, كَمَثَلِ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَرِيبًا ذَاتُوا وَبَالَ أَمْرِهِمْ, “(Onların misali) kendilerinden

biraz önce günahlarının vebalini tadanların misali gibidir”²⁴⁸ âyet-i kerîmesindeki الْمَثَل

²⁴¹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *I‘lâmu’l-muvakki‘în*, I, 425.

²⁴² el-Haşr: 59/19.

²⁴³ ez-Zümer: 39/29.

²⁴⁴ Mukâtil b. Süleyman, *el-Vucûh ve’n-nezâir*, s. 163; Hârûn b. Mûsâ, *el-Vucûh ve’n-nezâir*, s. 210.

²⁴⁵ el-‘Ankebût: 29/41.

²⁴⁶ el-Cum‘a: 62/5.

²⁴⁷ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed ‘Abdullah b. Muslim, *Te’vilu müşkili’l-Kur‘ân*, nşr. es-Seyyid Ahmed Sakar, Kahire, 1393/1973, s. 496.

²⁴⁸ el-Haşr: 59/15.

kelimesini “benzer” diye anlamlandırır.²⁴⁹ أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخِلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا

من قَبْلِكُمْ “Yoksa siz, sizden önce gelip geçmiş olanların karşılaştıklarının benzeri başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız?”²⁵⁰ âyet-i kerîmesinin tefsirinde de mesel kelimesini benzer diye açıklar. Buna, mesel kelimesinin bundan başka geçtiği bütün yerlerde benzer anlamına geldiğini ekler.²⁵¹ Bu ayetle ilgili olarak “Siz, sizden öncekilerin sınıandığının misliyle sınanmadan ve onların sabrettikleri gibi sabretmeden cennete gireceğinizi mi sandınız?” şeklinde açıklama yapan el-Kurtubî (ö.671/1272) de mesele benzer manası vererek yukarıdaki görüşe katıldığını beyan eder.²⁵²

İbn Aşûr (ö.1393/1973), وَلَا يَأْتُونَكَ بِمِثْلِ إِلَّا جِنَّاتِكَ بِالْحَقِّ وَأَحْسَنَ تَفْسِيرًا, “Onlar sana hiçbir misal getirmezler ki (buna karşılık) sana gerçeği ve en güzel açıklamayı getirmiş olmayalım”²⁵³ âyet-i kerîmesinde mesel kelimesine, benzeyen manası verir ve bu manayı şöyle temellendirir: İnkarcılar “Bunlar eskilerin masalları. Bu nasıl peygamber ki yemek yiyor, çarşıda pazarda dolaşıyor. Siz ancak bir mecnuna tabi olmuştunuz. Şu Kur’ân ona bir defada indirilmeli değil miydi?” diyerek Hz. Peygamber (s.a.v.)’in önceki peygamberlere benzer özelliklere sahip olmadığını, bundan dolayı da öncekilere benzemediğini iddia ettiklerinden ortaya koydukları mazeretler mesel diye isimlendirilir.²⁵⁴ İbn Aşûr’a göre; inkâr edenler, geçmiş peygamberlerde veya kendi hayal dünyalarında kurguladıkları peygamberlerde bulunmasını istedikleri sıfatların benzerinin Hz. Peygamber (s.a.v.)’de de bulunması gerektiğini düşündüklerinden bu konuda söyledikleri sözler mesel diye isimlendirilmiştir.

Yukarıdaki ayetlerde olduğu gibi Kur’ân-ı Kerîm’deki çoğu meselde de görüleceği üzere meselden maksadın kelimenin temel anlamı olan benzerlik olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Kur’ân-ı Kerîm’de geçen bütün mesel kelimelerinin bu manaya

²⁴⁹ et-Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr, *Tefsîru’t-Taberî, Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, I-XXVI, nşr. Abdullah b. ‘Abdulmuhsin et-Turkî, Kahire, 1422/2001, XXII, 593.

²⁵⁰ el-Bakara: 2/214.

²⁵¹ et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, III, 637-638.

²⁵² el-Kurtubî, Ebû Abdillâh, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân ve’l-mubeyyin limâ tezammanehu mine’s-sünneti ve âyi’l-Furkân*, nşr. Abdullah b. ‘Abdulmuhsin et-Turkî vd., I-XXIV, Lübnan, 1427/2006, III, 410.

²⁵³ el-Furkân: 25/33.

²⁵⁴ İbn Aşûr, Muhammed et-Tâhir, *Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, I-XXX, Tunus, 1984, XIX, 21.

geldiklerini söylememiz zordur. ²⁵⁵ إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ âyet-i kerîmesinde, لِلَّذِينَ ²⁵⁷ مَثَلٌ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ مَثَلُ السَّوْءِ وَلِلَّهِ الْمَثَلُ الْأَعْلَىٰ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ âyet-i kerîmesinde ve ²⁵⁶ مَثَلٌ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعدَ الْمُتَّقُونَ âyet-i kerîmesinde, mesel kelimesinin benzer anlamına geldiğini söylememiz zordur. Kur’ân’ı en anlaşılır ve en kısa yoldan tefsir etmek isteyen tefsirciler, bu ayetlerdeki mesel kelimesine benzer (şebah) anlamından farklı anlamlar da vermişlerdir. “Sıfat, kıssa, durum” gibi anlamlar, çeşitli tefsirlerde mesel kelimesinin bağlamına göre aldığı manalardandır. Mesela ²⁵⁹ وَمَضَىٰ مَثَلُ الْأَوَّلِينَ وَأَهْلَكْنَا أَشَدَّ مِنْهُمْ بَطْشًا وَمَضَىٰ مَثَلُ الْأَوَّلِينَ “Biz, onlardan daha çetinlerini de helak ettik. Nitekim (Kur’ân’da) öncekilerin misali geçti”²⁵⁸ âyet-i kerîmesinde mesel kelimesini şebah (benzer) kelimesi ile ilişkilendirmemiz mümkündür. Ancak bunun için yoruma ihtiyaç duyarız. Bu yorum şöyle olabilir: “Önceki güçlü kavimler kötü fiilleri sebebiyle helak edilmişlerdir. Bunun bir benzerini yapanlar da aynı sonuca uğrayacaklardır. Bundan dolayı hayattaki toplumlar, bu misalleri tahlil edip önceki milletleri çözülmeye ve çöküşe götüren sebepleri anlamalı, bundan öğüt ve ibret çıkarmalıdır.” Bu şekildeki bir yorum ile mesel kelimesine benzer anlamı verebilsek de ilk bakışta mesel kelimesine şebah (benzer) manasını vermemiz zordur.

O halde mesel kelimesi, Kur’ân-ı Kerîm’de “benzer” anlamından başka manalara da gelmektedir. el-Halîl b. Ahmed (ö.175/791), Kur’ân-ı Kerîm’deki mesel kelimesinin “Bir şeyi, başkasına benzetmek, örnek vermek” manasından ziyade, “Bildirmek, açıklamak” manasına geldiğini söyler. Yani mesel kelimesi ²⁵⁹ كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ ve كَمَثَلِ ²⁶⁰ مَثَلِ الْجَنَّةِ âyet-i kerîmelerinde olduğu gibi “Benzemek” manasından daha çok

²⁵⁵ Âl-i İmrân: 3/59.

²⁵⁶ en-Nahl: 16/60.

²⁵⁷ Muhammed: 47/15.

²⁵⁸ ez-Zuhruf: 43/8.

²⁵⁹ el-Cum‘a: 62/5.

²⁶⁰ el-‘Arâf, 7/176.

âyet-i kerîmelerinde olduğu gibi “Haber vermek, izah etmek” manalarına gelir.²⁶² Benzemek manasından başka mesel kelimesine Kur’ân-ı Kerîm’de farklı bağlamlarda şu manalar da verilmektedir:

âyet-i²⁶⁴ وَمَثَلًا مِّنَ الَّذِينَ خَلَوْا مِن قَبْلِكُمْ ve²⁶³ فَأَهْلَكْنَا أَشَدَّ مِنْهُمْ بَطْشًا وَمِثْلُ الْأَوَّلِينَ

kerîmelerinde mesel kelimesine, السُّنَن “Öncekilerin yapı geldikleri tekrarlanan hadiseler, takip edilen yollar”²⁶⁵ âyet-i²⁶⁶ إِنَّ هُوَ إِلَّا عَبْدٌ أَنْعَمْنَا عَلَيْهِ وَجَعَلْنَاهُ مَثَلًا لِّبَنِي إِسْرَائِيلَ, kerîmesinde “Ayet (mucize, hüccet, delil)” manası verilir. Burada Hz. İsa (a.s.)’ın babasız yaratılması, beşikte iken konuşması ve daha başka sahip oldukları harikulade özellikler, İsrail oğullarına; mucize ve onun peygamberliğine delil olarak gösterilir.²⁶⁷ Elmalılı (ö.m. 1942) mesel kelimesinin delil ve hüccet mânâsına geldiğini şu açıklamasıyla temellendirir: “Çünkü bu gibi meseller, gerek bir nadir hakikat olsun ve gerek bir tahyil (akla getirme) ve temsil, yani sırf bir masal olsun bir yaygın şöhreti içerdikleri zaman, bazı gerçekler onlara benzetilerek söylenir. Mesela “Bu iş, kurt ile kuzu masalına benzer.” denilir. Biriyle diğerine temsil edilerek delil getirilir.”²⁶⁸

“Onları, sonradan gelecek inkârcılara, geçmiş bir ibret

ve bir örnek kıldık.”²⁶⁹ âyet-i kerîmesinde مَثَلًا kelimesine, sonrakilerin, öncekilerin başından geçenlere bakıp ders alacakları “İbret ve öğüt” manası²⁷⁰, مِثْلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وَعَدَ

²⁶¹ Muhammed: 47/15.

²⁶² el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘ayn*, IV, 188.

²⁶³ ez-Zuhurf: 43/8.

²⁶⁴ en-Nûr: 24/34.

²⁶⁵ Mukâtil b. Süleyman, *el-Vucûh ve’n-nezâir*, s. 163; Hârûn b. Mûsâ, *el-Vucûh ve’n-nezâir*, s. 210; ed-Dâmegânî, *Kâmûsu’l-Kur’ân*, s. 428.

²⁶⁶ ez-Zuhurf: 43/59.

²⁶⁷ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, XI, 612.

²⁶⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, I, 218.

²⁶⁹ ez-Zuhurf: 43/56.

²⁷⁰ İbn Kuteybe, *Te’vilu müşkili’l-Kur’ân*, s. 496; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, XI, 612.

مَثَلٌ âyet-i kerîmesinde²⁷² geçtiği üzere مَثَلٌ ile âyet-i kerîmesi²⁷¹ المَثَلُونَ şeklinde izâfetli kullanımda مَثَلٌ kelimesi için “Sıfat” manası verilir.²⁷³ Ancak sıfatın “Övme, niteleme” manalarına geldiğini, hâlbuki meselin örnek verilmek için kullanıldığını belirten bazıları bu görüşe karşı çıkmışlardır.²⁷⁴

وَسَكَنْتُمْ فِي مَسَاكِينِ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ وَتَبَيَّنَ لَكُمْ²⁷⁵ ve وَكَلَّا ضَرَيْنَا لَهُ الْأَمْثَالَ وَكَلَّا تَبَرْنَا تَبِيرًا²⁷⁶ âyet-i kerîmelerinde الْأَمْثَالَ kelimesi geçmiş milletlerin uğradıkları “Azap”²⁷⁷ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ مَثَلُ السَّوْءِ وَلِلَّهِ الْمَثَلُ الْأَعْلَى²⁷⁸ “Kötülüğü temsil âhirete inanmayanlara aittir. En yüce temsil ise Allah’ındır.”²⁷⁸ âyet-i kerîmedeki الْمَثَلُ kelimesinin, “Hadis (söz)” manasına geldiği, bundan muradın da لا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ sözünün olduğu belirtilmektedir.²⁷⁹

âyet-i مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وَعَدَ الْمُتَّقُونَ ve وَلِلَّهِ الْمَثَلُ الْأَعْلَى ez-Zemahşerî’ye göre kerîmelerinde geçtiği üzere mesel kelimesi insanlarca bilinip tanınmayan şeyler için kullanılır. Mesel kelimesinin manasında alışıla gelinmeyen şaşırtıcı bir gariplik bulunduğundan, aynen “cesur” kelimesi yerine “aslan” kelimesinin kullanılması gibi önemli bir hususiyeti bulunan ve gayr-i me’luf olan hal, sıfat veya kıssa kelimelerinin yerine, mesel kelimesi istiareten kullanılır. Mesel kelimesi, مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا “Onların misali ateş tutuşturan kişinin misaline benzer.”²⁸⁰ âyet-i kerîmesinde “İlginç

²⁷¹ Muhammed: 47/15.

²⁷² el-Feth: 48/29.

²⁷³ ed-Dâmegânî, *Kâmûsu'l-Kur'ân*, s. 428-429.

²⁷⁴ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, XXX, 381-382; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XI, 611.

²⁷⁵ el-Furkân: 25/39.

²⁷⁶ İbrâhîm: 14/45.

²⁷⁷ Mukâtil b. Süleyman, *el-Vucûh ve'n-nezâir*, s. 163; Hârûn b. Mûsâ, *el-Vucûh ve'n-nezâir*, s. 211; ed-Dâmegânî, *Kâmûsu'l-Kur'ân*, s. 429.

²⁷⁸ en-Nahl: 16/60.

²⁷⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XI, 611.

²⁸⁰ el-Bakara: 2/17.

hal, durum”, مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعدَ الْمُتَّقُونَ²⁸¹ âyet-i kerîmesinde “Hayret verici öykü” ve وَلِلَّهِ²⁸² âyet-i kerîmesinde “Büyüklik ve ululuk bakımından mühim özelliğe sahip olan en yüce vasıf.” anlamındadır.²⁸³

1.5. KISIMLARI

Esasen Kur’ân emsâli denilince akla gelen meseller, Kur’ân’ın mesel diye isimlendirdiği mesellerdir veya şekli ve muhtevası bakımından bunlara benzeyen âyet-i kerîmelerdir. Bununla birlikte âlimler, Kur’ân emsâlini değişik yönlerden taksimata tabi tutmuşlardır. Kimi, meselleri zâhir-kâmin olmaları bakımından (açıklık-kapalılık yönünden), kimi uzunluk kısalık bakımından, kimi teşhih ve temsil içerip içermeme bakımından ele almışlardır.²⁸⁴

Muhtemelen Kur’ân-ı Kerîm’deki mesellerinin kısımlandırılması ilk defa ez-Zerkeşî tarafından yapılmıştır. O, *el-Burhân* adlı eserinde Kur’ân mesellerini zâhir ve kâmin diye taksimata tabi tutar. Bu taksimatı devam ettiren es-Suyûtî (ö.911/1505), Kur’ân-ı Kerîm’deki mesellerin zâhir ve kâmin diye iki kısma ayrıldığını belirtip bunlara örnekler sunduktan sonra irsal-i mesel diye isimlendirilen diğer bir kısmın da Kur’ân-ı Kerîm’deki mesel çeşitlerinden olduğunu ifade eder.²⁸⁵ Bu taksimattan hareketle Kur’ân mesellerini zâhir, mücez ve kâmin olmak üzere üç başlık altında inceleyebiliriz.

1.5.1. Zâhir Meseller

Teşbih veya temsillerle manayı açıklayan mesellerdir. Kur’ân meselleri denilince bu türden meseller anlaşılmakta olup, mevzuu beyan etmeyi hedef aldıklarından genellikle uzun açıklama şeklindedirler. Bunlara sarîh meseller de denilmektedir.²⁸⁶

²⁸¹ Muhammed: 47/15.

²⁸² en-Nahl: 16/60.

²⁸³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 191.

²⁸⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. el-Feyyâz, Muhammed Câbir, *el-Emsâl fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Suudi Arabistan, 1415/1995, s. 201-239.

²⁸⁵ es-Suyûtî, *el-Itkân*, V, 1936-1942.

²⁸⁶ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 486.

Zahir mesellerin bazılarında benzeyen ve benzetilen açıkça zikredilmiştir.

Elimizdeki Mushaf'ta bulunan ilk zâhir mesel مَا أَصَاءَتْ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا مِثْلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا

حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ صُمْ بُكُمْ غُمِّي فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ أَوْ كَصَيِّبٍ مِنْ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ

“Onların durumu şu kişinin durumuna benzer: O kişi bir meşale tutuşturdu; Alevler etrafını aydınlatır aydınlatmaz Allah (gözlerinin) nurunu alıverdi ve kendilerini karanlıklar içinde bıraktı, artık göremezler. Sağırdılar, dilsizdirler, ködürler. Artık onlar (hakikate) dönemezler. Ya da (durumları şu örneğe) benzer: Gökten inen bir sağanak (düşünün), onunla birlikte karanlıklar, gök gürlemesi, şimşek... Yıldırımlardan dolayı, ölüm korkusuyla parmaklarını kulaklarına tıkıyorlar. Zira Allah kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır”²⁸⁷ âyet-i kerîmeleridir. Bu ayetlerde Müslüman gibi görünüp kendilerini bu dünyada güvenceye alan ve istediklerine kavuşan münafıkların hâli, aydınlanmak için bir ateş yakanın hâline benzetilmiştir. Bu kişi yaktığı ateşle biraz olsun etrafını görmüş, korkularından emin olmuş görünse de dünya hayatının sona ermesi ile kendisini aydınlattığını zannettiği bu nuru, Allah alır ve onu, karanlıklar içinde korkuları ile baş başa bırakır. Çünkü nuru alınmış ateşin sadece yakıcılığı kalmıştır. Yine münafıkların hâli içerisinde gök gürültüsü, şimşek, yıldırım bulunan yağmura tutulan kişinin hâline benzetilmiştir. Aslında bereket olan vahyin emirleri (yağmur), art niyetli yaklaşımından dolayı bu kişinin üzerine yıldırımlar gibi inmektedir. Bunun yanında Kehf Sûresi 32-44 ve Yasin Sûresi 13-31 âyet-i kerîmelerinde serdedildiği üzere sarih mesellerin bazen kıssa şeklinde de geldikleri de olur.

Kur'ân-ı Kerîm'deki meseller göz önünde bulundurulduğunda bunların bazılarında mesel kelimesinin bulunmadığı görülür. Bazılarında benzeyen ve benzetilen de açıkça zikredilmemiştir. Ancak bunların mesel oldukları şüphe götürmez şekilde açıktır. Bu yüzden bu âyet-i kerîmeler de zâhir mesellerden kabul edilir. Nitekim, es-Suyûtî, sarîh meseller bahsinde, içerisinde mesel kelimesi bulunmayan ve niçin misal

²⁸⁷ el-Bakara: 2/17-19.

verildiği açıkça zikredilmeyen âyet-i kerîmeleri de örnek vermektedir. **أَيُّدُ أَحَدِكُمْ أَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ لَهُ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَأَصَابَهُ الْكِبَرُ وَلَهُ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَاءُ** “Sizden biri, tabanından ırmaklar çağlayan, içerisinde her tür meyve yetişen asma ve hurma bahçesine sahip olsun, bu hâlde bakıma muhtaç çocuklarıyla yaşlılık yakasına yapışsın ve ardından samyeli vurup da onu yakıp kavursun ister mi? İşte Allah, belki düşünürsünüz diye mesajları size böyle açıklıyor”²⁸⁸ âyet-i kerîmesi bunlardan birisidir. Bu âyet-i kerîmede **مثل** kelimesi bulunmamaktadır. Ancak bunun mesel olduğunda şüphe yoktur. Hz. Ömer de bu âyet-i kerimeyi Kur’ân mesellerinden kabul eder. Ona göre bu ayet şu kişi için misaldir: Bu şahıs Allah’a itaat yolunda amel yapan biridir. Sonradan şeytanın aldatmasıyla masiyete düşmüş ve amellerini boşa çıkarmıştır.²⁸⁹

Bazı meseller de vardır ki içerisinde mesel kelimesi geçer, ancak bunların mesel olduklarında şüpheye düşülebilir. Anlaşılması güçtür. **أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَابِيًا وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغَاءَ حِلْيَةٍ أَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ مِثْلُهُ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْحَقِّقَ** “O, gökten bir su indirdi Bu sayede vadiler hacimleri kadar suyla dolup taşı. Derken akıntı, (yüzeyde biriken ne kadar) köpüklü tortu ve atık varsa alıp götürdü. Bir tür takı ya da alet yapmak amacıyla potada eritilen (metalin hasını, yüzeyine çıkaran) arındırma işlemi gibi... İşte Allah hak ile batılı bu misalle açıklar. Artık bakılır: eğer köpüklü tortuysa sonuçta atılıp gider, fakat eğer insanlığın yararına bir şeyse yerli yerinde durur. İşte Allah, bu şekilde meseller verir”²⁹⁰ âyet-i kerîmesinde Allah misal verdiğini belirtir. Ancak Allah’ın bu meseli niçin verdiğini, meseldeki örneklerin misal verilen şey ile bağlantısının ne olduğunu kavrayabilmek için iyice düşünmek gereklidir.

²⁸⁸ el-Bakara: 2/266.

²⁸⁹ es-Suyûtî, *el-Itkân*, V, 1938.

²⁹⁰ er-Ra‘d: 13/17.

Kur’ân meselleri geçmiş milletlerin başından geçen olayları anlatan gerçek kıssalar olabildiği gibi gerçekte yaşanmamış temsili hikâyeler tarzında da gelmektedirler. Mesela ez-Zuhur, 43/8. âyet-i kerîmesinde öncekilerin başından geçenler bizzat Kur’ân tarafından mesel kelimesiyle isimlendirilmiştir. Yine el-Furkân, 25/39. âyet-i kerîmesinde peygamber kıssalarından bahsedildikten sonra bu kıssaların insanlar için ibret alacakları birer mesel olduğu bildirilir. Görüldüğü üzere içerisinde mesel kelimesi geçen ve Kur’ân tarafından mesel oldukları belirtilen âyet-i kerîmeler yanında içerisinde mesel kelimesi bulunmayan ancak teşbih veya temsil içeren ayetler de sarîh meseller içerisinde sayılmaktadır.

Kur’ân mesellerinin çoğu السَّمَاءِ مِنْ أَنْزَلْنَاهُ “Bu dünya hayatının misali, ancak gökten indirdiğimiz bir su gibidir”²⁹¹ âyet-i kerîmesinde oldu gibi açık teşbih, bazıları da وَلَا يَعْتَبْ بَعْضُكُمْ بَعْضًا أَجِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا “Birbirinizi arkanızdan çekiştirmeyin! İçinizden biri, ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? Bakın, tiksindiniz işte!”²⁹² âyet-i kerîmesinde oldu gibi zımnî teşbih içermektedirler.²⁹³

Kur’ân-ı Kerîm’de sarîh meseller genel olarak kıyâs-ı temsîlî şeklinde gelmektedirler. Kıyas-ı temsîlî (analoji), aralarında mevcut olan ortak bir vasıftan dolayı iki şeyden gizli olanı açık olana, gaip olanı görünene, bilinmeyeni bilinene, uzaktakini yakına vb. kıyas etmektir. Amaç, teşbih ve temsillerle mananın izahıdır. Belagatçiler bu tarz mesel getirmeyi mürekkep teşbih olarak adlandırırlar.²⁹⁴ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُبْطِلُوا

صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِثَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ

“Siz عَلَيْهِ تُرَابٌ فَأَصَابُهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا لَا يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ مِمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ

ey iman edenler! İnsanlara gösteriş için malını harcayan, Allah’a ve âhiret gününe de inanmayan kimse gibi, başa kakarak ve gönül inciterek yardımlarınızın sonucunu iptal

²⁹¹ Yûnus: 10/24.

²⁹² el-Hucurât: 49/12.

²⁹³ el-Kattân, *Mebâhis fî ‘ulûmi ‘l-Kur’ân*, s. 276-277.

²⁹⁴ Katâmîş, *el-Emsâlu ‘l-‘Arabîyye*, s. 135.

etmeyiniz. O kişinin hâli, üzerinde biraz toprak bulunan bir kayaya benzer: bir sağanak yağar, onu cascavlak bırakır. Bunların, yaptıklarından hiçbir kazançları olmaz. Zira Allah kâfir bir topluma asla rehberliğini bahşetmez.”²⁹⁵ âyet-i kerîmesi bir kıyas-ı temsildir. Burada minnet ve başa kakmakla bir nevi insanları mal ile satın almaya kalkışmanın kötülüğü; verimsiz bir kayaya benzetilerek insanın bildiği ve yaşadığı hayattan nesnelerle açıklanmıştır.

Bazı sarîh meseller gerçekleşmiş bir hâlin diğerine benzetilmesi şeklindedirler. إِنَّ

“Allah katında İsa’nın durumu, مَثَلُ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ Adem’in durumu gibidir, ki Allah onu topraktan yarattı ve sonra “Ol!” dedi; işte (insanoğlu böylece) olur”²⁹⁶ âyet-i kerîmesinde Hz. İsa (a.s.)’ın insanüstü özelliklere sahip olmadığını, onun da bir beşer olduğunu anlatmak için hakikate vuku bulmuş iki durum birbirine benzetilmiştir.

“Tevrat’la yükümlü tutulup مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرَةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا

da onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerle kitap taşıyan eşeğin durumu gibidir”²⁹⁷ âyet-i kerîmesinde; sırtında taşıdığının değerinden bihaber olan eşeğin durumu, ilahi hitaba muhatap olup içeriğinden haberi olmayan, onu yaşamayanların durumuna benzetildiği şekliyle bazı meseller de farazî örnek şeklindedirler. Bu tür mesellerde duyu organları ile hissedilebilecek veya hayalen tasavvur edilebilecek örneklerle aklî manaların anlaşılması hedeflenir.

1.5.2. Mûcez Meseller

Bazı dini veya ahlâkî değerleri içerdiklerinden dolayı insanlar özellikle de Müslümanlar tarafından günlük hayatta, yazılarda, hutbelerde veya şiirlerde mesel olarak kullan ayetler veya ayetlerden bazı bölümlerdir. İndirildikleri zaman mesel

²⁹⁵ el-Bakara: 2/264.

²⁹⁶ Âl-i İmrân: 59/3.

²⁹⁷ el-Cum’a: 62/5.

olmayan bu ayetler veya ayetlerden bazı bölümler, Kur'ân'ın nüzulünden sonra Müslümanlar arasında yaygınlaşması neticesinde mesel olma vasfı kazanmışlardır.²⁹⁸

Hikmetin, doğruluğu ve kısalığı sebebiyle insanlar arasında yaygınlaşmasıyla mesel hüviyeti kazandığından hareketle, bazı dini meseleleri veya iyi ahlâk ilkelerini yoğun şekilde ihtiva eden ayetler veya ayetlerin bazı bölümler, mesel olarak kabul edilebilir. Çünkü insanlar bu ayetleri sabah akşam hayata dair hususlarda ve ahlâkî mevzularda şifahi ve kitabi tarzda kullanırlar. Elbette ki bu ayetler ilk indirildiklerinde mesel özelliği kazanmış değildir. Ancak daha sonraki zamanda insanların dillerinde ve sözlerinde yaygınlaşmaları neticesinde mesel hüviyetini almışlardır.²⁹⁹

Kur'ân'ın mesel olarak isimlendirmedeği ve mesel olarak kullanmadığı ancak icâzı sebebiyle daha sonraları bazı durumların izahında çokça kullanılmalarından dolayı diğer ayetlere nazaran daha çok yaygınlaşan bu ayetler teşbih veya temsil kastıyla söylenmeyip Kur'ân-ı Kerîm'de olması gerektiği yerde bulunan kısa ve öz ifadelerdir. Bunlar “Mesel-i mürsel” olarak da isimlendirilirler. Örnek vermek gerekirse, اَللّٰنْ

“Şimdi gerçek ortaya çıktı”³⁰⁰ Kur'ânî ifadesi, gerçeğin bütün açıklığıyla ortaya çıktığı her zaman için kullanılması mümkündür.

Allah'ın indirdiği fitrata uygun dini bozarak darmadağın edip birbirine karşı taraflar hâline gelen gruplar için inzal ettiği اَللّٰنْ لَدَيْهِمْ فَرِحُوْنَ “Her hizip kendi elindekiyle sevinip böbürlenmekte”³⁰¹ âyet-i kerîmesi, kendinin doğru ve isabetli görüşe sahip olduğu saplantısı ile hareket eden, önyargılarından vazgeçip karşı tarafı dinleme ve anlama lüzumunu hissetmeyen, bilgiye dayanmadan, taassup ve tarafgirlik duygusuyla hareket eden her topluluk için, اَلَّذِي فِيْهِ تَسْتَفْتِيَانِ “Akıbetini soruşturduğunuz iş hakkındaki karar kesinleşmiş bulunuyor”³⁰² âyet-i kerîmesi de herhangi bir tartışmada ihtilafı ve tartışmayı bitiren son karar için misal olarak

²⁹⁸ ‘Âbidîn, *el-Emsâl fi'n-nesri'l-'Arabiyyi'l-kadîm*, s. 136.

²⁹⁹ Katâmîş, *el-Emsâlu'l-'Arabiyye*, s. 129-130.

³⁰⁰ Yûsuf: 12/51.

³⁰¹ er-Rûm: 30/30.

³⁰² Yûsuf: 12/41.

kullanılması muhtemeldir. Tartışanlar veya taraflar ister razı olsun ister olmasın mesele hakkındaki nihai ve değişmez hükmü belirtir.³⁰³

İbn Ebi'l-İsba' (ö.654/1256), *Bedi'ü'l-Kur'an* adlı eserinin “*et-Temsil*” kısmında, bazı hadiselerde örnek verilen ve mesel-i sâir (yaygın mesel) konumunda söylenen Kur'an ayetlerini, meseller arasında zikretmiştir. O, *لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللَّهِ كَاشِفَةٌ*, “Allah'tan başka kimse onun perdesini aralayamaz.”³⁰⁴, *صُنِعَ اللَّهُ الَّذِي أَتَقَنَ كُلَّ شَيْءٍ*, “Her şeyi mükemmel bir nizama bağlayan Allah'ın sanatıdır bu.”³⁰⁵, *إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ وَإِنْ*, “Eğer iyilik ederseniz yalnızca kendinize iyilik yapmış olursunuz, yok eğer kötülük ederseniz bunun da sonucuna katlanırsınız”³⁰⁶ âyet-i kerîmelerini örnek vererek bu türden ayetlerin çok olduğunu söyler.³⁰⁷

es-Suyûtî'nin *el-Itkân*'ında “irsal-i mesel” adı ile Ca'fer b. Şems el-Hilâfe'den naklen zikredilen Ku'an'dan mücez meseller, Ca'fer b. Şems el-Hilâfe (ö.622/1225)'nin *el-Âdâbu'n-nâfia bi'l-elfâzi'l-muhtârati'l-câmi'a* adlı eserinde “*Kur'an-ı Kerîm'den mesel getirilen lafızlar*” adı altında derlenmiştir. Tahkiki yapılmamış olan kitapta bu başlık altında Kur'an-ı Kerîm'den 69 Kur'anî ifade zikredilmektedir. İsminden de anlaşılacağı üzere edebiyat kitabı olan bu eserin kısa bir bölümünde Kur'an'dan mücez sair meseller sıralanmıştır. *لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ*, “Sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe fazilete ulaşamazsınız.”³⁰⁸ *ثُمَّ بَدَّلْنَا مَكَانَ السَّيِّئَةِ الْحَسَنَةَ*, “Sonra (o) kötü durumu güzelliğe çevirmişizdir.”³⁰⁹ *لِكُلِّ نَبَأٍ مُسْتَقَرٌّ*, “Her haberin gerçekleşeceği bir zamanı vardır.”³¹⁰ *قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَى شَاكِلَتِهِ*, “De ki: ‘Herkes kendi tasavvur ve aklının verdiği

³⁰³ ez-Zeyn, *el-Emsâl*, s. 40-41.

³⁰⁴ en-Necm: 53/58.

³⁰⁵ en-Neml: 27/88.

³⁰⁶ el-İsrâ: 17/7.

³⁰⁷ İbn Ebi'l-İsba', el-Mısrî, *Bedi'ü'l-Kur'an*, nşr. Hıfî Muhammed Şeref, Mısır, 1957, s. 87.

³⁰⁸ Âl-i İmrân: 3/92.

³⁰⁹ el-A'râf: 7/95.

³¹⁰ el-En'âm: 6/ 67.

istikamet üzere eylemde bulunur.”³¹¹ ve فَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَجَعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا

“Hoşlanmadığınız bir şeyde Allah birçok hayır dilemiş olabilir”³¹² âyet-i kerîmeleri bu eserde zikredilenlerden bazılarıdır.³¹³ Yine es-Se‘âlibî *et-Temsîl ve’l-muhâdara* adlı eserinde kâmin mesellere dair verdiği örneklerin akabinde “*Kur’ân lafızları içerisinde mesel hâline gelmiş yaygın olanlar*” başlığı altında mücez mesellerden 14 tanesini zikreder.³¹⁴

İbn Ebi’l-İsba‘ Kur’ân’ın mesellerini sure tertibi üzerine alfabetik olarak büyük bir kitapta derinlemesine incelediğini, Kur’ân mesellerinin akabinde altı hadis mecmuası olan Buharî, Müslim, Muvatta, Tirmizî, Nesâî ve Ebu Dâvud’taki meselleri yine alfabetik olarak sıraladığını, bunların akabinde şiirden, hamaset ifade eden sözlerden, Arap kasidelerinden ve birçok şair ve kasidecinin sözlerinden mesel olmuş ifadeleri derlediğini, bunlara müvelled meselleri de eklediğini belirterek bu kitabı “*Dureru’l-emsâl*” diye isimlendirdiğini, emsâl hakkında bilgi sahibi olmak isteyen bu kitabı okuması gerektiğini belirtir. Ancak *Bedî‘u’l-Kur’ân*’ın muhakkiki, İbn Ebi’l-İsba‘’nın bahsettiği bu kitabı aradığını ve fakat bulamadığını söyler.”³¹⁵ Öyle anlaşıyor ki, İbn Ebi’l-İsba‘’nın *Dureru’l-emsâl*’i bize ulaşıyorsa Kur’ân’dan mücez meseller hakkında da doyurucu bilgi içeriyor olacaktı. Çünkü İbn Ebi’l-İsba‘ Kur’ân meselleri bahsinde, yaygın mesel gibi kullanılan Kur’ân ayetlerini örnek vererek bunların da Kur’ân meseli olduklarını belirtmektedir.

Muasır araştırmacılarından Nurulhak Tenvîr, *Emsâlu’l-Kur’âni’l-Kerîm, ve eseruhâ fi’l-edebi’l-‘Arabî ile’l-karni’s-sâlisi’l-hicrî* adlı yüksek lisans çalışmasının 112-155 sayfaları arasında bu mesellerden 700 tanesini toplamış³¹⁶, Veli Ulutürk de bu tarzda belirlediği 38 âyet-i kerîmeyi *Kur’ân’da Temsîlî Anlatım* adlı eserinde derlemiştir.³¹⁷ Semih ‘Atıf ez-Zeyn Kur’ân ayetlerinin inananlar arasında her fırsatta dile getirilmesine, hayatta Kur’ân’ın sözlerinin hâkim olmasına dair şu ifadelere yer verir:

³¹¹ el-İsrâ: 17/84.

³¹² en-Nisâ: 4/19.

³¹³ eL-Hilâfe, İbn Şems, Ca’fer b. Muhammed, *el-Âdâb (en-Nâfi‘a bi’l-elfâzi’l-muhtârati’l-câmi‘a)*, (El yazması eser. Kral Suud Üniversitesi. Bölüm No:810, Genel No:1715. Bkz. <http://makhtota.ksu.edu.sa/makhtota/1948/1#.UrZsMtJdXhr>), s. 29-30.

³¹⁴ es-Se‘âlibî, *et-Temsîl ve’l-muhâdara*, s. 18-19

³¹⁵ İbn Ebi’l-İsba‘, *Bedî‘u’l-Kur’ân*, s. 87-88.

³¹⁶ Katâmîş, *el-Emsâlu’l-‘Arabîyye*, s. 130.

³¹⁷ Bkz. Ulutürk, *Kur’ân’da Temsîlî Anlatım*, s. 23-27.

“İnsanlar neden halkın ortaya koyduğu veya hukemâ ve şuerâdan gelen mesellere önem gösterirler de bütün eksikliklerden münezze ve yüce olan Allah’ın Kur’ân-ı Kerîm’de ve Peygamber (s.a.v.)’in diliyle darb ettiği mesellere önem vermezler? O Allah ki, her şeyi çepeçevre kuşatmış ve Kur’ân’da insanlar için her türlü meseli sunmuştur. Öyle ise bizim için en doğrusu, bu ilahi membadan mesele ihtiyacımız olduğu müddetçe avuçlarımızı doldurmaktır. Eğer denizleri mürekkep yapsak buna yedi denizi de eklessek kelimeleri tükenmeyecek olan yüce ve kadir Allah’ın bu pınarından kana kana içmektir.”³¹⁸

1.5.3. Kâmin Meseller

Kâmin mesel terimini ilk defa kullanan ez-Zerkeşî ve bu hususta sadece örnek sunmakla yetinen es-Suyûtî konu hakkında herhangi bir tarifte ve açıklamada bulunmadıklarından, kâmin meseli anlayabilmemiz açısından *el-Itkân*’da bu hususta zikredilen örnekleri incelememiz yerinde olacaktır.

es-Suyûtî (ö.911/1505), el-Mâverdî (ö.450/1058)’den naklen Ebû İshâk İbrâhîm b. Madârib’in babasından şu nakilde bulunduğunu aktarır: el-Huseyn b. el-Fadl (ö. 282/895)’a: “Sen, Arap ve Acem mesellerini Kur’ân’dan çıkarıyorsun. Allah’ın kitabında خَيْرُ الْأُمُورِ أَوْسَطُهَا “İşlerin en hayırlısı mutedil olanlarıdır” meselini bulabilir

misin?” diye sorulduğunda; “Evet, dört yerde” diyerek bu hususta şu ayetleri söyler: لَا

وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا ۖ “Ne çok yaşlı ne çok toy, bu ikisi arasında”³¹⁹ فَاِرِضْ وَلَا يَكْرُ عَوَانٌ بَيْنَ ذَلِكَ

“Ve onlar ki, infak ettikleri zaman ne düşüncesizce

saçıp savururlar ne de pintilik ederler; zaten bu ikisi arasındaki (yol), dengeli olandır.”³²⁰ وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ

وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ bağlayıp (cimrilik yap), ne de onları büsbütün açarak (saçıp savur)”³²¹

³¹⁸ ez-Zeyn, *el-Emsâl*, s. 5.

³¹⁹ el-Bakara: 2/68.

³²⁰ el-Furkân: 25/67.

³²¹ el-İsrâ: 17/29.

“Namazında sesini pek yükseltme, çok da kısma. İkisi ortası bir yol tut.”³²²

“Allah’ın kitabında شَيْئًا عَادَاهُ “Kişi bilmediğine düşmanlık eder. (Kişi bilmediğinin düşmanıdır)” meselini bulabilir misin?” diye sorulduğunda, “Evet, iki yerde” diyerek bu hususta şu ayetleri söyler: لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ “Onlar anlayamadıkları şeyi yalanladılar”³²³, وَإِذْ لَمْ يَهْتَدُوا بِهِ فَسَيَقُولُونَ هَذَا إِفْكٌ قَدِيمٌ “Bununla da amaçlarına ulaşamayınca da, ister istemez şöyle diyecekler: “Bu kadim bir uydurmadır.”³²⁴

“İyilikte bulunduğun kişinin şerrinden sakın” mesel için; وَمَا نَقَمُوا إِلَّا أَنْ أَغْنَاهُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ مِنْ فَضْلِهِ “Sırf, Allah ve Rasûlü kendi lütfu ile onları zengin kıldığı için intikam almaya kalktılar.”³²⁵ âyet-i kerîmesini, لَيْسَ الْخَبِيرُ كَالْعِيََانِ “Haber görmek gibi değildir” meseli için وَلَكِنْ لِّيُطَمِّنَنَّ قُلُوبِي (Allah Hz. İbrahim (a.s.)’a) “İnanmıyor musun?” deyince, “Hayır! (İnandım.) ancak kalbimin tatmin olması için” demişti”³²⁶ âyet-i kerîmesini söyler.

Soru ve cevaplar bu şekilde devam etmektedir. Bu örneklerden ikisini zikreden Ahmet Bulut şu çıkarımda bulunmaktadır: “Bazı müellifler halk arasında yaygın bazı mesellere, lafızları farklı olmakla beraber manaları tevafuk eden ayetlerde adeta gizli meseller bulunduğunu farz etmişlerdir. Mesela مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ “Kim kötü bir iş yaparsa onunla cezalandırılır”³²⁷ ayeti كَمَا تَدِيرُ تَدَارُ “Davrandığın gibi sana

³²² el-İsrâ: 17/110.

³²³ Yûnus: 10/39.

³²⁴ el-Ahkâf: 46/11.

³²⁵ et-Tevbe: 9/74.

³²⁶ el-Bakara: 2/260.

³²⁷ en-Nisâ: 4/123.

“davranırlar” meselininin manasını, yine وَلَا يَلِدُوا إِلَّا فَاَجْرًا كَفَّارًا “Onlardan fesatçılar ve küfre saplananlardan başkası doğmayacaktır”³²⁸ ayeti لَا تَلِدُ الْحَيَّةُ إِلَّا حَيَّةً “Yılan ancak yılan doğurur” meselinin manasını ihtiva etmektedir. İşte bu ayetlerin manaca mesellere müşabih olmalarına “el-emsâlu’l-kâmine” denilmiştir.”³²⁹ Bu izahtan ve yukarıdaki örneklerden; bazı eserlerde Kur’ân mesellerinin bir kısmı olarak zikredilen kâmin mesellerin, aslında Kur’ân ayetlerinin manasında saklı olan Arap ve Acem meselleri olduğunu anlamaktayız.

1.6. FAYDASI

Kur’ân meselleri, doğrudan kavranamayacak şeyi sezilebilecek seviyeye; adetten olmayanı adetten olanın derecesine; özellik bakımından kuvvetli olmayanı kuvvetli olan konumuna çıkarır.³³⁰ Duyu organlarının algılama alanı dışındaki hikmetleri barındıran Kur’ân meselleri; hakikatleri, insanlara kendi dünyalarından örneklerle sunarak hidayete ermelerini sağlamak maksadıyla Allah’ın bir tasarrufu olarak kulların ihtiyaçlarından dolayı darp edilmiştir. Amaç; insanın onları kullanarak uzak hakikatlerle bağlantı kurması ve böylece o hakikatleri idrak etmesidir.³³¹

Kur’ân meselleri, gönüllerde huzur, arzu ve hayranlık uyandırmalarının yanında iyiye ve doğruya yöneltmede kılavuz vazifesi görürler. İnsana, iç yüzünü bilmediği şeylerin hakikatini açarlar. Onun eline, kendisiyle kâinatın mucizelerine bakacağı, varlık kitabını okuyacağı, derin hakikatlere sahip âlemin felsefesini idrak edeceği kandiller verirler. Kur’ân-ı Kerîm’in her bir meseli, sosyal hayatın hakikatlerinden birini açıklar, kâinatın harikuladeliğinden birini gözler önüne serer. Çoğunun gözden kaçırdığı bir hususu kanıtlayacak ikna edici deliller sunar.³³² Bu faydalarının yanında Kur’ân mesellerinin muhatabına sunduğu imkânları birkaç başlık altında aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

³²⁸ Nûh: 71/27.

³²⁹ Bulut, *Arap Dil ve Edebiyatında Emsâl* s. 108.

³³⁰ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 486.

³³¹ Bkz. el-Hakîm et-Tirmizî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali, *el-Emsâl mine ‘l-Kitâb ve ‘s-Sunne*, nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî, Kahire, 1395/1975, s. 1-2.

³³² Katâmîş, *el-Emsâlu’l-‘Arabiyye*, s. 136.

1.6.1. Kıyas İmkânı Sunar

Esasen mesel sunmaktan maksat; bir hâli diğerine benzetmek yani teşbih yapmak, teşbihten maksat da; kıyaslamak ve bunun sonucunda bir bilgiye varmaktır. Abdulkâhir el-Curcânî benzetmeyle kıyas bağlantısını şöyle yapar: “Teşbih, kıyastır. Kıyas ise kalplerin fark edeceği, akılların idrak edeceği, zihinlerin delil arayacağı hususlarda meydana gelir.”³³³ Kur’ân’daki mesellerle, muğlâk olan aşikâr, garip olan hazır, soyut olan somut, makul olan mahsus konumuna yükseltilir. Anlayışa en yakın gelecek tarzda ve zihinlerde yer tutacak en canlı örneklerle mana ortaya konulur. Neticede muhataba benzerler arasında kıyas imkânı verilir.³³⁴ Muhatap, makulü mahsusa, soyutu somuta, gaibi görüne, bilinmeyeni bilinene, uzaktakini yakına kıyas ederek manayı anlamaya ve kavramaya çalışır. İbn Kayyim el-Cevziyye kıyas bahsinde Kur’ân-ı Kerîm’deki meselleri de zikrederek şöyle der: “Emsâl, hüküm vermede bir şeyi başka bir şeye benzetmektir. Akıl olanı, hissî olana yaklaştırmak, hissî olanlardan birini diğerinin seviyesine çıkarmak veya bir şeyi diğerine göre değerlendirmektir.”³³⁵

Kıyaslama ile sonuca nasıl ulaşıldığı bir örnekle şöyle açıklanabilir: Hukukta kıyas, aralarındaki illiyetten (sebeup-sonuç bağı) dolayı, hükmü hakkında nass bulunmayan meseleyi, hükmü nass ile sabit olan bir meseleye bağlamaktır. Mesela “İslam itikadına göre sarhoşluk veren her içki haramdır. Şarap da sarhoş eder. O halde şarap da haramdır” şeklindeki akıl yürütme, bir kıyaslamadır. Şarap, sarhoşluk veren içkiye kıyas edilmiştir. Asıl olan sarhoşluk veren içkidir. Tali olan şaraptır. İllet, sarhoş etmektir. Haramlık hükmü ise her ikisi için de geçerlidir. Mesel getirmek de bütünüyle kıyas yapmaktır. “*Ey insanlar! Size bir örnek verildi. Şimdi ona iyi kulak verin. Sizin Allah’tan başka taptıklarınız bir sinek dahi yaratamazlar, hepsi bunun için toplansalar bile! Eğer sinek onlardan bir şey kapsa bunu ondan kurtaramazlar. İsteyen de âciz, istenen de*”³³⁶ mealindeki âyet-i kerîmeyi bu bağlamda düşündüğümüzde, bu ayette küçük bir canlı olan sinek; ibret alınması için misal ve nazire olarak gösterilerek sineğin yaratılması ile daha büyük varlıkların yaratılması arasında kıyaslama yapılması istenir.

³³³ el-Curcânî, *Esrâru’l-belâga*, s. 20.

³³⁴ el-Bugâ, Mustafa Deyb, ve Muhyiddin Deyb Mittû, *el-Vâdih fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, Dimaşk, 1418/1998, s. 197.

³³⁵ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ’lâmu’l-muvakki’in*, II, 270.

³³⁶ el-Hac: 22/73.

İllet, yaratma fiilidir. Sonuç ise şudur: Küçük bir canlıyı yaratmaya bile gücü yetmeyen ve o canlıya hükmedemeyenler, nasıl olur da daha büyüklerine güç yetirebilir.³³⁷

“Bir de kendi yaratılışını unutarak bize bir örnek getirdi. Dedi ki: Çürümüşlerken kemikleri kim diriltecek?”³³⁸ mealindeki âyet-i kerîmede un ufak olmuş kemikleri hiç kimsenin yaratamayacağını iddia eden inkârcı, yaratamama fiilinde hâlıkı, mahluka kıyas etmiş, bu hususta hâlıkı, mahlûk gibi saymıştır. Dolayısıyla mesel, asıl olan ve diğerlerinin kendisine benzetildiği ana örnektir. Bu asıl ve ana örneğe göre diğer nesne ve durumlar kıyas edilir. “Onları, sonradan gelecek inkârcılara, geçmişin (acı) bir hatırası ve bir örnek vesikası kıldık”³³⁹ mealindeki âyet-i kerîmede de kıyas şöyledir: Kim Firavun’un yaptığı gibi yaparsa onun cezalandırıldığı gibi cezalandırılır.

1.6.2. Muarızın İtirazını Çürütürken İnananın Güvenini Artırır

Kur’ân meselleri sadece inananlara değil bütün insanlığa hitap etmekte olup³⁴⁰ ihtilafı hususları açıklayarak karşı çıkanların itirazlarını kırarken, inananların yakînini artıracak³⁴¹, anlamak ve ibret almak için okunduklarında şüpheleri izale edecek özelliktedirler.³⁴²

Kur’ân-ı Kerîm, insanın tartışmacı ve cedelci özelliğine vurgu yaparak adeta mesellerin onların itirazlarına cevap verdiklerini³⁴³, türlü açıklama yöntemini içermeleriyle inkâra lüzum bırakmayacak derecede ikna edici özelliğe sahip

³³⁷ Bkz. İbn Teymiyye, *Mecmû‘u fetâvâ*, XIII, 16-17.

³³⁸ Yâsîn: 36/78.

³³⁹ ez-Zuhruf: 43/56.

³⁴⁰ el-Haşr: 59/19, “Biz bu misalleri insanlara düşünsünler diye veriyoruz.”; ez-Zümer: 39/27, “Biz bu Kur’ân’da, belki düşünüp ibret alırlar diye insanlara her türlü misali verdik.”; el-Kehf: 18/54, “Muhakkak ki biz, bu Kur’ân’da, (hakikati) insanlara her türlü örneği kullanarak açıkladık.”; el-İsrâ: 17/89, “Muhakkak ki biz, bu Kur’ân’da, (hakikati) insanlara her türlü meseli kullanarak farklı açılardan açıklamışızdır.”

³⁴¹ el-Müddessir: 74/31, “...böylece daha önce vahye muhatab olanlar (bu ilahi kelamın doğruluğuna) kani olsunlar ve (ona) iman etmiş olanların imanları daha da güçlensin ve geçmiş vahiylerle muhatab olanlar ile (bu vahye) iman edenler bütün şüphelerden kurtulsunlar. Ve kalplerinde hastalık olanlar ile hakikati tamamen reddedenler: “Allah bu temsil ile ne demek istiyor?” diye sorsunlar...””; el-Furkân: 25/33, “Onlar sana hiçbir misal getirmezler ki (buna karşılık) sana gerçeği ve en güzel açıklamayı getirmiş olmayalım.”

³⁴² el-Bakara: 2/26, “...İman edenler onun(meselin), Rablerinden (gelen) bir gerçek olduğunu bilirler. Küfre saplananlara gelince: “Allah bu örnek ile ne demek istedi?” derler...”

³⁴³ el-Kehf: 18/54, “Muhakkak ki biz, bu Kur’ân’da, (hakikati) insanlara her türlü örneği kullanarak açıkladık; zira insan, bütün varlık (içerisinde) tartışmaya en düşkün olandır.”

olduklarını³⁴⁴ ifade ederken, anlamaya yönelik bir yaklaşımla okunması durumunda karşı çıkanların sorularına cevap bulabilecekleri, şüphe duyanların şüphelerini izale edebilecekleri nitelikte olduklarının işaretlerini de vermektedir. Zaman, mekân veya şahıslarla mukayyet olmayıp mutlak şekilde olan, kişiyi değil eylemi, olayı değil sebep ve sonucunu nazara veren Kur’ân meselleri; kavimler, şahıslar, yaşantılar vb. verdiği örneklerle benzer durumdaki mümin, muttaki, sadık, abid gibi olumlu vasıfların sahiplerini inandıkları noktada teşvik ederken, inkârcı, günahkâr, yalancı, müfsit gibi kötü vasıflarla vasıflananları da uyarmakta ve iknaya çalışmaktadır.

1.6.3. Hayatttan Örneklerle Gaybî Hakikatleri Bildirir

Kur’ân, yoğun şekilde sunduğu mesellerle; öncekilerin tecrübelerini, gaybiyattan olan ahrete dair haberleri veya yaşanması muhtemel olan insana ve topluma dair hakikatleri canlı sahneler şeklinde insanın önüne serer. Teşbih veya temsillerde örnek verilen şeyin aşına, hissî ve tecrübî olması nispetinde mana açığa çıkacağından, insanın özüne, kâinat kanunlarına ve tabiatıta görünür halde bulunan eşyaya vurgu yapar. İnsan, hayvan, bitki, görünen diğer varlıklar gibi, insan için garip değil; bilinen nesnelere dayanır.³⁴⁵ İnsana uzak olan ölüm sonrası hayat, diriliş, hesap verme, ahiret hayatı, Allah’ın varlığı ve birliği gibi gaybi hakikatleri idrak etmesine yardımcı olmak için, şahit olduğu eşyadan teşbih ve temsillerle örnekler verir. Bu vesileyle akıl, meselden hareketle uzak hakikatlere yol alır. Buradakini anlayarak, uzaktaki hakikatleri anlamlandırmaya çalışır.

ez-Zerkeşî, meselin bu özelliğine şöyle işaret eder: “Duyuların algı alanı dışında kalan ve bu sebeple kolay dağılıp giden aklî manaların aksine, zihnin, duyu organlarını kullanarak algıladığı somut ve görünen nesneler, zihinlerde daha sağlam yer tuttuklarından hikmetler ve meseller, manaları müşahhas nesneler şeklinde tasvir ederler. Teşbih ve temsilden kastedilen mana, ancak getirilen meselin dinleyen nazarında tecrübe edilmiş olmasıyla yer bulur.”³⁴⁶ Mesela “*O size kendinizden bir örnek verir: Otoriteniz altında bulunan kimseleri, size verdiğimiz servet üzerinde (söz sahibi)*

³⁴⁴ el-İsrâ: 17/89, “*Muhakkak ki biz, bu Kur’ân’da, (hakikati) insanlara her türlü meseli kullanarak farklı açılardan açıklamışızdır. Buna rağmen insanların çoğu inkârcılıkta ısrar etmektedirler.*”

³⁴⁵ Katâmîş, *el-Emsâlu’l-‘Arabiyye*, s. 139.

³⁴⁶ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 487.

*ortaklar olarak görüp onlarla (otoritenizi) eşit olarak paylaşır; size denk (statüde) olanlardan çekindiğiniz gibi onlardan da çekinir misiniz? İşte Biz, akleden bir topluluğa ayetlerimizi böyle açıklarız”*³⁴⁷ mealindeki âyet-i kerîmeyle Allah’ın birliğine ve tekliğine insanın kendi tecrübelerinden örnek verilerek bir çıkarımda bulunması istenir. Şu soruya cevap vererek kastedilene anlaması sağlanır: “Siz, size emanet edilen şeyler üzerindeki tasarruf hakkınızı başkalarıyla paylaşmaya dahi yanaşmazken, Allah’ın mutlak otoritesini başkalarıyla paylaşmasını O’ndan bekleyebilir misiniz?”

Kur’ân’da derin hakikatlerin, insanların anlayabileceği basit bir tarzda basit misaller yoluyla anlatıldığı görülür. Çok sayıda ayette, insanların günlük hayatlarında sürekli muhatap oldukları olgular ve ilişkilere gönderme yapılır ve yüksek hakikatler bu basit olgulara benzetilerek anlatılır. Dolayısıyla meseller akla uzak olan hakikatleri yakınlaştıran ve anlaşılmasını sağlayan dürbün vazifesi görürler.

1.6.4. Tebliğde Kullanılan Unsurlardır

Kur’ân’da akla kapı açan ve anlamaya yardım eden mümin, kâfir ve münafıklar hakkındaki mesellerle, dünya ve ahiret hayatına dair verilen misallerle, cennet ve cehennemi tasvir eden gabya ait örneklerle hakikat muhataba ulaştırılmaya çalışılır. Kulunu ikna etmede Allah’ın kullandığı bu yöntem, aynı zamanda hakikati başkalarına aktaracak olanlara, hangi yolları takip etmeleri gerektiğini gösteren bir işaret olarak görülebilir. Çümkü meramın muhataba aktarılmasında en kestirme yollardan birisi de temsil ve teşbihlerle açıklamada bulunmaktır.

Kur’ân-ı Kerîm’de darb-ı mesel ile hatırlatmak; öğüt vermek, nasihat etmek, irşat etmek; teşvik etmek; uyarmak, azarlamak, yasaklamak, uzaklaştırmak; önem atfetmek, vurgulamak; izah etmek, murat edileni zihne yaklaştırmak; manayı tasvir etmek, duyulara hitap edecek şekilde somutlaştırmak gibi birçok fayda elde edilir. Kur’ân’ın meselleri çeşitli mükâfat, övgü-yergi, ödül-ceza, bir işi önemseme-küçümseme, bir işin hakikatini ortaya koyma-hükümsüz bırakma hususlarını kapsar.³⁴⁸ Bütün bu özellikleriyle meseller, tebliğde kullanılacak temel yöntemlerdendir.

³⁴⁷ er-Rûm: 30/28.

³⁴⁸ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 486-488.

1.6.5. Hâle Uygun Örneklerdir

Cahiliye devri Arapları mesellerinde azametli ve önemli görülen hayvanlardan örnekler verilirken Kur'ân sinek, karınca, örümcek gibi haşeratı dahi örnek vermiştir.³⁴⁹ Arapların alışkın olmadıkları bu şeklindeki Kur'ân mesellerini ayıplamaları üzerine Kur'ân, onların bu itirazlarını, meselden maksadın ibret, öğüt ve hikmet olduğuna, verilen örneğin şekline takılıp kalınmaması; forma değil içeriğe, lafza değil manaya önem vermek gerektiğine işaret ederek çürütmüştür. Kur'ân-ı Kerîm'deki meseller, insanın hayatı anlamlandırmada, neye önem vermesi neye vermemesi gerektiğini insanın önündeki somut örneklerle ortaya koyarlar, bu vesileyle zihinlerdeki vehimleri izale ederken, insanın gerçeğin bilgisine ulaşmak ve hakikati anlamak yolundaki çabasına katkı sunarlar. ez-Zemahşerî, meselde mananın ortaya çıkarılması, maksadın üstündeki örtünün kaldırılması, vehmedilenin gerçeğe yaklaştırılması hususiyetleri olduğundan Kur'ân-ı Kerîm'de misal verme yoluna gidildiğini söyler. Eğer meselin kendisi sebebiyle söylendiği şey; büyük ve önemli ise verilen misal de büyük ve önemli; küçük ve önemsiz ise; verilen misal de küçük ve önemsiz olur. Büyüklük veya küçüklük misalin kendisinde değil örnek getirilenin durumuna göre vaziyet alır.³⁵⁰

1.7. HEDEFLERİ

Bir hususun açıklanmasında asıl olan, mevzunun doğrudan kendine has kelime ve cümlelerle izah edilmesidir. Meseller ise bu yöntemin aksine konuyu değişik yollardan teşbih ve temsillerle dolaylı olarak izah ederler. Kur'ân-ı Kerîm'in açıklama uslubunda; doğrudan izahların yanında, dolaylı anlatım yöntemi olan meseller de yer almaktadır. Kur'ân'ın açıklamada mesel kullanarak dolaylı yöntemi tercih etmedeki amaçlarına birer örnekle şöyle işaret edilebilir.³⁵¹

³⁴⁹ el-Bakara: 2/26, “Allah bir sineği ya da ondan da küçüğünü misal vermekten kaçınmaz. İman edenler onun, Rablerinden (gelen) bir gerçek olduğunu bilirler. Küfre saplananlara gelince: “Allah bu örnek ile ne demek istedi?” derler. Bununla Allah birçoğunu saptırırken birçoğunu da doğru yola yöneltir. Ve fakat yoldan çıkmışlardan başkasını kesinlikle saptırmaz.”³⁴⁹

³⁵⁰ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 488; Ebu's-Şeyh, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayan el-İsbehânî, *el-Emsâl fi'l-hadîsi'n-nebevî*, I-II, nşr. 'Abdu'l-Âlî 'Abdu'l-Hamîd, Hindistan, 1402/1972, I, 12.

³⁵¹ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Habenneke, 'Abdurrahman Hasan el-Meydânî, *Emsâlu'l-Kur'ân ve suver min edebihi'r-rafi'*, Dimaşk, 1413/1993, s. 59-111.

1.7.1. Somutlaştırmak

Meseller, bir hususun doğrudan aktarımının veya olduğu gibi betimlenmesinin mümkün olmadığı durumlarda müracaat edilen en kestirme yollardan biri olabilir. Kur'ân meselleriyle de açıklanmak istenen şeyin görüntüsü, zihne yaklaştırılarak anlama seviyesi, bir derece daha ileriye taşınmış olur. Sırf aklın kavrama alanına giren hususların hayal ve hislerle kavranabilecek görüntüsünün ortaya konulması sayesinde tam bir anlamadan bahsedilebilir.³⁵²

Mesela Allah, başta vahiy olmak üzere türlü nimetlerine nuhatap kıldığı halde dünyaperestliğinden dolayı davranışlarında değişiklik olmayan insanı, sürekli soluyan köpeğe benzetir. Bu köpek üstüne varılsa da kendi hâline bırakılsa da solumaya devam eder.³⁵³ Meselle bu kişinin psikolojik durumu duyuların algı seviyesine çıkarılır. Köpek, nasıl ki durmadan hırlamaya devam ederse dünya lezzetlerine dalan kişide nimet içinde yüzse dahi dünyaya olan açlığı hep devam eder. Aslında insana bahşedilen nimetler (içerisinde özellikle ilim) insanı dünyanın nesnesi olmaktan alıkoyması gerekirken davranışa dökülmediği için sahibini bilgili dünyaperest yapmaktan öteye geçirememekte, dolayısıyla bu tipin dünyaya karşı açlığı, köpeğin soluması gibi süregelen bir şekilde devam etmektedir. Bu âyet-i kerîmeden başka el-Bakara, 2/171; Âl-i 'İmrân, 3/117; İbrahim, 14/18; er-Ra'd, 13/14 ve el-'Ankebût, 29/41 âyet-i kerîmeleri de somutlaştırmaya örnek olarak zikredilebilir.

Kur'ân, müşahade edilen bir olayı, görülen bir manzarayı, zihnî bir manayı, rûhî bir durumu olduğu kadar insan tipini, beşer tabiatını da hissî hayali bir surette ifade eder. Çizdiği bu resme, canlı bir hayat ya da taze bir hareket verir. Bir de bakarsınız ki o zihnî mana; bir şekil, bir hareket olur, o rûhî durum; bir tablo yahut bir sahne olur, o insan tipi; canlı bir hale gelir, o beşer tabiatı cisimlenir. Olayları, sahneleri, hikâyeleri ve manzaraları ise canlı, hareketli bir hale sokar. Buralara bir de konuşma ilave edince bu sahnenin bütün hayâlî unsurları tamamlanmış olur. Anlatım başlar başlamaz

³⁵² Bkz. Fahrüddîn er-Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, I-XIX, 123.

³⁵³ el-A'râf: 7/175-176, “Onlara, mesajlarımızı ulaştırdığımız hâlde, onları elinin tersiyle ittiği için şeytanın kendisini peşine taktığı ve sonunda sapık olup çıkan kimsenin durumunu haber ver. Eğer Biz isteseydik onu mesajlarımızla yüceltirdik. Ne ki o dünyaya sarıldı ve ihtirasının peşine düştü. İşte bu yüzden böyle birinin durumu, üstüne varsan da kendi hâline bıraksan da hırlayıp duran bir köpeğe benzer. Mesajlarımızı yalanlamaya kalkanların durumu işte böyledir. Şu hâlde (bu) kıssaları aktar, belki üzerinde düşünürler.”

dinleyicilere yepyeni bir bakış kazandırır ve onları ilk olayın vuku bulduğu veya vuku bulacağı sahneye çeker. Orada manzaralar birbirini takip eder, hareketler tazelenir, dinleyici bunun okunan bir kelâm ve darp edilen bir mesel olduğunu unutur da sahneye gelip giden şahıslar görür. Hadiselerin getirdiği durumlardan etkilenen insanların jest ve mimikleri, ruhlarındaki hisleri açığa vurur.³⁵⁴

1.7.2. İkna Etmek

İkna etmek, somut bir delil, sözlü bir kanıt veya gerçeğin tasviri şeklinde olabilir. Somut delil yakînî, sözlü delil de kesine yakın zannî bilgiyi ifade eder. Konuya bir örnek getirilmesi ise delil içermese dahi dikkati meselenin üzerine toplamaya, dolayısıyla muhatabı ikna etmeye yeter. Allah, tevhit inancını pekiştirmek, Allah dışında kulluk edilen şeylerin acziyetini bildirmek için; malından istediği gibi tasarruf hakkı bulunan hür birisiyle malı mülkü olmayan bir köleyi karşılaştırarak misal verir.³⁵⁵ Muhataba zımnen: “Sizin nazarınızda köle ile hür bir midir? Değilse mülkün sahibi Allah ile onun mahlûku bir tutulabilir mi? Mülkünde tasarruf sahibi olmayan bir malik olabilir mi?” sorularını sorar ve cevapları aşikâr olan bu sorularla onu ikna eder.

1.7.3. İsteklendirmek-Nefret Ettirmek

Örneğin süslenmesi ve ruha hoş gelen taraflarının ortaya çıkarılmasıyla muhatap bir şeye teşvik edilirken, nefse kötü gelen taraflarının göz önüne serilmesi ile de bir şeyden uzaklaştırılabilir. Örneğin; Allah yolunda infak; insana sevimli gelen ve bire yedi yüz veren buğday başaklarına benzetilerek özendirilirken³⁵⁶, başkalarının arkasından hoşlanmayacakları şekilde konuşmak yani gıybet, ölü kardeşin etini yemeye

³⁵⁴ Kutup, Seyyid, *Kur'an'da Edebî Tasvir*, Çev. Süleyman Ateş, Ankara, 1969, s. 51.

³⁵⁵ en-Nahl: 16/75, “Allah size şu misali verdi: Başkasının boyunduruğu altındaki köle sınıfına mensup birini (düşünün; bir de) kendisine tarafımızdan güzel bir rızık verdiğimiz ve ondan açık ve gizli hayırda bulunan (hür) birini... Şimdi bunların (ikisi de) bir tutulabilir mi? Övgülerin en mükemmeline yalnız Allah lâyıktır: fakat onların çoğu (bunun dahi) farkında değiller!”

³⁵⁶ el-Bakara: 2/261, “Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir. Allah dilediğine kat kat verir. Allah lutfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.”

benzetilerek³⁵⁷ toplumsal çözümlenin nedenlerinden olan, aklın ve fitratın nefret edeceği böylesi sahneye muhatap bu iğrenç fiilden uzaklaştırılmış olur.

1.7.4. İbretlik Manzaralar Sunmak

İbret, ders çıkarmak için bir şeyin benzeriyle ilişkilendirilmesidir. Kelimenin kökü olan عَبَرَ “Bir noktadan diğerine intikal etmeyi” ifade eder. Bu kökten olan مَعْبَر iki mekânı birbirine bağlayan “geçit, koridor” manasına gelmektedir. Yine köprüye مَعْبَر denilmesi de bağlantı sağlamasından dolayıdır. Gözden yanağa doğru intikalinden dolayı gözyaşına عَبْرَةٌ denilir. عَبْرَةٌ de “söyleyenden dinleyene intikal eden açıklama, yorum, ifade”dir. Yani ibret, bir hâl ile diğeri arasındaki bağlantıyı kurmaktır. Meselden hareketle mevcut duruma intikal etmektir.

Kur’ân-ı Kerîm’de muhataba ibret alması (bağlantı kurması) için öncekilerden verilen örneklerle şu mesaj verilir: Öncekiler hakka tabi olmayıp nankörlük etmelerinin neticesinde hangi hâle düştülerse sonrakiler de benzer fiilleri neticesinde aynı hâl ile hâlleneceklerdir. Öncekiler hakka tabi olup peygamberlere uyararak hangi mükâfatlara nail oldularsa sonrakiler de benzer davranışları neticesinde benzer mükâfatlara sahip olacaklardır. “Ey basiret sahipleri ibret alın!”³⁵⁸ buyurularak öncekilerin başına gelenlerden sonrakilerin ibret almaları istenir. Bu, insana verilen akıl nimetini kullanması için ona yapılan bir uyarıdır.

“Allah şöyle bir memleketi misal verdi: Orası güven ve huzur içinde idi. Oraya her taraftan bolca rızık gelirdi. Fakat Allah’ın nimetlerine nankörlük ettiler; bu yüzden yaptıklarına karşılık Allah onlara şiddetli açlık ve korku ızdırabını tattırdı”³⁵⁹ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi, Kur’ân, *emsâlu’l-târihiyye* diyebileceğimiz geçmiş insanların mesellerini örnek vererek muhatabından geçmişte olan ile şimdi olan arasında bağlantı kurmasını ister ki tarih tekerrür etmesin. Çünkü Sünnetullah değişmez. Allah öncekiler

³⁵⁷ el-Hucurât: 49/12, “Siz ey iman edenler! (Birbiriniz hakkında kötü) zandan şiddetle kaçınınız! Unutmayın ki zannın bir kısmı ağır bir vebaldir! Birbirinizin gizliliklerini de asla araştırmayınız ve arkanızdan birbirinizi çekiştirmeyiniz! İçinizden biri, ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? Bakın, tiksindiniz işte!..”

³⁵⁸ el-Hasr: 59/2.

³⁵⁹ en-Nahl: 16/112.

için ne yaptı ise benzer halde bulunan sonrakiler için de aynısını yapar. Bundan dolayı Allah, ibret alınmasını ister. Bu konuda ayrıca inkâr edenlerin ibret ve öğüt alması için getirilen Yasin, 36/13-27 ve kibir ehline örnek olsun diye getirilen Kehf, 18/32-44 ayet-i kerimelerini de örnek verebiliriz.

1.7.5. Heyecan Veya Endişe Duygularını Uyarmak

Arzu ve ümit duygularının uyarılması neticesinde insan içten gelen bir saikle istenilen tarafa yönelebildiği gibi, korku ve endişe duygularının uyarılmasıyla da uzak kalması istenilen şeylerden içtenlikle uzak durabilir. Mesela Kur’ân, insanın başkaları için yaptığı karşılıksız yardımın ödülünü; içerisinde her tür meyvenin yetiştiği cezp edici bahçeye benzeterek, arzu ve istek duyguları uyandırırken, gösteriş için iyilik yapmayı, yapılan iyiliği başa kakma ve gönül incitmeyi de; her şeyi yakıp kavuran “Samyeli”ne benzeterek bu davranışların fena sonuçlarına karşı korku ve endişe duyguları uyarır.³⁶⁰ Böylece muhatap istenileni içten gelen bir saikle yaparken, arzu edilmeyen davranıştan yine kendi içinden gelen engelleme sayesinde geri durur.

1.7.6. Övmek Veya Yermek, Tazim Veya Tahkir Etmek

Kur’ân mesellerinde çoğunlukla görülen şey onların; örnek verilen hususun mehdi veya zemmi, tazim veya tahkiri için harika örnekler olduklarıdır. Allah’ın Hz. Peygamber (s.a.v.)’in risaletine bizzat kendini şahit kıldığı bir meselde; onu ve onun safında olanları, filizini çıkarmış, onu kuvvetlendirmiş, kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş bir ekine benzetir.³⁶¹ Medh ve tazim ifade eden bu meselden şunu anlamaktayız: Böyle bir ekin nasıl ki, üreticiyi sevindirir, ama düşmanı da üzerse, imanıyla filiz veren, güçlenip ayağa kalkan, onu amele dönüştürerek güçlenen mümin de adeta Allah’ı sevindirirken kâfirleri öfkelenendir.

³⁶⁰ el-Bakara: 2/265-266, “Geçici servetlerini Allah rızasını elde etmek ve kişiliklerini güçlendirmek için harcayanların durumu verimli bir bahçe gibidir: bir sağanak yağar, bu sayede ürünü iki kat biter. Tut ki sağanak yağmadı, çiselese dahi yeter. Neticede Allah yaptığınız her şeyi görür. Sizden biri, tabanından ırmaklar çağlayan, içerisinde her tür meyve yetişen asma ve hurma bahçesine sahip olsun, bu hâlde bakıma muhtaç çocuklarıyla yaşlılık yakasına yapışsın ve ardından samyeli vurup da onu yakıp kavursun ister mi? İşte Allah, belki düşünürsünüz diye mesajlarını size böyle açıklıyor.”

³⁶¹ el-Feth: 48/29, “... Onlar filizini çıkarmış, onu kuvvetlendirmiş, kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş, ziraatçıların hoşuna giden bir ekin gibidirler. Allah kendileri sebebiyle inkarcıları öfkelenmek için onları böyle sağlam ve dirençli kılar...”

Öte yandan Allah, ahreti olmayan dünya hayatını; bitirdiği bitkiler, çiftçileri sevindiren yağmura benzetir. Sonra kurur ve sararır ve sonunda toza toprağa karışır gider.³⁶² Tahkir örneği olan bu meselde ve ahreti kazandırmayan dünya hayatının, ne kadar alımlı olsa da yok oluştan kurtulamayacağı bildirilir.

1.7.7. Düşünmeye Sevk Etmek

Muhatabın tefekkür ederek istenilen noktaya varması, onu düşünmeye sevk etmekle mümkün olur. Kavranması için düşünmeye sevk eden meseleleriyle Kur'ân, insanların fikri kuvvelerini harekete geçirir, dikkatlerini celbeder. Allah, meselleri, insanlara düşünüp doğru yola ermeleri için verdiğini ifade ettiği kelamının hemen öncesinde, Kur'an'ın bir dağa indirmiş olması durumunda dağın Allah korkusundan haşyetle yıkılıp paramparça olacağı örneğini verir.³⁶³ Böyle bir benzetme insanların alışık olmadıkları bir durumdur. Allah'tan başkasının örnek veremeyeceği ilginç mesel, insanın ilgisini çekerer entelektüel tarafını harekete geçirir. Böylece derin düşünmesi, ders çıkarması ve araştırması istenilen muhatabın meselin derin anlamlarını çözmesi beklenir. Meselin anlamlarından birisi şu olabilir: Eğer dağa değil insana indirildiyse insan onun karşısında taş gibi hissis duramaz.

³⁶² el-Hadîd: 57/20, “İyi bilin ki (tek başına) bu dünya hayatı ... şu yağmur meseline benzer: O (yağmurun) yeşerttikleri çiftçileri pek sevindirir; sonra kurur ve sen onu sararmış görürsün; en sonunda toz toprak olur...”

³⁶³ el-Haşr: 59/21, “Eğer biz bu Kur'an'ı bir dağa indirseydik, muhakkak ki onu, Allah korkusundan baş eğerek, parça parça olmuş görürdün. Bu misalleri insanlara düşünsünler diye veriyoruz.”

İKİNCİ BÖLÜM

KÂMIN MESELLER

2.1. TARİFİ

Kur’ân- Kerîm, kendi meselleri ile ilgili herhangi bir isimlendirmede ve taksimatta bulunmamakla birlikte O’nun meselleri, daha iyi anlaşılması maksadıyla Kur’ânî ilimlerle meşgul olanlar tarafından değişik şekillerde ele alınıp incelenmeye çalışılmıştır. Bundan önceki bölümünde ele aldığımız üzere Kur’ân meselleri; zâhir, kâmin ve mücez şeklinde de ayırma tabi tutulmuştur. Türkçeye “Gizli meseller” diye çevirebileceğimiz kâmin meseller (الأمثال الكامنة), bazı Kur’ân araştırmacıları tarafından Kur’ân mesellerinin bir çeşidi olarak kabul edilmekte olup, kapsamıyla ilgili kadim eserlerde tafsilat bulunmayan bu mesellerin anlaşılması noktasında zamanla farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bu başlık altında, kadim eserlerden başlayarak kâmin mesellerle ilgili malumatı değerlendirmeye çalışacağız.

İbn Hayr’ın (ö.575/1179) *Fehrese*’sinde mütekaddiminden iki kişinin الأمثال الكامنة

في القرآن “Kur’ân’da kâmin meseller”adıyla eser telif ettikleri bildirilmekle birlikte elimizdeki bilgilere göre Kur’ân mesellerini zâhir ve kâmin şeklinde ilk defa ez-Zerkeşî (ö.794/1391) *el-Burhân*’ında ayırma tabi tutmuş³⁶⁴ ondan sonrakiler de bu taksimat şeklini aynen devam ettirmişlerdir.³⁶⁵ ez-Zerkeşî’nin ayrıntı vermediği kâmin mesellere dair örnekler, es-Suyûtî (ö.911/1505)’nin *el-Itkân*’ında karşımıza çıkmaktadır. في الحركات

وَمَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَجِدْ فِي “Harekette bereket vardır” meseliyle ilişkilendirilen البركات

الْأَرْضِ مُرَاعِمًا كَثِيرًا وَسَعَةً “Kim Allah yolunda hicret ederse, kendisine bir çok alternatif

³⁶⁴ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 486.

³⁶⁵ Bkz. es-Suyûtî, *el-Itkân*, V, 1936; Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafa, *Miftâhu’s-sa’âde ve misbâhu’s-siyâde fî mevzû’âtî’l-’ulûm*, I-III, Lübnan, 1405/1985, II, 496; el-Hâşimî, es-Seyyîd Ahmed, *Cevâhiru’l-edeb fî edebîyyât ve inşâi lugati’l-Arab*, I-II, nşr. Lucne mine’l-Câmiyyîn, Beyrut, tsz., I, 288; es-Subhânî, Ca’fer, *el-Emsâl fî’l-Kurâni’l-Kerîm*, 1420, s. 27; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü* (‘İlmu usûlü’l-tefsir), Ankara, 1971, *Tefsir Usûlü*, s. 171.

mekânlar ve imkanlar bulur”³⁶⁶ âyet-i kerîmesi ve لِلْحِيطَانِ آذَانُ “Duvarların kulakları vardır” meseliyle ilişkilendirilen وَفِيكُمْ سَمَّاعُونَ لَهُمْ “Aranızda onları can kulağıyla dinleyecekler de var”³⁶⁷ âyet-i kerîmeleri, kâmin mesellere örnek verilenlerin ikisidir.³⁶⁸

el-Itkân’ndaki örneklerle baktığımızda ise bu kısım altında zikredilen Kur’ân ayetlerinin; özelliği bir mevzunun izahı olan Kur’ân’ın mesel diye isimlendirdiği âyet-i kerîmelerden veya şekil ve muhteva bakımından bunlara benzeyen mesellerden olmadıkları anlaşılmaktadır. Yine bunların, bir kısmı lafız ve manası ile birlikte mûcezz diye isimlendirilen mesellere benzeseler de; diğer bir kısmı, mesel denilince anlaşılan ve içinde bulunan bir durumdan dolayı söylenen kısa, öz ve yaygın ifadelerle de benzememektedirler. O halde bu ifadelerin mesel diye isimlendirilmelerinin isabeti noktasında düşünmemiz gerekmektedir.

Bu mesellere dair örnekler, el-Mâverdî (ö. 450/1058)’den naklen el-Hüseyn b. el-Fadl (ö. 282/895)’a dayandırılmaktadır. Rivayete bakıldığında ise bu Kur’ân ayetlerine ne el-Mâverdî ne de el-Hüseyn b. el-Fadl tarafından “*mesel-i kâmin*” isminin verildiği görülmektedir.³⁶⁹ Kâmin mesellere dair elimizdeki müstakil tek eser olan ve el-Hüseyn b. el-Fadl’a nispet edilen *el-Emsâlu’l-kâmine fi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, adlı kitaba müracaat ettiğimizde ise şu bilgilere ulaşabilmekteyiz: Eserin muhakkiki, mukaddimesinde; bu eserin yazmasında kitap isminin bulunmadığını ve kendi araştırması neticesinde İbn Hayr (ö.575/1179)’ın *Fehrese*’sinde kitabın ismine rastladığını belirtmektedir.³⁷⁰ İbn Hayr ile el-Hüseyn b. el-Fadl’ın vefat tarihlerini karşılaştırdığımızda ise aralarında yaklaşık üç yüz yıl bulunduğu karşımıza çıkmaktadır. Yani el-Hüseyn b. el-Fadl ve ondan nakilde bulunanlar tarafından kullanıldığına dair elimizde bir bilgi bulunmayan “*mesel-i kâmin*” terimi, ulaşabildiğimiz bilgilere göre müellifin vefatından yaklaşık üç

³⁶⁶ en-Nisâ: 4/100.

³⁶⁷ et-Tevbe: 9/47.

³⁶⁸ es-Suyûtî, *el-Itkân*, V, 1936.

³⁶⁹ es-Suyûtî, *el-Itkân*, V, 1939.

³⁷⁰ İbnu’l-Fadl, el-Hüseyn, *el-Emsâlu’l-kâmine fi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, nşr. ‘Ali Hüseyin el-Bevvâb, Suudi Arabistan, 1416/1996, s. 12; İbn Hayr, Ebû Bekr Muhammed b. Hayr b. Ömer b. Halîfe el-İşbîlî el-Emevî, *Fehrese, mâ revâhu ‘an şuhûhihi mine’d-devâvîni’l-musannefe fi durûbi’l-‘ilm ve envâ’i’l-ma’ârif*, nşr. Muhammed Fuâd Mansûr, Lübnan, 1419/1998, s. 68.

asır sonra karşımıza çıkmaktadır ki bu husus, yapılan bu isimlendirmenin çok sağlıklı olmadığını gündeme getirmektedir.

Öte yandan eserin edisyon kritiğini yapan ‘Ali Hüseyin el-Bevvâb, bu eseri, Medine ve Berlin’deki iki yazmasından yararlanarak tahkik ettiğini bildirir. Onun verdiği malumata göre; kitabın ismine dair herhangi bir ifadenin bulunmadığı Medine’deki nüsha “*Bize Ebu’l’Abbâs Ahmed b. İbrâhîm er-Râzî şöyle rivayet etti.*” diye başlamakta ve râvîler silsile yoluyla el-Hasen b. Fadl’dan nakilde bulunmaktadırlar. Berlin’de bulunan ve Muhammed b. İdrîs eş-Şâfi’î (ö.204/819)’ye nispet edilen ikinci nüsha ise,جوابات الأمثال الكائنة في كتاب الله تعالى عن الإمام....

“*İmam’dan (eş-Şâfi’î) Allah Teala’nın Kitab’ında bulunan mesellerin cevapları (karşılıkları)*” ünvanıyla başlamaktadır.³⁷¹ Görüldüğü üzere mesellerin aktarıldığı şahıs, nüshanın birisinde eş-Şâfi’î iken, diğerinde el-Hüseyin b. el-Fadl’dır. el-Hüseyin b. Fadl’ın vefat tarihinin, eş-Şâfi’î’den yetmiş sekiz yıl sonra olduğunu göz önüne aldığımızda ise Berlin’de bulunan ve eş-Şâfi’î’ye nispet edilen nüshanın, Medine’de bulunan ve el-Hüseyin b. el-Fadl’a nispet edilenden daha önce olduğu ihtimali karşımıza çıkmaktadır. Bu ihtimal doğru ise Berlin nüshasının başlığındaki الأمثال الكائنة

isimlendirmesinden hareketle bu tür meseller için kullanılan الأمثال الكائنة ifadesinin, zamanla الأمثال الكامنة şekline dönüştüğü veya bir harf hatası sebebiyle bu şekilde isimlendirme yapıldığı da söylenebilir. Çünkü dikkat edilirse الكائنة “Mevcut, var” kelimesi ile الكامنة “Gizli” kelimesi arasında sadece bir harf değişikliği söz konusudur.

Bunun yanında İdrîs eş-Şâfi’î’ye dayandırılan nüshanın başlangıcı şu şekildedir: Irak fakihlerinden birisi İmam eş-Şâfi’î’ye gelerek şöyle der: “Ey İmam! Allah Tealâ kitabında: مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ” “Biz Kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık.”³⁷² ve

وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالَمُونَ “İşte bütün bu misalleri Biz insanlar için

³⁷¹ İbnu’l-Fadl, *el-Emsâlu’l-Kâmine*, s. 11-15.

³⁷² el-En‘âm: 6/38.

veriyoruz; ne ki bunları sadece alimler kavrayabilir.”³⁷³ buyurmaktadır. Sen sorulmaya en layık kişisin. Sana Allah’ın kitabında olan meselleri sormak istiyorum...”³⁷⁴ Burada dikkatimizi çeken husus soru soran kişinin sorularını “Biz Kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık” mealindeki âyet-i kerîmeye dayandırmasıdır. Yani Kur’ân-ı Kerîm’de her sorunun cevabı bulunduğu dair bir yaklaşımla soru sorulmuş ve cevaplar verilmiştir. Bu yaklaşımdan dolayı bu mesellere dair isimlendirmenin bu nüshanın başlığında da olduğu gibi الأمثال الكائنة “Mevcut olan meseller” şeklinde olması da mümkündür. Bu durumda bu ifadenin Kur’ân mesellerini değil, Kur’ân’da mevcut olan Arap ve Acem mesellerini ifade etmesi daha uygun görünmektedir.

Gerek الأمثال الكائنة gerekse الأمثال الكامنة şeklinde isimlendirilsin, “Mesel-i kâmin”

olarak şöhret bulan bu ıstılahın, Kur’ân ayetleri için kullanılmasına Arap mesellerini çeşitli yönlerden bilimsel olarak inceleyen Abdülmecid Âbidin karşı çıkmaktadır. O, bazı Kur’ân ayetlerine “mesel-i kâmin” isminin verilmesini kabul etmez ve bunun gerekçesini şöyle açıklar: “Çünkü Kur’ân, bunların mesel olduklarını bildirmemiştir. Muhtevalarında bilinen bir mesel hikâyesi de mevcut değildir. Bunlar, içeriklerinde, bilinen yaygın mesellerin manalarına yakın ilişkisi olan anlamlar bulundurdıklarından sadece ulemâ nazarında emsâldirler.” Bu ifadelerin, lafızlarıyla değil sadece manalarıyla mesel olmalarından dolayı “mesel-i kâmin” diye isimlendirildiklerini belirten Abdülmecid Âbidin, es-Suyûtî’nin verdiği örneklerden birkaç tanesini zikrettikten sonra şöyle devam eder: “Açıktır ki, bu Kur’ânî ibareler mesel konusuna girmez. Bir ibarenin, sadece mesellerden bir meselin manasını içeriyor olması ona mesel denmesi için yeterli değildir. Çünkü nesilden nesile miras kalan form da (meselin lafzı) meselde aranan ana şartlardan birisidir. Bundan dolayı âlimlerin bu ibareleri isimlendirmede “mesel-i kâmin” ıstılahını kullanmaları herhangi bir nassî veya tarihî delile dayanmayan bir teşebbüstür.”³⁷⁵

Bu terimin Kur’ân ayetleri için kullanılması, uygun görülmediğine göre bu ifadeden; Arap ve Acem meselleri kastedilse gerekir. Bu hususta *el-Emsâlu’l-kâmine*

³⁷³ el-‘Ankebût: 29/43.

³⁷⁴ İbnu’l-Fadl, *el-Emsâlu’l-Kâmine*, s. 15.

³⁷⁵ Âbidîn, *el-Emsâl fi’n-nesri’l-‘Arabîyyi’l-kadîm*, s. 135-136.

fi'l-Kur'âni'l-Kerîm adlı eserdeki mesel ve âyet-i kerîmeleri incelediğimizde “mesel-i kâmin” teriminin Kur'ân ayetleri için değil, Arap ve Acem meselleri için kullanılmasının daha uygun olduğunu görebilmekteyiz. Öyle ise الأمثال الكامنة في القرآن

الكريم “*Kur'ân-ı Kerîm'deki gizli meseller*” den kasıt Kur'ân-ı Kerîm'de gizli halde bulunan Arap ve Acem meselleridir. İdrîs eş-Şâfi'î ve el-Hüseyn b. el-Fadl'ın kendilerine sorulan sorulara verdikleri cevaplarla açıklamaya çalıştıkları şey de, Arap ve Acemlerin kullandığı mesellerin manasının Kur'ân-ı Kerîm'de bulunduğu ispatı olsa gerekir. Mamefih eserin muhakkiki de bu manaya işaret etmektedir. O, mukaddimesinde kâmin meselleri şöyle açıklamaktadır: “Kâmin meseller, manaları bakımından bazı Kur'ân ayetlerine muvafık olan meşhur söz ve mesellerin söylenmesinden ibarettir. Arapların إِنَّ الْحَدِيدَ بِالْحَدِيدِ يُفْلَحُ “Kesinlikle demir, demirle yararılır.” sözünün; Allah'ın وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا “Bir kötülüğün karşılığı, onun gibi bir kötülüktür (ona denk bir cezadır)”³⁷⁶ sözüne, ve yine Arapların, مَنْ نَكَحَ الْحَسَنَاءَ يُعْطِ مَهْرَهَا “Güzeli alan, mihri verir.” sözünün; Allah'ın لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ “Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz”³⁷⁷ sözüne uygun düştüğü söylenmiştir. İşte bu çeşide الأمثال الكامنة في القرآن الكريم “*Kur'ân-ı Kerîm'deki gizli meseller*” denilmiştir.”³⁷⁸

Bunun yanında, Kur'an'daki mesellere dair örneklerin sıralandığı es-Suyûtî'nin *el-Itkân*'ına baktığımızda zâhir mesellerin Kur'ân mesellerinin özelliği olan bir hususun anlaşılması için örnek sunma tarzında olduğunu, kâmin mesellerin ise bu tarz mesel içermediklerini, ancak bu kısımda zikredilen ayetlerle birlikte bu ayetlere yakın anlam taşıyan Arap ve Acem mesellerinin zikredildiğini görmekteyiz. Dolayısıyla buradan hareketle kâmin meselleri; “İçerisinde meselin açıkça görülmediği, benzetmeye dair

³⁷⁶ eş-Şûrâ: 42/40.

³⁷⁷ Âl-i İmrân: 3/92.

³⁷⁸ İbnu'l-Fadl, *el-Emsâlu'l-Kâmine*, s. 9.

ifadenin bulunmadığı bazı Kur’ân ayetlerinin içerdiği kısa ve öz mananın zımnında bulunan Arap veya Acem meselleri” şeklinde tarif edebiliriz.

Öte yandan ez-Zerkeşî ve es-Suyûtî’den sonra kâmin meseller, içerisinde mesel veya teşbih edatı geçmeyen ve özelliği makul olan manayı mahsus hâle getirmek olan ayetler olarak tefsir edildiği gibi³⁷⁹, gizli ve imalı meseller olarak da tanımlanabilmiştir.³⁸⁰ Bu yorumlara dayanarak kâmin mesel için örnek verilen

الطَّيْبُ يُخْرِجُ نَبَاتُهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَالَّذِي خَبَثَ لَا يُخْرِجُ إِلَّا نَكِدًا كَذَلِكَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَشْكُرُونَ

“Bereketli toprak! Onun bitkisi, -Rabbinin izniyle- gür ve gümrah olur. Ama kötüyse bir şey yetişmez, yetişse de işe yaramaz. Elindeki nimetin değerini bilen bir topluluk için ayetlerimizi işte böyle çok boyutlu olarak dile getiriyoruz”³⁸¹ âyet-i kerîmesine baktığımızda; bu âyet-i kerîmenin mesel kelimesi veya teşbih edatı içermediğini müşahade etmekteyiz. Bununla birlikte bu ayet, soyut bir manayı somut halde sunmakta olup ne için mesel olarak getirildiği de açıkça belirtilmemiştir. Peki, bu özellikler bu âyet-i kerîmenin kâmin mesel olarak isimlendirilmesine sebep midir? es-Suyûtî’nin kâmin meseli açıklamak için getirdiği örneklerle baktığımızda bu soruya “Evet” cevabı verememekteyiz. Çünkü o, içerisinde mesel kelimesi bulunmayan veya benzeyen ve benzetilenin açıkça zikredilmediği ancak şekil ve muhteva bakımından içerisinde mesel kelimesi bulunan âyet-i kerîmeleri de zâhir mesellerden saymaktadır. Kaldı ki kâmin mesele örnek verilen bu âyet-i kerîmeyi es-Suyûtî zâhir meseller bahsinde zikretmektedir.³⁸² Diğer taraftan İbn ‘Abbâs’tan rivayet edildiğine göre ayetteki

الطَّيْبُ “Bereketli toprak!” mümin kişi için misal olarak verilmiştir. Mümin kişi iyi

toprak gibi iyi tabiatı gereği rabbinin emrettiklerini gönüllü olarak yapar. الَّذِي خَبَثَ

“Kötü olan (toprak)” ise münafık için misaldir. Münafık da tuzlu ve verimsiz yer gibi

³⁷⁹ es-Subhânî, *el-Emsâl fi l-Kurâni l-Kerîm*, s. 31.

³⁸⁰ Bkz. Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 171; Bedrettin Çetiner “Mesel(Tefsir)”, *DİA*, XXIX, 300.

³⁸¹ el-A’râf: 7/58.

³⁸² Bkz. es-Suyûtî, *el-Itkân*, V, 1938.

rabbinin emirlerini içten bir saikle değil ancak zorla yerine getirir.³⁸³ Dolayısıyla bu âyet-i kerîmede bir benzetme bulunmaktadır ve içerisinde مثل kelimesi bulunan mesellere benzemektedir. O halde üslup bakımından Kur’ân’ın mesel diye isimlendirdiği ayetlerine benzemekle birlikte, bir âyet-i kerimenin içerisinde mesel kelimesi veya teşbih edatının bulunmaması veya ne için misal verildiğinin açıkça zikredilmemesi onun “kâmin mesel” diye isimlendirilmesine sebep teşkil etmese gerekir. Bazen de kâmin meseller, irsâl-i mesel (örnek getirme) babında zikredilen Kur’ân’dan mücezz mesellerle bir arada zikredilmişlerdir.³⁸⁴

Buradaki anlama farklılığı büyük ölçüde ilk taksimatı yapan ez-Zerkeşî’nin konu hakkında tafsilatlı bilgi vermemesinden kaynaklanmaktadır. O halde ez-Zerkeşî’nin “kâmin mesel” ifadesinden ne kast ettiği hususu üzerinde durmamız gerekmektedir. ez-Zerkeşî, zâhir ve kâmin meselleri taksim ederken her iki kısım için çok az açıklama getirmiş, yine her iki kısım için de örnek vermemiştir. Bu hususta *el-Burhân*’daki ifadesi şu şekildedir: وهو قسمان: ظاهر وهو المصريح به، وكامن وهو الذي لا ذكر للمثل فيه. “O (Kur’ân meselleri) iki kısımdır: Zâhir: Mesel olduğu açıklanan, Kâmin: İçerisinde mesel zikredilmeyen. Bunun hükmü, diğer meseller gibidir.”³⁸⁵

ez-Zerkeşî’nin kısa olan bu açıklamasından, kâmin meselin, “içerisinde mesel kelimesi geçmeyen ayetler” şeklinde anlaşılması da mümkündür. Esasen bu ibareden kastedilenlerden birinin de bu olduğu söylenebilir. Evet, Kur’ân’daki meseller iki kısımda ele alınabilir. Birincisi: Kur’ân’ın mesel olarak belirlediği kendi meselleridir. İkincisi de: Kur’ân’ın mesel olarak belirtmediği ve mesel konumunda kullanmadığı diğer mesellerdir. Bunlar Arap ve Acem meselleri olup manen Kur’ân’da mevcutturlar. Ancak bu ifadede içerisinde mesel kelimesi bulunmamakla birlikte şekil ve içerik itibarıyla Kur’ân’ın mesel olarak kullanıldığı ve içerisinde mesel kelimesi bulunan diğer emsaline benzeyen ayetlerin “kâmin mesel” olarak isimlendirildiği çıkarımında

³⁸³ el-Fîrûzâbâdî, Mecdu’d-Din Muhammed b. Ya’kub, *Tenvîru’l-mikbâs min Tefsîri İbn ‘Abbâs*, Lübnan, 1412/1992, s. 170.

³⁸⁴ Bkz. Ulutürk, *Kur’ân’da Temsîlî Anlatım*, s. 30-31; Eren, Şadi, *Kur’ân’da Teşbih ve Temsiller*, İstanbul, 2002, s. 63.

³⁸⁵ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 486.

bulunmak, doğru bir yaklaşım olmasa gerekir. Çünkü Kur’ân mesellerini inceleyen eserlerde, içerisinde mesel kelimesi geçmese de diğer Kur’ân mesellerinin özelliklerini taşıyan âyet-i kerîmelerin de zâhir mesellerden kabul edildiğini biliyoruz. Zaten ne ez-Zerkeşî ne de es-Suyûtî, kâmin meselden; içerisinde mesel kelimesi bulunmayan ve fakat Kur’ân’ın diğer mesellerine benzeyen eyet-i kerimeleri kastetmişlerdir.

Muhammed Câbir el-Feyyâz (ö.1407/1987), ez-Zerkeşî’nin “kâmin mesel” ıstılahından ne kastettiğini tartışır ve bu ifadeden ez-Zerkeşî’nin Kur’ân’daki zâhir mesellere benzeyen meseli değil; edebiyatta mesel denilince anlaşılan “yaygın mesellere benzeyen mesel”i kastettiğine kanaat getirir. Bu kanaatine dair delillerini ise şöyle sıralar: Birincisi: Eğer ez-Zerkeşî, bununla içerisinde mesel lafzı bulunmaması hariç, diğer özellikleri bakımından zâhir mesellere benzeyen meseli kast etseydi “Onun hükmü emsâlin hükmü gibidir.” demesine gerek kalmazdı. Çünkü bu makamda bu söz, tahsil-i hâsıl (hâsılın tahsili/malumun ilanı) kabilinden öteye geçmez. İkincisi: Eğer zâhir mesellere benzeyen meseli kastetseydi, حكمه حكم الأمثال ifadesindeki الأمثال kelimesini müfret (tekil) ve mukayyet (sınırlandırılmış) olarak söylerdi. Mesela حكمه حكم المثل “Onun hükmü, zâhir meselin hükmü gibidir.” diyebilirdi. Ya da حكمه حكم الظاهر “Onun hükmü zâhirin hükmü gibidir” veya حكمه حكم المصرح به “Onun hükmü içerisinde mesel kelimesi zikredilenin hükmü gibidir” şeklinde mesel kelimesini bırakıp sıfatını zikredebilirdi. Ancak zâhir meselden bahsederken mesel kelimesini, المثل الظاهر biçiminde tekil formda, “Onun hükmü emsâlin hükmü gibidir.” ifadesinde الأمثال olarak çoğul ve mutlak (sınırlandırılmamış) biçimde zikretmiştir. Dolayısıyla حكمه حكم الأمثال ifadesindeki الأمثال lafzı, dinleyenin veya okuyanın zihnini, zâhir meselden çok bilinen sâir mesellere yönlendirmektedir. Üçüncüsü: İçerisinde mesel lafzının bulunmaması dışında zâhir mesellerden herhangi bir farkı olmayan Kur’ân emsâlini “kâmin mesel” sayma hususunda ez-Zerkeşî’den önce veya muasırı olan hiçbir kimse bulunmamaktadır. Bu âlimlerin kâmin mesel hususundaki görüşleri hakkında bilinen

şey; kâmin mesellerin, sair mesellere benzeyen meseller olduklarıdır. Çoğunlukla şöyle derler: “Arap olsun Acem olsun, avam olsun havas olsun, hepsinin sâir (yaygın) hâle gelen meselleri Kur’ân’da mevcuttur. Ancak Kur’ân’da bulunanlar, tıpatıp bunlara benzemeyip daha üstün niteliktedirler.”³⁸⁶

Sunulan bu delillerden de anlaşıldığı üzere içerisinde mesel kelimesi bulunmayan ancak soyut mananın somut hâle getirilmesi, anlaşılması zor bir meselenin örnekle açıklanması gibi hususiyetleriyle Kur’ân emsâlinin özelliklerini taşıyan ve çoğu âlim tarafından da Kur’ân mesellerinden sayılan ayetlerin, kâmin mesel olarak isimlendirilmesinin mümkün olmadığı ortaya çıkmaktadır. Esasen ikisi arasında, içerisinde mesel kelimesinin varlığı veya yokluğundan başka bir fark olmayan emsâlin zâhir mesel ve kâmin mesel olarak ayrımına da gerek yoktur.

ez-Zerkeşî, yukarıda ele aldığımız taksimatının hemen öncesinde Kur’ân emsâli sahasında mütekaddiminden el-Hasen b. el-Fadl’ın kitap yazdığını belirtir ve bu alanda telifte bulunan başka isim zikretmez.³⁸⁷ Bunun hemen ardından Kur’ân mesellerini zâhir ve kâmin şeklinde ayırır. Onun bu iki hususu birlikte zikretmesi bizleri, kâmin meselin el-Hasen b. el-Fadl’ın kitabında mevcut olduğu şekilde anlamaya yönlendiren ayrı bir karinedir. Çünkü *Emsâl’ul-Kur’ân* müelliflerinden sadece El-Hasen b. el-Fadl’ın ismini zikretmiş, diğerlerini zikretmemiştir. Bu husus elbette basit bir rastlantı sayılamaz. El-Hasen b. el-Fadl’ın kitabında yaptığı şey de Kur’ân’da gizli halde bulunan Arap ve Acem mesellerini ortaya çıkarmaktır.³⁸⁸

Ayrıca kâmin meselleri ele alan eserlerin isimlendirilmeleri de bizleri, kâmin mesellerin; Kur’ân ayetlerinin manalarında saklı olan Arap ve Acem meselleri olduğu sonucuna götürmektedir. İbn Hayr, el-Hasen b. Abdurrahman b. İshâk el-Kadâî ve el-Hasen b. el-Fadl’ın bu konuda eser verdiklerini her iki eserin isminin de الأمثال الكامنة في

القرآن “*el-Emsâlu’l-kâmine fi’l-Kur’ân*” olduğunu bildirmektedir.³⁸⁹ Diğer taraftan zâhir

Kur’ân mesellerini ele alan eserlerin neredeyse hepsinin ismi أمثال القرآن “*Kur’ân*

³⁸⁶ el-Feyyâz, *el-Emsâl fi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, s. 202-203.

³⁸⁷ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 486.

³⁸⁸ Bkz. İbnu’l-Fadl, *el-Emsâlu’l-Kâmine*, s. 26-48.

³⁸⁹ İbn Hayr, *Fehrese*, s. 68.

meselleri” şeklindedir. Yani kâmin mesellerle ilgili olan eserlerin isimlendirilmesi “*Kur’ân’da*” şeklindeyken diğerlerinin isimlendirilmesi “*Kur’ân’ın*” şeklindedir. Dolayısıyla bu isimlendirmelerden hareketle zâhir mesellerin Kur’ân’ın mesel olarak isimlendirdiği kendi meselleri olduğu, kâmin mesellerin de Kur’ân’daki Arap ve Acemlerin meselleri olduğu sonucuna varabiliriz.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Kur’ân’ın meselleri Kur’ân’ın mesel olarak isimlendirdiği ve şekil ve içerik bakımından Bu mesellere benzeyenlerdir. Muhatabın anlayabilmesi için soyut manaları somut hâle getiren tarzda olanlardır. Bunun dışındakiler Kur’ân’a izafe edilemez. Kur’ân meseli değildir. Kur’ân’ın meseli kendine hastır. Dolayısıyla “Mesel-i kâmin” ifadesi, Kur’ân-ı Kerîm’de gizli halde bulunan Arap ve Acem mesellerini ifade etmektedir. Yoksa bizzat Kur’ân ayetleri için kullanılan bir ifade değildir. “*el-Emsâlu’l-kâmine fi’l-Kur’âni’l-Kerîm*” adıyla zikredilen meseller de Kur’ân-ı Kerîm’de gizli halde bulunan Arap ve Acem mesellerini ortaya çıkarmak için telif edilen eserlerdir.

2.2. ÖNEMİ

Meseller, bir toplumun fikir ve düşünce dünyasını belki de en iyi yansıtan ve bu manada şiir ve hitabetten daha kapsamlı olan dil unsurlarıdır. Bundan dolayı Kur’ân’ın ilk defa kendilerine inzal edildiği insanların mesellerinin anlamca ilişkili olduğu âyet-i kerîmelerin bir araya getirilmesi Kur’ân’ın daha iyi anlaşılması noktasında imkan sunabilir. Çünkü Kur’ân, muhatabına hitap ederken onun dilini kullanmış, yine onun kullandığı kelime, cümle, deyim ve hatta meselleri kendine has üslubuyla yine onun kullanımına sunmuştur.

Buna ilaveten Kur’ân’ın indiği devirde Arap edebiyatının ileri seviyede olduğunu, Arapların, dil ve edebiyat ürünlerine kıymet verdiklerini biliyoruz. Bu cümleden olarak şairler toplumda önemli mevki işgal etmekteydiler. Ancak İslamiyet’in zuhuruyla birlikte şair eski siyasi nüfuz ve tesirini kaybetmiş,³⁹⁰ Kur’ân’ı dinleyen kulaklar beşer sözlerine eskisi gibi iltifat etmemeye başlamışlardır. Hatta Velid b. Muğire gibi İslam’a karşı olanlar tarafından dahi Kur’ân’ın olağanüstü bir hitap olduğu ifade edilmiş Arap

³⁹⁰ Yılmaz, *Panayırlar*, s. 6.

edebiyatına dair ürünler tesirini kaybetmeye başlamıştır. Gerek geçmiş toplumların başından geçen, gerek yaşanması muhtemel durumlardan verdiği haberlerle insanları etkilemeyi başaran Kur’ân, muhataplarını, kendi mesellerini O’nda aramaya sevk etmiş olabilir. “*Muhakkak ki biz, bu Kur’ân’da, (hakikati) insanlara her türlü meseli kullanarak farklı açılardan açıklamışızdır.*”³⁹¹ ve “*Doğrusu, biz bu Kur’ân’da insanlara her türlü misali verdik.*”³⁹² âyet-i kerîmelerinde olduğu gibi bazı ayetlerin en azından zahirinin de Arap ve Acemleri, kendilerine ait meselleri, Kur’ân-ı Kerîm’de aramaya teşvik ettiği söylenebilir.³⁹³

Yine bu alanda söz söyleyen müellifler Arap ve Acem mesellerini Kur’ân ayetleriyle karşılaştırırken âyet-i kerîmelerin bu mesellerden daha üstün olduğunu ispat etmişlerdir. Bu, Kur’ân’ın beşer sözü olmadığına dair iddiasını ispat etme kabilinden bir teşebbüs sayılabilir. Ayrıca bu yaklaşım tarzı bir nevi Kur’ân ayetlerinin mesellerle tefsiri şeklinde de kabul edilebilir. Örneğin Ebû ‘Ubeyd, رَجَعَ فِي خَافِرَتِهِ “Önceki haline döndü” meselini açıklarken اِنَّا لَمَرْدُودُونَ فِي الْخَافِرَةِ “Biz gerçekten gerisin geriye eski hâlimize mi döndürüleceğiz?” âyet-i kerîmesinin bu mesel ile tefsir edildiğini belirtmektedir.³⁹⁴

2.3. BU KONUDAKİ ÇALIŞMALAR

İbn Hayr, *Fehrese*’sinde, Ebû Muhammed el-Hasen b. Abdurrahman b. İshâk el-Kadâî’nin ve el-Hasen b. el-Fadl’ın *el-Emsâlu’l-kâmine fi’l-Kur’ân* adında kitap telif ettiklerini bildirmektedir.³⁹⁵ Bunlardan Ebû Muhammed el-Hasen b. Abdurrahman b. İshâk el-Kadâî’nin eseri bize ulaşmamıştır. Ali Hüseyin el-Bevvâb tarafından tahkik edilen *el-Emsâlu’l-kâmine fi’l-Kur’âni’l-Kerîm* adlı diğer eser ise el-Huseyin b. el-Fadl a nispet edilmektedir. Önsözünden anlaşıldığı üzere bu kitap doğrudan el-Huseyin b. el-Fadl tarafından telif edilmemiş, kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevapların râvîler tarafından nakledilmesiyle oluşturulmuştur. Yani elimizde bulunan *el-Emsâlu’l-kâmine*

³⁹¹ el-İsrâ: 17/89.

³⁹² er-Rûm: 30/58.

³⁹³ el-Feyyâz, *el-Emsâl fi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, s. 210-211.

³⁹⁴ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 283.

³⁹⁵ İbn Hayr, *Fehrese*, s. 68.

fi'l-Kur'âni'l-Kerîm adlı eserin el-Huseyin b. el-Fadl'a ait olduğuna dair net bir bilgi bulunmamaktadır.

el-Emsâlu'l-kâmine fi'l-Kur'âni'l-Kerîm, adlı eser iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde zikredilen 36 kâmin mesel, soru-cevap tarzında olup el-Hüseyn b. Fadl veya Muhammed b. İdrîs eş-Şâfi'î (ö.204/819)'den rivayet yoluyla nakledilmişlerdir. İkinci bölümdeki 25 meselin de bu rivayetlere eklendiği anlaşılmaktadır. Bu eserin el-Hüseyn b. el-Fadl'a nispeti mümkün olduğu kadar Muhammed b. İdrîs eş-Şâfi'î'ye nispeti de mümkündür.³⁹⁶ Belki bu eser el-Hüseyn b. el-Fadl'ın eserinin bize ulaşan bir bölümüdür. Neticede Kur'ân-ı Kerîm'deki kâmin meselleri ele alan ve müellifi tarafından bu isimle anılan yukarıdaki her iki eserin de bize ulaştığını söyleyememekteyiz.

Bunlardan başka emsâl yazarı es-Se'âlibî'nin eserlerinde mesel-âyet karşılaştırması yaptığı bölümlere rastlamaktayız. es-Se'âlibî mesel mukabili olan âyet-i kerimeyi zikrederken âyetlerin mesellerden daha veciz daha üstün olduğu yaklaşımıyla hareket etmiştir. Kâmin mesel ıstılahını kullanmayan es-Se'âlibî *et-Temsîl ve'l-muhâdara ve Hâssu'l-hâs* adlı eserlerinin birer bölümünü mesel ve âyet-i kerîme karşılaştırmalarına ayırmıştır.³⁹⁷ Genel olarak meselleri Arabî, Acemî, 'âmmî ve hâssî olmaları bakımından ayırdığı *Hâssu'l-hâs* adlı eserinin bu konuyla alakalı kısmına “*Arap, Acem, Has ve Amme mesellerinin manasına gelen ve onlardan daha güzel, daha belîğ, daha itibarlı, ıktibas edilmeye ve örnek verilmeye daha layık Kur'ân'dan lafızlar.*” adını vermiştir. Âyetlerle irtibatlı olarak bazen Arap, Acem, Has ve Amme mesellerinin dördünü birlikte ele almış, bazen bunlardan birkaçı ile yetinmiş, bazen de şair, hatip hatta zühhad gibi kesimlerden şiir ve söz zikretmiştir. *et-Temsîl ve'l-muhâdara*'sındaki bu konunun başlığı ise “*Kur'ân lafızlarıyla daha güzel ve daha belîğ şekilde ifade edilen Arap mesellerinden örnekler*” şeklindedir. es-Se'âlibî bu kısımda 11 Arap meselinin âyet-i kerîmelerle karşılaştırmasını yapar. Onun bu eserindeki mesellerin ikisi hariç diğerleri *Hâssu'l-hâs* adlı eserindekilerin aynısıdır. es-Se'âlibî bunların akabinde Acem ve amme mesellerinden 8 ve şiirlerden seçtiği 4 tanesiyle karşılıklarında Kur'ân'dan âyetler zikreder.

³⁹⁶ Bkz. İbnu'l-Fadl, *el-Emsâlu'l-Kâmine*, s. 11-15.

³⁹⁷ Bkz. es-Se'âlibî, *et-Temsîl ve'l-muhâdara*, s. 15-19; es-Se'âlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil, *Hâssu'l-hâs*, nşr. Me'mûn Muhyiddin el-Cennân, Lübnan, 1414/1994, s. 35-59.

es-Se‘âlibî ile aynı yaklaşımla İbnu’l-Cevzî (ö.597/1200), *el-Mudhiş*’inde bir bölümü Kur’ân mesellerine ayırır. Önce zâhir Kur’ân mesellerine örnek vererek başladığı bu bölümü, on bir mesel ve mesellerden daha öz ve güzel olarak nitelediği âyet-i kerîmelerle tamamlar. İbnu’l-Cevzî de kâmin mesel ıstılahını kullanmaz.³⁹⁸ Ancak onun bu kısımda zikrettiği mesel ve ayetler tamamıyla el-Hüseyn b. el-Fadl’ın *el-Emsâlu’l-kâmine fi’l-Kur’âni’l-Kerîm*’inde de bulunmaktadır. Dolayısıyla bu eserdeki meseller el-Hüseyn b. el-Fadl’dan nakildirler. Daha sonra bu yolu izleyen Ahmed el-Hâşimî (ö.1362/1943) zâhir mesellere birkaç misal verdikten sonra kâmin mesel adı altında Kur’ân-ı Kerîm’den yedi yüze yakın âyet-i kerîme zikreder. Ancak âyet-i kerîmelerle irtibatlı olan Arap ve Acem mesellerini vermez.³⁹⁹

2.4. KONULARINA GÖRE KÂMİN MESELLER

2.4.1. İlim ve Hikmet

Ehlinin elinde olmayan işlerden doğabilecek zararların en baştan engellenmesi babında dile getirilen **أَعْطِ الْقَوْسَ بَارِيهَا** “Yayı, ustasına ver!” meseli şu beyitten alınmıştır.

يَا بَارِي الْقَوْسِ بَرِّيًا لَيْسَ يُصْلِحُهُ *** لَا تَظْلِمِ الْقَوْسَ أَعْطِ الْقَوْسَ بَارِيهَا

“Ey yayı güzel ayarlayamayan ayarcı, yaya zulmetme! Ver, yayı ustasına.”

Bilmeyenin yaya zulmetmesi, ayarını bozmasıdır. Zulmün aslı ise bir şeyi olması gereken mekânının dışında başka yere koymaktır.⁴⁰⁰

Hiz. Ömer, Sa’d b. Ebî Vakkâs’a yazdığı mektupta “Harp hususunda Amr b. Ma’diyecrib ve Tuleyha b. Huveylid ile istişare et! Bu ikisinden başkasından bu hususta yardım isteme! Çünkü her toplum, en iyi kendi sanatlarını bilirler”⁴⁰¹ tavsiyesinde bulunarak işin uzmanına danışmanın önemine işaret etmiştir. Herkesin uzman olduğu noktada istihdam edilmesi hikmetle hareketin bir gereğidir. Beyit hâlinde de yaygın olarak kullanılan ve müşaverede, yardım talebinde, işi en iyi bilenlerle irtibat kurmaya

³⁹⁸ Bkz. İbnu’l-Cevzî, Ebu’l-Ferec Cemâluddin Ali b. Muhammed b. Cafer, *el-Mudhiş*, nşr. Mervân Kabbânî, Lübnan, tsz., s. 16-18.

³⁹⁹ Bkz. el-Hâşimî, *Cevâhiru’l-edeb*, I, 288-319.

⁴⁰⁰ el-‘Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, I, 66.

⁴⁰¹ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 204.

çağırın meseldeki mana, فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ “Eğer bilmiyorsanız, bilenlere (uzmanlara) sorun!”⁴⁰² kavlı-i keriminde mevcuttur. Bu Kur’ânî ifade, bir bilene sorulmasını emretmektedir. Falancaya filancaya, ona buna, önünüze gelene değil işi bilenlere sormak gerekmektedir. Yani her meselede verim alabilmek için son kararı vermeden önce cahillere değil bilenlere danışmak, sorunun yöneltileceği mercii doğru seçmek gerekmektedir.

أَرْسِلْ حَكِيمًا وَلَا تُوصِهِ “Hikmet sahibini (maslahata) gönder. Talimat da verme!”

meseli akıl ve ilimle hareket etmesi sebebiyle nasihate ihtiyacı olmayan kişinin takdire şayan durumunu anlatır. İhtiyacı anladıktan sonra ondaki akıl ve edep ayrıca tavsiyeye ihtiyaç bırakmaz.⁴⁰³ Böyle bir kişiyi bir maslahata gönderen de rahat eder. Mesel, Tarafe b. el-‘Abd (ö.m. 564)’ın aşağıdaki şiirinde geçmektedir.

إِذَا كُنْتُ، فِي حَاجَةٍ، مُرْسِلًا *** فَأَرْسِلْ حَكِيمًا، وَلَا تُوصِهِ

وَإِنْ بَابُ أَمْرٍ، عَلَيْكَ التَّوَى *** فَشَاوِرْ لَيْبِيًّا وَلَا تَعْصِهِ

“Birini, bir işe göndermek zorunda kalırsan, hikmetşinası gönder. Hiçbir tavsiyede de bulunma!

Bir işin kapısı üzerine kapanırsa, ince kavrayışlı zeki olanla müşavere et ve karşı da gelme!”⁴⁰⁴

İyiye kötüden, güzeli çirkinden, doğruyu yanlıştan, hakkı batıldan, ebediyi geçiciden, yüceyi alçaktan, değerliyi değersizden ayırabilmek, ilim ve irfanı, basiret ve feraseti gerektirir. Basiret ve ferasetle bakan insan da hikmetli olarak görür, düşünür ve eylemde bulunur. Kur’ân-ı Kerîm’de خَيْرًا كَثِيرًا “Kime isabetli hüküm verme yeteneği bahşedilmişse, doğrusu ona tarifsiz büyüklükte bir servet bahşedilmiştir”⁴⁰⁵ buyrulur hikmetin en büyük servet olduğu bildirilir. Elbette ki bu

⁴⁰² el-Enbiyâ: 21/7.

⁴⁰³ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 252; el-‘Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, I, 83.

⁴⁰⁴ Tarafe b. el-‘Abd, *Dîvân*, nşr. Muhammed Nâsuruddîn, Lübnan, 1423/2002, s. 51.

⁴⁰⁵ el-Bakara: 2/269.

servetin sahibi olan da Allah katında en kıymetli olandır. Öyle ise hikmetle hareket edenler Allah'ın güvenini boşa çıkarmayan, O'nun maksadını en iyi anlayanlardır.

الْخَيْلُ أَعْلَمُ بِفِرْسَانِهَا “At, binicisini en iyi tanıyandır.”⁴⁰⁶ meseli, bir şeyin ancak

erbabınca hakkıyla bilinip anlaşılabilceğini istiareten anlatır. En kıymetli şeyler dahi, bilmeyenlerin elinde bir anlam ifade etmezken, ustasının elinde müthiş bir değere dönüşebilir. Mesela bir mücevher, çocuğun elinde ve nazarında sadece bir oyuncaktır. Kuyumcunun gözünde ise çok kıymetlidir, belki de ona paha biçilemez. Buradan şu neticeyi çıkarmaktayız. Kıymet bilmek için iki şey gereklidir. Biri ilim, diğeri akıl. Bu ikisi veya ikisinden birisi yoksa veya faaliyet icra etmiyorsa kıymetten bahsedilemez. Bunu Kur’ân-ı Kerîm’den öğreniyoruz. Allah Ankebût Sûresinde peygamber kıssalarını, akabinde örümcek misalini zikrettikten sonra şöyle buyurur: “İşte bu temsilleri biz, insanlar için getiriyoruz.” Ne ki; وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ “Bunları sadece

bilenler kavrayabilir.”⁴⁰⁷ Yani bilgisi olanlar ve bilgisini kullanıp akıl etmeyi başarabilenler kavrayabilir. Ya diğerleri? Diğerleri de şöyle der: “Şimdi Allah, böyle bir misâl vererek bununla neyi murat etti ki?”⁴⁰⁸ Mesel ve âyet-i kerimenin birleştikleri nokta değer ve kıymet bilme noktasında âlim olmanın gerekliliğidir. Nasıl âlim olunacağını ise âyet-i kerîmeden öğrenmekteyiz. Bunun için evvela bilgi sahibi olmak, sonra bilgiyi kullanacak akla sahip olmak gerekir. Akıl eşyanın birbiriyle bağlantısını kuramazsa, yani akli olan aklını faal hâle getirip bilgiyi onun eline vermezse bu bilgi, sadece sahibinin sırtında bir yük olur. Âlim, bilgisiyle verilen meseli hayata, görüneni görünmeyene, mahlûkatı hâlıkına bağlar, bu dünyayı öte dünyaya, maddeyi manaya, fiziği metafiziğe bağlar. O halde ilmi kullanıp akılla gerçeğin peşine düşmeyenler misal ile o misalin işaret ettiği maksat arasındaki bağlantıyı kuramazlar. Onlar için misal sadece misaldir. Ama bu bağı kuran için mesel bir işarettir. Mutlaka bir şeyi gösterir. Bir fiil mutlaka bir faili, bir eylem mutlaka eylem sahibini, bir sanat mutlaka bir sanatkârı işaret eder.

⁴⁰⁶ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 204.

⁴⁰⁷ el-‘Ankebût: 29/43.

⁴⁰⁸ el-Bakara: 2/26.

Bütün bilimlerde söz söyleyecek kadar bilgili, çok okumuş yazmış kişilere “Allame-i cihan” tabiri kullanılır. Bu kişilerin hâli, Arap atasözünde **بَلَّغَ مِنَ الْعِلْمِ أَطْوَرِيَه** “İlimin iki sınırına ulaştı.” şeklinde tasvir edilir. Mesel, ikil form olan **أَطْوَرَيْن** kelimesiyle söylendiği gibi **أَطْوَرَيْن** biçiminde çoğul formda da söylenir. İkil formdaki iki sınır, ilmin başı ve sonu olan iki yakası şeklinde anlaşılır. Çoğul formdaki sınırlarsa, ilmin en ileri derece ve nihai noktaları anlamına gelmektedir.⁴⁰⁹ el-‘Askerî, meseli açıklarken **الأَطْوَرُ** kelimesiyle **الأطوار** kelimesini aynı manada kabul eder. **الأطوار** kelimesinin “Sınıflar” manasından hareketle meselin “İlmin usul ve fûrusuna ulaştı” anlamını taşıdığını ifade eder.⁴¹⁰ Buna göre meseldeki mana, ilmi bütün türleriyle bilmek, her alanını ihata etmektir. İlimde zirveye ulaşmayı temsil eden meselin manası, **وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا** “Ona ilmimizden bir ilim öğretmiştik”⁴¹¹ Kur’ânî ifadesinde bulunmaktadır. Bu ifadenin bulunduğu âyet-i kerîmede bahsi geçen zat, bir peygamber olan Hz. Musa (a.s.)’nın dahi bilmediklerini bilen bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla böyle bir kişi ilmin ileri aşamalarına muttali olmuş demektir. Allah, zâhir-batın, şuhûdî-gaybi her şeyi bildiğine göre, onun öğrettiği kişi de ilimleri en ileri derecede bilendir.

Etraftan gelen uyarıcıları ölçüp biçmek ve neticede en uygun olan yolu takip etmek gerektiği **لَا تَطْمَعُ فِي كُلِّ مَا تَسْمَعُ** “Her duyduğun şeye tamah gösterme!”⁴¹² meselinin mefhumundan anlaşılmaktadır. Meselin manası, Tağut’tan uzak duran Allah’ın kullarının özelliklerinden biri olarak zikredilen **الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ** “Onlar, sözün tamamını dinlerler ve en güzeline uyarlar”⁴¹³ kavlı-i kerimimde

⁴⁰⁹ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 206; el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 93.

⁴¹⁰ el-‘Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, I, 178.

⁴¹¹ el-Kehf: 18/65.

⁴¹² el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, II, 258.

⁴¹³ ez-Zümer: 39/18.

bulunmaktadır. Bu Kur’ânî ifadede herhangi bir ölçme-değerlendirme yapmadan, her duyulana uyulmaması hususunda ikaz vardır. Dolayısıyla şu tavsiyelerde bulunmaktadır: “Kalabalıkların iletişim araçlarının suyuna kapılıp giden, her duyduğuna uyan biri olma! Şahsiyetin ve fikrin olsun. Aklî bir filtren olsun. Duyduklarını ondan geçir. Sonra başka bir filtren olsun, ondan da geçir duyduklarını. Öyle yap ki seçtiğin, en doğrusu olsun.”

2.4.2. Müsamaha

Kötülüğün en uygun şekliyle savulması, kişinin şerri kendisinden gücü nispetinde uzaklaştırması için **إِدْفَعِ الشَّرَّ عَنْكَ بِعُودٍ أَوْ عُمُودٍ** “Kötülüğü ya bir sopa ya da bir sırıkla uzaklaştır.”⁴¹⁴ denilir. Meselden anlaşılan şudur: Eğer kötülük basit bir müdahaleyle savuşturulacaksa orada aşırı güç kullanmak doğru olmaz. Eğer müşkülât daha büyük bir gücün kullanılmasını gerektiriyorsa orada da yetersiz güç ve zayıf alet kullanmak sorunu ortadan kaldırılmaya yetmez. Eldeki imkânların ne zaman, nerede, nasıl kullanılacağını bilmek sorunların üstesinden gelmenin olmazsa olmaz şartıdır. Bu ise bilgi ve tecrübeyi gerekli kılar. Bunlardan da öte meselelere basiret ve ferasetle bakmayı da gerektirir. Meseldeki bu mana daha öz ve hikmetli biçimde **إِدْفَعِ بِأَلْيِّ هِيَ أَحْسَنُ السَّيِّئَةِ** “Her çirkin saldırıya karşı öyle bir savunma yap ki, en güzeli, en uygunu o olsun”⁴¹⁵ âyet-i kerîmesinde yer alır. Meselden daha ileri derecede olarak âyet-i kerîme en başta ortaya şu ilkeyi koymaktadır: Kötülüğe karşı öncelikle iyilik! Diğer mücadeleler hep bu ilkeye dayanmalıdır. Yani ıslah edici olmalıdır. Amma bazen ıslah edici amelin reçetesi acı olabilir. Orada da bu ilkeyi unutmadan o acı reçeteyi kullanmak, yine kötülüğü iyilikle savuşturmak gerekir. Kötülüğü iyilikle savuşturmak iyilerin görevidir. Elinde iyi bir şey taşıyan ve taşıdığının değerini bilen kişi onu zayi etmemek için ona karşı olan saldırılara da iyi karşılık vermelidir. İyiye karşı elbette ki kötülerin saldırısı hep devam edecektir. Ancak değer bilenler sorumluluk taşıdıklarından, kendini bilmezler gibi hareket edemezler. Çünkü kötülerin kaybedecekleri sadece kötülükleridir. Ancak iyiler kaybederse değerler kaybeder, bazen insanlık kaybeder. Bu hassasiyetle iyilerin sadece

⁴¹⁴ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 267.

⁴¹⁵ el-Mü’minun: 23/96.

iyi olmaları ve iyiyi savunmaları yeterli değildir. İyiyi güzel savunmaları da şarttır. İyiyi karşı olan saldırıların çirkin savunulması iyiyi ihanet anlamına gelir. Fussilet, 41/34 âyet-i kerîmesi bunu çok güzel ifade eder. Mealen der ki: Muhatabınla senin aranda bir düşmanlık, bir kin, bir husumet olabilir. Ama eğer elindekini güzel savunursan, seninle arasında düşmanlık olan biri bile sana sınımsız bir dost kesilecektir.

إِذَا عَزَّ أَخُوكَ فَهْنٌ “Kardeşin haddini aşıp üste çıkmaya çalışırsa (da) sen, olgun

davran”⁴¹⁶ meseli iki kişiden birisinin hiddetlenmesi durumunda diğerinin ortamı yatıştırması gerektiğini anlatır. Böyle olmazsa ip inceldiği yerden kopar. Kopan bağların telafisi de güç veya imkânsız olabilir. Taraflardan biri zorluk çıkardığında diğerinin ağırbaşlılıkla hareket etmesi gerektiğini anlatan bu mesel, Huzeyl b. Hubeyre et-Tağlebî tarafından söylenmiştir. Huzeyl, bir kavme saldırır ve ganimet elde eder. Arkadaşları: “Ganimeti aramızda paylaşır!” deyince o: “Ganimet taksimiyle oyalanırsanız düşman sizi ele geçirir.” diyerek görüşünü ortaya koysa da arkadaşları onun bu görüşüne karşı çıkarlar. Onların direttiklerinin farkına varan Huzeyl, ortamı germemek için bu meseli söyleyerek ganimeti paylaşır. Akabinde şu beyti okur.

دَبَيْتُ لَهُ الضَّرَاءَ وَقُلْتُ: أَبْقَى *** إِذَا عَزَّ ابْنُ عَمِكَ أَنْ تَهُونَا

“Onun için sıkıntıya girdim ve (kendi kendime) dedim ki: “Amcanın oğlu zıvanadan çıksa da senin yumuşak davranman en iyisidir.”⁴¹⁷

Meselde dikkat çeken husus; eş, dost ve akrabaya müsamaha ile muamele edilmesidir. Çünkü toplumsal bağların kuvvetli olması, akrabalar arasındaki bağların kuvvetli olmasıyla doğru orantılıdır. Bu yüzden öncelikle aile arasındaki ilişkilerin sağlam olmasına ehemmiyet verilmelidir. Diğer bağlılıklar bu ilişkilerin kuvveti nispetinde kuvvetli olurlar. “وَإِنْ تَعَفُّوا وَتَصْفَحُوا وَتَغْفِرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ” “Eğer affeder,

hoş görüp vazgeçer, hatalarını örterseniz bilin ki Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir”⁴¹⁸ âyet-i kerîmesinde de kişinin eş ve çocuklarına karşı bazen hatalarını bildirerek ve ikaz ederek affedici olması; bazen hatalarını sadece hatırlatarak hoşgörülü

⁴¹⁶ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 155.

⁴¹⁷ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 22-23.

⁴¹⁸ Fussilet: 41/34.

davranması; bazen hatalarını hiç görmeyerek bağışlayıcı olması tavsiye edilir. Âyet-i kerimenin sonunda şu husus hatırlatılır. Siz affedici olursanız, Allah'ı da affedici olarak bulursunuz.

دَعِ امْرَأً وَمَا اخْتَارَ “Kişiyi seçimiyle baş baba bırak.” Mesel nasihat dinlemeyen, ibret almak istemeyen kişilere söylenir. Böyle kişilerin durumu nazım şeklinde şöyle dile getirilir:

إِذَا الْمَرْءُ لَمْ يَدْرِ مَا أَمْكَنَهُ *** وَلَمْ يَأْتِ مِنْ أَمْرِهِ أَرْبَنَهُ

وَأَعْجَبَهُ الْعُجْبُ فَاقْتَادَهُ *** وَتَأَهُ بِهِ التَّيَهُ فَاسْتَحْسَنَهُ

فَدَعُهُ فَقَدْ سَاءَ تَدْبِيرُهُ *** سَيَضْحَكُ يَوْمًا وَيَبْكِي سَنَةً

“Kişi yeterliliklerini bilmiyor, yaptığı işi de güzel yapmıyorsa, Kibir onu hayrete düşürüyor, peşine takıp götürüyorsa; gurur onu yoldan çıkarıyor o da bunu hoş görüyorsa,

Bırak kendi hâline berbat kurgularıyla! Bir gün gülse de bir sene ağlayacak!”⁴¹⁹

Yahudilerin ipe sapa gelmez yalanları ve istekleri karşısında Allah, Peygamberine “Bırak onları, içine daldıkları bataкта oynayadursunlar.”⁴²⁰ der.

Mesel uyarılara kulak vermeyenlerin tercihleri ile baş başa bırakılmaları gerektiğini tavsiye etmektedir. Benzer manayı içeren âyet-i kerîme de uyarılara kulak asmayanların ve dolayısıyla ibret almayanların, içine daldıkları boş laflarla oyalanmaları için kendi başlarına bırakılmaları tavsiye etmektedir.

Araplar duydukları ancak değişik sebeplerle duymazdan gelmek istedikleri sözlere karşı لَيْسْتُ عَلَى ذَلِكَ أَذْنِي “Buna kulak tıkadım” meselini kullanırlar. Böyle

yapılmasındaki sebep muhatabın cehâlet ve pervasızlığının büyütülmemesi, bir nevi affedilmesidir. Aşağıdaki beyit bu anlamı ifade etmektedir.

أَعْرِضْ عَنِ الْعَوْرَاءِ إِنْ أُسْمِعْتَهَا *** وَاقْعُدْ كَأَنَّكَ غَافِلٌ لَمْ تَسْمَعْ

⁴¹⁹ el-Meydânî, *Mecma'u'l-emsâl*, I, 268.

⁴²⁰ el-En'âm: 6/91.

“Sana kem söz söylendiğinde duyamazlıktan gel. İşitmeyen gafıl birisi gibi olduğun yerde otur.”⁴²¹

Büyüklerin şanından biri de cahillerin hatalarını görmezden gelmeleridir. Cahiller cehâletleri gereği, olur olmaz şeyleri söyleyip yapırlarken, erdemliler, bazen onların hatalarını görmezden gelerek terbiye olmalarına yardımcı olmalıdırlar. Yoksa erdemliler sağduyulu davranmayıp cahillerin her sözüne karşılık verecek olsalar, onların seviyesine inmiş olacaktırlar. Cahille tartışmaya giren hiçbir alim de başarılı olamadığına göre bu, sadece cehâletin artmasına sebep olacaktır. Aşağıdaki iki beyit cahilce sarf edilmiş sözlere karşı vakurca duruşu övmektedir.

قُلْ مَا بَدَا لَكَ مِنْ زُورٍ وَمِنْ كَذِبٍ *** حَلَمِي أَصُمُّ وَأُذُنِي غَيْرُ صَمَاءٍ

“Yanlış, yalan ne aklına geliyorsa söyle! Her ne kadar kulağım sağır değilse de hoşgörüm sağırdır.”

وَكَلَامٍ سَيِّئٍ قَدْ وَقَرْتُ *** أَذُنِي عَنْهُ وَمَا بِي مِنْ صَمَمٍ

“Sağır olmasam da kulağım nice kötü sözü, vakur duruşuyla duymadı.”⁴²²

Meselin manasını “Yusuf, bunu içinde sakladı فَاسْرَهَا يُوسُفُ فِي نَفْسِهِ وَلَمْ يُبْدِهَا لَهُمْ” ve onlara belli etmedi⁴²³ Kur’ânî ifadesinde bulmaktayız. Hz. Yusuf (a.s.), kurduğu bir planla kardeşi Bünyamin’i yanına almak istemişti. Plan gereği Bünyamin’in yükünün içinden Hz. Yusuf’un çalınan tası çıkınca üvey kardeşleri dediler ki: “O çalmışsa olabilir, mümkündür. Doğrusu bir zamanlar onun kardeşi de çalmıştı.” Kardeşlerin bu sözü söyledikleri muhatapları, iftira attıkları Hz. Yusuf’un ta kendisiydi. Ancak Hz. Yusuf erdemliliğini gösterdi kardeşlerinin bu pervasızlığını ve iftirasını, onların cehâletine vererek görmezden geldi, onlara belli etmedi. Bu bir peygamberin insanlığa öğrettiği büyüklerin davranışı oldu.

Halim selim kişilerin, cahillerin hatalarını örtüp onların cehâletlerine tahammül göstermeleri, bilgisizliklerinden dolayı onları kınamamaları gerektiğini ifade eden الْحَلِيمُ

⁴²¹ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 151; ez-Zemahşerî, *el-Musteksâ*, II, 278; el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, II, 177.

⁴²² el-‘Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, II, 153.

⁴²³ Yûsuf: 12/77.

مَطِيَّةُ الْجَهْلُولِ “Halim, cahilin bineğidir” meseli cahilin hatalarına göz yummanın büyüklük alametlerinden biri olduğunu ifade eder.⁴²⁴ Yani “Ağırbaşlı kişi, haddini bilmezsin cehâletini yüklenir. Onu hemen muaheze etmez.” demektir. Kur’ân-ı Kerîm ağır başlılıkla hareket edenleri Rahmân’ın has kullarından sayar. Onlar وَإِذَا خَاطَبَهُمْ

الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا “Cahillerle muhatap olduklarında “Selam!” derler.”⁴²⁵ Bilirler ki, kendini bilmezlerin her sözüne kulak asılmaz. Cahillerin her yanlışına karşılık vermek bazen onların üzülmelerine sebep olur. Bu da Rahman’ın kullarına yakışmaz. Rahman’ın kulu olanlar, merhametle muamele ederek haddini bilmezlerle bazen göz yumarlar. Onlara selamle neticelenecek söz söyler, çatışmaya tenezzül etmezler. Onlara tahammül ederler. Böylelikle onların terbiye olmalarına yardımcı olurlar.

2.4.3. Müşavere

أَوَّلُ الْحَزْمِ الْمَشُورَةُ “Azmin başlangıcı meşverettir” meseli bir işe girişmenin evvelinde istişareyi teklif eder.⁴²⁶ İstişare akılların birlik hâline gelmesidir. “Birlikten kuvvet doğar.” ve sonuçta bereket ortaya çıkar. Bu bereketi elde etmeyi Kur’ân, özelde Hz. Peygamber (s.a.v.)’e genelde tüm Müslümanlara وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ

عَلَى اللَّهِ “İş konusunda onlarla istişare et! Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah’a güven”⁴²⁷ kavli-i kerimiyle emreder. Yani meselden daha ileri boyuta İslam’da istişare tavsiye değil, bir emirdir. Bu emrin de içerisinde geçtiği ayet, Uhud Muharebesinin akabinde inmiştir. Uhud’dan önce ne yapılacağı hususunda ashabıyla müşavere eden Rasulullah (s.a.v.), kendi görüşü Medine’de kalmak olmasına rağmen çoğunluğun fikrine uyarak sefere çıkmıştır. Savaşın sonucunda Müslümanlar kayıp vererek geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Yine de bu ayetle istişarenin terk

⁴²⁴ ez-Zemahşerî, *el-Musteksâ*, I, 313; el-Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, I, 211; el-‘Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, I, 284.

⁴²⁵ el-Furkân: 25/63.

⁴²⁶ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 228.

⁴²⁷ Âl-i İmrân: 3/159.

edilmemesi, bilakis sonucu ne olursa olsun istişareye devam edilmesi emredilmiştir. el-‘Askerî bu mesel ile ilgili şu izahatı yapar: İstişare eden iki hayır arasındadır. Doğru yaparsa zaten isabet etmiş olur. Hata yaparsa da başkalarıyla birlikte yapmış olur. İstişarenin aslı “Bal toplamak”tan gelmektedir. Sanki istişare eden başkalarının görüşlerini toplayan (arı) gibidir.⁴²⁸ Buna göre bir arının çiçeklerden polen toplaması şûraya işaret eder. Bir arı bal yapmak için nasıl ki birçok çiçeğe müracaat ediyorsa verilen kararların bal gibi tatlı olması için en doğruyu yakalamak için insanların görüşlerini almak, onların görüşlerine değer vermek gerekir. Mesel ve âyet-i kerîmenin evveliyatla muhatapları yönetici pozisyonundakilerdir. Ülkeyi, şehri, kasabayı, mahalleyi, evi idare edenlerdir. Onlara mesaj şudur: Yönetiminizi bala çevirmek istiyorsanız istişareyi elden bırakmayın! Âyet-i kerîmedeki “Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah’a güven!” cümlesi, meseldeki الْحَزْم “Kararlılık” a işaret eder.

İstişarenin faydası olmasa bile bir zararının olmayacağı مَّا هَلَكَ أَمْرٌ عَنْ مَشُورَةٍ “(Şimdiye kadar) İstışareden kimse ölmedi”⁴²⁹ meseliyle ifade edilir. Yani: “İstışare etmen sana ne kaybettirir?” demektir. وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ “İşlerini aralarında istişare yoluyla görürler”⁴³⁰ âyet-i kerîmesi de şurayı Müslümanların olmazsa olmazları arasında saymaktadır. Bu yönden meselin manasını ifade etmekle birlikte Müslüman’ın karar alma sürecinde takınması gereken tavrı da belirlemektedir. İstışareyle kararlara katılan fertler hem görüşlerinin önemsendiğini hissedip yönetime güven duyarlar hem de kendi görüşleri de alındığı için kararların arkasında dururlar. Sonuçta karar veren merci istışareden bir şey kaybetmemiş olur. Aksine kazançlı çıkar. Dolayısıyla istışareden kimse kaybetmez.

İstışare yapmak veya araştırıp soruşturmak عِلْمَانِ خَيْرٌ مِنْ عِلْمٍ “İki bilgi bir bilgiden daha iyidir” meseliyle tavsiye edilir. Meselin aslı şu hikayeye dayanır: Bir adam oğluyla birlikte yola çıkar. Oğluna: “Oğlum yolumuzu birilerinden sor, araştır.”

⁴²⁸ el-‘Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, I, 152.

⁴²⁹ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 228.

⁴³⁰ eş-Şûrâ: 42/38.

deyince oğlu: “Ben yolu biliyorum.” der. Bunun üzerine adam: “Oğlum iki bilgi, bir bilgiden her zaman daha iyidir.” der ve bu ifade böylece mesel olur.⁴³¹ Toplumsal

işlerde istişarenin, belirleyici olması gerektiğine dikkat çeken أَفْتُونِي فِي أَمْرِي مَا كُنْتُ

قَاطِعَةً أَمْرًا حَتَّى تَشْهَدُونِ “Karşı karşıya kaldığım bu konuda bana kanaatlerinizi bildirin!

Sizin katkınız olmadan bu konuda kestirip atmam doğru olmaz”⁴³² Kur’ânî ifadesi, meselin manasını içerir. Kur’ân-ı Kerîm’de Sebe Melikesi Belkıs’ın dilinden aktarılan bu ifade, onun yönetiminin meşverete dayalı, istişareye dayalı bir yapıda olduğunu haber verirken ideal bir yönetim modelinin nasıl olması gerektiğini de ortaya koymaktadır. Mesel ve âyet-i kerîmeden şu sonuca gidebiliriz: Uygulayıcılar, ellerindeki bilgileri veya kendi görüşlerini hemen uygulamak yerine uzmanların konu hakkındaki görüşlerine müracaat etmeli, farklı görüşleri aldıktan sonra oluşan kanaatlerine göre hareket etmelidirler.

2.4.4. Sorumluluk

Türk atasözünde de aynı manasıyla mevcut olan كُلُّ شَاةٍ تُنَاطُ بِرَجْلَيْهَا “Her koyun,

kendi bacağından asılır” meseli, hiç kimsenin bir başkasının hatasını yüklenmeyeceğini ve yine hiç kimsenin bir başkasının suçunun cezasını çekmeyeceğini anlatır.⁴³³ Kişinin

yapıp ettiklerinden ancak kendisinin sorumlu olacağı, ona verilen iradenin hesabının başkalarından sorulmayacağı ve hiç kimsenin bir başkasının hatasından dolayı muaheze edilmeyeceği وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى “Hiç kimse bir başkasının sorumluluğunu

yüklenecek değildir”⁴³⁴ kavı-i keriminde ifadesini bulur. Meselde ifade edilen manayı akla getiren âyet-i kerîme, insan özgürlüğüne vurgu yaparak sorumluluğun bireyselliğini hatırlatmaktadır.

⁴³¹ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, II, 23.

⁴³² en-Neml: 27/32.

⁴³³ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 274.

⁴³⁴ Fâtır: 35/18.

يَا طَبِيبُ طِبِّ لِنَفْسِكَ “Ey tabip! Kendini tedavi et” meseli, ukalalık yapanlara söylenir. Esasında mesel طِبِّ نَفْسِكَ “Kendini tedavi et.” şeklinde söylenmesi gerekirken, طِبِّ لِنَفْسِكَ دَاءِهَا takdir edilmesi اللام kelimesinden önce نَفْسِ kelimesinden önce طِبِّ لِنَفْسِكَ “Kendin için nefsinin hastalığına çare bul!” manasını sağlamak içindir.⁴³⁵ Sorumluluklardan kaçarak suçu karşı tarafa yüklemek isteyenleri, kendi işini bırakıp ilgili olmadığı işlerle ilgilenenleri de kınayan mesel ile benzer bir manaya gelmek üzere الْحَزْمُ فِي الْأُمُورِ حِفْظُ مَا الْخِزْمُ فِي الْأُمُورِ “İşlerdeki başarı, sorumluluğunu bilmen ve alakan olmayan şeylerden uzak durman sayesinde gerçekleşir” meseli kullanılır.

Ebû ‘Ubeyd bu meseli şöyle açıklar: Fetihleri, cesareti ve zekâsı ile tanınan tâbiî el-Ahnef b. Kays’a (ö.67/686) bir adam ayıbını arayarak şöyle sorar: “Halkına nasıl başkan oldun?” O şöyle cevap verir: “Benim işim olan ve seni ilgilendirmeyen işlerime burnunu soktuğun gibi yapmayarak ve senin işin olan ve beni ilgilendirmeyen işleri de terk etmekle başarılı oldum. Aynı zamanda beni aralarındaki işe karıştırmadıkları müddetçe kesinlikle iki kişi arasındaki işlere müdahil olmadım. Hiçbir zaman bir meclisten istenmeyerek dışlanmadım. Çünkü dışlanacağımı anladığım meclislere girmedim. Hiçbir kapı üzerime kapanmadı. Çünkü üzerime kapanacağından korktuğum hiçbir kapının önünde beklemedim.”⁴³⁶ Bu manadan olarak Hz. Peygamber (s.a.v.)’in

مِنْ حُسْنِ إِسْلَامِ الْمَرْءِ تَرْكُهُ مَا لَا يَعْنِيهِ “Malayaniyi (kendini ilgilendirmeyen şeyleri) terk etmek, kişinin Müslümanlığının güzelliğindendir” hadis-i şerifi bulunmaktadır.⁴³⁷ Meselin manası, atalarının adetlerini din diye körü körüne taklit eden, aklını kullanmayarak din adına uydurulmuş ne varsa sorgulamadan alıp baş üstüne koyan ve doğru olana davet edilince de “Babalarımızı üzerinde bulduğumuz din bize yeter” aymazlığı içinde cevap veren şahsiyetini oluşturamamış ve kalabalıktan biri olup çıkmış

⁴³⁵ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, II, 411.

⁴³⁶ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 212.

⁴³⁷ İbn Mâce, *Fiten*, 12(3976).

sorumsuzlara bir uyarı olan **عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ** “Siz kendinizi düzeltmeye bakın!”⁴³⁸ âyet-i kerîmesinde mevcuttur. Siyakı içerisinde bu Kur’ânî ifade şunu der: Siz kendinizden sorumlusunuz. Suçu, baba ve dedelerinize atacağınıza, öncelikle kendinizi bir düzeltin. Suç varsa kendinizde arayın. Kendi sapıklığınıza başkalarını bahane göstermeyin. Unutmayın! Son tahlilde Allah’ın huzuruna çıkarılacaksınız. Orada mazeret sökmez. Eğer “Ne yapalım, atalarımızdan böyle gördük” gibi bir mazeret ileri sürecekseniz, şimdiden bu mazeretin geçerli olmayacağını, onlarla sizin yüzleştirileceğinizi, onları bahane ettiğinizde onların da kendi atalarını bahane edebileceğini bilin. Dolayısıyla geçersiz bir takım mazeretler ileri sürerek sorumluluktan kaçmaya kalkışmayın!

قَبْلَ الرَّمْيِ يُرَاشُ السَّهْمُ “Atmadan evvel oka tüy monte edilir” meseli ihtiyaç

anından evvel gerekli hazırlıkların yapılmasını tavsiye eder. Buradaki **يُرَاشُ** kelimesi “okun arkasına tüy takmak” anlamına gelmektedir.⁴³⁹ Meselin manası, her defasında anlaşmayı bozan, hainlik etmek için fırsat kollayan kâfirlere, hatta Allah’ın bildiği, fakat müminlerin henüz bilip tanımadıkları düşmanlarına karşı caydırıcı olması bakımından kuvvet hazırlamayı emreden **وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ** “Siz de gücünüzün yettiği kadar onlara (Allah’ın ve sizin düşmanlarınıza) karşı her çeşitten kuvvet hazırlayın!”⁴⁴⁰ Kur’ânî ifadesinde bulunur. Âyet-i kerîmede barışı korumak için savaşa hazır olunması, hazırlıkların da caydırıcı olması tavsiye edilmektedir. Çünkü güçlü olmayan barışı sağlayamaz. O halde barışı düşmandan bekleyecek kadar saflık göstermeyip hazırlık yapmak gerekmektedir. Çünkü oka tüy, atmadan evvel monte edilir.

2.4.5. Mutluluk

السَّعِيدُ مَنْ وُعِظَ بِغَيْرِهِ “Bahtiyar, başkasından ibret alandır.”⁴⁴¹ Başkalarının

başından geçen hadiselerden ders çıkarıp onların düştüğü duruma düşmekten sakınanlar

⁴³⁸ el-Mâide: 5/105.

⁴³⁹ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 215;

⁴⁴⁰ el-Enfâl: 8/60.

⁴⁴¹ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 227.

mutlu kimselerdir. Mesel Muallakasıyla meşhur şair el-Hâris b. Hillize (ö.m. 570)'nin şiirinde de yer alır:

إِنَّ السَّعِيدَ لَهُ فِي غَيْرِهِ عِظَةٌ *** وَفِي التَّجَارِبِ تَحْكِيمٌ وَمَعْتَبَرٌ

“Akıllı ve mutlu olan için başkalarında (alınacak) nasihat vardır. Tecrübelerde ise çıkarılacak hikmetler ve ibret alınacak dersler vardır.”⁴⁴²

Kur’ân’ın zikrettiği bütün kıssalar hatta kıssalardaki küçük ayrıntılar dahi insanlığı kemale götüren ibret vesikalarıdır. Mesela Hz. Musa (a.s.) ile Firavun’un kıssası zikredildikten sonra, kıssada Allah’a karşı saygı ve ürperti duyan kimseler için ibret olduğu hatırlatılır.⁴⁴³ Kur’ân-ı Kerîm’deki kıssalarla öncekilerin tecrübe ettikleri durumları haber verip ibret alınmasını isteyen Allah, kulunun gözünü-kulağını, elini-ayağını da ibret ve öğüt almak için kullanmasını emreder. Bunun için meselin manasını da içeren şekilde “De ki: Dolaşın فُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلُ”⁴⁴⁴ der. Bu âyet-i kerimenin hemen öncesinde insanların elleriyle yaptıkları yüzünden karada ve denizde bozulma meydana geldiği bildirilir. Akabindeki bu ayetle birlikte değerlendirdiğimizde; yeryüzündeki bozulmanın, öncekilerin tecrübelerinden faydalanmayan insanlar yüzünden olduğunu çıkarabiliriz. Onun için Allah Kur’ân-ı Kerîm’de yedi yerde “Dolaşın yeryüzünü” diye emreder. Ancak bu dolaşma turist gibi olmayacak, hayatı düzene sokmak için öncekilerin tecrübelerinden yararlanma şeklinde olacaktır. Allah, insana verilmiş her türlü vasıtanın, ibret alması için lütfedildiğini, onun kullanımına sunulan seyahat vasıtalarının da bir tecrübe aracına dönüştürülmesi gerektiğini ifade eder. Çünkü kulak, göz ve kalp, bunların hepsinden sorguya çekilecektir.

İnsanın varlığı ve sahip olduklarıyla sonuçta bir mahlûk olduğu, ona bedava verilen imkânların, vericisi tarafından alınabileceği, bunun da doğal süreçler içerisinde gerçekleştiği, dolayısıyla kaybedilene yas tutmanın onu geri getirmeyeceğini bildiren مَنْ

⁴⁴² el-Hâris b. Hillize, *Divan*, nşr. İmîl Bedî‘ Ya‘kûb, Lübnan, 1411/1991, s. 69; el-Hâlidîyyeyn, Ebubekir Muhammed ve Ebû Osman Sa‘îd Ebû Hâşim, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir min eş‘âri’l-Mutekaddimîn ve’l-Câhiliyye ve’l-Muhadramîn*, nşr. Muhammed Yusuf, Kahire, tsz., II, 212.

⁴⁴³ Bkz. en-Nâziât: 15-26.

⁴⁴⁴ er-Rûm: 30/42.

لَمْ يَأْسَ عَلَى مَا فَاتَهُ أَرَاخَ نَفْسَهُ “Kaybettiğine üzülmeyen, kendini rahatlatır” ifadesi, mesel haline gelmiştir.⁴⁴⁵ Şair ve Hatip Eksem b. Sayfî (ö.m. 612) bu meselin musibet zamanında, musibetin acısının yeni olduğu anlarda teselli için söylendiğini, mesel ile musibetten dolayı ah vah etmeyi sonlandırmanın istendiğini bildirir. İnsanın sahip olduklarının veya kaybettiklerinin Allah’ın kâinata koyduğu yasalar uyarınca olduğu, ona verilenin veya alınan Allah’ın bilgisi ve dilemesiyle olduğu bildirildikten sonra insanın başına gelen musibetlere, oturup ağlamak yerine çare arayıp bulması لَكَيْلًا تَأْسُوا

عَلَى مَا فَاتَكُمْ “Böyle takdir etmiştir ki; elden kaçırdıklarınıza (aşırı) üzülmeysiniz”⁴⁴⁶

kavl-i kerimiyle ifade edilir. Musibetlere takılıp kalan insan, kısır görüşüyle hareket etmektedir. Makul davranış ise kâinatın idaresini elinde bulunduranın muradını anlamaya çalışmak, musibetlere sabrederek onlardan alınması gereken dersi çıkarmaktır.

2.4.6. Hatadan dönmek

Yağmurun vaktinde yağmaması neticesinde bitkiler zarar görebilir, kuraklık olabilir. Bu olumsuzluklardan sonra bolca yağın yağmur, verdiği zararı telefi eder. Bu durum عَادَ غَيْثٌ عَلَى مَا أَفْسَدَ “Yağmur, bozduğunu telafi etti”⁴⁴⁷ meseliyle ifade edilir.

Zahiri manası bu olan mesel, mecazen hata yaptıktan sonra hatadan dönen ve böylece hatasını telafi edenlerin takdir edilecek hâlini anlatır. دَكُّرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفِرُوا لِذُنُوبِهِمْ “Allah’ı

hatırlayıp hemen günahları için istiğfar ederler”⁴⁴⁸ Kur’ânî ifadesinde utanç verici bir iş yapan veya kendi kendilerine bir kötülük edenlerin hatalarında ısrar etmeyip doğruya dönmesi Allah’ın hoşuna giden bir fiil olarak ifade edilir. Böyleleri neticede bozduğunu telafi eden yağmur gibi olur. Yağmur esasen zararlı değildir. İnsan da öyle. Fıtraten muzır değildir. Yaptıkları hatadan döndüklerinde; yağmur insan nazarında, insan da Allah nazarında yine sevilir.

⁴⁴⁵ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 163.

⁴⁴⁶ el-Hadîd: 57/23.

⁴⁴⁷ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 220.

⁴⁴⁸ Âl-i İmrân: 3/135.

“İşi bozdun. Hemen düzelt!”⁴⁴⁹ Meseldeki رَفَعَ fiili “Yamamak, onarmak” manalarına gelir. İnsandan beklenen makul davranış da bozduğunu onarmasıdır. Bu beklenti Kur’ân-ı Kerîm’de Mısır kralının Hz. Yusuf (a.s.)’a iftira atan karısına hitaben söylediği اَسْتَغْفِرِي لِدُنْبِكَ إِنَّكَ كُنْتَ مِنَ الْخَاطِئِينَ “Sen ey (kadın), günahının affını dile! Çünkü sen günahkârlardan oldun”⁴⁵⁰ Kurânî ifadesinde de bulunmaktadır.

2.4.7. Doğruluk

“Yalancının mumunun ancak yatsıya kadar yanacağını” ifade eden اِنْ كَذِبٌ نَجَى “Yalan (bazen) kurtarsa da; doğruluk asıl necattır.”⁴⁵¹ meseli doruluğun her halükarda geçer akçe olduğunu bildirir. Bazı çetrefilli durumlarda, işin içinden yalanla sıyrılmak mümkündür. Ancak bu durum, muhatabın bilgi ve tecrübe derecesine göre değişiklik gösterir. Dolayısıyla daha bilgilileri kandırmak için daha tumturaklı yalanların uydurulması gerekir. Ama bu yalanlar, ilelebet gizli kalmayacak bir gün sahibini ele verecektir. İyisi mi, yalana bulaşmadan her zaman doğrudan yana tavır almaktır. Çünkü bir gün gelecek, bütün yalanlar ortaya çıkacak ve sadece doğrular kazanacaktır. Meseldeki bu mana, yalancıların yalanlarıyla geçici menfaat sağladıkları dünyanın geride kaldığını, artık doğruların gerçek kurtuluşa ulaşacaklarını ve hakiki menfaati elde edeceklerini haber veren هَذَا يَوْمٌ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ “Bugün, sözlerine sadık olanların sadâkatlerinin hayrını görecekları gündür”⁴⁵² kavlı-i keriminde bulunmaktadır. Âyet-i kerîmenin öncesinde sergilenen bir kıyamet sahnesinde Hz. İsa (a.s.)’a tanrılık isnat edenler onun diliyle yalanlanır. Neticede Hz. İsa’nın doğruluğunun ona fayda sağladığı, yalan söyleyenlerin ise yalanlarının artık sonunun geldiği bildirilir. el-Meydânî’nin hadis-i şerif olarak aktardığı مَنْ صَدَقَ اللَّهُ نَجَا “Allah’a verdiği söze

⁴⁴⁹ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, II, 367.

⁴⁵⁰ Yûsuf: 12/29.

⁴⁵¹ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 69.

⁴⁵² el-Mâide: 5/119.

sadakat gösteren kurtulur” meseli de doğrunun er geç kazanacağını bildirir. Mesel olmuş bu hadis-i şerif, yağmurdan mağaraya sığınan ve mağaranın ağzını bir kayanın kapatmasıyla mahsur kalan üç kişinin, amellerini Allah’a arz edip niyazlarıyla kurtulmalarının anlatıldığı meşhur mağara hadisinin sonunda söylenir.⁴⁵³ Neticede şu mesaj verilir: Dünyada iman sözüne sadık kalan, ahirette de Allah’ı sözünde sadık bulur.

Araplar, dostluk ve sırdaşlık yapmayı hoş görmedikleri kişilerden etraflarını uzak tutmak için اتَّقِ الصَّبِيَانَ لَا تُصِيبَكَ بِأَعْقَائِهَا “Çocuklardan uzak dur ki pisliklerini sana bulaştırmazınlar.” derler.⁴⁵⁴ Ne yapacağı tahmin edilemeyen kişilerden uzak durmak gerektiğini, ancak fiillerinde sebat gösterenlerle dostluk kurulabileceğini istiare yoluyla anlatan bu meselin manası وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ “Dürüst kimselerle birlikte olun!”⁴⁵⁵ Kur’ânî ifadesinde gizlidir. Âyet-i kerîmede kişinin dürüst olmasının, dürüst kalmasına yetmeyeceği; dürüst kalmak için dürüstlerle birlikte olmak gerektiği, bunun için de dostluk kurulacak kişileri iyi seçmenin zaruret olduğu ifade edilmektedir. Meselde de çocuk, pervasız kişiden kinayedir. Pervasız kişi de çocuk gibi istemeden de olsa etrafına pislik bulaştırabilir.

إِذَا قَالَتْ حَذَامٌ فَصَدَّقُوهَا *** فَإِنَّ الْقَوْلَ مَا قَالَتْ حَذَامٌ

“Hazâmi bir söz söylediğinde onu doğrulayın! Çünkü söz Hazami’nin sözüdür”⁴⁵⁶ beyti Araplar arasında şöhretinden dolayı mesel olmuştur. Hiç yalan söylemeyen ve söylediklerinde isabet eden kişileri anlatır. Hz. İsmail (a.s.) gibi. Kur’ân onu إِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ “O sözü özü doğru biriydi”⁴⁵⁷ diye tanıtmaktadır. Âyet-i kerîmeyle şu mesaj verilmektedir: Siz de doğru olduğunuz iddiasında samimiyseniz Hz. İsmail’in yolunu takip edin! Çünkü o, verdiği sözü, yerine getirmesinden dolayı Allah indinde

⁴⁵³ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, II, 296-297.

⁴⁵⁴ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 133.

⁴⁵⁵ et-Tevbe: 9/119.

⁴⁵⁶ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 156.

⁴⁵⁷ Meryem: 19/54.

kıymetliydi. Dil alimi el-Esma'î (ö.216/831) bu âyet-i kerîmenin ihbarî cümle hâlinde olduğunu, ancak inşaî cümle şeklinde emir olarak anlaşılması gerektiğini, çünkü Allah'ın muradının burada Hz. İsmail'in ahde vefasını haber vermekten ziyade sözü yerine getirmeyi emretmek olduğunu söyler.⁴⁵⁸

2.4.8. Sabır ve Sebat

Bulaştığı her işi berbat ederek hem kendine hem etrafına zarar verenlerin hâli "أَخْرَقَ مِنْ نَاكِثَةٍ غَزَلَهَا" "Ahmak kadın, yün buldu"⁴⁵⁹ meseliyle istiare edilir. Endişe sudur:

Yünü perişan edecek. Yaptığı işten bir sonuç çıkmayacak. Mesel, Kureyş halkından olup uyumsuzluğu ile meşhur olan bir kadın için kullanılmıştır. **أَخْرَقَ مِنْ نَاكِثَةٍ غَزَلَهَا**

"Eğirdiğini bozan kadından daha kuralsız" meseli de yaptığı işlerde kararı olmayan bu kadının hâlini anlatır. Meselde bahsi geçen kadın; bir işe karar verip sonra dediğinin tersini yapan Ümmü Rayda bt. Ka'b'dır. Bu kadın, ip eğirir hizmetçilerine de eğirmelerini söylemiş. Sonra eğirdiği ipi çözer ve etrafındakilere de çözmelerini söylemiş. Sonraları bunun hâli hem aptallık hem de dönecliğin misali olmuştur.⁴⁶⁰

Allah, Kur'ân'ın muhataplarına tanıdıkları ve özelliğini bildikleri bu kadının durumunu **وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِي نَقَضَتْ غَزْلَهَا مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ أَنْكَاثًا** "İpliğini iyice eğirdikten sonra onu tersine

çevirip çözen kadının durumuna düşmeyin!"⁴⁶¹ ifadesiyle hatırlatarak, ahde vefa gösterilmesini, yapılan sözleşmelerden zarar edilse dahi sözleşmelere sadık kalınmasını ister. Meselde de âyet-i kerîmede de bu kadının durumuna düşmeme hususunda ikaz vardır. Bu ayetle yapılan ikazın hayata aksedişini Hudeybiye'de görmekteyiz. Hudeybiye'de antlaşma yapılmış, antlaşmanın ardından müşrik heyetinin başkanını Süheyl Bin Amr'ın Müslüman olduğu için zincire vurduğu oğlu Ebu Cendel, Mekke'den kaçarak Rasulallah (s.a.v.)'in huzuruna gelmiştir. Antlaşma gereği karşı tarafa teslim edilmesi gerekmektedir. Çok hassas olan böylesi bir durumda antlaşma

⁴⁵⁸ el-Bekrî, *Faslu'l-makâl*, s. 86.

⁴⁵⁹ el-'Askerî, *Cemheretu'l-emsâl*, I, 343.

⁴⁶⁰ el-Meydânî, *Mecma'u'l-emsâl*, I, 255.

⁴⁶¹ en-Nahl: 16/92.

bozulacak mı diye herkes dikkat kesilmiş ancak Rasulallah (s.a.v.), kalbi kan ağlayarak antlaşmayı uygulamıştır.

الأعمال بخواتيمها “Ameller neticelerine göredir. (Sonuçlarına nispetle kıymetlidir.)”⁴⁶² meseli değerlendirmede asıl bakılması gereken noktanın netice olduğuna vurgu yapar. Eylem sahibi, işini yaparken en güzelini ve en doğrusunu yaptığına inanabilir, ancak düşünceye ve eyleme değil sonuca itibar edilir; sonuçta kazandıran eylem doğru, kaybettiren ise yanlış demektir. Doğru netice ise sadece usulünce eylemde bulunanların ulaşabilecekleri bir mükâfattır. Firavun’un tehdidi karşısında “Bilin ki yeryüzü Allah’ındır, kullarından dilediğini oraya mirasçı kılar” ancak وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ “Mutlu son, sorumlu davrananlarındır.”⁴⁶³ diyerek inananları doğru yolda sebat etmeye teşvik eden Hz. Musa (a.s.), ancak sorumluluk bilinciyle hareket etmenin başarıya götüreceğine dikkat çekerek, meseldeki manayı daha etkili tarzda dile getirmiştir. Dolayısıyla sorumsuzlar geçici dönemlerde üstünmüş gibi görünseler de, geleceği inşa etme liyakati, mutlaka sorumlu davrananların olacaktır.

أُولَى الْأُمُور بِالتَّجَاحِ الْمُوَظَّئَةِ وَالْإِلْحَاحِ “Başarıya götüren en uygun yöntemler, devam ve ısrardır”⁴⁶⁴ meseli, arzu edilenin elde edilebilmesi için sabır göstermenin gerekliliğini anlatır. Başarının anahtarları olan ısrar ve tekrar manalarını فَإِذَا فَرَغْتَ فَانصَبْ “Boş kaldın mı hemen yorul”⁴⁶⁵ âyet-i kerîmesi barındırmaktadır. Meselden daha ileri seviyede olarak âyet-i kerîme yorulmadan arzulara ulaşamayacağını hatırlatırken, işlerin üstesinden gelebilmenin sırrı olarak mücadeleyi de tavsiye etmektedir. Mesaj şudur: Öyle bir çaba göster ki sen işten değil, iş senden bıksın!

⁴⁶² el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 243.

⁴⁶³ el-A‘râf: 7/128.

⁴⁶⁴ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, II, 374.

⁴⁶⁵ İnşirah: 94/7.

الصَّبْرُ مِفْتَاحُ الْفَرَجِ “Sabır, kurtuluşun anahtarıdır”⁴⁶⁶ diyen mesel muhatabını zorluklara karşı dirençli olmaya çağırır. Kulunu dünyada türlü şekilde sınavan Allah da وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ “Sabredenleri müjdele!”⁴⁶⁷ buyurarak sabır anahtarıyla sıkıntılardan çıkılabileceğini ve ahirette de bunun güzel karşılığının olacağını müjdeler.

Her اِرْكَبْ لِكُلِّ حَالٍ سَيْسَاءُهُ “Zor durumlardan ancak direnerek çıkılabileceği durumun sırtına bin!” meseliyle istiare edilir. السَّيْسَاءُ kelimesi, merkep sırtı anlamındadır.⁴⁶⁸ “En iyi savunma taarruzdur” sözünü hatırlatan mesel, “Boyun eğme! Üstesinden gelmek için üzerine git.” demektedir. Hz. Lokman (a.s.) da oğluna şu Kur’ânî ifadelerle kötülöklere karşı dirençli olması gerektiğini nasihat etmektedir: وَاصْبِرْ “Başına gelenlere göğüs ger! Şüphesiz bütün bunlar, kararlılık ve direnç isteyen işlerdendir.”⁴⁶⁹

حِيلَةُ مَنْ لَا حِيلَةَ لَهُ الصَّبْرُ “Hiçbir çaresi kalmayanın çıkış yolu, sabırdır” meseli, sıkıntıyı başından uzaklaştırmaya gücü yetmeyenin, en azından sabretmeye muktedir olduğunu ifade eder. Derler ki; musibet sabreden için bir sıkıntı oluşturur. Ağlayıp sızlayan için de iki sıkıntı. Hem musibet hem de endişe. Musibetten daha beteri de kederdir. Bu manadan olarak şöyle söylenir: وَهَلْ جَزَعٌ يُجْدِي عَلَيَّ فَأَجَزُعُ “Kaygı ve üzüntü bana bir fayda verecek mi ki tasalanayım?”⁴⁷⁰ Meselin manası Hz. Yakup (a.s.)’ın, hem Hz. Yusuf’un kaybolması hem de Yusuf’tan sonra Bünyamin’in alıkonulması sonrasında söylediği فَصَبْرٌ جَمِيلٌ “Bundan böyle (bana düşen) güzel bir sabırdır”⁴⁷¹ ifadesinde mevcuttur. Çünkü o, her iki olayda da en baştan önlem almıştı. Çocuklarını

⁴⁶⁶ el-Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, I, 418.

⁴⁶⁷ el-Bakara: 2/155.

⁴⁶⁸ el-Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, I, 301.

⁴⁶⁹ Lokmân: 31/17.

⁴⁷⁰ el-‘Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, I, 286.

⁴⁷¹ Yûsuf: 12/18, 83.

uyararak elinden geleni yapmıştı. Sonunda işler onun istediği doğrultuda cereyan etmese de, şer gibi gözüke de başa gelene dayanmak gerektiğini bir peygamber olarak insanlara gösterdi. “Bundan sonra (bana düşen) güzel bir sabırdır.” dedi ve musibet karşısındaki en doğru yaklaşımı ortaya koydu.

Birlik ve beraberliği teşvik için söylen **لَبُّدُوا بِالْأَرْضِ تُحْسَبُوا جَرَائِمَ** “Yere keçe gibi yapışın ki, asli unsurlar sayılasınız” meseli **الرِّقُوا بِالْأَرْضِ تُحْسَبُوهَا** “Yere yapışın ki, ondan sayılasınız.” şeklinde de söylenir. Mesel ayrıca alaya alındıklarında hemen psikolojileri bozulanları sağlam durmaya da teşvik eder. Meseldeki **الْجُرْتُومَةُ** kelimesi ağacın kökü anlamına gelmektedir.⁴⁷² Bu kelimenin seçilmesi birleşme ve birbirine sınımsıkı yapışmanın mübalağa edilmesi içindir. Yani “Ağacın kökleri nasıl toprağa işlemiş oradan ayrılması neredeyse imkânsız hâle gelmişse sizin de psikolojik durumunuz ve dışı karşı duruşunuz böyle olsun ki hemen yıkılmayasınız.” demektir. Meselin manasını hatıra getiren **إِذَا لَقِيتُمْ فِتْنَةً فَانْتَبِتُوا** “Bir toplulukla karşılaştığınız zaman sebat edin”⁴⁷³ kavlı-i kerimi, savaşmak için bir toplulukla karşılaşıldığında yılmamayı, inanılan davada sağlam durmayı emreder. Çünkü rakibinin sağlam duruşunu gördükçe düşmana bıkkınlık gelir. O halde sağlam duran taraf, hasmını ruhen ve dolayısıyla fiziken bozguna uğratır.

2.4.9. Başarı

İnsan vardır; rahata alışmış, zamanını hazzının peşine düşerek geçirmiş sonunda zahmet çekmiş, başkalarına da yük olmuş. İnsan vardır; fırsatı ganimet bilmiş, çeşme gürlerken suyunu doldurmuş ve sonunda rahat etmiş etrafını da rahat ettirmiş. Bu ikinci sınıfa mensup insanın takdir edilecek hâli **عِنْدَ الصَّبَاحِ يَحْمَدُ الْقَوْمُ الشَّرِي** (Çalışarak) Geceleyenler sabah olunca hamdederler”⁴⁷⁴ meseliyle anlatılır. Nefse zor gelen çalışmalar, sonunda kazanca dönüşür. Yeter ki insan, zorluklara karşı direnmeyi bilsin.

⁴⁷² el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, II, 208.

⁴⁷³ el-Enfâl: 8/45.

⁴⁷⁴ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 231.

Nitekim dünyasını doğru değerlendirdiği için ahiretini kazanan insanın ahiretteki şen şakrak durumu, hesap gününden bir manzarayı resmeden ve meselin manasını da içeren ayette şöyle bildirilir: فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ هَؤُلَاءِ أَقْرَأُوا كِتَابِيَهٗ أَنِّي ظَنَنْتُ أَنِّي مُلَاقٍ

حَسَابِيَهٗ “Karnesi sağ tarafından verilen kimseye gelince... O (sevinçle) şakıyacak: “Hey millet! Alın işte, okuyun karnemi! Kesinlikle ben, hesabımla yüzleşeceğime gönülden inanmıştım!”⁴⁷⁵ Yani, “Bakın karneme, gözünüz karne görsün.” diyerek dünyadaki gayretlerine hamdeder. Adeta dünyanın gecesinden ahiret sabahına çıkınca yaptıklarıyla övünür.

İnsanın sadece eylem olarak ortaya koyduğu şeylerle kendi hesabına gelişme ve birikim sağlayabileceği, gayretsiz başarı beklentisinin boş bir ümit olduğu الْمَرْءُ يَسْعَى وَأَنْ “İnsan çaba ve gayretiyle yol alır”⁴⁷⁶ meseliyle ifade edilir. Meselin manası,

لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى “İnsan için ancak çalıştığı vardır”⁴⁷⁷ Kur’ânî ifadesinde vardır.

Âyet-i kerîme şu mesajı verir: Bir hedefe ulaşmak için, ona uygun araç ve yöntemleri kullanarak gerekli gayreti ortaya koyanlar başarılı olacaklardır. Bu, hem bu dünya hem de ahiret hayatı için geçerli bir adetullahtır. Dolayısıyla boş vaatlere kapılıp, çalışmadan başarı bekleyenler daima kaybetmeye mahkûmdur.

2.4.10. Birlik ve beraberlik

Bir araya gelen, güç ve söz birliği yapan topluluk, كَالْحَلَقَةِ الْمُمْرَغَةِ لَا تَدْرِي أَيُّهَا “Çember gibidir. Ucunu bucağını anlayamazsın” meseliyle övülür. Bu mesel aynı zamanda insanların hayırlı bir işte yardımlaşma ve dayanışma sergilemesini de takdir etmektedir.⁴⁷⁸ Türkçedeki “Bir elin nesi var? İki elin sesi var” atasözüne benzeyen

⁴⁷⁵ el-Hâkka: 69/19-20.

⁴⁷⁶ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, II, 330.

⁴⁷⁷ en-Necm: 53/39.

⁴⁷⁸ ez-Zemahşerî, *el-Musteksâ*, II, 393.

هَلْ ve “İki el, iki kolun yardımı sayesinde kuvvetle tutar.”⁴⁷⁹ بِالسَّاعِدَيْنِ تَبْطِشُ الْكَفَّانِ

“Doğan, (bir) kanadı olmadan uçuşa geçebilir mi?”⁴⁸⁰ يَنْهَضُ الْبَازِي بِغَيْرِ جَنَاحٍ؟

de birlik hâlinde hareket etmeye örnek verilmektedir. el-Huseyn b. Ali et-Tuğrâî (ö.513/1120)’nin birlik ve beraberliğe dair aşağıdaki şiiri neredeyse mesel hâline gelmiştir:

كُونُوا جَمِيعًا يَا بَنِي إِذَا اعْتَرَى *** خَطْبٌ وَلَا تَتَفَرَّقُوا أَحَادًا

تَأْتِي الْقِدَاحُ إِذَا اجْتَمَعْنَ تَكْسُرًا *** وَإِذَا افْتَرَقْنَ تَكْسَرَتْ أَفْرَادًا

“Ey çocuklarım! Başınıza her ne gelse, bir ve beraber olun! Benden tavsiye size: Tek tek olup ayrılmayın.

Oklar bir araya geldiklerinde kırılmaya karşı mukavemet gösterirler. Dağılıp ayrılırlarsa tek tek kırılırlar.”⁴⁸¹

Meseldeki manayı da içeren وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا “Hep birlikte Allah’ın ipine sınıksız yapışın!”⁴⁸² emri ilahisi, birlik ve beraberlik hâlinde hareket etmeyi emrederken, bu beraberliğe bir kayıt koymaktadır. Bu birlik ve beraberlik şer ve muzır olanda değil, Allah’ın ipine yapışmakda olacaktır. Yani hak ve hakikat çizgisinde olacaktır. İnkârda değil imanda, batılda değil hakta, kin ve adavette değil sevgi ve dostlukta olacaktır. Âyet-i kerimenin siyakından çıkardığımız bu manadaki birlik ve beraberliğin İslam’daki adı ise vahdettir.

الدُّنْبُ خَالِيًا أَشَدُّ “Kurt (kişi) yalnızken daha tehlikelidir” meseli, düşüncede, yaşayışta, yolculukta velhasıl bütün işlerde yalnız başına kalmayı tercih edenlere bir nasihattir.⁴⁸³ Hz. Peygamber (s.a.v.) meseldeki manayı şöyle ifade eder: عَلَيْكُمْ بِالْجَمَاعَةِ،

⁴⁷⁹ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 95.

⁴⁸⁰ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, II, 404.

⁴⁸¹ et-Tuğrâî, *Dîvân*, Kostantiniyye, 1300, s. 71.

⁴⁸² Âl-i İmrân: 3/103.

⁴⁸³ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 222.

عَمَّ الشَّادَّةَ الْقَاصِيَةَ “Cemaat hâlinde olunuz. Çünkü kurt, sürüden ayrı düşen ve merkezden uzaklaşan koyuna saldırır.”⁴⁸⁴ Elbette ki insanlar ne kadar önlem alsalar da tehlikeden tamamen korunmuş değillerdir. Ancak yalnız kalındığında tehlikenin derecesi artar. Saldırgan daha cüretkar olurken savunan daha zayıf duruma düşer. Tehlikenin boyutlarının en aza indirilmesi için de cemaatle birlikte olmaya gayret göstermek gerekir. Bireyselleşen her şeyin zamanla gücünü kaybedip hayatın dışında kalacağı, kişinin inandığı değerleri muhafaza edebilmesinin ancak aynı değerlere inananlarla birlikte olmasıyla sağlanabileceği, sadece cemaatle güçlenen birlikteliğin devamının olabileceği وَلَا تَفَرَّقُوا “Birbirinizden ayrılmayın!”⁴⁸⁵ emriyle daha veciz bir şekilde ifade edilir.

Araplar bir topluluğun cümbür cemaat gelmelerini جَاءُوا عَلَى بَكْرَةِ أَبِيهِمْ “Hepsi beraber geldiler” meseliyle anlatırlar.⁴⁸⁶ Hendek Savaşı olarak da bilinen Ahzab Muharebesinde müttefik düşman orduları ile kendilerini arkadan hançerleyen Kureyzaoğulları arasında sıkışıp kalan Müslümanların üzerine düşmanların topyekûn gelmelerini hatırlatan إِذْ جَاؤُوكُمْ مِّنْ فَوْقِكُمْ وَمِنْ أَسْفَلَ مِنْكُمْ “Onlar yukarıdan ve aşağıdan (önünüzden ve ardınızdan) üzerinize gelmişlerdi”⁴⁸⁷ kavlı-i kerimi meseldeki manayı hatırlatır.

Toplulun ayakta kalması, onu oluşturan fertler arasındaki anlaşma ve uyumla doğru orantılıdır. Bu husus, لَوْلَا الْوِثَامُ لَهْلَكَ الْإِنْسَانُ “Kaynaşma olmasaydı insanlık yok olurdu” meselinde dile getirilir.⁴⁸⁸ Meselde olumsuz cümleyle kastedilen mana وَأَتَمَّرُوا “Kendi aranızda ortak değerler çerçevesinde istişare edip anlaşın”⁴⁸⁹ ilâhî

⁴⁸⁴ Ebû Dâvut, Salat, 47(547).

⁴⁸⁵ Âl-i İmrân: 3/103.

⁴⁸⁶ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 133; el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 176.

⁴⁸⁷ el-Ahzâb: 33/10.

⁴⁸⁸ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, II, 176.

⁴⁸⁹ et-Talâk: 65/6.

emriyle Müslümanların yerine getirmesi gereken bir zorunluluk olarak bildirilir. Meselde zımnen mevcut olan meşru ve münasip davranışların sergilenmesi gerekliliği, âyet-i kerîmeyle hatırlatma ve tavsiye boyutundan daha ileri seviyeye götürülerek Müslümanlar arasındaki anlaşmazlıklarda kesinlikle uyulması gereken bir asgari müşterek olarak dile getirilir.

هُم مِثْلُ الْمَعَى وَالْكَرْشِ “Onlar, ince ve kalın bağırsak gibidirler.” meseli toplumu bir araya getirmek ve aralarındaki ihtilafların çözümüne katkıda bulunmak için yapılan bir benzetmedir.⁴⁹⁰ Mesel bir durum tespitinden öte muhatabı birlik ve beraberliğe yönlendirme amacıyla söylenir. Dolayısıyla ihbârî cümle olsa da inşâî anlam içerir. Bunu meselin geçtiği aşağıdaki şiirden anlamaktayız:

يَا أَيُّهَا النَّائِمُ الْمُفْتَرِشُ *** لَسْتَ عَلَى شَيْءٍ فَقُمْ وَانْكَمِشْ

لَسْتَ كَقَوْمٍ أَصْلَحُوا أَمْرَهُمْ *** فَأَصْبَحُوا مِثْلَ الْمَعَى وَالْكَرْشِ

“Ey sere serpe uzanmış uyuyan! Yatmakla bir şey elde edemezsin! Hemen kalk ve silkin!

Sen aralarımı düzeltip tıpkı ince ve kalın bağırsak haline gelenler gibi de değilsin.”⁴⁹¹

Meseldeki ince ve kalın bağırsak benzetmesinden daha kuvvetli bir şekilde birlik ve beraberliğe davet, إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ “Sadece müminler kardeşirler”⁴⁹² Kur’ânî hitabıyla yapılır. Bu kardeşliğin gereği ise bu hitabın akabindeki “Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin!” emri ile bildirilir. Müminler kardeşten başka bir şey olmayacaklarına göre kardeşlere yakışan da, uyumlu olmaktan gayrisi değildir.

غَمَامٌ أَرْضِ جَادَ آخِرِينَ Araplar akrabaları dururken yabancılara yardım edenleri

“(Kendisi) bir yerin bulutu, başkalarına cömertlik yapıyor”⁴⁹³ meseliyle kınarlar. Meselde etrafındaki ihtiyaç sahiplerini görmeyip gözünü uzaklara diken, başkalarına

⁴⁹⁰ es-Sedûsî, *el-Emsâl*, s. 79.

⁴⁹¹ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 388.

⁴⁹² el-Hucurât: 49/10.

⁴⁹³ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, II, 62.

cömertlik yapanlar eleştirilerek öncelikle yakın akrabayla ilgilenmek gerektiği vurgulanır. وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ “Akrabalık bağına sahip olanlar birbirleri üzerinde temelden hak sahibidirler”⁴⁹⁴ kavlı-i kerimi de insanın, fitraten aralarında kan bağı olan akrabalarıyla daha yakın olduğu gerçeğini hatırlatır. İslam’ın Müslümanları aralarında kan bağı olmasa da birbirine kardeş yaptığını biliyoruz. Yukarıdaki Kur’ânî ifadenin öncesinde iman edip hicret eden ve Allah yolunda gereken gayreti gösterenlerin birbirlerinden oldukları belirtilir. Bu ifadenin akabinde “Allah’ın yasası uyarınca, akrabalık bana sahip olanlar birbirlerine daha bir yakındırlar” ifadesinin bulunması Allah-u alem şu manaya gelir: Allah fitraten insanları akrabalık bağlarıyla birbirine bağlamıştır. Yine o müminleri din bağıyla birbirine bağlamıştır ve gerçek kardeşlik de din kardeşliğidir. O halde yapılması gereken, din bağına fitrat bağıyla birleştirmektir. Yani her hususta öncelikle akrabalarına yardımda bulunmak, fitrî temellerin üzerine din kardeşliğini bina etmektir.

2.4.11. Affetmek

Büyüklerden beklenen, bazı hataları hoş görmeleridir. Özellikle yönetici pozisyonunda olanlar emirleri altındakilerin her hatasını görürlerse idare etmekte zorlanırlar. مَلَكْتُ فَأَسْجِحْ “Hakim oldun. Artık iyi davran” meseli bu hususu dile getirir.

Meselin Sa’d b. Mâlik el-Kinânî tafafından söylendiği bildirilmektedir. Rivayete göre Sa’d bir yolculuk esnasında meşhur kral Nu‘man b. el-Munzir’e uğrar. Numan ona memleketini sorunca: “Suyu bol, bitkisi çok olan yerdenim.” diye cevap verir. Bunun üzerine Numan kendisine laf ebesi olduğunu söyleyerek “İstersen cevap veremeyeceğin bir soruyu sorayım.” der. Sa’d’ın kabul etmesi üzerine ona, oradaki bir görevliye elinin tersiyle bir tokat attırır ve “Bunun cevabı nedir?” diye sorar. Sa’d: “Alçak memur.” der. Bir tokat daha attırır ve yine cevabını sorar. Bu defa: “İlk tokata cevap alsaydın ikinciye atamazdın.” der. Bu şekilde tokatlar ve cevaplar fazlalaşır en sonunda Sa’d مَلَكْتُ فَأَسْجِحْ “Üstün geldin. Artık iyi davran.” diyerek canını kurtarır ve bu söz mesel olur.⁴⁹⁵ Cemel

⁴⁹⁴ el-Enfâl: 8/75.

⁴⁹⁵ el-Meydânî, *Mecma ‘u’l-emsâl*, I, 38.

Vakıası'nın sonunda Hz. Aişe, Hz. Ali'ye bu meseli söylemiş o da Hz. Aişe'yi techiz ederek Medine'ye göndermiştir.⁴⁹⁶ Mesel şiirde şöyle geçer:

إِذَا مَلَكَتْ فَاسْجَحْ *** يَسْتَكْثِرُ النَّاسُ فَضْلَكَ

وَتَكْسِبُ الْوَدَّ مِمَّنْ *** قَدْ كَانَ يَكْرَهُ ظِلَّكَ

فَالْجَسْمُ يُمْلِكُ قَهْرًا *** وَالْقَلْبُ بِالرَّفَقِ يُمْلِكُ

“Hakim olduğunda güzel davran. İnsanlar (bu durumda senden) erdemli davranışlarını çoğaltmanı gözetirler.

Böylece, gölgenden (hakimiyetinden) hoşnut olmayanların dostluğunu kazanırsın.

Zira; beden, zorla zaptedilse de, kalp, hoşgörüyü elde edilir.”⁴⁹⁷

Birindeki affedicilik veya bağışlayıcılık vasfı, onun bağışladığı kişiye göre daha üstün pozisyonda olduğunu gösterir. İslam’a göre bu üstünlük elbette ki ilmin cehâlete, bilenin bilmeyene üstünlüğüdür. Kur’ân Hz. Peygamber (s.a.v.)’e haddi aşanlar karşısında şu şekilde davranmasını öğütlemektedir. **فَاصْفَحِ الصَّفْحَ الْجَمِيلَ** (İnsanların

kusurlarını) güzel bir olgunlukla karşıla!”⁴⁹⁸ Zımnen; “Çünkü sen biliyorsun, onlar bilmiyorlar. Sen işin ehemmiyetinin farkındasın, onlar değiller. Dolayısıyla sen onlardan üstün durumdasın. Büyüklerin bağışlaması ise onların şanındandır.” anlamlarını hatıra getiren ayet, içerisinde meselin manasını da barındırmaktadır.

إِذَا نَزَلَ بِكَ الشَّرُّ فَاقْعُدْ “Başına bela geldiğinde, otur.” Yani “Yavaş ol. Teenni ile

davran. Acele etme” manalarını içeren mesel, إِذَا نَزَلَ بِكَ الشَّرُّ فَاقْعُدْ şeklinde de söylenmektedir.⁴⁹⁹ Öfkenin galebe çalması ve kişiyi başkalarına sataşmaya sevk etmesi durumunda insanın o anki öfkesini bastırarak mutedil davranması, mesel ile hedeflenen davranıştır. el-‘Askerî, meselin açıklamasında şerden kaçınmayı teşvik eden Muaviye’nin şu sözünü aktarır: “Bir suç, benim tahammül sınıırımı aştığında kendime hakim olarak (şöyle derim): Gücümün yettiği kişiye kızsam ne fayda? Gücüm

⁴⁹⁶ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 154.

⁴⁹⁷ <http://ara.bi/poetry/96474/>

⁴⁹⁸ el-Hicr: 15/85.

⁴⁹⁹ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 150; ez-Zemahşerî, *el-Musteksâ*, I, 129.

yetmeyene kızsam ne fayda?” Onun bu sözünü “Çünkü benim ona gücüm yetiyorsa zaten ondan intikam alabilirim. O halde neden kendimi öfkeye boğayım ki? Eğer ona gücüm yetmiyorsa öfkem ona bir zarar vermez. O halde düşmanıma zarar vermeyecek bir öfkeyle neden kendimi yorayım ki?” şeklinde açıklayan el-‘Askerî, ardından meselle ilgili şu şiirleri söyler:

وَمَا عَصَبُ الْإِنْسَانِ مِنْ غَيْرِ قُدْرَةٍ *** سِوَى نَهْكَةٍ فِي جِسْمِهِ وَشُحُوبِ

“Kudreti olmayanın öfkesi, cismindeki mecalsizlik ve benzinin atmasından başka nedir ki!”

خَلَّ يَدَ الشَّرِّ وَفَرَّ مِنْهُ *** وَإِنْ دَعَاكَ فَتَصَامَمِ عَنْهُ

خَابَ أَخُو الشَّرِّ فَلَا تَكُنْهُ

“Şerrin elini bırak. Uzaklaş ondan. Seni çağırırsa da sağır gibi davran. Şerrin kardeşi kaybetti. O kardeş sen olma.”⁵⁰⁰

Öfkeye hâkim olunması ve kızgınlığın yatıştırılması çok sayıda meselde dile getirilen hususlardandır. Kötülüğü terk etmek, şerden uzak durmaya çağırmak için söylenen **تَطَاطَأْ لَهَا تُخْطِئُكَ** “Kötülüğe karşı başını eğ! Seni geçip gitsin.” ve şerre iltifat

edilmemesini tavsiye eden **دَعِ الشَّرَّ يَعْزُرْ** “Şerri bırak geçip gitsin”⁵⁰¹ meselleri bu

hususdaki diğer ikisidir. Yine hâkimlerin öfkeli iken karar vermemeleri gerektiği hususu meşhur yasaklardandır. Derler ki: Üç kişi vardır. Bunlar, akıllıların başını çekseler de şu hallerde; delilerin delisi durumuna düşerler. Bunlar: Öfkeli, kıskanç ve sarhoş olanlardır. Hz. Peygamber (s.a.v.) de kendisinden nasihat isteyen birisine iki kez لَا

تَعْصَبْ “Kızma!” cevabını vermiştir.⁵⁰² Şer, başa gelmesi mümkün, bazen olanca önleme

rağmen engellenmesi imkânsız olan şeylerdendir. Yukarıdaki her üç mesel de şerri engellemekten değil, şer anında nasıl hareket edilmesi gerektiğinden bahsetmektedir. İnsan belki şerri engelleyemez ancak şer karşısında takınacağı tavırla onun etkilerini

⁵⁰⁰ el-‘Askerî, *Cemheretu'l-emsâl*, I, 56.

⁵⁰¹ el-Meydânî, *Mecma'u'l-emsâl*, I, 136.

⁵⁰² el-Bekrî, *Faslu'l-makâl*, s. 229.

asgariye indirebilir. وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ “Onlar öfkelerini kontrol altında tutarlar”⁵⁰³ kavli-i kerimi de sıkıntılı durumlarda öfkenin nasıl kontrol edilebileceğinin ipucunu vermektedir. İnsanın sınıyan ve yetişmesini sağlayan sıkıntılı durumlara düşmek ve bazen öfkelenmek doğaldır. Doğal olmayan; öfkenin kontrol edilememesidir. Bu sebeple âyet-i kerîmede öfkenin kontrol altına alınmasına yönelik tavsiye vardır. Mesellerde şer karşısında pasif duruş tavsiye edilirken, âyet-i kerîmede aktif tavır, yani öfkeye müdahale emredilir.

Cahillerin taşkınlıkları karşısında ağırbaşlılıkla hareket edilmesi gerektiğini ifade etmek için لَا يَنْتَصِفُ حَلِيمٌ مِنْ جَهْلٍ “Halim, cahilden intikam almaz” meseli kullanılır.⁵⁰⁴ Hilm aynı zamanda kişideki ilim ve irfanın göstergesidir. Dolayısıyla hilm ile muamele edenler diğerlerinden daha üstün vasıflara sahip olan insanlardır. Diğerlerinden daha üstün vasıftaki insanların başında da Peygamberler gelmektedir. Onlar sahip oldukları diğer özelliklerin yanında bu özellikleriyle de diğerlerinden üstündürler. إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّاهٌ مُنِيبٌ “İbrâhîm cidden yumuşak huylu, yüreği yanık, kendisini tamamen Allaha vermiş biriydi”⁵⁰⁵ âyet-i kerîmesinde Allah Peygamber’ini, bu özelliğiyle övmüştür. el-Hasen el-Basrî (ö.728/1327) Allah’ın peygamberleri vasıflandırdığı özelliklerden en başta gelenlerinden birinin hilm olduğunu ifade eder. Bazı âlimler de birbirine eklenecek en güzel iki şeyin hilmin, ilme eklenmesi olduğunu belirtirler.⁵⁰⁶

حَيْرُ الْعَفْوِ مَا “Affin en iyisi güçle birlikte olandır.” veya خَيْرُ الْعَفْوِ مَا كَانَ مَعَ الْقُدْرَةِ

كَانَ عَنِ الْقُدْرَةِ “Affin en iyisi kuvvetten kaynaklanandır” meselleri de ağırbaşlılığı, erdemlilerin özelliklerinden saymaktadırlar.

اعْفُ عَنِّي فَقَدْ قَدَرْتُ، وَخَيْرُ الْعَفْوِ عَفْوُ الْعَفْوِ عَفْوٌ يَكُونُ بَعْدَ افْتِدَارِ

⁵⁰³ Âl-i İmrân: 3/134.

⁵⁰⁴ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, II, 237; ez-Zemahşerî, *el-Musteksâ*, II, 277.

⁵⁰⁵ Hûd: 11/75.

⁵⁰⁶ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 150-151.

“Beni bağışla. Çünkü artık muktedir oldun. (Bil ki) affin en iyisi muktedir olduktan sonraki aftır”⁵⁰⁷ beytinden başka bu konuda imam eş-Şâfi‘î’nin şu beyitleri de mesel hâline gelmiştir:

إِذَا نَطَقَ السَّفِيهُ فَلَا تُجِبْهُ *** فَخَيْرٌ مِنْ إِجَابَتِهِ السُّكُوتُ

فَإِنْ أَجَبْتَهُ فَرَجَتْ عَنْهُ *** وَإِنْ تَرَكْتَهُ كَمَدًا يَمُوتُ

“Hayasız birisi konuştuğunda ona cevap verme. Çünkü ona cevap vermektense susmak daha iyidir.

Ona cevap verirdiğinde içini ferahlatmış olursun. Ama onu kederli halde bırakırsan ölür.”⁵⁰⁸

Bu hususta başka bir beyit, ağırbaşlılığı şöyle övmektedir:

يُخَاطِبُنِي السَّفِيهُ بِكُلِّ قُبْحٍ *** فَأَكْرَهُ أَنْ أَكُونَ لَهُ مُجِيبًا

يَرِيدُ سَفَاهَةً فَأَزِيدُ حِلْمًا *** كَعُودٍ زَادَهُ الْإِحْرَاقُ طَيِّبًا

“Arsız kişi bütün çirkinliğiyle bana hitap etmekte; ben ise ona cevap vermek istememekteyim.

O alçaklığı artırırken, ben de vakur duruşu ziyadeleştiriyorum. Tıpkı ateşin yakmasıyla güzel kokusunu artırdığı buhur ağacı gibi.”

Yukarıdaki mesellerin manası **خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ** “Sen af

yolunu tut, iyi olanı emret ve haddini bilmezler aldırma!”⁵⁰⁹ âyet-i kerîmesinin manasında bulunmaktadır. Ayette Hz. Peygamber (s.a.v.) ve inananlara, dolayısıyla inandığı için üstün olan bu zümreye: “Siz diğerleri gibi değilsiniz. Onlar haddini bilmezler güruhu olabilir. Ancak siz Kur’ân’ı, ilmi, irfanı biliyorsunuz. O halde onlar gibi davranamazsınız. Haddini bilmezler hadsizce muamele etmek onların seviyesine düşmektir. Allah sizi ilim, irfan ve imanla onlara üstün kıldıysa siz de, bunun gereği olarak hilm, sabır ve hoşgörülle onlara muamelede bulunmalısınız.” mesajını vermektedir.

⁵⁰⁷ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, II, 243.

⁵⁰⁸ eş-Şâfi‘î, *Dîvân*, s. 157.

⁵⁰⁹ el-A‘râf: 7/199.

2.4.12. Ahde vefa

أَنْجَزَ حُرٌّ مَا وَعَدَ “Hür kişi, vaadini yerine getirir” meselini ilk olarak cahiliye

döneminde el-Hâris b. ‘Amr’ın kullandığı belirtilir. el-Hâris, Sahr adlı birine, alacağı ganimetin beşte birini kendisine vermesi koşuluyla saldırması için bir kavmin yerini haber verir. Sahr, ganimeti alıp oradan sıvışmaya çalışırken el-Haris: أَنْجَزَ حُرٌّ مَا وَعَدَ

“Kerem sahibi kişi, vaadini yerine getirir.” der ve bu söz sonraları mesel olur.⁵¹⁰

Verilen sözün kesinlikle yerine getirilmesi hususunda Hz. Peygamber (s.a.v.)’in meseller arasında zikredilen الْعِدَّةُ عَطِيَّةٌ “Vaat, hediyedir” hadis-i şerifi meşhurdur. Bu

hadis-i şerifin râvîsi: “Sizden biri çocuğuna bir söz verdiğinde onu yerine getirsin.

Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.), الْعِدَّةُ عَطِيَّةٌ “Vaat hediyedir.” buyurmuştur.” der الْعِدَّةُ دِينَ

“Vaat borçtur.” bu manada mesel olmuş bir başka hadistir.⁵¹¹ Hadis-i şerifte sözden

dönmek, verilen hediyeği geri almak gibi çirkin gösterilerek böyle bir davranıştan uzak durulması tavsiye edilir. el-Meydânî, سرور الناس بالآمال أَكْثَرُ مِنْ سُرُورِهِمْ بِالْأَمْوَالِ

“İnsanların umutlarla mutlu olmaları mallarla mutlu olmalarından daha ileri seviyededir” sözünü örnek vererek bu meselle çark etmenin iğrençliğinin anlatıldığını belirtir.⁵¹²

Ebû ‘Ubeyd de hadis-i şerifi açıklarken Cahiliye döneminde birinin “Susuzluktan ölmem, sözümde durmayıp ölmenden daha sevimlidir” dediğini

hatırlar.⁵¹³ أَنْجَزَ حُرٌّ مَا وَعَدَ “Hür kişi, vaadini yerine getirir” meseli Cahiliye diliyle

söylendiğinden hür-köle ayrımı yapılmıştır. Cahiliye’de elbette ki kölelerin böyle bir tasarrufu olamaz. Sözünü yerine getirenler hürlerdir. İslam’ın zuhuruyla hür-köle ayrımı

ortadan kalktığından Allah bütün insanlara şu hitapta bulunur: وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ

مَسْئُولًا “Yine, verdiğiniz her (meşru) söze sadık kalın! Şüphesiz söz veren herkes

⁵¹⁰ el-Mufaddal ed-Dabbî, *Emsâlu’l-‘Arab*, s. 68.

⁵¹¹ Kudâ’î, Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. Selâme, *Musnedu’ş-şihâb*, nşr. Hamdî ‘Abdulmecîd, I-II, Beyrut, 1405/1985, I, 39-40; Ebu’ş-Şeyh, *el-Emsâl fi’l-hadîsi’n-nebevî*, I, 179.

⁵¹² el-Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, II, 29.

⁵¹³ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 71.

bundan dolayı hesaba çekilecektir.”⁵¹⁴ Meselin manasını içinde barındıran bu emir, verilen sözlerden hesap sorulacağı uyarısını yaparak söze sadık kalınması gerektiğini iki kez vurgulamaktadır. İslam’dan sonra Kur’ân’ın etkileyip değiştirdiği Müslüman aklı, الوَفَاءُ مِنَ اللَّهِ بِمَكَان “Ahde vefanın Allah katında bir yeri vardır”⁵¹⁵ meselini söyleyerek verilen söze sadık kalınmasını en büyük gerekçeye bağlar. Bu gerekçe sorumluluğun en büyüğünün O’na karşı duyulduğu ve hesabın en büyüğünün O’na verileceği Allah’tır. Verilen söz yaratan indinde bir yer ve değere sahiptir ve Müslüman için en mühim mesele de O’nu razı etmektir. Hadis râvîlerinden Abdullah b. Amr (ö.63/682) kızını bir adamla evlendireceğine söz verir. Vefatı sırasında o adamı çağırarak kızını onunla evlendirir ve: “Allah’ın huzuruna nifakın üçünden birisiyle çıkmaktan çekindim.” der. Bu davranışının sebebi onun şu hadis-i şerifin râvîsi olmasına dayandırılmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.) der ki: “Üç şey kimde bulunursa tamamıyla münafık olur. Bunlardan birisi bulunursa onu terk edinceye kadar nifak özelliği taşır. Münafık; konuştuğunda yalan söyler, söz verdiğinde çark eder ve emanete ihanet eder.”⁵¹⁶

آفَةُ الْمُرُوءَةِ خُلْفُ الْمَوْعِدِ “Yiğitliğin afeti sözünde durmamaktır”⁵¹⁷ meseli, sağlam

karakterlilerden beklenenin ahde vefa olduğunu hatırlatırken, sözünde durmamanın da kişilik zafiyetinden kaynaklandığını bildirir. Vefasızlık en başta insanın içinde başlar. Öz benliklerine yalan söylemeyi başarabilenler, dışarıya da yalan söylemeye başlarlar. Neticede içteki tutarsızlık, dışa vefasızlık olarak yansır. Bu da şahsiyeti öldürür. Meseldeki bu mana, hükmün kesinleştiği kıyamet günü Şeytan’ının itirafını sahneleyen ve yalancılığını ortaya koyan وَوَعَدْتُكُمْ فَأَخْلَفْتُكُمْ “Ben de size söz vermiştim. Fakat size verdiğim sözü tutmadım”⁵¹⁸ Kur’ânî ifadesinde bulunur. Âyet-i kerîme şeytanın kişiliksizliğini ortaya koyarken muhataba şeytânî kişiliklere karşı uyanık olmasını da tavsiye etmektedir. Mesel, kişiliği öldüren şeyin sözünde durmamak olduğu uyarısıyla muhataptan bundan uzak durmasını istemektedir. Kıyametten bir sahnenin sergilendiği

⁵¹⁴ el-İsrâ: 17/34.

⁵¹⁵ ez-Zemahşerî, *el-Musteksâ*, I, 355; el-Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, II, 271.

⁵¹⁶ el-Bekrî, *Faslu’l-makâl*, s. 86.

⁵¹⁷ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 71; el-Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, I, 59.

⁵¹⁸ İbrâhîm: 14/22.

âyet-i kerîmede de verilen mesajlardan birisi; sözünde durmamanın mümin özelliği olmadığıdır.

el-‘Amâlik halkından ‘Urkûb adındaki şahıs, kendisinden yardım talep eden kardeşini şöyle avutur: “Şu hurmalar tomurcuklanınca tomurcuklar senindir.” Hurmalar tomurcuklanınca verilen söze itimat eden kardeşi gelir. Bu defa: “Hurmalar biraz sararsın da öyle gel.” der. Hurmalar sararınca gelen kardeşine: “İstersen biraz daha kızarsınlar.”, kızarınca: “Bırakalım olgunlaşsınlar.”, olgunlaşınca da: “Kuruyuncaya kadar bekleyelim.” der. Hurmalar hasat edilecek kıvama gelince kardeşinin gelmesini beklemeyip geceden hurmaları keser ve kardeşine hiçbir şey vermez. ‘Urkûb’un bu davranışı daha sonra sözünde durmayanların hâlini tasvir eder tarzda مَوَاعِيدُ عُزُوبٍ

“‘Urkûb’un vaatleri!” şeklinde mesel olur. Mesel şiirde şöyle geçer:

وَعَدْتُ وَكَانَ الْخُلْفُ مِنْكَ سَجِيَّةً *** مَوَاعِيدَ عُزُوبٍ أَخَاهُ يَنْتَرِبُ

“Bir söz verdin. Amma sözünde durmamak senin karakterin hâline gelmiş. Aynen Yesrip’teki kardeşine ‘Urkûb’un verdiği sözler gibi.” Yine ‘Urkûb’un meşhur vaatlerinin mesel hâline geldiği şöyle ifade edilir.

كَانَتْ مَوَاعِيدُ عُزُوبٍ لَهَا مَثَلًا *** وَمَا مَوَاعِيدُهَا إِلَّا الْأَبَاطِيلُ

“‘Urkûb’un vaatleri kendisi için mesel oldu. Onun vaatleri sadece aslı astarı olmayan yalanlardır.”⁵¹⁹

Meselin manası Allah’la olan fitrat sözleşmesini ısrarla delen, küfrü tercih eden, kendi doğasına, kendi fitratına, kendi var oluşuna ısrarla ihanet eden insanın hâlini haber veren وَمَا وَجَدْنَا لِأَكْثَرِهِمْ مِّنْ عَهْدٍ “Biz onların çoğunda, sözünde durma diye bir şey bulmadık”⁵²⁰ kavlı-i keriminde ifadesini bulur. Allah insanı yaratırken kendisine yönelecek bir çizgide, O’nu bulup tanıyacak bir fitratta yaratmış ve ondan bu fitrata uyacağına dair söz almıştır. Doğal olarak insan, kendi iç âleminin sesine kulak verip ilmi ve aklını kullanması durumunda bu çizgide yürüyecektir. Hâl böyleyken inkâr eden insan sözünde durmamış, kendi doğasına, yaratıldığı fitrata ve onu insan eden değerlere

⁵¹⁹ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 87.

⁵²⁰ el-A‘râf: 7/102.

aykırı hareket etmiş ve Allah indindeki muhataplığını bitirmiş demektir. Dolayısıyla antları ve yeminleri “‘Urkûb’un vaatleri” gibidir.

Sözünde durup adağını yerine getirenleri övmek için **قَضَىٰ نَحْبَهُ** “Adağını yerine getirdi.” denilir. Meselin bir manası da inandığı dava uğruna canını feda etmektir.⁵²¹ Meselin içerdiği her iki mana “Benim namazım, bütün ibadetlerim, hayatım ve ölümüm âlemlerin Rabbi olan Allah’a armağan olsun!”⁵²² diye rabbine söz veren yiğitlerin Allah’a verdikleri sözde durduklarını, bu sözden dönmediklerini övgüyle ifade eden **فَمِنْهُمْ مَنْ قَضَىٰ نَحْبَهُ** “Onlardan kimi kendini adak olarak sunmuştur”⁵²³ Kur’ânî ifadesinde de bulunmaktadır. Müminler içerisinde Allah adına verdikleri söze sadık kalan nice yiğitler var; onlardan kimi andını, canını şahit kılarak yerine getirdi, kimi de sırasını beklemektedir. Neticede onlar verdikleri sözlerinden caymamışlardır.

2.4.13. İtidal

كُنْ وَسْطًا وَاْمَشْ جَانِبًا “Mutedil ol, kenardan yürü!”⁵²⁴ meseli; uyumlu davranmayı tavsiye etmektedir. Makul davranan insanın hayatta bir hedefi olur ve o hedef uğruna önüne çıkan engellerle mücadele eder. Mücadele ederken de hikmetli davranır ve işleri yapılması gereken en uygun zaman ve mekânda yapmaya çalışır. İlgisiz alakasız işlerle uğraşıp uçlarda dolaşıp orta yolu tutturamayanlar ise başarısız olurlar. Bu, hayatın her alanında olduğu gibi ibadetlerde de böyledir. **وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ** **ذَلِكَ سَبِيلًا** “Namazında ne sesini aşırı yükselt, ne de aşırı kıs; bu ikisi arasında dengeli bir yol tut”⁵²⁵, **وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا** “Onlar ki, infak ettikleri zaman ne düşüncesizce saçıp savururlar ne de pintilik ederler; zaten bu ikisi

⁵²¹ el-‘Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, II, 109.

⁵²² el-En‘âm: 6/162.

⁵²³ el-Ahzâb: 33/23.

⁵²⁴ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 157; el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, II, 157.

⁵²⁵ el-İsrâ: 17/110.

arasındaki bir yol dengeli bir tavidir”⁵²⁶ âyet-i kerîmeleri, her işte mutedil olunmasını, aşırı davranışlardan uzak durulmasını tavsiye etmeleri bakımından yukarıdaki meselin manasını içermektedirler. Bu konuda Hz. Peygamber (s.a.v.)’in **إِنَّ الْمُنْبِتَّ لَا أَرْضًا قَطَعَ وَلَا**

ظَهْرًا أَبْقَى “Nefsini zora sokarak kendini yoran kişi, bir mesafe alamadığı gibi, sırtına

binecek bir binek de bırakmaz” hadis-i şerifi de çok kullanılmasından dolayı mesel olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v.)’in bu sözü, ibadette aşırıya kaçan birisi için söylediği

şu hadis-i şerifinden sonra mesel olmuştur: **إِنَّ هَذَا الدِّينَ مَتِينٌ فَأَوْغِلْ فِيهِ بِرَفْقٍ وَلَا تُبْغِضْ إِلَى**

“Bu din sağlam ve sebatlı bir dindir. نَفْسِكَ عِبَادَةَ اللَّهِ فَإِنَّ الْمُنْبِتَّ لَا أَرْضًا قَطَعَ وَلَا ظَهْرًا أَبْقَى

İçerisine mutedil bir şekilde gir. Allah’a ibadeti nefesine kötü gösterme. Çünkü Elindeki imkânları verimli kullanmayıp işin başında kendini yoran kişi bir mesafe alamadığı gibi, sırtına binecek bir binek de bırakmaz.”⁵²⁷

لَا تَكُنْ حُلُوءًا فَتُسْتَرْطَ وَلَا مُرًّا فَتُتَعَقَى

“Ne hemen yutulacak kadar tatlı, ne de ağızdan çıkarılacak kadar acı ol”⁵²⁸ meseliyle öğütlenir. Her işte dengeli davranışı tavsiye eden Kur’ân harcama ve infakta da dengeyi

tavsiye eder. **“Sen (ey insan), ne وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ**

ellerini boynuna bağlayıp (cimrilik yap), ne de onları büsbütün açarak (saçıp savur)”⁵²⁹

kavl-i kerimi dengeli olunmaması durumunda insanı bekleyen mukadder akıbeti “Eğer böyle yaparsan, kınanmış olarak bir köşeye atılıp pişmanlık içinde kıvranırsın” uyarısıyla haber verir.

İleride sıkıntı yaşamamak için mevcut imkânların ekonomik kullanılması gerektiğini ifade eden **جَزْءٌ وَأَوْشَالٌ** “Su az iken bir yudumda içilmesi akıl karı mıdır?

⁵²⁶ el-Furkân: 25/67.

⁵²⁷ Ebu’ş-Şeyh, *el-Emsâl fi’l-hadîsi’n-nebevî*, I, 162; Kudâ’î, *Musnedu’s-şihâb*, II, 184; el-Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, I, 7.

⁵²⁸ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 219.

⁵²⁹ el-İsrâ: 17/29.

(değildir.)” meseli mutedil davranma noktasında düşündürücü bir ikazdır. Meseldeki الجِرْعَ kelimesi, “Suyu bolca içmek”, الوَشل kelimesi de “Az su” anlamlarına gelmektedirler. İki kelime bir araya gelince “Mal az, sen de müsrifsin. Bu olacak şey değil.” anlamı çıkmaktadır. Yani “Birazcık yavaş ol! Yoksa malının dibini bulacaksın” demektir.⁵³⁰ Meselin manası إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ “Amaçsızca saçıp savuranlar, (çok geçmeden) şeytanın kardeşleri olup çıkarlar”⁵³¹ Kur’ânî ifadesinin anlamında saklıdır. Âyet-i kerîme ilginç bir şekilde saçıp savuranların şeytanın kardeşi haline gelecekleri ikazında bulunur. Burada kasıt şeytanın kaybetmesidir. Mutedil olmayanlar da şeytan gibi olacak; kaybedeceklerdir. Saçıp savuranların şeytanla ilişkisi şu şekilde de açıklanabilir: Genellikle saçıp savuranlar mallarını içki, kumar, fuhşiyât gibi alanlarda harcarlar. Bu alanlar ise şeytanın kol gezdiği yerlerdir. Bunun dışında mallarını samimi bir şekilde hayır hasenata harcayanlar da vardır. Allah burada da saçıp savurmaya yasaklar. Çünkü hayır işleriyle uğraşanların hayırlarının da devam etmesi gerekir. Devam etmesi için de bir anda tüketilmemesi gerekmektedir. Şeytanın istediği; malın bir anda tükenmesidir. Meselde uyarı yapılan husus da budur.

الجِرْعُ أَرْوَى وَالرَّشِيفُ أَنْقَعُ “Suyu bir anda içmek susuzluğu hemen gidermektir.

Suyu yudumlayarak içmek ise insanı suya kandıran yoldur”⁵³² meseli temkinli olmaya ve itidal üzere yaşamaya teşvik eder. Bu, dirliğin yoludur. Sahibini yarı yolda bırakan israftan kurtaran en etkili ilaçtır. Aynı mana الْعَمَجُ أَرْوَى وَالرَّشْفُ أَنْقَع şeklinde kullanılan meselle de sağlanır.⁵³³ وَكُلُّوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا “Yiyin için ama israf etmeyin”⁵³⁴ emriyle tutumlu davranışın, maişetin devamlılığı için gerekliliğine dikkat çeken ayet, meseldeki manayı hatırlatmaktadır.

⁵³⁰ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 172.

⁵³¹ el-İsrâ: 17/27.

⁵³² el-‘Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, I, 261; el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 167.

⁵³³ ez-Zemahşerî, *el-Musteksâ*, I, 337.

⁵³⁴ el-A‘râf: 7/31.

هم سَوَاءٌ كَأَسْنَانِ الْمُشْطِ “Onlar tarağın dişleri gibi eşittirler” meselini Ebû ‘Ubeyd,

Arapların إِذَا تَسَاوَوْا هَلَكُوا “Eşitlenseler helak olurlar” sözüyle devam ettirerek şöyle açıklar: “İnsanlar eşitlenseler helak olurlar. Çünkü insanlarda ekseriyetle galebe çalan özellik kötülüktür. İzzetinden dolayı hayır, insanlarda nadir görülen bir haslettir. Eğer bir birleşme olursa bu kötülükte olur.”⁵³⁵ Bu açıklamalardan meselle; insanların nesep bakımından birbirlerine üstünlükleri bulunmadığı hususunun vurgulandığı, yoksa insanların bütün özelliklerinde bir ortaklıktan bahsedilmediği anlaşılmaktadır. لَنَاسٍ

كَأَسْنَانِ الْمُشْطِ “İnsanlar, tarağın dişleri gibidirler” meseli de insanların, yaratılıştaki benzer şekillere sahip olduklarını ifade eden bir başka meseldir. Bu meselin açıklamasında da insanların Hz. Âdem (a.s.)’in soyundan gelmeleri hasebiyle ırk yönünden birbirlerine üstün olamayacakları belirtilmektedir.⁵³⁶ Ebû ‘Ubeyd’in de üzerinde durduğu gibi, öz itibarıyla insanlar arasında bir ayrım söz konusu olamaz. Ancak elbette ki insanlar diğer özellikleri bakımından birbirlerinden farklıdır ve içlerinden hayırlı olanları da azdır. O halde bütün özellikleri bakımından bir değillerdir; hayırlı olanları üstündür. İnsanların yaratılış bakımından birbirlerine üstünlüğünün olmadığını vurgulayan yukarıdaki mesellerin manası وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَّاءٍ “Allah bütün canlıları sudan yaratmıştır.”⁵³⁷ Kur’ânî ifadesinde mevcuttur. Bu ifadeyle başlayan âyet-i kerîmenin devamında; sudan yaratılan canlıların bazısının sürünerek, bazısının iki ve bazısının da dört ayak üzere hareket ettiği belirtilir. Bu âyet-i kerîmenin öncesi ve sonrasına baktığınızda insana verilen nimetlerin yanında onun aslının da hatırlatıldığını görürüz. Allah-u alem bu ayette insana verilen mesaj şudur: “Ey İnsan, aslın diğer canlılarla ortak olan suya dayanmakla birlikte, biz bütün bu yarattıklarımıza vermediğimiz özellikleri sana vererek seni üstün kıldık. O halde senin sorumluluğun vardır. Diğer canlılar gibi davranamazsın. Amma yaptığın işlerde hep kendine pay çıkararak Allah yokmuş gibi davranmaya kalkarsan sana aslını hatırlatırız. Aslın su idi. Neyi iddia ediyorsun ki?”

⁵³⁵ Bkz. Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 132.

⁵³⁶ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, II, 340.

⁵³⁷ en-Nûr: 24/45.

2.4.14. İyilik

Yapılan iyiliğin karşılıksız kalmayacağı, **الْأَيَادِي قُرُوضٌ** “Yardım elleri (yapılan iyilikler) açılmış kredilerdir” meseliyle ifade edilir. Mesel Cahiliye devrinin şairlerinden Evs b. Hacer’in (ö.m. 620) şiirinde şöyle yer alır:

تَكُنْ لَكَ فِي قَوْمِي يَدٌ يَشْكُرُونَهَا *** وَأَيْدِي النَّدَى فِي الصَّالِحِينَ قُرُوضٌ

“Halkımın nazarında sana minnet duyacakları bir iyiliğin (yardım elin) bulunsun. Çünkü iyiler katında, ihsan elleri açılmış kredilerdir.”⁵³⁸

Meselde iyiliğin bir karşılığının olacağı teşvikiyle iyilik özendirilmektedir ki insan da fitraten yaptığı iyiliğin bilinmesini ister. İyilikler insanlar tarafından bilinebileceği gibi asıl Allah tarafından bilinir. İyiliğin karşılığının insandan beklenmesi bazen hayal kırıklığına yol açabilir. Çünkü hafıza-i beşer nişyan ile maluldür. İnsan iyiliğinin karşılığında hak etmediği kötülükle de karşılaşabilir. O halde iyilikler, onları kesinlikle karşılıksız bırakmayana yönelerek yapılmalıdır. Türkçedeki “İyilik yap, denize at. Balık bilmezse Halık bilir” atasözü bunu anlatır. Kur’ân-ı Kerîm’de iyiliklerin karşılığı **إِنْ تُقْرِضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا يُّضَاعِفْهُ لَكُمْ** “Eğer Allah’a güzel bir borç verirsiniz, (Allah) kat kat artırarak size döndürecektir”⁵³⁹ Kur’âni ifadesiyle Allah’a bağlanmaktadır. Âyet-i kerîmeden, yapılan hayır ve hasenatın Allah tarafından borç kabul edildiğini anlamaktayız. Ancak bu hasenat karz-ı hasen olmalıdır. Yani iyilik başa kakmak, boyunduruk altına almak için yapılmamalıdır. İyilikler (meselde bahsedilen krediler) yani yatırımlar en sağlam yere yapılmalıdır ki geri dönüşü olsun. Yoksa yatırımlar heba olabilir.

كَيْفَ يُعُقُّ وَالِدًا مَنْ قَدْ وَلَدَ “Çocuk sahibi biri, anne-babasına nasıl asilik yapar?”⁵⁴⁰

meseli kişinin anne babasına hürmetsizlikten kaçınması, özellikle kendisi anne baba olmuş birisinin ebeveynine asilik yapmaması gerektiğini ifade eder. Çocuklar bilmeden bazen ana-babalarına karşı gelebilirler. Bu belli bir yaşa kadar onların çocukluğuna

⁵³⁸ ez-Zemahşerî, *el-Musteksâ*, I, 303.

⁵³⁹ et-Teğâbun: 64/18.

⁵⁴⁰ el-Meydânî, *Mecma ‘u’l-emsâl*, II, 166.

verilir. Ancak sözü anlayacak, kadir kıymet bilecek seviyeye gelmiş kişilerden ana-babaya isyan, beklenmeyecek bir davranıştır. **فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أَفٍّ وَلَا تَنْهَرُهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا**

“Sakin onlara “Üfl!” bile deme ve onları azarlama! Aksine onlara gönül okşayıcı şeyler söyle!”⁵⁴¹ âyet-i kerîmesi meseldeki bu manayı hatıra getirmektedir. Ayrıca âyet-i kerîmeyle anne-babaya güzellikle muamelede bulunma talimatı da verilmektedir.

İyilik yapana iyilikle karşılık verilmesi gerektiği **إِسْقِ رَقَاشٍ إِنَّهَا سَقَايَةٌ** “Rekâşi’ye”⁵⁴² su ver çünkü o, aslen herkese bolca su verendir”⁵⁴³ şeklinde istiare yoluyla ifade edilir. Meseldeki mana, **لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ** “İyi ve yararlı davrananlara daha güzel karşılık ve fazlası var”⁵⁴⁴ âyet-i kerîmesiyle ifade edilir. Meselde iyi olanlara iyi davranmak tavsiye edilirken âyet-i kerîmede buna bir de fazlası ilave edilmektedir. Bu da verenin Allah olmasından kaynaklanmaktadır.

İyi haslet taşıyan kişilerle beraber olmak gerektiğini öğütleyen **أَخُوكَ مِنْ صَدَقَكَ** “Kardeşin, sana samimiyetle öğüt verendir”⁵⁴⁵ meseli hoşla gitmese de kişiye hatalarını söyleyenin; onun, gerçek dostu olduğunu bildirir. Çünkü genellikle insanlara kendi ayıpları garip gelmez. Hâlbuki karşıdan bakınca ayıplar hemen sırtıverir. Bundan dolayı hataları söyleyen dost, insan için bir fırsattır. el-‘Askerî bu meseli açıklarken aşağıdaki beyti söyler:

عَزَّ الْكَمَالُ فَمَا يَخْطِئُ بِهِ أَحَدٌ * فَكُلُّ خَلْقٍ وَإِنْ لَمْ يَدْرِ دُوَّ عَابَ**

“Kusursuzluk pek nadir bulunur. Bu sebeple kimse onu ele geçiremez. Neticede her varlık farkında olmasa da ayıplıdır.”

⁵⁴¹ el-İsrâ: 17/23.

⁵⁴² Rekâşi bir bayan ismidir. Meselde bahsi geçen bayan iyiliğiyle meşhur olmuştur. Bkz. Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 138.

⁵⁴³ el-‘Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, I, 50;

⁵⁴⁴ Yûnus: 10/26.

⁵⁴⁵ el-Meydânî, *Mecma ‘u’l-emsâl*, II, 23.

Bu meselle aynı manayı ifade eden الرَّجُلُ مِرْآةُ أَخِيه “Kişi, kardeşinin aynasıdır” sözü de mesel derecesine ulaşmıştır. Bazıları karşılardakine bu sözden esinlenerek: “Ben ayna gibiyim. Her yüzü benzeriyle karşılarım.” derler.⁵⁴⁶ Yani “Sana, seni olduğundan farklı göstermem. Ne isen onu gösteririm. Bende yalan ve riyakarlık bulamazsın. Dolayısıyla ben senin gerçek dostunum.” demektir. Gerçek dost, dostunda hoşlanmadığı bir şey gördüğünde söyleyen, kötülük yapmasını engelleyen ve onu başıboş bırakmayandır. Ad Kavmine Peygamber olarak gönderilen Hz. Hud (a.s.) da halkının içinde bulunduğu Allah’ı unutmuşluk durumunu onlara haber verdiğinde onu akıl zafiyetiyle suçlamışlardı. Bunun üzerine Hz. Hud وَأَنَا لَكُمْ نَاصِحٌ أَمِينٌ “Ben sizin için güvenilir bir nasihatçiyim”⁵⁴⁷ demişti. Yani “Söylediklerim sizin hoşunuza gitmiyor. Fakat ben sizin yararınıza olarak yanlışlarınızı söylüyorum. Bununla da sizin kurtuluşunuzu umuyorum. Şunu unutmayın: “Dost acı söyler.” fakat; söyledikleri dostuna şifa olur.”

Tavsiyesi karşılığında menfaat beklemeyenlerin, anne-baba gibi hedefi, ıslah etmek olan yol göstericilerin sözünün dinlenmesi إَسْمَعِ مِمَّنْ لَا يَجِدُ مِنْكَ بُدًّا “Senden herhangi bir fayda elde etmeyene kulak ver!”⁵⁴⁸ meseliyle öğütlenir. Meselde dile getirilen karşılık beklemeyen uyarıcının dinlenmesi gerektiği, Kur’ân-ı Kerîm’de çoğu peygamberin dilinden aktarılmaktadır.⁵⁴⁹ Ayrıca muhatabın, tavsiyecileri de “İnce eleyip sık dokuması” hangisinin nasihatçi olduğunu iyi belirlemesi gerekmektedir. Hangisi ıslahı, hangisi ifsadı hedef alıyor; bunu da iyi tespit etmesi gerekmektedir. Meseldeki ifadeden bu ayrımın yapılması gerektiğini de çıkarmaktayız. Hz. Salih (a.s.) halkına وَنَصَحْتُ لَكُمْ وَلَكِنْ لَا تُحِبُّونَ النَّاصِحِينَ “Doğrusu ben size öğüt vermiştim. Ne ki siz öğüt verenleri hiç sevmezsiniz!”⁵⁵⁰ demişti. Yani “Ben, bütün peygamberler gibi nasihatim karşılığında sizden ücret istemedim. Tek derdim sizin kurtulmanızdı. Ancak bunu anlamadınız. Sizden bir ücret talep etmeyenin nasihatini dinlemediniz.” demiştir.

⁵⁴⁶ el-‘Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, I, 63.

⁵⁴⁷ el-A‘râf: 7/68.

⁵⁴⁸ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 345.

⁵⁴⁹ Bkz. eş-Şu‘arâ: 26/106-109, 124-127.

⁵⁵⁰ el-A‘râf: 7/79.

Dolayısıyla muhataplar, kendilerine tavsiyede bulunanlar arasından hangisinin nasihatçi olduğunu seçip ayırıp ona kulak verme zahmetine girmemişlerdir.

2.4.15. Methetmek

Üstün vasıfları olan insanlar **مَا يُشَقُّ غُبَاؤُهُ** “Onun tozu delinemez” meseliyle kinaye edilir. Oların üstün özelliklerine erişmenin zor olduğunu ifade eden mesel, bir at için kullanılmıştır. Kasîr adında birisi esaretten canını kurtarması için Cüzeyme’ye bir at verir ve “Al bu atı ve canını kurtar. Çünkü **مَا يُشَقُّ غُبَاؤُهُ**” “Bunun tozuna bile kimse yetişemez.” der. Daha sonra bu söz benzerleri arasında üstün yetenekleriyle temayüz eden kişilerin hâlini tasvir etmek için kullanılan mesel hâlini alır.⁵⁵¹ Olağanüstü durumları anlatan bu meselin manası, Hz. Yusuf (a.s.)’a âşık olan Züleyha’yı kınayan Mısırlı kadınların Hz. Yusuf’u gördüklerinde onun güzelliği karşısında hayranlıklarını dile getirdikleri **مَا هَذَا بَشَرًا إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ** “Bu bir insan olamaz, olsa olsa bu yüce bir melektir!”⁵⁵² ifadesinde mevcuttur.

أَحْسَنُ مِنَ الشَّمْسِ وَالْقَمَرِ “Güneş ve aydan daha güzel” ve **أَبْهَى مِنَ الْقَمَرَيْنِ** “Ay ve güneşten daha parlak.” meselleri hayret verici tarifsiz güzelliği anlatmak için kullanılmaktadırlar.⁵⁵³ Cennetliklerin cennetteki akla hayale gelmez tarifsiz güzelliğini tasvir eden **إِذَا رَأَيْتَهُمْ حَسِبْتَهُمْ لُؤْلُؤًا مَنثورًا** “Sen onları gördüğünde, sanki saçılmış tarifsiz inciler sanırsın”⁵⁵⁴ kavlı kerimi yukarıdaki iki meseli hatıra getirmektedir. Meselde fiziki bir göz alıcılık, övülmektedir. Âyet-i kerîmede, fiziki güzelliğin yanında manevi değerden de bahsedilmektedir. Çünkü inci, görüntü güzelliğinin yanında manevi değere de sahiptir. Yani iki kat değerlidir.

⁵⁵¹ el-Mufaddal ed-Dabbî, *Emsâlu'l-'Arab*, s. 145; Ebû 'Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 90; el-Bekrî, *Faslu'l-makâl*, s. 123.

⁵⁵² Yûsuf: 12/31.

⁵⁵³ el-Meydânî, *Mecma'u'l-emsâl*, I, 119, 228.

⁵⁵⁴ el-İnsân: 76/19.

Araplar üstün ahlâklı, mümtaz kişiler için **إِنَّهُ لَوَاحٍ مِنَ الرِّجَالِ** “O, gerçekten çok ahlâklı bir adam.” derler. Taaccüp kelimesi olan **وَإِذَا** hayranlık ve hoşlanma ifade etmektedir. Bu kelime şahane vasıflarıyla gerçekten övülmeye layık olanlar için kullanılır.⁵⁵⁵ Ahlâken mümtaz olanları öven meselin manası Kur’ân-ı Kerîm’de insanların en üstününün tavsif edildiği **وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ** “Sen, muhteşem bir ahlâka sahipsin”⁵⁵⁶ âyet-i kerîmesinin anlamında gizlidir. Allah, adeta insanlar içinde Hz. Peygamber (s.a.v.)’in üstünlüğünü onun olağanüstü ahlakına bağlamaktadır.

İnsanın babasına benzediğini belirtmek için **الْعَصَا مِنَ الْعَصِيَّةِ** “Asa, küçük değnektendir” meseli kullanılır. Meselin aslı **الْعَصَا مِنَ الْعَصِيَّةِ** “Küçük değnek, asadandır.” şeklindedir. Mesel için şu hikaye anlatılır: Felhes adında büyük bir kral vardı. Evinde oturup savaşa katılmadığı halde ganimetten hem kendisine hem de devesine pay alırdı. Zahir adındaki oğlu, büyüyüp kuvvet bulunca o da babası gibi yapmaya başladı. Baba ve oğlun davranışlarının aynı olmasından dolayı bunların hâli **الْعَصَا مِنَ الْعَصِيَّةِ** diye tasvir edilmeye başlandı ve bu ifade mesel hâlini aldı.⁵⁵⁷ Yine benzer bir manada bir ailelinin çoğu ferdinin faziletli kişilerden oluşması durumunda Türkçedeki “Armut dibine düşer atasözü” ve “Babasının oğlu” deyimine benzeyen **هَذَا الشَّبَلُ مِنَ ذَاكَ الْأَسَدِ** “Bu yavru işte şu aslanın yavrusu” meseli kullanılır. İstisnalar her zaman olmakla birlikte genellikle iyiler arasından iyiler, kötüler arasından da kötüler çıkar. Çünkü insan doğup büyüdüğü ortamın mahsulüdür. Çirkin ortamlarda yetişen insanlardan olumlu davranış beklemek çoğu zaman temenniden öteye geçemez. Hz. Peygamber (s.a.v.)’in “Her doğan, İslâm fitratı üzerine doğar. Sonra, anne-babası onu Yahudileştirir, Hristiyanlaştırır veya müşrikleştirir”⁵⁵⁸ hadisi bu gerçeği dile getirir. Meselin manası, nesilden nesile aktardığı olumlu hasletleri sebebiyle insanlar arasından seçilen peygamberler neslinin övüldüğü

⁵⁵⁵ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 19.

⁵⁵⁶ el-Kalem: 68/4.

⁵⁵⁷ el-‘Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, II, 37.

⁵⁵⁸ et-Tirmîzî, *Kader*, 5(2138).

ذُرِّيَّةً بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ “Bunlar birbirinin soyundandır”⁵⁵⁹ Kur’ânî ifadesinde mevcuttur.

Al-i İmran Sûresinin bu âyet-i kerîmesi إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَى آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ “Şüphesiz ki Allah Âdem’i, Nuh’u, İbrahim ailesini, İmran ailesini kendi çağının insanları içinden seçerek üstün kıldı” âyet-i kerîmesinden sonraki ayettir ve bu sayılanların faziletini belirtmek için akabinde ذُرِّيَّةً بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ “Bunlar birbirinin soyundandır.” buyrulmuştur. Zikri geçenlerin hepsinin de üstün nitelikli insan olduklarını ifade eden âyet-i kerîme, başarının tesadüfî olmadığını, insanın sahip olduğu iyi özelliklerin birdenbire ortaya çıkmadığını, bunun bir altyapısı bulunduğunu ifade eder. Yani Peygamberler bir soydan geldilerse, farklı farklı soylardan gelmedilerse bu, o soyun insanı insan yapan değerlere önem verip bu değerleri yaşatması sebebiyledir. Bir rastlantı değildir. Emek verilmiştir ve emeğin neticesi görülmüştür. Yukarıdaki meseller de bu manayı ifade eder.

Annesine ihsanda bulunup onu omzunda taşıyan el-‘Amelles adında birinin örnek davranışı, أَبْرَأُ مِنَ الْعَمَلْسِ “el-‘Amelles’ten daha muhsin” meseliyle sonraları, anne-babasına iyi davranan herkesin övgüye layık hâlini temsil için söylenir olmuştur.⁵⁶⁰ Meselin manası Kur’ân’ın Hz. Yahya (a.s.)’ı övdüğü وَبَرًّا بِوَالِدَيْهِ وَلَمْ يَكُنْ جَبَّارًا عَصِيًّا “(Yahya) ana-babasına karşı oldukça iyi davranırdı; nitekim o hiçbir zaman isyankâr bir zorba olmadı”⁵⁶¹ ifadesinde mevcuttur.

خَيْرُ الْأُمُورِ أَحْمَدُهَا مَغَبَّةً “İşlerin en hayırlısı netice itibariyle övgüye en layık olanıdır”⁵⁶² meselinin manası, Kur’ân’ın doğru ölçme araçlarıyla ölçüp doğru değerlendirmemizi öğütlediği ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا “Böylesi çok daha yararlı ve sonuç

⁵⁵⁹ Âl-i İmrân: 3/34.

⁵⁶⁰ el-İsbehânî, *ed-Durretu’l-fâhira*, I, 81.

⁵⁶¹ Meryem: 19/14.

⁵⁶² el-Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, I, 243.

alma açısından çok daha güzeldir”⁵⁶³ tavsiyesinde mevcuttur. Söz ve eylem akıbeti itibariyle değerlendirilir. Sonuçta bazıları altın değeriyle karşılanırken bazıları cürufa çıkar. Önüne değil sonuna bakılır. Sonuçta her fâil, amelini savunur. Ancak ameller terazi sahibinin terazisinde bir anlam ifade ederse kıymet bulur.

Bir nesnenin görüntüsünün içeriği hakkında bilgi verdiğini anlatmak için Araplar, **تُخْبِرُ عَنْ مَجْهُولِهِ مَرَاتُهُ** “Onun görüntüsü, bilinmezliğinden haber veriyor”⁵⁶⁴ meselini kullanırlar. “Küpün içinde ve varsa dışına sızan odur” Türk atasözünü hatırlatan bu meselin manası **سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ** “Onların alametleri yüzlerindedir”⁵⁶⁵ kavlı-i keriminde bulunmaktadır. Müminlerin vasıflarını anlatan âyet-i kerîmenin içerisinde geçen bu ifade, İslâm’ın müminlerde bir karakter, ahlâk, tavır, duruş hâline geldiğini, bu özelliklerin de onların yüzlerindeki işaretlerden anlaşıldığını, yani görünüşlerinin içlerini tasvir ettiğini ifade eder.

Seçenekler içerisinden en iyisinin tercih edilmesini öğütleyen **خُذْ مِنْهَا مَا قَطَعَ** “Onların içinden (develerden) çölü aşıp geçeni seç” meseli, kuvvetlilerden yardım istenilmesini tavsiye eder.⁵⁶⁶ Hz. Şuayb (a.s.)’ın kızlarından birisi Hz. Musa (a.s.)’ın güçlü kuvvetli biri olduğunu anlamış ve babasına: “Babacığım! Onu ücret karşılığı yanında tut!” demiştir. Çünkü **إِنَّ خَيْرَ مَنْ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الْأَمِينُ** “Ücret karşılığı tutabileceğin güçlü ve güvenilir kimselerin en iyisi bu olacaktır.”⁵⁶⁷ Sonuçta insan, seçenekler arasından yaptığı makul tercihleri sayesinde başarılı olur. Çünkü “Tahsil-i kemâlât, kem âlât ile olmaz!”

Arapların âlicenaplarından olan Ma’n b. Zâide eş-Şeybânî için söylenen **حَدَّثَ عَنْ** “Ma’n hakkında (olumlu vasıf olarak) ne söylersen söyle, hiçbir beis yok” **مَعْنٍ وَلَا حَرَجٍ**

⁵⁶³ el-İsrâ: 17/35.

⁵⁶⁴ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 210; el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 125.

⁵⁶⁵ el-Feth: 48/29.

⁵⁶⁶ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 231.

⁵⁶⁷ el-Kasas: 28/26.

meseli olumlu vasıflarla tavsif edilen bu kişinin övgüleri boşa çıkarmayacağını ve bütün müspet sıfatları hakettiğini anlatmak için kullanılır.⁵⁶⁸ Yusuf kıssasında geçen Mısırlı kadınların Hz. Yusuf (a.s.) hakkındaki **حَاشَ لِلّٰهِ مَا عَلِمْنَا عَلَيْهِ مِنْ سُوءٍ** “Hâşâ! Allah için biz, onun aleyhine olabilecek en küçük bir kötülüğe tanık olmadık”⁵⁶⁹ ifadeleri mefhum-u muhalifiyle meselin manasını ifade etmektedir. Çünkü “Biz ondan en küçük bir kötülük görmedik.” demek, “O, bütün övgüleri hak etmektedir.” anlamına gelir.

Görülen, duyulan, hissedilen bir olağanüstülük için “Mâşaallah!” demek; “Allah’ın dilemesi ne güzel olmuş. Allah’ın iradesi ne güzel de yerini bulmuş.” demektir. Bu manadan olarak Araplar birisinin yaptığı harika bir fiil veya görülen müthiş bir manzara için **للهُ دَرَّةٌ** “Allah’ın eseri ne güzel ortaya çıkmış. Mâşaallah (Ona verilen bu harikuladelikler Allah tarafından dır.)” meselini kullanırlar.⁵⁷⁰ Bu ifade ile eşyadaki mükemmelliğin gerçek sahibi belirtilmiş olur. Meselin manası yine mesel hâline gelmiş olan şu Kur’ânî ifadede mevcuttur: **مَا شَاءَ اللّٰهُ** “Mâşaallah! (Her şey Allah’ın yaratıcı iradesiyle olur. Bütün mükemmelliklerin gerçek sahibi O’dur.)”⁵⁷¹ Fatiha Sûresinin ikinci âyet-i kerîmesinde belirtildiği üzere İslam inanışında bütün mükemmelliklerin sahibi Allah’tır. Müslüman mahlûkatta gördüğü harikuladeliklerin gerçek sahibinin kim olduğunu bilir ve eşyadaki mükemmellikleri yaratıcısına bağlayarak bu husustaki hamdini yerine yetirir. Bu manayı en güzel ifade eden ayetlerden biri de Allah’ın kullarına öğrettiği söz olan “Mâşaallah!” tır.

Değerli ve nadir olan şeyler için **أُمُّ الصَّغْرِ مَقْلَاتُ نَزُور** “Doğan cinsi (kuş) gerçekten çok azdır”⁵⁷² meseli kullanılır. Az olduğu için de kıymetli, kıymetli olduğu için de sahibinin nazarında değerlidir. Az, ancak kıymetli olanlardan biri de şükreden kullardır.

⁵⁶⁸ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 207.

⁵⁶⁹ Yûsuf: 12/51.

⁵⁷⁰ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 191.

⁵⁷¹ el-Kehf: 18/39.

⁵⁷² el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 62.

وَقَلِيلٌ مِّنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ “Kullarım içinden şükredenler çok azdır”⁵⁷³ kavlı-i kerimi, şükreden kulların insanlar içinden şükürleriyle seçilip ayrıldıklarını, bundan dolayı da kıymetli olduklarını belirterek adeta az olanların kıymetli olduğu gerçeğini vurgular. Öyle ise nadirler arasına girmek için çabalamak gerekmektedir. Yoksa kalabalıktan biri olmak için bir gayret gerekmez.

2.4.16. Kısas

Bire bir karşılığın adalet olduğu ve böyle davranmakla karşı tarafa zulmedilmediği جَزَيْتُهُ كَيْلَ الصَّاعِ بِالصَّاعِ “Ona misliyle mukabelede bulundum. (Lafzen: Kile ölçüsüne kile ölçüsüyle karşılık verdim.)” meseliyle dile getirilir. Mesel, iyilik olsun kötülük olsun, yapılan fiilin aynıyla karşılık bulduğu durumlarda söylenir. Şiirde şöyle geçer:

لَا نَأْمُ الْجَرْحَ وَنَجْزِي بِهِ أَلْ *** أَعْدَاءَ (الأعداء) كَيْلَ الصَّاعِ بِالصَّاعِ

“Biz acı hissetmeyiz. Çünkü düşmanı yaptığının misliyle cezalandırırız.”⁵⁷⁴

Yapılan eyleme misliyle mukabele edilmesini ifade eden جَزَيْتُهُ حَدَوُ النَّعْلِ بِالنَّعْلِ “Ona yaptığının benzeriyle karşılık verdim” meseli, yukarıdaki mesel ile aynı anlamı taşıyan bir diğeridir.⁵⁷⁵ Meseldeki النَّعْلُ “Ayakkabı, nal” kelimesi cezalandırmayı temsil etmektedir. Çünkü bu makamda; ayakkabı; ayağı, ayak da; ezmeyi ifade eder. Mesela aşağıdaki şiirde de النَّعْلُ kelimesi cezalandırmayı ifade eder.

إِنْ عَادَتْ الْعُقْرَبُ عَدْنَا هَا *** وَكَانَتْ النَّعْلُ هَا حَاضِرُهُ

“Eğer Akrep (adındaki şahıs) dönerse biz de döneriz. Ayakkabı onun için hazır bekliyor.”⁵⁷⁶

⁵⁷³ Sebe: 34/13.

⁵⁷⁴ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 168.

⁵⁷⁵ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 175.

⁵⁷⁶ el-‘Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, I, 228.

Fıtrata en uygun ceza elbette ki suça denk cezadır. Yani misliyle cezalandırmadır. Nitekim, insan vicdanı ancak fiile uygun karşılık olan kısas ile teskin olur. **وَإِنْ عَاقَبْتُمْ** “Eğer ceza verecekseniz size yapılanın misliyle cezalandırın.”⁵⁷⁷, **وَجَزُوا سَيِّئَةً سَيِّئَةً مِّثْلُهَا** “Kötülüğün cezası, ancak ona denk bir karşılıktır.”⁵⁷⁸ ve **أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ** Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş ve yaralamalarda eş değer bir karşılık⁵⁷⁹ âyet-i kerîmeleri vicdanın teskin olması için, misliyle cezalandırmanın gerektiğini ve bunun da adalet olduğunu bildirirler. Buna ilaveten Allah, adaleti sağlamak için kısasın gerekli olduğunu bildiren bu ayetlerin her birinin hemen akabinde; bu böyle olmakla beraber affedip, sabredip, bağışlamanın Allah katında daha makbul olduğunu belirtir. Bu yönüyle âyet-i kerîmeler, mesellerin ifade ettikleri kısas manasını içerirken buna affetmenin daha uygun bir yol olduğunu ekleyerek, ikinci ve daha insani bir boyuta da işaret etmiş olmaktadır.

Türkçedeki “Kendi düşen ağlamaz” atasözüyle benzer manada olan **يَدَاكَ أَوْكَتَا وَفُوكَ**

نَفَخَ “Kendi ellerin bağladı, kendi ağzın üfledi” meseli için şu hikâye anlatılır: İlk devirlerde, adada bulunan bir grup insan, önlerindeki bir haliçi geçmek zorunda kalırlar. Ancak halici geçecek araçları yoktur. Bunun üzerine su kırbalarını havayla doldurup, ağızlarını iyice bağlayıp denizi onlarla geçmeye karar verirler. İçlerinden birisi kırbasına az üfler ve ağzını da iyi bağlayamaz. Denizde yolu yarılamışken kırbanın içindeki hava boşalmaya başlar ve tükenir. Ölümle burun buruna gelen adam arkadaşından “Ey falanca! Ölüyorum.” diyerek yardım ister. Arkadaşı da ona: “Bunda benim suçum yok. **يَدَاكَ أَوْكَتَا وَفُوكَ نَفَخَ**” “Kendi ellerin bağladı, kendi ağzın üfledi.” diye

⁵⁷⁷ en-Nahl: 16/126.

⁵⁷⁸ eş-Şûrâ: 42/40.

⁵⁷⁹ el-Mâide: 5/45.

cevap verir ve bu ifade mesel olur.⁵⁸⁰ Meselin aslıyla ilgili anlatılan bir başka hadise ise şudur: Bir genç kırbalara su dolduran cariyeleri hafife alır. Onların su doldurmak için kullandıkları bazı kırbaları alarak içlerine üfler ve ağızlarını bağlar. Bunu öğrenen cariyelerden birinin erkek kardeşi, kardeşini kıskanarak genci öldürür. Maktulun kardeşi gelir. Kardeşini ölü bulur. Kendisine cariyelere oynadığı oyun haber verilince yukarıdaki meseli söyleyerek hiçbir şey yapmadan geri döner.⁵⁸¹ Herhangi bir bilgiye, yol gösterici bir kılavuza ve aydınlatıcı bir kitaba dayanmaksızın Allah yolundan çevirebilmek için her türlü dalavereyi çeviren kimseler onursuzluk ve yakıp kavurucu bir azabı tattıklarında **ذَلِكَ بِمَا قَدَّمْتُمْ أَيْدِيَكُمْ** “Bu, öz ellerinizle işlediklerinizin karşılığıdır”⁵⁸² denilecektir. Meselin anlamını içeriğinde barındıran bu âyet-i kerîme, dünyadayken yaptıklarıyla azabı hak edenlere, ahirette verilen cevaptır. Âyet-i kerîme, Allah’ın kimseye azap etmediğini kişinin azabı kendi elleriyle hazırladığını ve sonuçta elleriyle sunduklarının hasadını derdiğini bildirir. Yoksa Allah’ın kullarına zulmetme ihtimali bulunmamaktadır. Allah sadece ödüllendirir, ceza insanın kendi kendisine yaptığı kötülüktür. Ayrıca meseldeki mana cehennemi hak eden güruha bu hak edişlerinin gerekçesinin açıklandığı **ذَلِكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَفْرَحُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ** “Bu, sizin yeryüzünde haksız yere şımarmanızdan ve böbürlenmenizden ötürüdür.”⁵⁸³ âyet-i kerîmesinde de mevcuttur.

İnsanların kendisine kötü söz söylemesini göze alarak kendini ortaya atan kişilerin karşılık bulmakta zorlanmayacaklarını bildiren **مَنْ بَاعَ بِعَرَضِهِ أَنْفَقَ** “İtibarını satan, müşteri bulur”⁵⁸⁴ meseli, muhataba kötü karşılık bulmaması için, kötü söz söylememesi gerektiğini öğütler. **وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسُبُّوا اللَّهَ عَدَوًّا بِغَيْرِ عِلْمٍ**. “Onların Allah dışında yalvarıp yakardığı kimselere sövmeyin ki, onlar da cehâletin verdiği

⁵⁸⁰ el-Mufaddal ed-Dabbî, *Emsâlu'l-'Arab*, s. 117.

⁵⁸¹ el-Bekrî, *Faslu'l-makâl*, s. 458.

⁵⁸² el-Enfâl: 8/51.

⁵⁸³ el-Mu'min: 40/75.

⁵⁸⁴ el-Meydânî, *Mecma'u'l-emsâl*, II, 320.

nefretle Allah’a sövmesinler”⁵⁸⁵ âyet-i kerîmesi, meselin manasını ifade eder. Kendi görüşlerini savunurken, karşı tarafın kutsallarına hakarete başlamak kendini karşıdan gelecek saldırılara maruz bırakmaktır. Savunulamaz derecedeki hezeyanlarını ancak hakaret ve küfürle örtebilecek batılın eline koz vermektir. O halde aşağılama, hakaret ve küfür, hakkı savunanların yolu olamaz. Çünkü küfür yolunu açan, karşılık bulmakta zorlanmaz.

Araplar **بَعْضُ الْقَتْلِ إِحْيَاءٌ لِلْجَمِيعِ** “Öldürmenin bazıları, topluma can vermektir.”⁵⁸⁶

derler. Mesellerle kastedilen toplumun ihya edilmesi manası **وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَوةٌ** “Kısasta sizin için hayat vardır”⁵⁸⁷ âyet-i kerîmesinde de vardır. Ancak âyet-i kerîme bunu kısasa bağlamaktadır. Cana kıyanın öldürülmesi; cinayetlerin önüne geçtiği, hem suçu, hem suçluyu azalttığı ve caydırıcı olduğu, kan davasını engellediği, mağduru teskin ettiği için kısasta hayat vardır.

لَمْ يُشْطِطْ مَنْ اَنْتَقَمَ “Hakkını alan zulmetmiş sayılmaz”⁵⁸⁸ meselinin manası haksız

bir saldırıya karşı meşru müdafaaya dayalı savunma sergileyenlerin sorumlu tutulamayacaklarını bildiren **وَلَمَنْ اَنْتَصَرَ بَعْدَ ظُلْمِهِ فَأُولَئِكَ مَا عَلَيْهِمْ مِّنْ سَبِيلٍ** “Zulme uğradıktan sonra, kendini savunup hakkını alan kimseye gelince onlar asla sorumlu tutulamazlar.”⁵⁸⁹ âyet-i kerîmesinde mevcuttur.

2.4.17. Uyum

أَجْرِ الْأُمُورِ عَلَى أَذْلَالِهَا “İşleri, onlara uygun yollarla icra et”⁵⁹⁰ meseli, işin

niteliğine uygun yol ve yöntemlerle yerine getirilmesini tavsiye eder. Önlem alınarak

⁵⁸⁵ el-En‘âm: 6/108.

⁵⁸⁶ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 105.

⁵⁸⁷ el-Bakara: 2/179.

⁵⁸⁸ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, II, 203.

⁵⁸⁹ eş-Şûrâ: 42/41.

⁵⁹⁰ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 174.

belli usul ve ilkelerle yürütülen işlerin üst üste gelmeleri durumunda dahi, halledilmeleri mümkün olur. Kays b. el-Hatîm'in aşağıdaki beyti meselle benzer manadadır.

إِذَا مَا أَتَيْتَ الْعِزَّ مِنْ غَيْرِ بَابِهِ *** ضَلَلْتَ وَإِنْ تَقْصِدَ مِنَ الْبَابِ تَهْتَدِ

“İzzet, şan ve şerefi uygun olmayan yollarla elde etmek istersen, boşa çabalarsın. Ama eğer doğru kapıdan girersen yol alırsın.”⁵⁹¹

Eyleme uygun yol ve yöntem seçilmesini, eşyaya münasip eylem belirlenmesini tavsiye eden meselin manası, وَأَتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا “Evlere kapılarından girin”⁵⁹² ilahi emrinin manasıyla uyumludur. Yani; “Kapı dururken bacadan girmeyin. İşe uygun amel işleyin. Çalıyı tepesinden sürümeysin.”

كُلُّ يَأْتِي مَا هُوَ لَهُ أَهْلٌ “Herkes kendine yakışanı yapar”⁵⁹³ meseli, iyilik ve kötülükte

herkesin eylemlerinin, karakteriyle uyum arz ettiğini ifade eder. Dolayısıyla iyilerden iyilik, kötülerden kötülük sadır olunca şaşmamak gerekir. Asıl şaşılacak olan; iyilerden kötülüğün, kötülerden iyiliğin sadır olmasıdır. Meseldeki mana, sorumlu davranışların özendirildiği ve sorumsuzların eleştirildiği bir bağlamda geçen كُلُّ يَعْمَلُ عَلَى شَاكِلَتِهِ

“Herkes kendi yapısına uygun işler görür”⁵⁹⁴ Kur’ânî ifadesinin manasıyla uyumludur. Yani insan, yaptığı eyleme bakarak kendine değer biçebilir. Yine onun fiiline bakılarak tasavvurunu nelerin oluşturduğu anlaşılabilir. Bu âyet-i kerîmeyle ilgili olarak Hz. Ömer’e Allah’ın rahmetini en çok gösteren ifade sorulunca o; “De ki: “Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin”⁵⁹⁵ mealindeki âyet-i kerîmeyi söyler. Hz. Ebubekir’e sorulunca da كُلُّ يَعْمَلُ عَلَى شَاكِلَتِهِ âyet-i kerîmesini söyleyerek şöyle der: “Herkes kendi şanına uygun iş yapar. Kulun şanı hata yapmak Allah’ın şanı da bağışlamaktır.”

⁵⁹¹ el-‘Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, I, 77.

⁵⁹² el-Bakara: 2/189.

⁵⁹³ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, II, 159.

⁵⁹⁴ el-İsrâ: 17/84.

⁵⁹⁵ ez-Zumer: 39/53.

2.4.18. İhtimam göstermek

İnsan gayretinin çoğunu, en önemli gördüğü işine harcar. كُلُّ امْرِئٍ فِي شَأْنِهِ سَاعٍ

“Herkes kendi (önemsediği) işinin peşine koşar” meseli, bunu anlatır. Aynı zamanda övülen ve istenen işlerde gayrete getirmek için de söylenen mesel⁵⁹⁶ Ebû Kays b. el-Eslet el-Ensârî’nin aşağıdaki beytinde de yer alır:

أَسْعَى عَلَى جُلِّ بَنِي مَالِكٍ *** كُلُّ امْرِئٍ فِي شَأْنِهِ سَاعٍ

“Malik oğullarının çoğunun işlerine ben koşarım. Sonuçta herkes kendi işine ehemmiyet verir.”⁵⁹⁷

İnsanın yaptığı işler vardır. İşlerin de önemlisi, önemsizi, en önemlisi vardır. En mühim iş gündeme geldiğinde ise diğerleri ikinci hatta üçüncü planda kalır. Kur’ân-ı Kerîm, لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ “O gün; herkesin kendisine yeter bir işi vardır”⁵⁹⁸ ifadesiyle en mühim işin gündeme geldiği bir sahneyi resmeder. O gün herkes, en önemli işin peşine koşar.

“Bu iş üzerindeyim, takip etmekteyim, gündemimde bulunduruyorum” gibi manaları ihtiva eden جَعَلْتُهُ نُصْبَ عَيْنِي “Onu gözümüm önüne aldım”⁵⁹⁹ meseli, bir işe ihtimam verildiğini ifade eder. Meseldeki bu mana, inananların her daim Allah’ın gündeminde olduklarını, Allah’ın onların işlerini önemseyip kıymet verdiğini anladığımız تَجْرِي بِأَعْيُنِنَا (Gemi) gözetimimiz altında ilerliyordu”⁶⁰⁰ Kur’anî ifadesinde bulunmaktadır. Âyet-i kerîme, Hz. Nuh (a.s.)’a gemi yaptırarak onu ve inananları kurtaran Allah tarafından Hz. Nuh (a.s.)’ın yaptıklarının önemsendiğini, dolayısıyla geminin yapılış ve yürütülüşünün bizzat Allah’ın gözetimi altında gerçekleştiğini bildirmektedir. O halde Allah, kendisine güvenenleri her daim gözetlemekte ve işlerini görmektedir.

⁵⁹⁶ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 281.

⁵⁹⁷ el-Mufaddal ed-Dabbî, *el-Mufaddaliyyât*, s. 184.

⁵⁹⁸ Abese: 80/37.

⁵⁹⁹ el-‘Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, I, 256.

⁶⁰⁰ el-Kamer: 54/14.

“Bu işi, sevdiğini tedavi edenin yaptığı gibi yap”⁶⁰¹ اَصْنَعْهُ صُنْعَةً مِّنْ طَبِّ لِمَنْ حَبَّ

meseli, yapılacak işin ehemmiyetine binaen muhatabın uyarılması için söylenir. Bu işte yapanın yorulmaması mümkün değildir. Muhataptan elinden geleni ortaya koyması ve mükemmele yakın bir iş çıkarması istenir. Meseli lafzen değerlendirdiğimizde iki husus dikkat çeker: Birincisi, bir tedaviden bahsedilmektedir. Tedavi edilmeyen kişinin de ölmesi muhtemeldir. Öyleyse iş hayat memat meselesidir. İkincisi, tedavi edilenin niteliğidir. Tedavi edilmediğinde ölme riski olan kişi tabibin sevdiğidir. Öyleyse iş, iki kere mühimdir. Bu öyle bir iştir ki; ihtimam gösterilmemesi durumunda doğacak zararların belki de telafisi mümkün değildir. “Allah uğrunda وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ

üstün çaba sarf ederek, gereği gibi mücadele edin”⁶⁰² emri de bu manayı ifade eder. Âyet-i kerîme Allah’ın muradının gerçekleşmesi için insanın var gücünü ortaya koymasını ister ki bu, iki yönden elzemdir. Birincisi: Allah nurunu tamamlama misyonunu -bu ayette de belirttiği gibi- Müslümanlara yüklemiştir. Bu misyonu yüklenenler yeryüzünde model olma sorumluluğunu taşımazlarsa Allah onları yeryüzünden siler ve bu misyonu yüklenecek yeni bir halk meydana getirir. Bu ise birinci kaybediş olur ve dünyayla alakalıdır. İkincisi: Allah yolunda gereken gayreti göstermek, ahirete yatırım yapmaktır. Bu gayrette zafiyet göstermek, ebedi hayatın kaybedilmesine sebep olur ki, asıl kayıp da budur. O halde iş, meselde bahsedildiği gibi çok mühimdir ve azami gayreti gerektirmektedir.

“Başkasını yapmak sana zor gelirse, kötülük قَدْ يُدْفَعُ الشَّرُّ بِمِثْلِهِ، إِذَا أَعْيَاكَ غَيْرُهُ

misliyle de uzaklaştırılabilir.” şeklindeki mesel, zımnen önceliğin kötülüğü iyilikle uzaklaştırmak olduğunu söyler. Bu mümkün değilse kötülük kötülükle de savulabilir.

وَفِي الشَّرِّ نَجَاةٌ حَيْثُ *** نَ لَا يُنْجِيكَ إِحْسَانُ

“Seni iyilik kurtarmadığında kötülükte de çıkış yolu vardır” beytinin manası meselin manasıyla benzerdir. “Allah، لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلَّا مَنْ ظَلَمَ

⁶⁰¹ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 238.

⁶⁰² el-Hac: 22/78.

kötülüğün -ondan zarar gören hariç- açıkça söylenmesini sevmez”⁶⁰³ âyet-i kerîmesi kötülüğün değil yapılması, söylenmesinin dahi uygun olmadığını bildirir. Bu yönüyle meselden daha ileri bir ahlâkî ders vermektedir. Kötülüğü söylemek dahi kötüdür. Çünkü batılı tasvir safî zihinleri ihlal eder. Ancak kişi haksızlığa uğramışsa başka. Sadece o, uğradığı bu kötülüğü dile getirebilir. Yani; kötülüğe benzeriyle karşılık vermek, istisnâî bir durumdur. O da sadece kötülüğe uğrayan için bir haktır.

2.4.19. Gayret etmek

Çalışmayı teşvik etmek ve gevşekliği terk ettirmek için **أَلْقِ دَلُوكَ فِي الدَّلَاءِ**

“Kovanı kovaların arasına sal!” meseliyle tavsiyede bulunulur. Mesel, Ebu'l-Esved ed-Duelî'nin (ö.69/688) “Yiyecek bir rızıkım varsa o gelip beni bulacaktır.” diyen oğlu Harb'e acizlik gösterip başkasına dayanması ve iradesini kullanıp gayretli davranmamasına binaen söylediği aşağıdaki beyitten alınmıştır.

وَلَيْسَ الرِّزْقُ عَنْ طَلَبٍ حَتِّثٌ *** وَلَكِنْ أَلْقِ دَلُوكَ فِي الدَّلَاءِ

تَجِيءُ بِمِلْئِهَا طَوْرًا وَطَوْرًا *** تَجِيءُ بِحِمَاةٍ وَقَلِيلِ مَاءٍ

“Hemen olsun demekle rızık elde edilmez. Ancak, “Sal kovanı kovaların arasına!” Bazen lebe leb dolu gelir. Bazen de az suyla balçık gelir.”

“Doğudan batıya kadar her şey benim olsa da eli kolu bağlı oturmayı sevmem.” diyen birine “Neden?” diye sorulunca “Acizyet alışkanlığından hoşlanmadığım için.” cevabını verir.⁶⁰⁴ Kur'ân'ı Kerim'de de miskinçe oturup beklenmemesi, her daim bereket talebiyle gayret gösterilmesini teşvik eden ve bu meselin manasını içeren ayetler bulunmaktadır. **فَامْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهِ** “Yeryüzünün her tarafını dolaşın ve

O'nun rızıkından nasiplenin.”⁶⁰⁵ ve **فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ** “Yeryüzünde

⁶⁰³ en-Nisâ: 4/148.

⁶⁰⁴ Ebû 'Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 199-200; el-'Askerî, *Cemheretu'l-emsâl*, I, 64.

⁶⁰⁵ el-Mülk: 67/15.

dağılın ve Allah'ın lutfundan (payınıza) düşeni talep edin!”⁶⁰⁶ âyet-i kerîmeleri meseldeki manayı içermektedirler.

İş, işten geçmeden evvel tedbir alınmasını ve fırsatların ganimete çevrilmesi gerektiğini tavsiye için **سِرْ وَقَمْرٌ لَكَ** “Ay (ışığı) seninleyken yürü!” meseli istiare olunur.⁶⁰⁷ Çünkü Ay ışıyla yürümeyenler karanlık basınca ortada kalırlar. Ahiret

hayatı için dünyada hazırlık yapılması gerektiğini tavsiye eden **وَتَزَوَّدُوا** “Azık hazırlayın!”⁶⁰⁸ Kur’ânî ifadesi meseldeki bu manayı hatırlatmaktadır. Bu emir hem dünya hem ahirete ait azık hazırlama şeklinde anlaşılabilceği gibi hac ile ilgili âyet-i kerimenin içerisinde geçmesi öncelikle ahiret azığı hazırlamayı emreder. Yani dünya hayatı durup eğlenecek bir zaman olmadığı gibi bu hayat içindeki hac mevsimi asıl heybenin doldurulacağı yoğun zamanlardandır. Fırsat eldeyken hayatı ve haccı verimli şekilde değerlendirmek âyet-i kerîmenin uyarısıdır.

2.4.20. Araştırma

Muhatabın özrünü sorgulamadan azarlamanın yanlış bir davranış olduğunu **لَيْسَ** (Anlayıp dinlemeden) Hemen kınayıp azarlamak adalet değildir” meseliyle ifade edilir.⁶⁰⁹ Kur’ân’ın da bildirdiği gibi acelecilik insanın fitratında vardır. Buna bir de nefis ve şeytan eklenince insanın acele edip hataya düşmesi daha da kolaylaşır. Acele etmeyip işleri yerli yerince yapmak ise hikmetten sayılmıştır. Bir kişi veya topluluk hakkında hüküm vermeyi gerektiren durumlarda ise daha dikkatli olunması gerekmektedir. Çünkü gelen haberleri sorgulamadan, kaynağına bakmadan, hedefini düşünmeden, içeriğini tetkik etmeden hüküm verip bu hükme göre eyleme kalkışmak, eylem sahibini içinden çıkılmaz durumlara düşürebilir. **إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ**

⁶⁰⁶ el-Cum‘a: 62/10.

⁶⁰⁷ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 233; el-‘Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, I, 155.

⁶⁰⁸ el-Bakara: 2/197.

⁶⁰⁹ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 267; el-‘Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, I, 473.

“فَتَبَيَّنُوا أَن تَصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْبِحُوا عَلَىٰ مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ” Sorumsuzun biri size bir haberle geldiğinde durup gerçeği araştırın; değilse, istemeden birilerini rencide eder, ardından da yaptığınızdan pişmanlık duyarsınız⁶¹⁰ âyet-i kerîmesi buna dikkat çeker. Meseldaki dinlemeden paylamanın adil bir davranış olmadığı hususu, ayetten de anladığımız manalardan biridir. Dolayısıyla mesel ve âyet-i kerîme şu mesajı vermektedirler: Adalet, toplumu ayakta tutan en temel taşlardan biridir. O gidince toplumun dağılıp yıkılması çok kolay olur. Adaleti ayakta tutmak için de uyanık olmak, sağlam bilgi kaynaklarından beslenip güçlü adımlarla yürümek gerekir. Gerçeğe dayalı eylem gerçekleştirmek için araştırmadan soruşturmada hareket etmemek gerekir.

Biri hakkında haber alınacak en uygun mercînin, eş, dost, akraba ve çevresi olduğu “كَفَىٰ قَوْمًا بِصَاحِبِهِمْ خَبِيرًا” “İçlerinden biri hakkında en iyi haber verici olarak kendi halkı yeter.” ifadesiyle tavsiye edilir. Mesel aşağıdaki beytin acuz kısmıdır.

إِذَا لَاقَيْتَ قَوْمِي فَاسْأَلِيهِمْ*** كَفَىٰ قَوْمًا بِصَاحِبِهِمْ خَبِيرًا

“Halkımla karşılaşırsan onlara sor! İçlerinden biri hakkında en iyi haber verici olarak kendi halkı yeter.”⁶¹¹ Meşhûr yedi kırâat imamından yedincisi olan el-Kisâî (ö.189/805) meseli, كَفَىٰ قَوْمًا بِصَاحِبِهِمْ خَبِيرًا biçiminde القوم kelimesini fail konumunda rivayet etmiştir. Bu durumda mana yukarıda tercüme edilen şekilde olmaktadır. el-Merzûkî de esasında meselin كَفَىٰ قَوْمًا بِصَاحِبِهِمْ şeklinde söylenmesi gerektiğini ifade eder. Bazıları da meseldaki كَفَىٰ ’nın failinin mahzûf olduğunu söylerler. Yani meselin كَفَىٰ قَوْمًا بِصَاحِبِهِمْ خَبِيرًا biçiminde olması gerektiğini ifade ederler. İki şekilde de anlaşılan mana; biri hakkında haber alınacak en doğru adresin, kendi çevresi olduğudur.⁶¹² Kur’ân, meselde kastedilen bu manayı Hz. Yakub (a.s.)’ın oğullarının dilinden verir: “وَسَلِّ الْقَرْيَةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا وَالْعِيرَ الَّتِي أَقْبَلْنَا فِيهَا” “İstersen, içinde

⁶¹⁰ el-Hucurât: 49/6.

⁶¹¹ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 202.

⁶¹² el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, II, 159.

bulunduğumuz şehrin sakinlerine ve aralarında yolculuk yaptığımız kervancılara sor.”⁶¹³ Meselden ve ayetten iyi bir araştırmacının kaynaklarının sağlam olması gerektiğini de anlamaktayız. Birilerinin doğru veya yanlış, ahlâklı veya ahlâksız, muhsin veya musi’ olduklarını belli edecek en sağlam kaynak, içinde yaşadıkları toplumdur.

Âyet-i kerimenin bir kısmı olan وَالْعِيرَ الَّتِي أَقْبَلْنَا فِيهَا “Aralarında yolculuk yaptığımız kervancılar (a sor.)” ifadesinden anladığımıza göre birisi hakkında haber alacağımız diğer bir kaynak ise, birlikte yolculuk yaptıkları kişilerdir. Âyet-i kerîmenin bu ikinci kısmıyla alakalı mesel ise لِكُلِّ أُنَاسٍ فِي بَعِيرِهِمْ خَبْرٌ “Her topluluk kendi yol arkadaşlarını iyi tanır. (Her halk için kendi kabilelerinde malumat vardır.) ” ifadesidir. Meselle ilgili şu hadise anlatılır: Kûfeliler Hz. Ömer’e bir elçi gönderirler. Gelen elçi çirkin ve bir gözü olmayan biridir. Ancak dili düzgün, beyanı net ve belîğ biri olarak konuştuğunun hakkını verir. Hz. Ömer onu duyunca başını kaldırır ve adamı baştan ayağa süzer. Akabinde لِكُلِّ أُنَاسٍ فِي بَعِيرِهِمْ خَبْرٌ “Her topluluk kendi yol arkadaşlarını iyi tanır.” der.⁶¹⁴

Hız. Ömer’in birini tanımak için onunla komşuluk, alışveriş veya yolculuk yapılması gerektiği hakkındaki şu diyalogu da meşhurdur: Bir adam Hız. Ömer’in yanında şahitlikte bulunur. Ömer b. Hattâb ona: “Ben seni tanımıyorum, seni tanıyan birini getir” der. Orada bulunanlardan birisi, “Ben onu tanıyorum, deyince Hız. Ömer: “Nasıl bilirsin?” diye sorar. O da: “Emin ve âdil bir adam olarak tanıyorum” cevabını verir. Hız. Ömer tekrar sorar: “Gecesini gündüzünü bildiğin, yakın bir komşun mudur?” “Hayır” diye cevap verir adam. Hız. Ömer (r.a.) sormaya devam eder: “İnsanın takvâsını ortaya koyan, muâmelesidir. Bu adam, alışveriş yaptığın bir kimse midir?” Adam tekrar: “Hayır” der. Hız. Ömer (r.a.) bu defa: “Bununla, insanın ahlâkının güzel veya çirkin olduğunu anlamaya imkân verecek bir yolculuk yaptın mı?” diye sorar. Adam bu soruya da: “Hayır” cevabını verince, Hız. Ömer: “Sen onu tanımıyorsun” der ve sonra da adama dönerek, “Git, seni tanıyan birini getir.” der.

⁶¹³ Yûsuf: 12/82.

⁶¹⁴ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 202.

أَخْبَرْتُهُ بِعُجْرِي وَبُجْرِي “Ona en ince ayrıntısına kadar her şeyimi anlattım”

meselindeki الْعُجْر kelimesi birbiri içine geçmiş damarlar, الْبُجْر ise bu damarların özellikle karında birikmiş olanlarıdır.⁶¹⁵ Herhalde burada damarların zikredilmesinden kasıt, birbirine dolambaçlı olmaları ve onlara zor ulaşılmasından dolayıdır. Zahiren böyle karışık damarlara muttali olanlar mecazen en ince ayrıntılara ulaşmışlar demektir. Meseldeki mana, dünyada yapılanların kaydedildiği siciller, ahirette suçluların önlerine konulduğunda dillerinden dökülen ve bu kaydı tavsif eden لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَخْصَاهَا “Küçük, büyük hiçbir şey bırakmadan hepsini sayıp dökmüş!”⁶¹⁶ ifadesinde mevcuttur. Âyet-i kerîmeden ahirette insana gösterilen kayıta zerre kadar bir iyiliğin de kötülüğün de atlanmadığını mutlaka kayda geçirildiğini anlamaktayız.

2.4.21. İnsanlık Dereceleri

Bir gözü mavi diğeri siyah olan ata, أَخْيَفُ denilir. Göz rengindeki farklılıktan hareketle insanların bilgi, düşünce, ahlâk ve hatta fizik bakımından farklı olduklarını anlatmak için النَّاسُ أَخْيَفُ “İnsanlar, farklı farklıdır” meseli kullanılır. Meseldeki أَخْيَفُ kelimesi müstear olarak kullanılmıştır.⁶¹⁷ İnsanların farklılığının dile getirilmesinden maksat, beşeri münasebetlerde bu farklılıkları dikkati nazara alarak hareket etmek gerektiğini anlatmak içindir. Dolayısıyla farklılıkları, ayrışmanın değil, daha nitelikli bir hayatın inşası için değerlendirmek gerekir. Kur’ân وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ “Göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olması da onun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir.”⁶¹⁸ buyurarak yaratılıştaki çeşitliliğin Allah’ın ayetlerinden olduğunu hatırlatır. Dolayısıyla

⁶¹⁵ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 237-238.

⁶¹⁶ el-Kehf: 18/49.

⁶¹⁷ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 133.

⁶¹⁸ er-Rûm: 30/22.

farklılıklara saygı, Allah’a saygının gereğidir. İnsana verilenler Allah’ın bir lüfu olduğu gibi, verilmeyenler de yaratan tarafından takdir edilmiştir. Sahip olduklarının hepsini Allah’a borçlu olan insanların farklılıkları, onların birbirlerine üstünlük taslamaların gerekçesi olamayacağı gibi onların hakir görülmelerinin gerekçesi de olamaz. Evet, insanlar birbirinden farklı yaratılmışlardır. Sadece dil, renk ve fitratta değil parmak izine varıncaya kadar farklıdırlar ve bu farklılıklar üstünlük veya aşağılama vesilesi değil, imtihan vesilesidir. Meselin de âyet-i kerîmenin de birleştikleri anlam bu olsa gerekir.

إِنَّكَ ابْنُ بُوْحَكْ “Senin çocuğun, senin sulbünden olandır” meseli kişinin gerçek

çocuğunun kendi nefsinden olabileceği, evlatlık olanın, nesep, miras vb. yönlerden kişinin çocuğu gibi sayılmayacağını ifade etmek için söylenir.⁶¹⁹ وَمَا جَعَلَ أَدْعِيَاءَكُمْ

أَبْنَاءَكُمْ “Allah evlatlıklarınızı sizin gerçek çocuklarınız kılmamıştır”⁶²⁰ âyet-i kerîmesi

de insanın evlatlığının kendi çocuğu mesabesinde olmayacağını bildirerek ileride doğabilecek telafisi zor nesep sorunlarının daha baştan önüne geçmektedir. Yoksa muhtaç bir çocuğu alıp yetiştirmeyi yasaklamaz. Yetim ve kimsesizlerin evlat edinilmesi, toplumsal bir yaranın sarılmasıdır. Ancak çocuğun gerçek nesebinin kendisine bildirilerek yetiştirilmesi gerekir. Aksi takdirde evlatlığın ana-babasının gizlenmesi ileride birçok soruna neden olur. Mesela anne-babasını yıllar sonra öğrenen birey, en yakın bildikleri tarafından aldatıldığını düşünerek ruhsal sorunlar yaşayabilir. Ayrıca böyle bir durumda ileride evlenecek gençlerin kardeş olma ihtimali ve miras problemleri gibi sorunlar da yaşanabilir. İşte bütün bu sorunları ortadan kaldırmak için Allah’ın eşyaya koyduğu hakikate saygı göstermek; evlat edinilenin gerçek nesebinin adresini ortadan kaybetmemek lazımdır. Meseldaki manayı içeren âyet-i kerîme bunu emretmektedir.

⁶¹⁹ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 147.

⁶²⁰ el-Ahzâb: 33/4.

“النَّاسُ بِخَيْرٍ مَا تَبَايَنُوا، فَإِذَا تَسَاوَوْا هَلَكُوا” “İnsanlar, birbirlerinden farklı oldukları müddetçe saadet içinde olacaklardır. Fakat, eşitlenseler helak olurlar”⁶²¹ meseli insanların birinin diğerinden farklı yaratılmasının hayatın ikamesi için şart olduğunu ve bunun da bir rahmet olduğunu, aksi halde biri diğerine söz geçiremeyen insanlığın helak olacağını hatırlatır. Bu ifadenin sadece النَّاسُ بِخَيْرٍ مَا تَبَايَنُوا “İnsanlar, birbirlerinden farklı oldukları müddetçe saadet içindedirler” kısmı da mesel olarak kullanılır.⁶²²

النَّاسُ أَخْيَافٌ وَشَتَّى فِي الشَّيْمِ *** وَكُلُّهُمْ يَجْمَعُهُمْ بَيْتُ الْأَدَمِ

“İnsanlar farklıdır. Ahlâkları da çeşitlidir. Hepsini toprak evi bir araya toplar” beyti insanların Hz. Âdem (a.s.)’a dayandığını Âdem’in de topraktan olduğunu⁶²³, farklılıkların da bir gün toprağa karışacağını hatırlatarak, bunların birer tahakküm aracına dönüşmemesi gerektiğine dikkat çeker. وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِّيَتَّخِذَ

بَعْضُهُمْ بَعْضًا سَخِرِيًّا “İnsanların bir kısmı diğer bir kısmını istihdam etsin diye birbirlerine farklı oran ve alanlarda üstün kılan Biziz.”⁶²⁴ diyen âyet-i kerîme en başta sorumluluğu, Allah’ın lutfuyla üstün kıldığı kullara yüklemektedir. Çünkü diğerlerinden daha fazla yetenek verilip üstün konuma yükseltilenlerin, kendilerinden yetenek bakımından daha aşağı seviyede olanları etkilemesi ve yönetmesi ekseriyetle meydana gelen şeydir. Burada Allah’ın lutfuyla üstün kıldığı kulların üstünlüklerini tahakküme değil adaleti sağlamaya yönelik kullanmaları, onların sorumluluğu olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğer Allah bütün kulları her yönüyle aynı yeteneklerle donatmış olsaydı, o zaman kimse bir başkasını istihdam edemeyecek, dolayısıyla da insanlık varlığını sürdüremeyecekti.

Üstün sıfatlarıyla benzerleri arasından seçilip ayrılanların takdire şayan halleri, فِي

كُلِّ شَجَرٍ نَارٌ، وَاسْتَمَجَدَ الْمَرْخُ وَالْعَفَّارُ “Her ağaçta ateş var. el-Merh ve el-A‘fâr bu hususta

⁶²¹ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, II, 208.

⁶²² el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, II, 340.

⁶²³ el-‘Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, II, 240.

⁶²⁴ ez-Zuhruf: 43/32.

öne çıktılar” meseliyle istiareten dile getirilir. Çölde bulunan bu iki ağaç, hemen tutuşmalarıyla meşhur olmuşlardır. Merh adlı ağacın küçük bir kıvılcımla bütün bir vadiyi yakıp kül ettiği söylenir.⁶²⁵ Mevcudatın özelliklerine oranla birbirinden üstün olduklarını, eylemleri takdir görenlerin ise daha çok şeref ve itibar sahibi olduğunu ifade eden meselin manası, kulluğun gereklerini yerine getirenler ile getirmeyenlerin veyahut bu iki kesimden eylemleriyle önde gidenlerin amellerine göre farklı konumlarda olacaklarını haber veren وَلِكُلِّ دَرَجَاتٍ مِّمَّا عَمِلُوا “Herkesin yaptıklarına göre dereceleri vardır”⁶²⁶ kavlı-i keriminde bulunmaktadır. Kötülüklerin az kötüsü, çok kötüsü, berbatı olduğu gibi iyiliklerin de iyisi, daha iyisi, en iyisi vardır. Bunun karşılığında iyilerin mekanı cennet ile kötülerin uğrağı cehennem de mertebeleri vardır. Dolayısıyla az kötü ile çok kötü, az iyi ile çok iyi aynı yere konulmayacak, iyiler iyilik derecelerine göre kötüler de kötülük derekelerine göre hak ettikleri yeri bulacaklardır.

Kişinin ilim ve zekâda ya da cehâlet ve alçaklıkta dengini bulması عَلَىٰ أُخْتِكَ

“Kardeşin ile avlanırsın” meseliyle ifade edilir. Meselin hikayesi şöyledir. Bir at kaçır. Yakalanması ise aynı batından olan kardeşi sayesinde olur.⁶²⁷ Muhtemel ki bu at, güçlü kuvvetli olduğundan yakalanması zor bir attır. Onu yakalamak isteyen, ancak kardeşini kullanarak yakalar. Çünkü kardeşi de onun gibidir. Yine bu manadan olarak الطُّيُورُ عَلَى الْأَفْهَاءِ تَقَعُ “Kuşlar benzerleriyle bir arada bulunurlar”⁶²⁸ meseli her

derecedeki kişilerin ancak dekleriyle ülfet kurabileceklerini anlatır. Mesellerin manası, İfk hadisenin üzerinden 40 gün geçtikten sonra nazil olmasıyla Kur’ân’ın Allah katından olduğunun bir işareti olan ve Hz. Aişe’yi temize çıkaran pasajdaki الْحَيَّاتُ

“Kötü kadınlar kötü

⁶²⁵ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, II, 74.

⁶²⁶ el-Ahkâf: 46/19.

⁶²⁷ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, II, 182.

⁶²⁸ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, II, 4.

erkeklerin, kötü erkekler de kötü kadınların dengidir; tıpkı iyi kadınlar iyi erkeklerin, iyi erkekler de iyi kadınların dengi olduğu gibi⁶²⁹ Kur’ânî ifadesinde mevcuttur. Dolayısıyla üzerine atılan bu iftiranın bir ortağı olmayan Hz. Aişe, iyilerden olduğundan insanların en iyisine layıktır. Bu iftirayı atanlar ise kötülerden olduklarından kötülere layıktır. Çünkü meselde bahsedildiği üzere herkes dengiyle ülfet kurar.

“Ayın da ışığı vardır. Amma Güneş ondan daha parlaktır”⁶³⁰ meselinde mahlûkatın bazı özelliklerde birbirlerine denk olmadıkları, Allah’ın bazılarına diğerlerinden daha fazla lütufta bulunduğu anlatılır. Farklı alanlardaki görevleri sebebiyle mahlûkat birbirlerinden farklı yaratılmışlardır. Böyle olmakla birlikte aynı tür içerisinde de güç, kuvvet, güzellik, yetenek vb. bakımlardan farklılıklar vardır. Elbette ki bu, bir amaç ve anlama yöneliktir. Bu amaç da sınamadır. Kesinlikle övünme ve böbürlenme vesilesi değildir. Bilakis üstünlüklerin sorumluluğunu taşıyarak hakkını verebilme söz konusudur “يَزِيدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَاءُ” “O yaratıklarının kapasitesinde dilediği artışı gerçekleştirir”⁶³¹ kavî-i keriminde üstünlüklerin mülkûn sahibi tarafından verildiği belirtilir. Nisa Sûresi otuz ikinci âyette: “Allah’ın kimilerinize diğerlerinden daha fazla bağışladığı nimetlere imrenmeyin.” buyrulur bu üstünlüklerin belli amaçların gerçekleştirilmesi için mahlûkata verildiği hatırlatılır. Üstünlükleri veren adaleti de emrettiğine göre mahlûkata verilen üstünlükler onların övünmelerine sebep teşkil etmez. Elbette ki her lütfün ayrıca hesabı sorulur. Meselin manası “فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ” “Allah, onları farklı alanlarda üstün yeteneklerle donatmıştır”⁶³² âyet-i kerîmesinin manasında da saklıdır.

2.4.22. Dönüşüm

Değerlendirme, fiil ve düşüncelerinde sebatı olmayan, bir doğru bir yanlış yapan kişilerin hâli “هو يَشْجُ مَرَّةً وَيَأْسُو أُخْرَى” “Bazen baş yarıyor bazen ıslah ediyor” meseliyle

⁶²⁹ en-Nûr: 24/26.

⁶³⁰ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 74.

⁶³¹ Fâtır: 35/1.

⁶³² en-Nisâ: 4/34.

dile getirilir. Meselin içerisinde geçtiği Salih b. Abd el-Kuddûs'un aşağıdaki şiiri, meselin manasını daha da açıklığa kavuşturmaktadır.

قُلْ لِلَّذِي لَسْتُ أَدْرِي مِنْ تَكْوِينِهِ **** أَنَا صِحٌّ أَمْ عَلَى غِشٍّ يُدَاجِنِي

إِنِّي لِأَكْثَرُ مِمَّا سَمْتَنِي عَجَبًا **** يَدُ تَشْجُ وَأُخْرَى مِنْكَ تَأْسُونِي

تَعْتَابُنِي عِنْدَ أَقْوَامٍ وَتَمْدَحُنِي **** فِي آخَرِينَ وَكُلُّ عَنْكَ يَأْتِينِي

هَذَا نِ أَمْرَانِ شَتَّى الْبَوْنُ بَيْنَهُمَا **** فَكُفِّ لِسَانَكَ عَن ذَمِّي وَتَزِينِي

“Şu rengini anlayamadığın adama söyle: “Nasihatçi midir? Yoksa tatlı sözlerle beni kandırmaya çalışan bir hilebaz mıdır?

Kesinlikle ben, senin beni tasvir ettiğinden daha yüksek mertebedeysen ne acayıptır ki; bir elin başımı yararken, diğeri tedaviye kalkışıyor.

Bir kısım halkın nazarında beni kınarken, diğerlerinin yanında methediyorsun. Her iki davranış da senden bana varıyor.

Bu ikisi, arasında dağlar kadar fark olan ayrı ayrı davranışlardır. Çek dilini, benim kınanmamdan da hoş gösterilmemden de.”⁶³³

Tebük Seferine katılan ve katılmayanlarla ilgili Tevbe Sûresinin bir pasajında Allah, geride kalıp kaybedenleri, samimiyetle yola çıkan ve sebat gösterenleri, samimi olmalarıyla birlikte gerçekten mazeretleri sebebiyle katılamayanları, yalan yere mazeret uydurup sefere katılmayan münafıkları ve hayırda önde gidenleri ayrı sınıf ve derecelere yerleştirir. Bu sınıflardan birisi de doğruya yanlışı ekleyenler, iyi işlerine kötü işleri de karıştıranlardır. Bunların da diğerlerinden farkı vardır. İşte meselin manasını içeren kısım iyi işi kötü işe karıştıran bu sınıfla alakalıdır. Bunların durumu خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا

وَآخَرَ سَيِّئًا “İyi olan işi, kötü olan ötekisine kattılar.”⁶³⁴ kavlı-i kerimiyle ifade edilir. Yani

bunlar, fena ameller de iyi ameller de yaptılar. Mesela, gazaya gittikleri de oldu, gitmedikleri de, günah da işlediler, tövbe de ettiler, pişman da oldular.⁶³⁵

⁶³³ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 304.

⁶³⁴ et-Tevbe: 9/102.

⁶³⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, IV, 400.

“Günler dönüşümlüdür. Savaş da bazen lehte bazen aleyhte sonuçlanır” meseli kâinattaki oluş ve bozuluşun süregelen hâlini anlatmaktadır.⁶³⁶ Kâinatın bir yasası olan oluş ve bozuluşun; yani başarı ve başarısızlığın, yenmek ve yenilmenin, varlık ve yokluğun insanlar arasında dönüp duracağını, bazen ona bazen buna tevafuk edeceği ilkesini hatırlatan **وَتِلْكَ الْأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا**

“Zira o (iyi ve kötü) dönemleri biz insanlar arasında döndürür dururuz”⁶³⁷ **بَيْنَ النَّاسِ**

âyet-i kerîmesi meselin manasını barındırır. Âyet-i kerîme, Uhud’da müşrikler karşısında zahiren yenilgiye uğrayan Müslümanlara, oluş ve bozuluş sünnetullahını hatırlatarak şu mesajı verir: Müslüman olmak, dünyada her daim rahat içerisinde olmak demek değildir. Allah bazen size verir bazen de başkasına. Mühim olan, rahat içinde olsanız da musibete uğrasanız da Allah’a duyduğunuz güvenin sarsılmamasıdır.

Sonunda, başa kakılan ve gönül inciten bir yardım, gösteriş için yapılmış bir yardımdır ve ahlâkî dinamikten yoksundur. Böyle bir iyilik de, sonuçta gerçek bir iyilik değil bir aldanış ve aldatıştır. Bu husus meselde **الْمِنَّةُ تَهْدِمُ الصَّنِيعَةَ** “Minnet, yapılan iyiliği heder eder.” şeklinde dile getirilir. Buradaki **الصَّنِيعَةَ** kelimesi “İyilik yapmak, ihsanda bulunmak” manalarına gelir.⁶³⁸ İnfakta niyetin sırf Allah rızasını kazanmak olduğunu ve yapılan iyiliği zulme dönüştürmeye yönelik her türlü başa kakma ve gönül incitmenin, iyiliği iptal edeceğini bildiren **لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى** “Başa kakarak ve gönül inciterek yardımlarınızın sonucunu iptal etmeyiniz”⁶³⁹ Kur’ânî ifadesi, meselin mefhumunu ifade eder.

⁶³⁶ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 214.

⁶³⁷ Âl-i İmrân: 3/140.

⁶³⁸ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 66; el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, II, 287.

⁶³⁹ el-Bakara: 2/264.

الحِرْمَانِ خَيْرٌ مِنَ الْاِمْتِنَانِ Minnet etmektense yardım etmemenin daha uygun ulacağı

“Vermemek, minnet etmekten hayırlıdır”⁶⁴⁰ meseliyle tavsiye edilir. Meselde muhatap, yardım yapıp minnet etmemek veya hiç yardım etmemek durumlarından birisini tercih etmekle karşı karşıyadır. Meselin bu manasını da içeren قَوْلٌ مَعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ

يَتَّبِعُهَا أَذَى “Gönül yapan hoş bir söz ve rahmet dileme, arkasından incitmenin geldiği bir yardımdan daha hayırlıdır”⁶⁴¹ kavlı-i kerimi, bir de buna gönül alıcı söz söylemeyi ilave eder. Bu ise insan onurunu önceleyen bir durumdur. Yeryüzündeki tüm varlıkların mutlak sahibi Allah olduğuna göre, hepsi Allah’ın olan maldan harcayıp da peşine eziyet verici davranışlarda bulunmak, ahlaki bir tavır değildir.

Eski ahlâk ve tabiatına dönenler için رَجَعَ فُلَانٌ عَلَى قَرْوَاهُ “Falanca eski adetine döndü.” denilir. Meseldeki الْقَرْوَاءُ kelimesi, “Eski hâl ve yol” demektir.⁶⁴² Meselle anlatılmak istenen; birinin eski alışkanlığına dönmesinden ziyade, olumsuz alışkanlığına geri dönmesidir. Yani doğru yola yönelmişken sebat gösteremeyip tekrar eski hatalı yaşamına dönmesidir. Tıpkı Olumsuz fiillerin tiryakileri gibi. Uzun uğraşlar verip tiryakisi olduğu kötü âdetini terk edenler tekrar bu alışkanlığına dönebilirler. فَلَمَّا نَجَّاهُمْ

إِلَى الْبَرِّ إِذَا هُمْ يُشْرِكُونَ “Allah kendilerini sağ salim karaya çıkarır çıkarmaz, aynı kimseler başlarlar O’na ortak koşmaya”⁶⁴³ kavlı-i kerimi; denizde dalgalarla boğuşurken inançlarını batıldan arındırıp dini yalnız Allah’a has kılarak ona yalvarıp yakarmaya başlayanların, karaya çıkınca eski şirklerine dönmelerini eleştirir. Bu akıl ve vicdan sahibi olanların yapacağı bir iş değildir. Hidayeti bulduktan sonra bataklığa dönmek meseldeki gibi kınanacak bir eylemdir.

⁶⁴⁰ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, II, 455.

⁶⁴¹ el-Bakara: 2/263.

⁶⁴² Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 282.

⁶⁴³ el-‘Ankebût: 29/65.

رَجَعَ فِي حَافِرَتِهِ “Önceki haline döndü.” meseli, geldiği yola geri dönenler için söylenir. Mesel, şiirde şöyle dile getirilir:

أَحَافِرَةٌ عَلَى صَلَعٍ وَشَيْبٍ *** مَعَاذَ اللَّهِ مِنْ سَفَهٍ وَعَارٍ

“Kafada saç kalmayıp beyazlandıktan sonra çocukluğa geri dönmek mi? Bu aptallık ve utançtan Allah korusun.”⁶⁴⁴

Öldükten sonra dirilmenin garip bir durum olduğunu düşünen zihnin sorusu olan أَيْنَا لَمَرْدُودُونَ فِي الْحَافِرَةِ “Biz gerçekten gerisin geriye eski hâlimize mi döndürüleceğiz?”⁶⁴⁵ Kur’ânî ifadesi, meselin manasını hatıra getirmektedir.

2.4.23. Uyarı

“Zulm ile âbâd olanın, âhiri berbâd olur.” atasözünün benzeri, الظُّلْمُ مَرْتَعُهُ وَخِيمٌ

“Zulüm! Son bulacağı yer, tehlikelidir” şeklindeki Arap meselidir. Basra dil mektebinin önde gelen simalarından şiir ve ahhâr râvîsi el-Esmâ’î (ö.216/831), zulmün bir şeyi olması gerekenden başka bir yere koymak olduğunu söyler. Yani; zulüm, eşyayı uygun zaman ve zeminde kullanmamaktır. Bundan dolayı azgınlık, aşırılık, tecavüz vb. normalin dışındaki eylemlerin faillerinin kötü akıbete uğrayacakları gerçeği, şiirde şu şekilde ifade edilmektedir:

الْبَغْيُ يَصْرَعُ أَهْلَهُ * * * وَالظُّلْمُ مَرْتَعُهُ وَخِيمٌ

“Azgınlık yapanı yere çalar. Zulmün ise ahiri berbat olur.”⁶⁴⁶

Sonunu düşünmeden zulümlerine devam eden zalimlerin bir gün, bunun cezasını çok kötü biçimde çecekleri gerçeğini Kur’ân-ı Kerîm, şu tehdidiyle bildirir: وَسَيَعْلَمُ

الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ “Zulme gömülenler, nasıl bir devrimle devrileceklerini, günü gelince öğrenecekler.”⁶⁴⁷ Ama iş işten geçmiş olacak. Haberlerini verdiğimiz Âd,

⁶⁴⁴ el-‘Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, I, 394-395.

⁶⁴⁵ en-Nâziât: 79/10.

⁶⁴⁶ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 259; ez-Zemahşerî, *el-Musteksâ*, I, 330-331.

⁶⁴⁷ eş-Şu‘arâ: 26/227.

Semud, Lût kavimlerine ve Firavun ve Karun gibi zalimlerin akıbetine bakıp öğrenmedilerse eğer, belalarını bulunca mutlaka öğrenecekler. Herkes emin olsun ki: “Zulm İle âbâd olanın, âhiri berbâd olur.”

Birinin başına gelebilecek işlerden dolayı onu uyaranın kınanamayacağı **أَعْدَرَ مَنْ** “Uyaran, mazur olur” meseliyle ifade edilir. Bu kişiye suç isnat edilemez. Çünkü üstüne düşeni yapmış; uyarmıştır. **أَعْدَرَ** kelimesi “Özrün bütün türlerini diledi” anlamına gelmektedir.⁶⁴⁸ Hz. Peygamber (s.a.v.)’in kendine vahyolunanı uygun biçimde hedef kitleye ilettiği, dolayısıyla üstüne düşeni yerine getirdiği ve bu hususta sorumlu tutulamayacağının bildirildiği **سَوَاءٍ عَلَيَّ** “Fakat eğer (bu davetten) yüz çevirirlerse, o zaman de ki: “Ben bu daveti hiçbir ayırım gözetmeden hepinize duyurdum”⁶⁴⁹ kavli-i kerimi meselin manasını ihtiva etmektedir.

مِنْ مَأْمَنِهِ يُؤْتَى الْحَذِرُ “Tedbirli, emin olduğu noktadan zarar görür” meseli bütün önlemler alınsa da başa gelecek olanın engellenemeyeceğini bildirmek içindir. Eksem b. Sayfî’nin (ö.m. 612) mesel hâline gelen bu sözünün manası şiirde şöyle yer alır:

أَرَى النَّاسَ يَبْنُونَ الْحُصُونِ وَإِنَّمَا *** بَقِيَّةُ آجَالِ الرِّجَالِ حُصُونُهَا

“İnsanları kaleler inşa ederken görüyorum. Şurası muhakkak ki; onların hayatlarından geriye kalan şey, sadece kaleleridir.”⁶⁵⁰

Tedbir elbette ki şarttır. Belki de bütün meseller hayatı tedbirle yaşamak için söylenmişlerdir. Böyle olmakla birlikte mesel, her ne kadar tedbir alınsa da takdirin önüne geçmenin imkânsız olduğunu hatırlatmaktadır. İnsanlar, küçük planlarıyla tedbirlerini alır, üzerine düşeni yaparlar. Ancak, büyük plan devreye girince iş değişir. Ne kadar önlem alınsa da büyük planın engellenmesi imkânsızdır. Hz. Peygamber

⁶⁴⁸ el-‘Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, I, 132.

⁶⁴⁹ el-Enbiyâ: 21/109.

⁶⁵⁰ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 328; el-‘Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, I, 218.

(s.a.v.)’in لَا يَنْفَعُ حَذَرٌ مِنْ قَدَرٍ “Kader karşısında tedbir fayda vermez”⁶⁵¹ hadis-i şerifinde

de ifadesini bulan meselin manası, وَظَنُّوا أَنَّهُمْ مَانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ مِنَ اللَّهِ فَأَتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ

لَمْ يَحْتَسِبُوا “Onlar da kalelerinin kendilerini Allah’a karşı savunacağını sanmışlardı.

Allah onların (üzerine) hiç beklemedikleri yerden geldi”⁶⁵² Kur’ânî ifadesinde mündemiçtir. Ayette bahsi geçen güçlü kuvvetli Nadîr oğulları, sökülüp atılmaz zannedilen yurtları ve kalelerinden Allah’ın büyük planı gereği, sökülüp atılmışlar, güçlü zannettikleri kaleleri bu sonucu engelleyememiştir. Çünkü hiçbir kale, içindekileri أَيْنَمَا Allah’a karşı savunamaz. Ayrıca bu meselin manası, savaştan kaçanların uyarıldığı

تَكُونُوا يُدْرِكُكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُشِيدَةٍ “Nerede olursanız olun, sağlam ve tahkim

edilmiş kaleler içinde bulunsanız bile ölüm, size ulaşacaktır”⁶⁵³ âyet-i kerîmesi ve savaştaki kayıplardan dolayı Allah ve Rasulünü suçlayanlara cevap olan قُلْ لَوْ كُنْتُمْ فِي

بُيُوتِكُمْ لَبَرَزَ الَّذِينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ إِلَى مَضَاجِعِهِمْ “Evlerinizde kalmış olsaydınız dahi,

ölümü takdir edilmiş olanlarınız kesinlikle yıkılacakları yere kadar giderlerdi”⁶⁵⁴ âyet-i kerîmesinde de ifadesini bulmaktadır.

لَا ذَنْبَ لِي قَدْ قُلْتُ لِلْقَوْمِ اسْتَغْفِرُوا “Bende hiçbir günah yok. Ben, bu millete

“Kırbınızı doldurun!” demiştim”⁶⁵⁵ meseli herhangi bir suçta pay sahibi olunamayacağını belirtmek için söylenir. Gerekçe ise önceden yapılan uyarıdır. Meselin manası, büyük kazanç umuduyla yetiştirdikleri ekinlerini dermeye çalım içinde giden ve Allah yokmuş gibi davrandıklarından, hasat yerinde yanmış yıkılmış bir bahçe bulanlara içlerinden en dengelilerinin sözü olan أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ لَوْلَا تُسَبِّحُونَ “Ben size Allah’ı

⁶⁵¹ İbn Hacer el-‘Askalânî, Ebu’l-Fadl Şihâbuddîn, Ahmed b. ‘Ali b. Muhammed, *Telhîsu’l-habîr fî tahrîci ehâdîsi’r-râfi’iyyi’l-kebîr*, nşr. Ebû ‘Asım Hasan b. ‘Abbaâs b. Kutb, I-IV, 1416/1995, IV, 221, Eman, 16(2294).

⁶⁵² el-Haşr: 59/2.

⁶⁵³ en-Nisâ: 4/78.

⁶⁵⁴ Âl-i İmrân: 3/154.

⁶⁵⁵ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 274; el-‘Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, II, 304.

anmanız gerekmez mi? (Allah yokmuş gibi hareket etmeyin!) dememiş miydim?”⁶⁵⁶ Kur’ânî ifadesinde bulunur. Yani “Ben, bana düşeni yaptım. Gücüm nispetinde sizi yanlıştan çevirmeye çalıştım. Ama dinletemedim. Gözünüzü açamadım. Amma bir felaket, sözümün hak olduğunu size gösterdi. Şimdi suç varsa kendinizde arayın.” demektir.

الْغِنَاءُ رُقِيَّةُ الزَّانَا “Şarkı türkü çıғırmak, zinaya ilerleten yoldur”⁶⁵⁷ meseli zinaya

götüren yollardan birinin de heva ve hevesi tetikleyen şarkıların söylenmesi olduğunu hatırlatarak yolun başında uyarı yapmaktadır. Kötü bir fiilin yapılmamasından daha önemlisi, ona götüren vesilelerin engellenmesidir. Böylece, telafisi güç veya imkânsız durumların yaşanmasının önü daha başlamadan kesilmiş olur. وَلَا تَقْرُبُوا الزَّانِيَ “Ve sakın zinaya yaklaşmayın!”⁶⁵⁸ buyuran âyet-i kerîme, haram bir fiile götüren fiillerden de uzak durulmasını ister. Çünkü harama götüren şey de haramdır. Meselde zinaya götüren şarkı ve türküden uzak durulması, zinaya bulaşmamak için uyarı olarak dile getirilmiştir. Âyet-i kerîmede de yasaklanan şey, zinaya götüren vesilelerdir. Bu yönüyle mesel ile ayet arasında anlam ilişkisi bulunmaktadır.

قَيِّدُوا نِعَمَ اللَّهِ بِالشُّكْرِ “Allah’ın nimetlerini şükürle muhafaza edin”⁶⁵⁹ meseli sahip

olunan imkanların şükür ile devam edeceğini ifade eder. Şükür ise, eldeki imkânların kadir kıymetinin bilinmesidir. Meselde bahsedilen nimetlerin muhafazası لَئِنْ شَكَرْتُمْ

لَأَزِيدَنَّكُمْ “Eğer şükrederseniz size (olan nimetimi) artırırım”⁶⁶⁰ Kur’ânî ifadesinin

manasında mündemiçtir. Çünkü bir şey, artıyorsa aynı zamanda muhafaza ediliyor demektir. O halde şükürle nimetler, muhafaza ediliyorken ziyadeleşmektedir. Aşağıdaki beyit de muhtemelen bu ayetten esinlenerek söylenmiştir.

فَمَنْ يَشْكُرِ اللَّهَ يَلْقَ الْمَزِيدَ *** وَمَنْ يَكْفُرِ اللَّهَ يَلْقَ الْغَيْرَ

⁶⁵⁶ el-Kalem: 68/28.

⁶⁵⁷ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, II, 67.

⁶⁵⁸ el-İsrâ: 17/32.

⁶⁵⁹ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, II, 129.

⁶⁶⁰ İbrâhîm: 14/7.

“Allah’a şükreden daha fazlasını bulur. Nankörlük eden ise elindeki nimeti de kaybeder.”⁶⁶¹

2.4.24. Tehdit

“Kırk ölçüp bir biçip” sonra konuşmak gerektiği, aksi durumda ağızdan düşüncesizce çıkan sözlerin insanın başına bela olacağı **إِيَّاكَ وَأَنْ يَضْرِبَ لِسَانَكَ عُقْلَكَ**

“Dikkat et, dilin boynunu vurmasın!”⁶⁶² meseliyle ifade edilir. İfk hadisesi sebebiyle insanların ortada dolaşan dedikodulara kulak verip şahit istemeden, ölçüp biçmeden iftirayı ağızlarında gevelemelerini Kur’ân-ı Kerîm, **إِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِأَلْسِنَتِكُمْ وَتَقُولُونَ بِأَفْوَاهِكُمْ مَا**

لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَتَحْسَبُونَهُ هَيِّنًا وَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ “Hani o iftirayı dilden dile dolaştırıyor; hakkında hiçbir bilginiz olmayan şeyleri ağzınıza alıp geveliyor ve bunu önemsiz bir iş sanıyordunuz. Hâlbuki bu, Allah katında çok ağır bir vebaldir”⁶⁶³ ikazıyla gündeme getirir. Her duyulanı dillendirmenin, insanlar hakkında bilgisizce atıp tutmanın Allah katında basit görülmeceğine dikkat çeken ayetteki bu mana, yukarıdaki meselin manasını hatırlatır.

Zulmün ve cezanın çok şiddetli olması durumu **ضَرْبَهُ ضَرْبَ غَرَابٍ الْإِبِلِ** “Ona garip develere vurur gibi vurdu”⁶⁶⁴ meseliyle ifade edilir. Mesel **إِضْرِبْهُ ضَرْبَ غَرِيْبَةِ الْإِبِلِ** “Ona garip deveye vurur gibi vur!” şeklinde emir formatında da söylenmektedir. Develer sulama esnasında, su havuzlarında izdiham oluşturlar. Bu arada havuza yabancı develer de gelebilir. Suyun az ve kıymetli olduğu çöl gibi yerlerde kendi develerini düşünen havuz sahibi, garip devenin bir daha bu havuza yaklaşmaması için ona hiç unutamayacağı bir darbeye ceza verir. Meselin aslının bu hikâyeye dayandığı söylenir. el-Haccâc, Irak halkını tehdit ettiği hutbesinde **وَاللَّهِ لَأُضْرِبَنَّكُمْ ضَرْبَ غَرَابِ الْإِبِلِ** “Vallahi

⁶⁶¹ İbnu'l-Enbârî, *ez-Zâhir*, II, 313.

⁶⁶² el-Meydânî, *Mecma'u'l-emsâl*, I, 53.

⁶⁶³ en-Nûr: 24/15.

⁶⁶⁴ el-'Askerî, *Cemheretu'l-emsâl*, II, 7.

sizi garip develere verilen cezayla cezalandıracağım!”⁶⁶⁵ diyerek bu meseli kullanır. Uyarı ve tehdit için söylenen meselin manası, Hz. Süleyman (a.s.)’ın kuşlardan oluşan ordusunu denetlerken, Hudhud’u göremeyince; geçerli bir mazereti olmaması durumunda **لَأُعَذِّبَنَّهُ عَذَابًا شَدِيدًا** “Kesinlikle onu ağır bir şekilde cezalandıracağım.”⁶⁶⁶ dediği Ku’ânî ifadede bulunur. Ordularına hâkim olan Hz. Süleyman bu tehdidi, diğer üyelerin de işlerini savsaklamamalarını temin etmek için yapmıştır.

Mukadder olanın önünde sonunda başa geleceği ve kaçışın mümkün olmadığı **إِنَّمَا** **هُوَ الْفَجْرُ أَوْ الْبَجْرُ** “Ya fecr ya becr” meseliyle ifade edilir. Yani “İster sabahı bekle, istersen karanlıkta yola çık fark etmez.” demektir.⁶⁶⁷ Bu iş olacak ve sen bunu engelleyemeyeceksin. Harpten kaçanlara, ölümden kaçışın olamayacağını izah eden **قُلْ** **لَنْ يَنْفَعَكُمُ الْفِرَارُ إِنْ فَرَرْتُمْ مِنَ الْمَوْتِ أَوِ الْقَتْلِ** “De ki: Eğer ölümden ya da öldürülmekten kaçırıyorsanız, kaçmanızın size hiçbir yararı yok”⁶⁶⁸ Kur’ânî ifadesi, mukadder olanın engellenemeyeceği noktasında meselin manası içermektedir.

لَأَكُونَنَّ كَيَّةَ الْمُتَلَوِّمِ “Hastalığı arayıp bulan ve onu dağlayan uzmanın hastalığı dağlayıp iyileştirdiği gibi onu dağlayacağım”⁶⁶⁹ meseli tehdit içermekle birlikte, tehditteki eylemin faydalı olduğu da anlaşılmaktadır. **وَقُلْ لَهُمْ فِي أَنْفُسِهِمْ قَوْلًا بَلِيغًا** “İçine düştükleri durumu net bir biçimde açıkla.”⁶⁷⁰ buyuran âyet-i kerîme de, münafıklara nifakın ne korkunç bir yürek hastalığı olduğunu, güvensizlik ve tutarsızlığın kendilerini kimliksiz ve kişiliksiz hâle getirdiğini söylerken aslında onların yaralarına tuz basmaktadır. Dolayısıyla meselin anlamını ihtiva etmektedir. Dağlayıcının yarayı dağlaması başlangıçta acı verse de sonuçta yarayı iyileştirdiği için faydalıdır. Ayette de

⁶⁶⁵ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 419.

⁶⁶⁶ en-Neml: 27/21.

⁶⁶⁷ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 68.

⁶⁶⁸ el-Ahzâb: 33/16.

⁶⁶⁹ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, II, 189.

⁶⁷⁰ en-Nisâ: 4/63.

“Onlara içine düştükleri durumu net bir şekilde açıkla.” buyrularak muhatabın hatası, yüzüne açıkça söylenerek yaptığı hatadan dönmesinde daha kestirme bir yol izlenmiştir. Sonuçta herkesin anlayacağı dil farklıdır. Bazıları yumuşaklıkla hidayete ererken bazıları da tehditle doğru yolu bulurlar.

2.4.25. Pişmanlık

Elinden fırsatı kaçıranlara الصَّيْفَ صَيَّعَ اللَّبَنَ “Sen sütü yazdan kaybettin”

denilir. Meselin aslı şu hikâyeye dayanmaktadır: Kavminin en zengini olanı Amr, yaşlılık vaktinde amcasının kızıyla evlenir. Kadın sonraları yaşından dolayı onu beğenmez hâle gelir. Bunun üzerine boşanırlar. Kadın, genç ve güzel bir erkekle evlenir. Çıkan bir savaşta kocası ölen kadın esir düşer. Onu eski kocası görür ve esaretten kurtarır. Bu sefer onu fakir birisi nikâhlar. Eski kocasının ardı arkası bitmeyen deve sürülerini geçerken gören kadın ondan süt talep eder ve Amr’dan şu karşılığı alır: الصَّيْفَ

أَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ فِي حَيَاتِكُمْ “Sen sütü yazdan kaybettin.”⁶⁷¹ Meseldeki mana,

الدُّنْيَا “Siz sahip olduğunuz tüm güzellikleri dünya hayatında tükettiniz”⁶⁷² kavli-i

kerimiyle ifade edilen manaya benzerdir. Bu hitap, dünya hayatını hesabı verilecek bir hayat değil de; bir tüketim ve haz alma yeri gören, bu bakış açısıyla, kendine bahşedilenleri oburca tüketen insanadır. Bunlar ahiretlerini daha dünyadayken kaybetmişlerdir. Meseldeki gibi. Meseldeki kadın da elindeki imkânı ta baştan kaybetmiştir.

Tamahkârlık ve yeme hırsının helake götürebileceğine رَبِّ أَكَلَةٍ تَمْنَعُ أَكَلَاتٍ “Öyle

bir yemek vardır ki, birçok yemeğe engel olur” meseliyle uyarı yapılır. Meseli ilk söyleyenin ‘Âmir b. ez-Zarib el-‘Advânî olduğu rivayet edilir. Bu şahıs, hacıların ihtiyacını gören, onlara ikram eden biridir. Gassân meliklerinden birisi adamın itibarını görünce, bir planla onun elinden bu pozisyonunu almak ister. Memleketine dönen

⁶⁷¹ el-‘Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, I, 473.

⁶⁷² el-Ahkâf: 46/20.

melik, bir elçi göndererek bu kişinin kendisini ziyaret etmesini arzuladığını, ziyaret etmesi durumunda ona ikramda bulunup, kendisiyle dostluk kuracağını bildirir. Bu durumu haber alan kavmi, ona gelerek: “Biz de seninle gelmek istiyoruz. Böylece senin konumundan yararlanarak bizler de ikram izzet görürüz.” derler. Kavminden bir grupta yola çıkan adam, melikin memleketine varır ve orada melik tarafından ağırlanırlar. Biraz sohbetten sonra zeki olan el-‘Advânî, melikin niyetini anlar. Kavmini toplar **الرأي**

“Sevgi ve muhabbet uyanık görünürken, asıl düşünce uyuyor.” diyerek görünen güzelliklerin altında tehlikeli düşüncelerin saklandığını haber verir. Kavminin acele etmesini ve bu yüzden koşar gibi melike gelmelerini eleştirir. İşin farkına varamayan kavmi ise: “Görüyorsun ki melik bize ikramda bulundu. Bundan sonra da ondan, ancak hayırlı işler vaki olur.” diyerek el-‘Advânî’ye katılmadıklarını bildirirler. O da: “Acele etmeyin bakalım. Belki bu yıl yemek yersiniz. Ancak **رَبُّ أَكْلَةٍ تَمْنَعُ أَكْلَاتٍ**

“Nice yemekler vardır ki sonrakilere engel olur” der. Birkaç gün sonra melik niyetini belli ederek el-‘Advânî’ye yaptığı işleri, melik adına memur olarak devam ettirmesini ister.⁶⁷³ Tabi ki el-‘Advânî melikin memuru olunca kazancı da melikin olacak, bir yemek, birçok yemeğe engel olmuş olacaktır. Günübürlük hazlarının peşine düşenler, ellerindekini bilinçsizce tüketirken ileride faydalanacakları birçok nimeti de ellerinin tersiyle itmiş olurlar. Kur’ân-ı Kerîm, elindekinin kıymetini bilmeyen, önüne geleni sadece tüketim hazzıyla heba eden inkârcıları, hayvanlara benzeterek **وَالَّذِينَ كَفَرُوا**

يَتَمَتَّعُونَ وَيَأْكُلُونَ كَمَا تَأْكُلُ الْأَنْعَامُ وَالنَّارُ مَثْوًى لَهُمْ “Küfürde direnenler geçici zevklerin peşine takılarak, hayvanların yiyip içtiği gibi yiyip içseler de, sonunda ateş onların meskeni olacaktır.”⁶⁷⁴ der. Elbette ki ayette hayvanların küçümsenmesi söz konusu değildir. Onlar yerken yaratılışlarının icabını yerine getirirler ve neticede onların bilinçsizce yemeleri dahi insanlığa fayda olarak geri döner. Ancak Allah insanı farklı yaratmış, ona hayvanlardan üstün yetenekler vermiştir. Öyleyse o, hayvan gibi davranamaz. Elindeki bir fideyi, tarlaya ekip daha fazla ürün alabileceken, hayvan gibi

⁶⁷³ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 297.

⁶⁷⁴ Muhammed: 47/12.

önüne gelen her fideyi ve her tohumu oburca tüketemez. Tüketirse, Allah'ın ona verdiği üstün nimetlere nankörlük etmiş olur. Dolayısıyla bu dünyayı hoyratça tükettiğinden, ebedi hayatın imkânlarından mahrum olur. Sonunda ateş, meskeni olur. O halde bir yemek, birçok yemeğe engel olur.

عَادَ السَّهْمُ عَلَى النَّزْعَةِ “Ok, atıcısına döndü” meseli, yapılan kötülüğün dönüp

dolaşıp sahibini bulacağını anlatır. Birinin veya bir topluluğun, hak ettiği akıbeti bulması durumunu ifade eder.⁶⁷⁵ Semud kavmi içindeki gruplar da, Hz. Salih (a.s.) ve beraberindekilere tuzak kurmuşlardı. Geceleyin baskın yapıp onu ortadan kaldıracaklardı. Onlar tuzak kurdu. Allah da tuzaklarını başlarına geçirdi ve sonunda kendileri ortadan kalktılar. Kurdukları tuzak, döndü dolaştı kendilerini buldu. فَانْظُرْ كَيْفَ

كَانَ عَاقِبَةُ مَكْرِهِمْ أَنَا دَمَرْنَاهُمْ وَقَوْمَهُمْ أَجْمَعِينَ “Dön de bir bak bakalım, onların tuzaklarının

akıbeti ne olmuş? Elbette ki biz, onları ve toplumlarını top yekûn yerle bir ettik”⁶⁷⁶ âyet-i kerîmesi buna dikkat çeker. Mekkelilerin, kervan yolu üzerindeki Semud kavminin kalıntılarını görmeleri ve tuzak kuranların akıbetinden ibret almaları istenir. Sonraki ayette “Bak işte onların mekânları: işledikleri zulümler yüzünden viran ve ıssız kalmış” ikazıyla nasıl yerle bir oldukları haber verilirken Hz. Peygamber (s.a.v.)’e tuzak kuranlar da, tuzaklarının kendilerine döneceği noktasında uyarılmış olur.

يَعْدُو عَلَى الْمَرْءِ مَا يَأْتِمُرُ “Kurduğu düzen, kişiye hücum eder.”⁶⁷⁷ Bu eşyanın

değişmez kanunudur. Başkalarının aleyhine haksız yere plan kuran, kurduğu düzenin kurbanı olur. Elbette ki hiçbir düzenbaz, kurduğu tuzağı, aleyhine olsun diye kurmaz. Hep lehine düşünür. Ancak desisenin karakteristik özelliği gereği, bumerang gibi hep sahibine döner. Kısa vadede hilelerle küçük menfaatler elde edebilse de, uzun vadede entrikalar hep dönüp dolaşıp sahibine zarar verir, su testisi her zaman suyolunda kırılır. “Allah’ın sünnetinde (yasasında) bir başkalaşma göremezsin; evet sen Allah’ın

⁶⁷⁵ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, II, 18.

⁶⁷⁶ en-Neml: 27/51.

⁶⁷⁷ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 270.

yasasında bir sapma da göremezsın” ifadelerinin hemen öncesinde وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ

“Her çirkin entrika sadece onu çevireni çepeçevre kuşatır”⁶⁷⁸ Kur’ânî ifadesi

bulunur. O halde, her kötü niyetli tuzağın, planlayıcısının aleyhine dönmesi Allah’ın büyük planının gereğidir ve bu planda bir değişiklik söz konusu değildir. Çünkü Allah, iyidir ve iyilerin tarafındadır. Tuzak kurmak ise kötülerin işidir ve kötülük, iyiliği isteyen tarafından razı olunacak bir iş değildir.

Araplar bir meselede yapılacak şeylerin bittiğini ve artık geri dönülemez noktaya gelindiğini سَبَقَ السَّيْفُ الْعَدْلَ “Kılıç, kınamayı geçti. (İş işten geçti.)” meseliyle dile getirirler.⁶⁷⁹ Türkçedeki “İş işten geçti” ve “Geçti Bor’un pazarı” atasözlerini andıran bu meselin manası; Hz. İbrahim (a.s.)’ın, Lut Kavminin başına gelecekleri anlaması üzerine, melek elçilerle tartışmaya girmesi neticesinde, bu hususta son sözün söylendiğini ve artık yapılacak bir şeyin kalmadığını bildiren إِنَّهُ قَدْ جَاءَ أَمْرُ رَبِّكَ “Gerçek şu ki, Rabbinin kesin talimatı gelmiştir”⁶⁸⁰ kavlı-i keriminde bulunmaktadır. Dolayısıyla artık onlar yaptıklarıyla kaçıışı olmayan bir cezaya çarptırılmışlardır. Hüküm verildikten, defter dürüldükten sonra, artık geri dönülmez noktaya gelinmiş demektir.

Kaybettiğine hayıflananların hâli; يُقَلِّبُ كَفَّيْهِ “Avuçlarını ovuşturuyor” meseli ile tasvir edilir. Mesel, lafız ve mana olarak فَاصْبَحْ يُقَلِّبُ كَفَّيْهِ عَلَى مَا أَنْفَقَ فِيهَا “Yapmış olduğu masrafların iç yanıklığı ile vahlanmaya ve avuçlarını ovuşturmaya koyuldu”⁶⁸¹ Kur’ânî ifadesinde mündemiçtir. Âyet-i kerîmede bağ ve bahçesinin güzellik ve letafetiyle şımaran insanın güvenip dayandığı servetinin elinden gitmesiyle uğradığı hayal kırıklığı, bir Arap meseli olan يُقَلِّبُ كَفَّيْهِ “Avuçlarını ovuşturuyor” ifadesiyle muhatabın anlayışına indirgenmiştir. Âyet-i kerîme dolaylı olarak şu mesajı verir:

⁶⁷⁸ Fâtır: 35/43.

⁶⁷⁹ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 62; el-Meydânî, *Mecma ‘u’l-emsâl*, I, 328.

⁶⁸⁰ Hûd: 11/76.

⁶⁸¹ el-Kehf: 18/42.

Dünya bir bahçe gibidir, insan da bahçe sahibi. İnsan bahçıvanı olduğu bu bahçeyi harap da edebilir cennete de çevirebilir. Dolayısıyla kaybettiğine avuçlarını ovuşturabileceği gibi, kazandığına şükür de edebilir.

Pişmanlık duyanların hâlinin kinâye edildiği **سُقِطَ فِي يَدِهِ** “Elindeki (imkân)

kayboldu gitti”⁶⁸² meseli **وَلَمَّا سُقِطَ فِي أَيْدِيهِمْ** “Pişman olduklarında...”⁶⁸³ kavli-i

keriminde lâfzen ve manen yer alır. Hz. Musa (a.s.), kendilerine hidayeti getirdikten sonra İsrail oğullarının buzağıya tapınmaları ve neticede çok pişman olmaları hâlini anlatan bu cümlelerin istiare, kinâye veya temsil yoluyla şiddetli pişmanlık ifade ettiğini belirten Elmalılı, meselin bu manaya gelmesini birkaç yönden şöyle açıklar:

1- Pişmanlık duyan kimse üzüntüsünden parmağını ısırır veya başını eğip çenesini iki elinin arasına alarak düşünür. Bu şekilde sanki o insan bütün pişmanlığı ile eline düşmüştür, eli de düşülen yer durumuna gelmiştir.

2- Araplar **حَصَلَ فِي يَدِهِ مَكْرُوءٌ** derler. Bu şekilde kalpteki bir hoşnutsuzluğu sanki el üzerinde veya avuç içinde olmuş gibi tasvir ederler ki, burada “yed” kelimesi kalp veya ruhtan mecazdır. Bunun gibi **سُقِطَ فِي أَيْدِيهِمْ** ifadesi, istiâre bilkinâye veya temsiliyye suretiyle **سُقِطَ النَّدَمُ فِي أَنْفُسِهِمْ** “Gönüllerine pişmanlık düşürüldü.” demek olur.

3- Kırağı demek olan **سَقِيط** tan alınmış olarak “kırağı düştü, kırağılandı” mânâsını ifade edebilir. Bundan dolayı “Karlandık, üzerimize kar yağdı” mânâsına “Sülicna” denildiği gibi, de “Ellerine kırağı düştü” demek olur. Kırağı hem soğukla ilgili, hem de az bir sıcaklık ile derhal eriyiveren bir şey olduğundan, eline kırağı düşen insan hem üzölmüş, hem de eline bir şey geçmemiş demektir.⁶⁸⁴

⁶⁸² el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 320.

⁶⁸³ el-A‘râf: 7/149.

⁶⁸⁴ Bkz. Elmalılı, *Hak Dini Kur‘ân Dili*, IV, 135-136.

2.4.26. Söylem-Eylem Uyuşmazlığı

Sözü güzel, ancak fiili kötü kişilerin hâli فِيهِ وَتَعْدُو فِيهِ “Bize yasakladığı dalalete, annemiz düşüyor.” ifadesiyle misallendirilir. Böyleleri başkalarına iyiliği özendirip, onları kötülükten nefret ettirirken, kendileri söylediklerinin aksini yaparlar. Hz. Ali’nin bu husustaki: “Ahireti amelsiz isteyenlerden, yarın yaparım diye tövbeyi erteleyenlerden, zahit sözü söyleyip dünyaya dalanlardan, verildiğinde doymak bilmeyen-alındığında hâline razı olmayanlardan, elindekinin şükründen acizken dahasını isteyenlerden, yapmadığını söyleyenlerden, iyileri sevip onlar gibi yapmayanlardan, kötülere kin besleyip onlardan olanlardan, yakîn dururken zannına yenik düşenlerden olma.” nasihatleri aşağıdaki şiirde özetlenmiştir.

لَا تَلِمَ الْمَرْءَ عَلَى فِعْلِهِ *** وَأَنْتَ مَنْسُوبٌ إِلَى مِثْلِهِ

مَنْ عَابَ شَيْئًا وَأَتَى مِثْلَهُ *** فَإِنَّمَا دَلَّ عَلَى جَهْلِهِ

“Kendin bir benzerini yaparken kimseyi yaptığından dolayı azarlama!

Benzerini yaptığı şeyi kınayanın bu hali bariz bir şekilde onun cehaletini gösterir.”⁶⁸⁵

Yapmakla söylemenin arasını ayırmamak gerektiğini tavsiye eden meselin manası, söylem-eylem birlikteliğinin olmazsa olmaz olduğunu hatırlatan أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ

بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ “Diğer insanlara sahici erdemlerle donanmayı öğütlerken sıra size gelince terk mi ediyorsunuz?”⁶⁸⁶ Kur’ânî ifadesinin anlamında saklıdır. Âyet-i kerîme inananlardan yapmakla, söylemek arasını ayırmama noktasında, ahlâkî tavır sergilemelerini istemektedir.

Dillerde çok dolaşmasından dolayı mesel hâline gelen لَا تَنْهَ عَنْ خُلُقٍ وَتَأْتِيَ مِثْلَهُ

“Kendin bir benzerini yapıp dururken başkasını bir (kötü) ahlâktan men etme (ye kalkışma)!” ifadesi,

⁶⁸⁵ el-‘Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, I, 220.

⁶⁸⁶ el-Bakara: 2/44.

لَا تَنْهَ عَنْ خُلُقٍ وَتَأْتِي مِثْلَهُ *** عَارٌ عَلَيْكَ إِذَا فَعَلْتَ عَظِيمٌ

“Kendin bir benzerini yapıp dururken, başkasını bir (kötü) ahlâktan men etme! Böyle yapman senin için büyük bir ayıptır” beytinin sadır kısmıdır.

لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ “Niçin söylemlerinizle eylemleriniz birbirine uymuyor!”⁶⁸⁷

“Niçin yapmadığınız/yapamadığınız/yapamayacağınız şeyleri söylüyorsunuz?” diye soran Kur’ânî ifadenin manasının zımnında bu meselin manası bulunmaktadır. Soru cümlesi şeklindeki âyet-i kerîme, aslında böyle yapanları tehdit etmektedir. Bir sonraki ayetten bunu anlamaktayız. Çünkü sonraki ayette böyle yapmanın Allah katında ağır sonuçları olan nahoş bir davranış olduğu bildirilmektedir.

Kişinin yanlış ölçme ve derlendirmede bulunmaması için sağlam bilgi kaynaklarından beslenmesi, yetersiz ya da yanlış bilgiden doğru neticelere ulaşamayacağını bu sebeple üzerinde konuşulacak mesele hakkında bilgi sahibi olunması gerektiği لَا تَهْرَفُ بِمَا لَا تَعْرِفُ “Bilmediğin bir konuda rastgele konuşma” meseliyle ifade edilir.⁶⁸⁸ Meselin manasını da içine alacak şekilde sadece konuşmada değil hayatın bütün hallerinde bilgi eksikliği ile yola çıkılmaması وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ

عِلْمٌ “Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme”⁶⁸⁹ kavlı-i kerimiyle emredilir. Âyet-i kerîme ölçme ve değerlendirmede yapılan yanlışın temel nedenlerinden birinin, yanlış ve eksik bilgi olduğu noktasında ikazda bulunmaktadır. İnkârda bile bir bilgiye dayanmak gerektiğini zımneden ifade eden ayet, neye inandığını bilmeden bir hayatı geçirmemeyi, inandığını temellendirmeyi, inanmadığını yapmamayı emreder.

⁶⁸⁷ es-Saf, 61/2.

⁶⁸⁸ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 46.

⁶⁸⁹ el-İsrâ: 17/36.

Ortaya faydalı bir eser koymadan övülmeyi seven kişiler için يَأْكُلُ بِالصَّرْسِ الَّذِي لَمْ

يُخْلَقُ “Olmayan şeyi azı dişleriyle yiyor” meseli örnek verilir.⁶⁹⁰ Meselin manası,

yapmaları gereken Allah’ın mesajlarını insanlara açıklamak, onları gizlememek olan kitap ehlinin, kurnazlık yapıp ilahi hakikati örtbas etmeleri ve bir de görevlerini yapmamalarını bir maharet olarak görüp, bundan övgü beklemelerini kınayan وَيُحِبُّونَ أَنْ

يُفْعَلُوا “Onlar ki yapmadıklarıyla övülmekten hoşlanırlar”⁶⁹¹ Kur’ânî

ifadesinde gizlidir. Bir önceki âyet-i kerîmede, önceki vahyin muhataplarının sorumlu tutuldukları hususlarda görevlerini yerine getirmedikleri bildirilir. Bunlar, hem sorumluluklarını yerine getirmemiş hem de yapıp ettiklerine sevinmişlerdir. Daha da ötesi bu tipler, yapmadıkları şeylerden dolayı övgü bekleyenlerdir. Bunlar için şöyle bir son gösteriliyor: Onları şiddetli bir azap beklemektedir.

Söz verip yerine getirmeyenlerin hâli; اَسْمَعْ جَفَجَةً وَلَا أَرَى طِحْنًا “Değirmenin

sesini duyuyorum da un göremiyorum” meseliyle kınanır.⁶⁹² اَسْمَعْ صَوْتًا، وَأَرَى فَوْتًا Hata!

Yer işareti tanımlanmamış. “Ses duyuyorum. Ancak (verilen sözlerin) kaybolup gittiğini görüyorum” meseli de yine söz verip yapmayanın hâlinden kinâyedir.⁶⁹³ Bu tavır Müslüman’ın tavrı olamaz yani Müslüman yapmayacağı sözü vermez. Bu olsa olsa kendi iç âlemlerindeki karışıklıktan dolayı Allah’a güvenmeyen, dost ve kardeş bellediklerine dahi yalan söylemekte bir beis görmeyen ikiyüzlülerin hâlidir. Meselin manasını akla getiren âyet-i kerîmede, münafıkların yoldaşlarına yaptıkları vaat ve bu vaadin yalan olduğu şöyle bildirilir: وَإِنْ قُوتِلْتُمْ لَنَنْصُرَنَّكُمْ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ “Eğer size karşı savaş açılırsa kesinlikle size yardım edeceğiz” (derler). Allah şahit ki, onlar kesinlikle yalancıdırlar.”⁶⁹⁴

⁶⁹⁰ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, II, 426.

⁶⁹¹ Al-i İmran, 3/188.

⁶⁹² Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 321; el-‘Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, I, 126.

⁶⁹³ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 344.

⁶⁹⁴ el-Haşr: 59/11.

2.4.27. Kötü Arkadaşlık, Nankörlük

İfrata saplanmış kişilerin iflah olmaz hale gelen eylemleri karşısında سَالِ الْوَادِي

“Vadiyi sel aldı. (Kişi haddini aştı.) Artık onu bırak!”⁶⁹⁵ tavsiyesinde bulunulur.

Artık ne hakkı görececek gözü ne de işitecek kulağı kalmamış, hiçbir gayretin yola getiremeyeceği meselde dile getirilen bu tipin özelliği ve buna karşı takınılacak tavır

“وَلَا تُطْعَمَنَّ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرْطًا”

“Ve ayartıcı arzularına uyarak, işi gücü aşırı uçlarda dolaşmaya döktüğü için, kalbini zikrimize karşı duyarsız kıldığımız kimseye uyma!”⁶⁹⁶ kavı-i keriminde ifadesini bulur. Bunlar artık söz ve fiillerinde makul olan sınırı aşmış, işi ifrata götürmüşlerdir. Öyle söz ve eylemlerde bulunuyorlar ki, artık kale alınacak bir tarafları kalmamış. Bunlara karşı sergilenecek en güzel tavır, bundan böyle onları muhatap almamaktır. Öyleyse bırak, ne halleri varsa görsünler.

الذُّبُّ لِلضَّبِّ “Kurt sırtlanla uyuşur” meseli, her ikisi de kötü olan arkadaşlar için

kullanılır.⁶⁹⁷ Türkçedeki “Tencere yuvarlanmış kapağını bulmuş” meseliyle benzer manadadır. Hayırda değil; şerde birbirine destek olup birbirlerinin saadetlerine yardımcı olacakları yerde felaketlerine sebep olan arkadaşların durumunu bildiren bu meselin manası الزَّانِي لَا يَنْكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرَكَةً “Zina yapan erkek ancak zinakâr bir kadınla birlikte olur”⁶⁹⁸ Kur’ânî ifadesinde saklıdır. Âyet-i kerîmede bu ikisinin yaptıkları kötü fiilleriyle ancak birbirlerinin layığı olduklarına dikkat çekilir.

Araplar arkadaşlığını faydalı görmedikleri kişilerden, dostlarını uzak tutmak için جَلِيسُ السُّوءِ كَالْقَيْنِ إِنْ لَمْ يَحْرِقْ ثَوْبَكَ دَخَنُهُ “Kötü arkadaş demirciye benzer, elbiseni yakmasa da tütsüye tutuverir.”⁶⁹⁹ derler. Meselle iyi olarak bilinen ve doğru olarak tanınan kişilerle arkadaşlık edilmesi, şüphe taşıyan ve zararlı olabileceği tahmin edilen

⁶⁹⁵ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 335.

⁶⁹⁶ el-Kehf: 18/28.

⁶⁹⁷ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 282.

⁶⁹⁸ en-Nûr: 24/3.

⁶⁹⁹ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 172.

kişilerden uzak durulması öğütlenmektedir. **وَلَا تَرْكُنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ**

“Zulmedenlere ufacık bir eğilim dahi göstermeyin! Sonra ateş size de dokunur”⁷⁰⁰ Kur’ânî ifadesinde de, zulmüyle tanınanlarla -değil arkadaşlık etmek-, onlara en küçük bir eğilim dahi gösterilmemesi emredilir. Zalimlere meyletmekle insan zalim olmasa da onun zulmünden etkilenir. Meselle benzer manayı ifade eden “Üzüm üzüme baka baka kararır” atasözünden esinlenerek şöyle diyebiliriz: “Kararmamak için doğru arkadaşı seçerek, doğru kararı vermek lazımdır.”

قَدْ ضَلَّ مَنْ كَانَتْ الْعُمَيَانُ تَهْدِيهِ “Kılavuzu körler olan, kesinlikle yolunu

kaybetmiştir”⁷⁰¹ meseli, yanlış kişilerle başlatılan işlemlerin akıbetinin en başından olumsuz olacağı yönünde uyarıda bulunur. Öncelikle, danışılacak ve birlikte yürünecek kişiler iyi seçilmelidir. Doğru kişiler seçildikten sonra başarı neredeyse kaçınılmaz hâle gelir. **وَلَا تَتَّبِعَنَّ سَبِيلَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ** “Cehâlete gömülmüş kimselerin yoluna

uymayın!”⁷⁰² diye emreden âyet-i kerîmeden de, takip edilecek rehberlerin, titizlikle seçilmesi gerektiği çıkarımında bulunabilmekteyiz. Niyet ne kadar samimi olursa olsun yol ve rehber doğru değilse, hedefe ulaşmak imkânsızdır. Yolu ve rehberi doğru seçmek de bilgili olmayı gerektirir. Çünkü ayette cahillere uyulmaması emredilir. Nitekim, bu âyet-i kerîme bir peygamber olan Hz. Musa (a.s.)’a hitaptır. Allah seçilmişlerden olan Peygamber’ine dahi bu konuda hassas davranmasını emrediyorsa bilgi ve yetenek olarak peygamberlerden daha aşağı seviyede olanlar daha dikkatli davranmalıdırlar.

İyiliğe kötülükle karşılık veren kıymet bilmezlerin durumu, mesel hâline gelmiş aşağıdaki beyitle anlatılır.

أَعْلَمُهُ الرَّمَايَةَ كُلَّ يَوْمٍ * فَلَمَّا اشْتَدَّ سَاعِدُهُ رَمَانِي**

“Ona her gün atış yapmayı ben öğretirdim, ancak kolu kuvvet bulunca beni vurdu.” Bu beyit, Mâlik b. Fehm ed-Dûsî’ (ö.m. 231) adında bir kralın aşağıdaki şiiri sonrasında mesel olmuştur. Kral onu ok ile vuran oğlu için şöyle demiştir.

⁷⁰⁰ Hûd: 11/113.

⁷⁰¹ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, II, 130.

⁷⁰² Yûnus: 10/89.

فَيَا عَجَبًا لِمَنْ رَبَّيْتُ طِفْلًا *** أَلْقَمُهُ بِأُطْرَافِ الْبَنَانِ
 أَعَلَّمَهُ الرِّمَایَةَ كُلَّ يَوْمٍ *** فَلَمَّا اشْتَدَّ سَاعِدُهُ رَمَانِي
 وَكَمْ عَلَّمْتُهُ نَظْمَ الْقَوَائِي *** فَلَمَّا قَالَ قَافِيَةً هَجَانِي
 أَعَلَّمَهُ الْفُتُوَّةَ كُلَّ وَقْتٍ *** فَلَمَّا طَرَّ شَارِبُهُ جَفَانِي

“Küçükken terbiye ettiğim ve parmaklarımla lokma lokma beslediğim çocuğun şu hâli ne gariptir:

Ona her gün atış yapmayı ben öğretirdim, ancak kolu kuvvet bulunca beni vurdu.

Ona nice kafiye düzeni ben öğrettim. Şiiri öğrenip bir kafiye söyleyince, beni hicvetti.

Daima delikanlılığı ona, ben öğretirdim. Bıyıkları terleyince, bana eziyet verdi.”⁷⁰³

Meselde kınanan “küfran-ı nimet” birçok ayette inkârcıların sıfatı olarak bildirilmektedir. İnkârcıların bu hâlini, şu âyet-i kerîmelerde temsili olarak bulabiliriz.

“İnsana nimet verdiğimizde yüz çevirir ve yan

çizer.”⁷⁰⁴ “Biz onu başına gelen

ziyandan kurtardığımız zaman ise, sanki kendisine dokunan ziyandan kurtarmamız için

Biz’e hiç yalvarmamış gibi (nankörleşir).”⁷⁰⁵ وَلَوْ رَحِمْنَاهُمْ وَكَشَفْنَا مَا بِهِمْ مِنْ ضُرٍّ لَلَجُوا فِي

طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ “Biz onlara merhamet edip başlarına gelen zararı giderseydik yine de

azgınlıkları içinde bocalayıp kalırlardı.”⁷⁰⁶ Meselde dile getirilen; babasının ona

ikramına nankörlükle karşılık veren çocuğun hâli, Allah’ın sınırsız nimetlerine inkârla

karşılık veren ve kıymet bilmeyen kulun Allah karşısındaki hâline benzemektedir.

Hâlbuki Allah, kullarından bunun aksini beklemektedir. İslam ahlâkının en üstün

yanlarından birisi de “İyiliğe karşı iyilik” ilkesidir. Bu ilke yine yukarıdaki meselin

⁷⁰³ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 296; el-Bekrî, *Faslu’l-makâl*, s. 420.

⁷⁰⁴ Fussilet: 41/51.

⁷⁰⁵ Yûnus: 10/12.

⁷⁰⁶ el-Mu’mînûn: 23/75.

manasını hatıra getiren **الْإِحْسَانُ إِلَّا الْإِحْسَانُ** “İyiliğin karşılığı, yalnız iyiliktir.”⁷⁰⁷ âyet-i kerîmesinde de ifadesini bulmaktadır.

2.4.28. Küçümsemek

قَاتِلْ نَفْسٍ مَخِيلَتْهَا “Kişiyi öldüren tekebbürüdür.”⁷⁰⁸ Kendini başkalarından müstağni gören, insanların, ona olan muhabbetini öldürmüş, kendine büyük bir kötülük yapmıştır. Her şeyini muhtaç olduğu Allah’a karşı, tekebbür gösterip kendine yazık eden ve hiçbir işinde ona muhtaç değilmiş edasıyla yaşayan ve neticede cehennemi boylayan insana; Allah, istifham-i inkârî babında **أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِّلْمُتَكَبِّرِينَ** “Hiç küstahça böbürleneler için cehennemde yer bulunmaz mı?”⁷⁰⁹ diye sorarak tekebbürünün, felaketini hazırladığı ihtarında bulunur.

أُحْسُ فَذُقْ “Yudumla ve tadına var!” meseli birinin hak ettiği akıbetle karşılaşması durumunda söylenir. Yani “Sen bu işi yapmaktan men olunduğun halde; dinlemedin, yaptın. Şimdi yaptığının acısını tat bakalım!” demektir. Bu meselin de içerisinde geçtiği aşağıdaki şiirde, uyarılara kulak asmayanın, ummadığı neticeyi aslında kendi yanlış seçimi sonucunda aldığı ve bu acı sonucu hak ettiği, ironik bir biçimde dile getirilmektedir.

أبا يزيد يا بن عمرو بن الصَّعِقِ *** قد كنت حذرْتُك آل المصْطَلِقِ

وقلتُ يا هذا أطعني وانطلق *** إنَّك إن كلفْتَنِي ما لم أُطَق

ساءك ما سرَّكَ مَنِّي من خُلُقِ *** دُونَكَ ما اسْتَحْسَنْتَهُ فاحْسُ وَذُقْ

“Ebû Yezîd, Ey İbn ‘Amr b. es-Sa‘ik! Sana Âl-i Mustalik husussunda uyarıda bulunmuştum.

⁷⁰⁷ er-Rahman: 55/60.

⁷⁰⁸ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 107.

⁷⁰⁹ ez-Zümer: 39/60.

Sana demiştim ki: Ey adam! Beni dinle ve bu işten vazgeç! Eğer beni güç yetiremeyeceğim bir işle mükellef tutarsan,

Hoşuna giden huylarım seni üzme başlar. İşte, buyur, istediğin ortada! Hadi yudumla ve tadına var!⁷¹⁰

Derece olarak الذُّوق “Tatmak” kelimesinden daha aşağı pozisyonunda olan الحَسُو “Yudumlamak” kelimesinin öne alınması, sonra gelenin daha şiddetli olacağına işaret etmek içindir. Yani; “Şimdilik azabın öncesini yudumla, bu vesileyle akabinde bekleyen acının tadını da hisset!”⁷¹¹ demektir. Ahiret azabının sahnelendiği bağlamda geçen ذُّق

“Tat bakalım! Hani sen güçlüydün, şerefliydin!”⁷¹² tehdidi, dünyada tekebbürle hareket edip kendini müstağni gören şımarık kişinin, yaptığı acısını tatması, işlediği zulmün nelere mal olduğunu görmesi kabilinden bir ironi olarak söylenir. Ona “Tat bakalım (kendince öyle zannettiğin) şeref ve izzetinin akıbetini! Yapıp ettiklerinin bu sonucu, tamamen senin eserindir.” denilir. Ayrıca meselin manası, yasaklanmış bir fiilin failinin, yaptığı eylemin kötü akıbetini tatması için yerine getirmesi gereken kefaretlere sıralandığı âyet-i kerîmede, kefaretin gerekçesi olarak ifade edilen لِيَذُوقَ وَبَالَ أَمْرِهِ “(Bu) yaptığı işin kötü sonucunu tatması içindir”⁷¹³ Kur’ânî ifadesinde de mevcuttur.

ثمرة العجلة الندامة “Acelenin meyvesi pişmanlıktır”⁷¹⁴ meseli, sabırsızlıkla olgunlaşmamış meyveyi hasat etmenin, pişmanlıktan başka bir ürün vermeyeceğini bildirmek içindir. Bu meselin manasını içinde barındıran هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ “İşte bu, sizin acele gelmesini istediğiniz şeydir”⁷¹⁵ kavı-i keriminde de zımnen Sünnetullah gereği, olması gerekenlerin, vaktinde vücut bulacağı, kişinin sabırlı davranıp yapması

⁷¹⁰Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 330.

⁷¹¹el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 207.

⁷¹²ed-Duhân, 44/49.

⁷¹³el-Mâide: 5/95.

⁷¹⁴el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 274.

⁷¹⁵ez-Zâriyât: 51/14.

gerekeni yapması, üstüne vazife olmayan meselelerde aceleci olmaması gerektiği ifade edilir. Ahiret, hesap ve cezanın bir gün mutlaka olacağı ve o gün sabır göstermeyenlerin aceleciliğinden dolayı pişman olacakları bildirilir.

Laf götürüp getirenler için دِيْكُهُ يَلْقُطُ الْحَبَّ “Horozu, her daneyi topluyor” meseli kullanılır.⁷¹⁶ Horoz, yerde bir dane bile bırakmayıp hepsini oradan buradan topladığı gibi, laf götürüp getiren de başkalarına aktarmak için, duyduğu hiç bir kelimeyi atlamamaya çalışır. Neticede, hoş karşılanmayan özelliklerden birisi de laf taşımaktır. Daha başka olumsuz vasıfların da sıralandığı bir bağlamda geçen مَشَاءٍ بَنِيمٍ “Mekik dokuyan arabozucu!”⁷¹⁷ âyet-i kerîmesindeki مَشَاءٍ “Mekik dokuyan” kelimesi meseldeki, duyduğu her kelimeyi hemen alıp muhafaza etmeye çalışanın, bunu niçin yaptığını açıklamaktadır. Bu kişinin hiçbir kelimeyi atlamamaya çalışması ara bozmak için onu, bir taraftan diğerine eksiksiz aktarmak hassasiyetinden(!) kaynaklanmaktadır.

2.4.29. Yalan ve Aldatma

Karşısındakine hürmet gösterirken aslında onun kötülüğünü isteyen kişilerin durumunu الدُّبُّ يُكْنَى أَبَا جَعْدَةَ “Kurt Ebû Ca‘de diye kinâye edilir.” meseliyle dile getirilir. Kurdun künyesi güzel görünse de yaptığı iş hiç de güzel değildir. Bu ifadeyi ‘Abîd b. el-Abras adında birisinin, meşhur kral el-Munzir’i öldürmek istediğinde şu şekilde kullandığı rivayet edilir:

هِيَ الْحَمْرُ يَكْنُونَهَا بِالطَّلَاءِ *** كَمَا الدُّبُّ يُكْنَى أَبَا جَعْدَةَ

“İçkiyi “cila” diye kinâye ettikleri gibi; Kurt da “Ebû Ca‘de” şeklinde kinâye edilir.”⁷¹⁸

Arapçada bir husustaki mübalağayı göstermek için kelimenin öncesinde أَبُ

“Baba” lafzı mecazen muzaf olarak getirilir. أَبُ هَرِيرَةَ “Cehâletin babası”, أَبُ جَهْلٍ “Baba”

⁷¹⁶el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 270.

⁷¹⁷el-Kalem: 68/11.

⁷¹⁸Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 233.

“Kediciğin babası” ifadelerinde olduğu gibi. Bu meselde الجُعْدَة kelimesi “buzağı” anlamına gelmektedir. Kurda أَبُو جَعْدَةَ “Buzağı babası” denilmesi de zayıflığı ve tazeliği sebebiyle kurdun, buzağıyı ana hedefe koymasındandır. Yine bu kelimenin “baharda açıp çabucak kuruyan bir bitkinin” adı olduğu söylenir. Bu manada kurda bu ismin verilmesi de güzel görünüşünün çabucak bir canavara dönüşmesinden dolayıdır. Âlimlerden birine muta nikâhı hakkında ne düşündüğü sorulunca o, الذَّئْبُ يُكْنَى أَبَا جَعْدَةَ, “Kurt Ebû Ca‘de diye kinâye edilir” cevabını verir. Yani mutanın ismi masum görünse de içeriği pislik barındırmaktadır.⁷¹⁹ وَإِذَا لَقُوكُمْ قَالُوا آمَنَّا “Sizinle karşılaştıklarında “Biz de inandık” derler”⁷²⁰ Kur’ânî ifadesinin devamı şöyledir: “Fakat yalnız kalınca size olan kinlerinden dolayı parmaklarına diş geçirirler.” Bu âyet-i kerîmede ve öncesinde inkâr edenlerin psikolojik durumları dile getirilir. İnananlara, mealen şöyle söylenir: Siz onları sevseniz de onlarda size karşı bir sevgi kıntısı bulamazsınız. Hatta yüzünüze “İnandık.” demeleri; nazarınızda hoş görünmek istemelerindendir. Bu söz, onların içlerindeki pisliği güzel sözlerle kinâye etmelerinden başka bir şey değildir. Nasıl ki, Kurt Ebû Ca‘de diye kinâye edilir, onların içlerindeki kin de “Biz de İnandık” ifadesiyle kinâye edilir.

Yalan ve uydurmanın büyüklüğünü anlatmak için كَذَبَ مَنْ دَبَّ وَ دَرَج “Emekleyen (çocuk) ve yavaş yavaş yürüyenlerin (yaşlı) en yalancısıdır” meseli kullanılır. Meseldeki دَبَّ “Emeklemek” dünyaya yeni gelen bebeğin fiili, دَرَج “Yavaş yavaş adım atmak” da dünyadan göçecek olan yaşlının fiilidir. Dolayısıyla meselde bahsedilen kişi, dünyaya gelen ve giden, küçük ve büyük herkesin en yalancısıdır. Ya da ölü veya diri herkesten daha yalancısıdır.⁷²¹ “Uydurmanın bu kadarına da pes!” dedirtecek derecede yalanı tasvir eden meselin manası, Cahiliye adetlerinden olan “zihar” sözünü söyleyen geleneği reddeden وَإِنَّهُمْ لَيَقُولُونَ مُنْكَرًا مِّنَ الْقَوْلِ وَزُورًا “Onlar

⁷¹⁹ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 277.

⁷²⁰ Âl-i İmrân: 3/119.

⁷²¹ el-‘Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, II, 144; el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, II, 167.

mantıksız, dahası düzme-koşma bir laf söylüyorlar”⁷²² kavı-i keriminde saklıdır. Yani onlar öyle bir laf ediyorlar ki, yenilir yutulur cinsten değil. Ölçüye ve tartıya gelecek bir şey olmadığı gibi insafa da sığmıyor.

Yalanın büyüklüğü karşısında artık söylenecek söz kalmadığında **يَا لِلْأَفْيَكَةِ** “Bu ne yalan!”⁷²³ **يَا لِلْبُهْتَانَةِ** “Ne bühtan!” denilir. Mesellerdeki **اللام** “Lam” harfleri taaccüp (hayret) ifade etmektedirler.⁷²⁴ Bu artık o derece bir yalandır ki, tutar kalmamıştır. Cevap verilecek derecede de değildir. Mesellerin ifade ettiği mana; **إِنْ هَذَا إِلَّا اخْتِلَاقٌ** “Bu, desteksiz bir uydurmadan başka bir şey değildir”⁷²⁵ Kur’ânî ifadesinde mevcuttur. Bu ifade, kendilerine gelen uyarıları duymak ve akletmek istemeyen inkârcı zihniyetin vahyi yaftaladıkları sözleridir. Onlar: “Biz çağdaş inanç sistemlerin hiç birinde böyle bir şey duymadık.” Madem duymadık öyle ise “Bu, desteksiz bir uydurmadan başka bir şey değildir.” diyorlardı.

أَمْحَلُ مِنْ حَدِيثِ خُرَافَةٍ “Hurâfe’nin sözünden daha tutarsız” meseli, söylenen sözün tamamen uydurma olduğunu ifade eder. Hurâfe, cinlerin kendisini ele geçirdiğine inanılan, kavmine döndükten sonra da saçma sapan şeyler söyleyen ve bu özelliğiyle meşhur olmuş bir zattır. Sonraları, her düzmece söz için “Hurâfe’nin sözü” benzetmesi mesel olarak kullanılır olmuştur.⁷²⁶ Türkçede de yer bulan “Hurâfe” ibaresi aslı astarı olmayan inanış ve lakırdılar için kullanılmaktadır. Söz, Hurâfe’nin sözünden daha tutarsız hâle gelmişse artık yalan derekesinin son noktasına ulaşmış denektir. Hristiyanların, Allah’ın dinini tahrif ederek herhangi bir ilme dayanmadan “Allah çocuk edindi” şeklindeki safsatalarını Kur’ân-ı Kerim, **كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ إِنَّ** **يَقُولُونَ إِلَّا كَذِبًا** “Ağızlarından çıkmış pek dehşet bir söz bu. Onlar sırf yalan

⁷²² el-Mücâdele, 58/2.

⁷²³ el-‘Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, II, 328.

⁷²⁴ el-Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, II, 412.

⁷²⁵ Sâd: 38/7.

⁷²⁶ el-Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, II, 327.

söylüyorlar”⁷²⁷ ifadesiyle kınamaktadır. İlmi bir değeri olmayan kuru bilgi ve atalardan gelen mesnetsiz duyumlarla Allah’a atılan iftiranın kınandığı ayette; **أَخْلُ مِنْ حَدِيثِ خُرَافَةٍ**

“Hurâfe’nin sözünden daha tutarsız” meselinin manası bulunmaktadır. Çünkü onlar Allah’a çocuk isnat etmekle öyle bir şey söylüyorlardı ki bu, altından kalkamayacakları dehşet bir iddiaydı. Yani onların ağızlarından kaçırdıkları bu laf, ipe sapa gelmez bir şeydi. Dolayısıyla onlar ne söylediklerini bilmiyorlardı. Ağızlarından çıkanı kulakları duymuyordu.

Bir taraftan hileyle insanları kandırırken, diğer taraftan onlara nasihat ettiklerini iddia eden düzenbaz kişiler için; **يَشْجُو وَيَبْكِي** “Hem benim başımı yarıyor; hem kendi ağlıyor.” denilir.⁷²⁸ Tıpkı şeytan gibi. O da insanı ateşe atar. Ateşe sürüklerken yemin ederek “Ben sizin iyiliğinizi düşünüyorum.” der. Sonra da yan çizer. İşte bu tavrın adı: İkiyüzlülüktür. Müslümanlara karşı Yahudileri kışkırtan sonra da verdikleri sözde durmayıp onları yüzüstü bırakan münafıkların tavrını, şeytanî bir tavır olarak niteleyen şu âyet-i kerîme meselin manasını içinde barındırmaktadır: **كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ إِذْ قَالَ لِلْإِنْسَانِ**

اَكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ “Tıpkı malum şeytan örneğinde olduğu gibi: Hani o insana “inkâr et” diye telkin eder, ona uyup inkâr edince de “Ben senin yaptığından sorumlu değilim, çünkü ben âlemlerin Rabbi Allah’tan korkarım.” der.”⁷²⁹ İkiyüzlülerin ustası şeytandır. Dolayısıyla ikiyüzlüler, ustaları şeytan olan çiraklardır. Kur’ân’ın uyarısı ise hem şeytan işi olan bu yola tevessül etmemek, hem de edenlere karşı uyanık olmaya yöneliktir.

Eşyayı ait olduğu konum ve şartlarda değerlendirmeyen ve neticede zulmedenlerin bu davranışı, **أَعْطَانِي اللّٰهُ غَيْرَ الْوَفَاءِ** “Bana tam ve eksiksiz olanı değil; işe yaramaz olanı verdi. (layık gördü.)” meseliyle dile getirilir. Meseldeki **اللّٰهُ** “Az ve

⁷²⁷ el-Kehf: 18/5.

⁷²⁸ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, II, 420.

⁷²⁹ el-Haşr: 59/16.

düşük değer”, الوفاء “Tam” manalarına gelmektedir.⁷³⁰ Yani “Aslında hakkım, tam olmasına rağmen bana haksızlık yapıldı. Hakkım eksiltildi.” demektir. Her türlü ölçme ve değerlendirmede haksızlık yapılması durumu âyet-i kerîmede; وَإِذَا كَالُوهُمْ أَوْ وَزَنُوهُمْ “Başkaları için ölçüp tarttıkları zaman eksiltirler. (Hak yerler.)”⁷³¹ şeklinde belirtilmektedir. Meselin manasını içeren Muttaffîfîn Sûresinin bu ve bundan önceki ayetlerinde, alırken dolgun verirken eksik ölçmek kınanır. Bu yolsuzluk, insanın başkalarının zararına ancak kendi menfaatine uygun olanı, her türlü hileyle elde etmeye çalışmasıyla, hep kendine yontmasıyla meydana gelmektedir. Dolayısıyla insanın zihnindeki yolsuzluk ölçme araçlarına da yansımaktadır.

2.4.30. Alay Etme, Karalama, Tecessüs

لَا تَسْخَرَنَّ مِنْ شَيْءٍ فَيَحْزُونَ بِكَ “Hiçbir şeyi alaya alma ki, eğlendiğin durum başına gelmesin!”⁷³² meseli, başkalarını hafife almama yönünde ikazda bulunurken duygudaşlık yapmayı da tavsiye etmektedir. Yani “Ayıpladığın hâli önce zihninde bir tasavvur et. Kınadığın kişinin yerine kendini koy. O hâl, hoşuna gidiyorsa ondan sonra alay et.” demektir. Meseldeki فَيَحْزُونَ بِكَ “Sana dönsün” lafzı لَيْلًا يَحْزُونَ بِكَ “Sana dönmesin” manasındadır. يَبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ أَنْ تَضِلُّوا “Sapmayasınız diye Allah size açıklıyor”⁷³³ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi. Burada da mana لَيْلًا تَضِلُّوا “Sapmayasınız diye” anlamına gelir.⁷³⁴ Meseldeki alay etmeme yasağı لَا يَسْخَرُ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَى أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ “Hiçbir kişi ve zümre bir diğer kişi ve zümreyi alaya alıp hor görmesin.

⁷³⁰ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 266; el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, II, 12.

⁷³¹ el-Muttaffîfîn, 83/3.

⁷³² Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 75; el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, II, 237.

⁷³³ en-Nisâ: 4/176.

⁷³⁴ el-‘Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, II, 311.

Belki diğerleri berikilerden daha değerli olabilirler”⁷³⁵ âyet-i kerîmesinde bulunmaktadır. Meselde hafife alınan hâlin, alay edene dönmesi uyarısıyla alay edilmemesi tavsiye edilir. Bu mana âyet-i kerîmedeki “Belki diğerleri berikilerden daha değerli olabilirler” ifadesinden anlaşılabilir. Yani alay edilmesi neticesinde alay edilenler, alaya alanlardan daha iyi konuma yükselebilirler. Birisi, bir başkasını kendinden aşağı görüyorsa; gördüğü bu üstünlük Allah katında onun cehennemine dönüşebilir. Diğerinin alçak görünen hali de, Allah katında onun cennetine dönüşebilir. Dolayısıyla kibirlinin alaya aldığı şey, kendine dönebilir. Diğerinin alay edildiği şey de daha güzeliyle ona dönebilir. Yani mütekebbir kendi meziyetlerini, şöhretini, makamını bir üstünlük; diğerinin makam, şöhret, mal sahibi olmamasını alçaklık görüyorsa, üstünlük olarak gördükleri, kendisi için bir ateşe; alçaklık olarak gördükleri de sahibi için bir cennete dönüşebilir. Meselde ve âyet-i kerîmede ifade edilen mana bu yönden benzerlik arz etmektedir.

Kendinde olan ayıbı başkalarına yakıştıranlar için; جَعَلْتُ مَا بِهَا بِي وَأَنْطَلَقْتُ تَلْمِزُ

“Kendinde olanı bana yakıştırdı. Alay ederek uzaklaştı” meseli kullanılır.⁷³⁶ اللَّمَزُ kaş-göz, dil-dudak, el-ayak hareketi yaparak birinin hoşuna gitmeyecek davranışta bulunmak, onu karalamaktır. Meselde ayıplanan kaş göz işaretleriyle hafife alma işi, وَلَا

تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ “Birbirinizi itibardan düşürmek için karalamayın”⁷³⁷ emriyle

yasaklanmıştır. Bir başkasını karalamak, aşağılamak, itibarıyla oynamak; aslında kendisini büyük gösterme çabasıdır. Kendinde olanı başkasına yakıştırarak içinde bulunduğu berbat durumdan kendini kurtarmaya çalışmaktır. Yani kendisini unutturmak için başkasını gündeme getirmektir. Ayetteki أَنْفُسَكُمْ kelimesinden hareketle bu Kur’ânî

ifadenin tam karşılığı “Kendinizi karalamayın!” şeklindedir. Yani “Aslında başkasını karaladığınız şey kendinizde olmalıdır. Siz aslında kendinizi karalamaktasınız, ancak farkında değilsiniz. Başkasını gözden düşürmek isterken kendinizi ele vermektediresiniz.”

⁷³⁵ el-Hucurât 49/11

⁷³⁶ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 164.

⁷³⁷ el-Hucurât 49/11.

demektir. Bunun yanında başkalarını itibardan düşürme fiillerinin ne aşağılık bir davranış olduğu **لِكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةٌ** “İnsanları arkadan çekiştiren, kaş göz işaretiyle alay eden her kişinin vay haline!”⁷³⁸ âyet-i kerîmesiyle de kınanmaktadır.

كَيْفَ تُبْصِرُ الْقَدَى فِي عَيْنِ أَخِيكَ وَتَدْعُ الْجَذَعَ الْمُعْتَرِضَ فِي عَيْنِكَ؟ “Nasıl olur da kendi gözünde yatan kütüğü görmez; kardeşinin gözündeki çöpe gözlerini dikersin?”⁷³⁹ meseli Türkçedeki “Kendi gözündeki merteği görmez; başkasının gözündeki çöpe dikkat eder” atasözüyle aynı manadadır. Bu davranış aslında kişinin kendindeki manevi hastalıkları başkasında görmek arzusudur. Kur’ân-ı Kerîm’deki **وَلَا تَجَسَّسُوا** “Birbirinizin gizliliklerini asla araştırmayın”⁷⁴⁰ emri bu hastalığı tedavi eden bir şifa cümlesidir. Tecessüs, ahlaken yasaklanmış bir hususun ince ayrıntılarına kadar irdelenmesi, gizliliklerin, ayıpların araştırılması, sırların ortaya serilmesi anlamına gelir. Casusluk faaliyetleri de aynı köke dayanmaktadır. Meselde bahsedilen birinin gözünde olan ve normalde belli olmayacak bir çöpün dile getirilmesi de, tam manasıyla tecessüstür.

مَنْ اَعْتَابَ خَرَقَ، وَمَنْ اسْتَغْفَرَ رَقَعَ “Gıybet eden yırtmış, gıybetinden dönen yırttığını yamamıştır.”⁷⁴¹ ve **اِتَّقِ اللَّهَ فِي حَنْبِ أَخِيكَ، وَلَا تَقْدَحْ فِي سَاقِهِ** “Kardeşin hakkında Allah’tan sakın! Yokluğunda ayıplama!” meselleri gıybeti yasaklamaktadır. İkinci meseldeki **قَدَحَ** ifadesi “Ayıplamak” anlamına gelmektedir. **اِفَادَةِ فِي حَنْبِ أَخِيكَ** ifadesi de “Kardeşinin durumu, işi hakkında” manasındadır.⁷⁴² Gıybet; birinin duyunca hoşlanmayacağı bir şeyi arkasından söylemektir. **وَلَا يَغْتَابُ بَعْضُكُم بَعْضًا** “Arkanızdan birbirinizi

⁷³⁸ Hümeze 104/1.

⁷³⁹ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, II, 155.

⁷⁴⁰ el-Hucurât: 49/12.

⁷⁴¹ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, II, 297.

⁷⁴² el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 141.

çekiştirmeyin”⁷⁴³ âyet-i kerîmesi yukarıdaki iki meselin hedeflediği manayı, yasaklama formunda ifade emektedir.

2.4.31. Cimrilik ve Mal Sevgisi

رُبَّ صَلْفٍ تَحْتَ الرَّاعِدَةِ “Gök gürültülü bulutlar altında nice kibirliler (hayrı az olanlar) vardır” meseliyle çok malı olup da harcamayan kişiler, içinde bol su ve gök gürültüsü olan, ancak yağmur vermeyen bulutlara benzetilir. Ayrıca bol keseden vaat edip yerine getirmeyen, kendini durmadan methetmesine rağmen bir hayrı görülmeyen kimseler için de bu mesel örnek verilir.⁷⁴⁴ Serveti, sadece biriktirmekle meşgul olup paylaşmayanların kınandığı bu meselin manası, haham ve rahiplerin çoğunun fiili olarak وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ “Onlar altını ve gümüşü biriktirerek Allah yolunda harcamayan kimselerdir”⁷⁴⁵ âyet-i kerîmesinde zikredilmektedir. Âyet-i kerîme, malın harcanması noktasında meselde ucu açık bırakılan bir kaideyi koymaktadır. O da; malın Allah yolunda harcanmasıdır.

Mal biriktiren, ancak biriktirdiğinden ne kendisi ne de bir başkası fayda gören kişilerin durumu حَيْثُكَ لِلِّيْ أَبَا رِبِيعٍ “Ey Ebû Rebi‘ senin mal biriktirmen geciktirmek (hak edene hakkını vermemek) içindir. (Başka değil.)” meseliyle temsil edilir. Meseldeki الحَيُّ “Biriktirmek”, اللَّيِّ de “Vermemek için geciktirmek” anlamındadır.⁷⁴⁶ Meseldeki

الَّذِي جَمَعَ مَالًا وَعَدَّدَهُ يَحْسَبُ أَنَّ مَالَهُ أَخْلَدَهُ “Mal yığan ve onu durmadan sayan bu mana tip; o, malının kendisini ölümsüz yapacağını sanmaktadır”⁷⁴⁷ Kur’ânî ifadesinde bulunmaktadır. Meselde ve âyet-i kerîmede üst üste mal yığmak eleştirilmekte, malın birilerine faydalı olması gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Böyle yapılmadığında mal biriktirmek, bir meşguliyet aracından öteye geçmez.

⁷⁴³ el-Hucurât 49/12

⁷⁴⁴ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 308.

⁷⁴⁵ et-Tevbe: 9/34.

⁷⁴⁶ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 210.

⁷⁴⁷ Hümeze, 104/2-3.

Servet çokluğundan dolayı malını, ihtiyacı olmayan yerlere harcayanların hâlini anlatmak için **كُلُّ دَاتٍ ذَيْلٌ تَخْتَالُ** “Her kuyruklu (zengin gösterişçi) böbürlenir.” meseli kullanılır.⁷⁴⁸ Elindeki imkânları insanlara faydalı olmak yerine etrafa çalım satma aracına dönüştürenleri eleştiren meselin manası, **فَخَرَجَ عَلَى قَوْمِهِ فِي زِينَتِهِ** “Karun, süsü püsü içinde toplumunun karşısına çıktı”⁷⁴⁹ kavı-i keriminin anlamında vardır. Âyet-i kerîme Kârun tiplmesiyle kendisine bahşedilen nimetleri Allah’ın bir emaneti olarak görmek ve gereğini yapmak yerine onları insanlara üstünlük vasıtası hâline getirenleri kınamaktadır. Böylelerine Kur’ân’da şöyle cevap verilir: **لَا تَفْرَحْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ** “Şımarma! Çünkü Allah şımaranları asla sevmez.”⁷⁵⁰

2.4.32. Kendini Beğenme ve Büyükleme

تَاجُ الْمُرُوءَةِ التَّوَّاضِعُ “İnsana mahsus evsaf ve erdemlerin tacı tevazudur”⁷⁵¹

meselinin manası daha kuvvetli bir şekilde ve nehiy formatında **وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا** meselinin manası daha kuvvetli bir şekilde ve nehiy formatında “Yeryüzünde çalım satarak dolaşma!”⁷⁵² Kur’ânî ifadesinde bulunur. Kibri yasaklayan âyet-i kerîme aynı zamanda zımmen tevazuu da emretmektedir. Meselde tevazuu en üstün erdem olarak sunulmaktadır. Bu manayı da içerisinde barındıran âyet-i kerîme kişinin üstün ahlâklı olması için tevazu göstermesinden daha ileri boyutta bütün mahlûkata karşı alçak gönüllü olması gerektiğini bir emir olarak ifade etmektedir. Bu yönüyle meselden daha kapsamlı bir manaya sahiptir.

Muallaka şairlerinden el-Hâris b. Hillize (ö.m. 570) oymağının kahramanlık ve erdemlerini mükemmel bir üslûpla ifade ettiği için fahriye konusunda darbimesel (efharu mine’l-Hâris b. Hillize) hâline gelmiştir.⁷⁵³ Bu yüzden kendini ve ehlini aşırı

⁷⁴⁸ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 198.

⁷⁴⁹ el-Kasas: 28/79.

⁷⁵⁰ el-Kasas: 28/76.

⁷⁵¹ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 151.

⁷⁵² el-İsrâ: 17/37.

⁷⁵³ Nasuhi Ünal Karaarslan, “Hâris b. Hillize”, *DİA*, XVI, 196.

yücelten kişiler *أَفْخَرُ مِنَ الْحَارِثِ بْنِ حِلْزَةَ* “el-Hâris b. Hillize’den daha kibirli.” olarak misallendirilir.⁷⁵⁴ Cahiliye döneminde revaçta olan asabiyet düşüncesi ise İslam’da yasaklanmıştır. Irk, kabile, aile ve hatta bölge asabiyetlerinin yerine Müslümanlara tek bir taraf işaret edilmiştir. O da İslam’ın ve Müslümanların yanıdır. Kur’ân-ı Kerîm’de asabiyetin kınandığı yerlerden biri de *ثُمَّ ذَهَبَ إِلَى أَهْلِهِ يَتَمَطَّى* “Sonra çalım satarak aşiretine sığındı”⁷⁵⁵ âyet-i kerîmesidir. Âyet-i kerîmedeki çalım satarak aşiretine sığınmak, meseldeki manayı hatırlatır. Çünkü çalım satarak aşiretine yürüyen kişi, hem kendisini hem de aşiretini büyük görmektedir. Bu insan, hakikati tasdik etmeyip sırtını Allah’a çevirirken, yönünü aşiretine dönmüş, fazilet ve izzeti aşiretinde aramıştır. “Benim bir Allah’ım var.” demesi gerekirken “Benim kabilem var, bir kavmim var.” demiştir.

الْحِنَابَةُ burnun iki tarafı manasına gelmektedir.⁷⁵⁶ Türkçedeki “Burun kıvrırmak”, “Burnu büyüklük yapmak” “Burnundan kıl aldırmmamak” deyimlerini andıran mesel, büyüklenen kişilerin umursamaz hâlini anlatır. Eşyaya ilim, hikmet ve vahiy penceresinden bakmadığından Allah’ın gücünün sınırsızlığını göremeyen insanın, Allah yolundan çevirmek için takındığı mütekebbir tutum, Kur’ân-ı Kerîm’de *ثَانِي عِطْفِهِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ* “Allah yolundan çevirebilmek için küstahça gerdan kırarlar”⁷⁵⁷ kavı-i kerimiyle ifade edilir. Âyet-i kerîmedeki *ثَانِي عِطْفِهِ* “Gerden kırmak, başı geriye oynatarak büyüklük taslamak, gururla salınıp kasılmak” gibi anlamlara gelmektedir. Dolayısıyla müstekbirin hâlini temsil eden “Aslanın burnuyla kokladı” meseldeki büyüklenme ve zorbalık tavrını hatırlatmaktadır.

⁷⁵⁴ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, II, 92.

⁷⁵⁵ el-Kıyâme, 75/33.

⁷⁵⁶ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 371.

⁷⁵⁷ el-Hac: 22/9.

Alçak ve hasislerden olduğu halde büyüklük taslayarak hakkı olmayan kibre dalanların hâli **أَنْفٌ فِي السَّمَاءِ وَاسْتٌ فِي الْمَاءِ** “Burun gökte, oturak suda” teşbihiyle dile getirilir. Mesel, ilk defa hakkı olmadığı halde kabilesiyle övünen birine, kendisinin ve kabilesinin içinde bulundukları zillet hâli hatırlatılarak, kibirlenmeye hakkı olmadığını bildirmek için söylenmiştir.⁷⁵⁸ Kibir, büyük olmadığı halde kendini büyük satmaktır. Dolayısıyla; olmadığı gibi görünmek çabasıdır. Yani, boş olanı dolu gibi göstermektir. Dolu göstermek için de içini yalanla doldurmaktır. Meselin ifade ettiği bu mana **إِنْ فِي صُدُورِهِمْ إِلَّا كِبْرٌ مَّا هُمْ بِبَالِغِهِ** “Onların içinde hiçbir zaman erişip (tatmin) olamayacakları küstahça bir kendini beğenmişlik tutkusu vardır”⁷⁵⁹ Kur’ânî ifadesinde bulunmaktadır. Ayette işi gücü karşı çıkmak ve inkâr etmek olanların mesnetsiz, belgesiz, yetkisiz ve delilsiz bir şekilde Allah hakkında ileri geri konuşup hezeyanlara dalmaları asla ulaşamayacakları ancak kendilerini öyle zannettikleri iflah olmaz büyüklük duygusuna dayandırılır. Meselde ve âyet-i kerîmede bahsi geçen bu tipler hiçbir zaman erişemeyecekleri bir büyüklenme kuruntusuyla yaşarlar. O kadar büyük bir tutkuyla yaşarlar ki ne kadar çabalarsalar çabalasınlar o büyüklüğün ayak topuğuna erişemezler. Ama erişemeyeceğini bile bile büyüklenip küstahlaşırlar.

2.4.33. Hamakat ve Cehâlet

أَلَا مَنْ يَشْتَرِي سَهْرًا بِنَوْمٍ؟ “Kim, uykuyu bırakıp uykusuzluğu alır ki?” meseli, nimeti küçümseyip afiyeti istemeyen kişilerin, akıl almaz hâlini kınamak için söylenir.⁷⁶⁰ Mesel, istifhâm-ı inkârî formunda söylenmiştir. Yani “Elbette uykusuzluğu uykuya kimse tercih etmez. Bu akıl kârı değildir.” demektir. Uyku karşılığında uykusuzluğu almak makul olmasa da bu tavrın salikleri az değildir. İsrail oğulları da bu talihsizliği göstermişlerdi. Beslenmeleri için Allah’ın verdiklerine razı olmadılar. Yemeği görmeyip sosuna takıldılar. Âyet-i kerîme onların bu hâlini Hz. Musa (a.s.)’ın dilinden

⁷⁵⁸ ez-Zemahşerî, *el-Musteksâ*, I, 394-395.

⁷⁵⁹ el-Mü’min, 40/56.

⁷⁶⁰ el-Meydânî, *Mecma ‘u’l-emsâl*, I, 73.

şu soruyla eleştirmektedir. **أَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي هُوَ أَدْنَىٰ بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ** “Hayırlı olanı, daha değersiz ve aşağı olanla mı değişiyorsunuz?”⁷⁶¹ Lutfuyla Hz. Musa’yı gönderip onları, Firavun’un zulmünden kurtaran ve türlü nimetleri veren Allah’a şükredecekleri yerde, “Hani bunun soğanı, sarımsağı?” demeye başlayan İsrail oğullarına bu soru Hz. Musa’nın diliyle hayret makamında sorulmaktadır. Yani “Olacak şey mi bu yaptığınız?” demektir.

İhtiyaçların ve sorumlulukların dereceleri vardır. Bundan dolayı hayati olanlar önceye alınırken, daha az önemi haiz olanlar sonraya bırakılabilir. Böyle yapmayıp temel sorumluluklarını veya ihtiyaçlarını göz ardı edenlerin hâli, kınama ifade eden **ظَهَرَ**

بِحَاجَتِهِ “İhtiyacı olanı arkasına attı (geriye bıraktı)” meseliyle kinaye edilir. Yine bu manada ihmalkârlığından çekinilen kişiye **ظَهَرَ حَاجَتِي** “İşimi kulak ardı etme.” şeklinde tembihte bulunulur.⁷⁶² Kur’ân-ı Kerîm, vahyi başkalarına açıklamakla görevli olanların, bu sorumluluklarını yerine getirmemelerini kınadığı âyet-i kerîmesinde onların umursamaz hâlini **فَنَبَذُوهُ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ** “Bunu kulak ardı ettiler”⁷⁶³ ifadesiyle açıklar. Mesel, ihtiyacı olanı görmezden gelenlerin vurdumduymaz hâlini açıklarken meselin manasını barındıran âyet-i kerîme, vahye muhatap olanların hem kendi kurtuluşlarına hem de başkalarının saadetine zemin hazırlayacak olan vahyin, hayata yansımadaki vazifelerini görmezden gelerek onu kulak ardı etme talihsizliğini göstermelerini nazara verir. Dolayısıyla mesel ve âyet-i kerîme, vazifenin ihmali noktasında benzer manayı ifade etmektedirler.

قَدْ جَعَلَ أَحَدٌ أُذُنَيْهِ بُسْتَانًا، وَالْأُخْرَىٰ مَيْدَانًا “Bir kulağını bostana, diğerini meydana bırakmış” meseli, kendisine fayda verecek nasihatleri dinleyip ibret almayan kişiler için

⁷⁶¹ el-Bakara: 2/61.

⁷⁶² el-‘Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, II, 26.

⁷⁶³ Âl-i İmrân: 3/187.

kullanılır.⁷⁶⁴ Meselde dile getirilenlerin hamakatını, Kur'ân daha veciz bir şekilde وَلَهُمْ

أَذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا “Kulakları var, fakat onlarla işitmezler”⁷⁶⁵ ifadesiyle tasvir eder.

Hakikatleri toparlayıp yorumlaması için akla ileten organların en mühimlerinden biri de kulaktır. Kulak tıkalıysa aklın yapacağı şeyler sınırlı kalır. Bundan dolayı hakikate kulaklarını tıkayanlar anlamaya karşı kapıları daha baştan kapatmış, değişerek gelişmeyi reddetmişlerdir.

إِنَّمَا طَعَامُ فَلَانٍ الْقَفْعَاءُ وَالتَّأْوِيلُ “Falancanın yemeği sadece Kaf'â ve Te'vîl'dir.”

الْقَفْعَاءُ “Dikenli bir ağaç”, التَّأْوِيلُ ise “Eşek cinsinin yediği bir bitki”dir. Yani bu kişi;

aklının zafiyeti ve anlayışının kıtlığıyla aynen hayvan gibidir.⁷⁶⁶ Kalın kafalı ve anlayışsız kişilerin hâlini tasvir eden meseldeki nükte ile yiyeceklerinden hareketle aklını kullanmayanlar, hayvanlara benzetilmişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm, aklın anlama, kavrama, yorumlama ve ibret alma melekelerini kullanmayanları أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ “Bunlar hayvanlar gibidir.”⁷⁶⁷ diyerek vasıflandırır. Yani Allah'ın beşeri, insan etmesi için bahsettiği organlar, yaratılışına uygun kullanılmayacak göz-kulak, dil-dudak hayvandaki gibi vazife göreceksa insan neden kıymetli olsun ki? Böyleleri hayvanlar gibidirler. Yok yok! Hayvanlardan daha aşağıdırlar.

إِنَّ الْهَوَى شَرِيكُ الْعَمَى “Tutku, körlüğün ortağıdır (Bir benzeridir)”⁷⁶⁸ meseli bir

şeye aşırı düşkünlüğün, insanın duyularını kapattığını, dolayısıyla akli melekelerinin kullanımına engel olduğunu ifade eder. Bu konuda Hz. Peygamber (s.a.v.)'in حُبُّكَ

الشيء يُعْمِي وَيُصِمُّ “Bir şeye karşı aşırı sevgin seni kör ve sağır yapar”⁷⁶⁹ hadis-i şerifi,

⁷⁶⁴ el-Meydânî, *Mecma'u'l-emsâl*, II, 130.

⁷⁶⁵ el-A'râf: 7/179.

⁷⁶⁶ el-Meydânî, *Mecma'u'l-emsâl*, I, 76.

⁷⁶⁷ el-A'râf: 7/179.

⁷⁶⁸ el-Meydânî, *Mecma'u'l-emsâl*, I, 78.

⁷⁶⁹ Ebû Dâvud, Edeb, 164(5130).

çok kullanılmasıdan dolayı mesel hâline gelmiştir. Mesel ile benzer manada olan hadis, insanın akıl ve iradesini her daim uyanık tutması gerektiğini hatırlatır. Dolayısıyla insan duygularıyla hareket edip etmediğini sorgulaması gerekmektedir. Çünkü o, duygularını bir kenara bırakıp duyu organlarını faal hâle getirmesi durumunda, görmesi gerekenleri görebilir ve böylece olaylara sağlıklı hüküm verebilir. Ancak dışarıya kendi aşk gözlüğünden bakınca; aşkına uyanlar hoş ve güzel, uymayanlar ise kötü ve çirkin görünür. Bu tavır ise onun hakkaniyetten uzaklaşmasına sebep olur. İbn Abbas'ın rivayet ettiği başka bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.)'in “Allah Kitab'ında her nerede الهوى (heves, arzu, istek, ihtiras)'dan bahsetmişse; onu, kınamıştır.” buyurduğu bildirilir. Tâbiînden hadis âlimi eş-Şa'bî de (ö.104/722) kelimenin الهوى diye isimlendirilmesini, insanı alçaltmasına bağlar.⁷⁷⁰ Bu ifadelerden; ihtiraslarının peşine düşenlerin davranışlarında makulün sınırları dışına çıkabileceğini anlamaktayız. Meseldeki bu mana Yusuf kıssasında Mısır'daki bir grup hanımın dilinden aktarılır. Mısır melikesi Züleyha'nın, hizmetçisi konumundaki Hz. Yusuf (a.s.)'a tutulmasının mantıklı bir davranış olmadığı, قَدْ شَغَفَهَا حُبًّا “Besbelli ki tutku, kadının yüreğine işlemiş”⁷⁷¹ ifadesiyle dile getirilir. Hanımlar sözlerini şöyle bitirirler: “Bakın: bizim onun hakkındaki düşüncemiz işi iyice azıttığı yönündedir.” قَدْ شَغَفَهَا حُبًّا ifadesini açıklayan bu cümle Melikenin, tutkularının esiri olup aklıyla hareket etmediğini açıklar. Normal olan aklıyla hareket etmesiyken o, gözünü kör eden aşkıyla hareket etmiş ve bu fiilinden dolayı kınanmıştır.

Önyargıyla hareket etmemek, bilmeden tanımlamaya kalkışmamak gerektiğine الناسُ أعداءُ ما جهلوا “İnsanlar, bilmediklerinin düşmanlarıdır”⁷⁷² meseliyle uyarı yapılır.

Bu meselinin manası, بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيلُهُ “Hayır, aksine onlar, özünü kavramaktan aciz kaldıkları, üstelik açıklaması da kendilerine ulaşmamış bir

⁷⁷⁰ Ebû 'Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 224.

⁷⁷¹ Yûsuf: 12/30.

⁷⁷² el-Meydânî, *Mecma'u'l-emsâl*, II, 455.

mesajı yalanladılar”⁷⁷³ Kur’ânî ifadesinde mevcuttur. Sadece zanlarıyla hareket eden bu tipler “Kur’ân uydurulmuştur.” deyip işin içinden sıyrılmaya çalışırlar. Anlamak ve kavramak için emek sarf etmek gerektiğinden, yorulmak istemezler. “Yalan” deyip, anlayıp kavramaktan kaçarlar. Neticede cehâletleri sebebiyle İlâhî Hitap’a düşmanlık ederler.

Yaptığı işlerden olumlu netice çıkmayan kişinin hâlini tasvir eden **أَحْمَقُ مِنْ مَّاطِحِ الْمَاءِ** “Suyu eliyle tutandan daha ahmak.” meselinin manasını anlamamıza aşağıdaki şiir yardımcı olmaktadır:

فَأَصْبَحْتُ مِنْ لَيْلَى الْعَدَاةِ كَقَابِضٍ *** عَلَى الْمَاءِ لَمْ تَرْجِعْ بِشَيْءٍ أَنَا مِلَّةُ

“Şu günlerde Leyla ile ilişkimde suyu yakalamaya çalışan adam gibi oldum. Suyu tutuyor, ancak tuttuğu sudan parmakları dahi bir fayda göremiyor.”⁷⁷⁴

Sudan parmakların da başka organların da yararlanabilmesi, suyun içilmesine bağlıdır. Yoksa su, zaten elde tutulmaz. Tutulsa bile içilmedikten sonra el, bundan bir fayda görmez. Ahmaklığın bir türü de suyu elle kavramaya çalışmaktır. Hele bir de tutulamayan sudan fayda beklemek! Bu da basiretsizliğin son noktası olsa gerekir. Meselin ifade ettiği bu mana Allah dururken başkalarından medet uman, başka mercilere yalvaran, dolayısıyla Allah’a kul olacağı yerde eşyaya ve insana kul olanların, dualarından hiçbir şey elde edemeyeceklerinin resmedildiği **كَبَاسِطٍ كَفَّيْهِ إِلَى الْمَاءِ لِيَبْلُغَ فَاهُ**

“(Onların durumu), tıpkı ellerini suya doğru açıp da ağzına (suyun) ulaşmasını bekleyen kimse gibidir”⁷⁷⁵ âyet-i kerîmesindeki teşbihte vardır. Elini suyun içine ulaştırmış, tutmaya çalışıyor. Tutamadığı gibi ağzına dahi götüremiyor veya götürmüyor. Suyun, ağzına gelmesini istiyor. Bu durumda o asla suya kavuşamayacaktır.

تَجَنَّبَ رَوْضَةً وَأَحَالَ يَعْدُو “Bağı bahçeyi bir kenara bırakıp başka tarafa seğırtmeye başladı” meseli kendisine izzet, şan, şeref, nimet sunulduktan sonra, bunları bırakıp

⁷⁷³ Yûnus: 10/39.

⁷⁷⁴ el-‘Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, II, 314.

⁷⁷⁵ er-Ra‘d: 13/14.

alçaklık ve zilleti tercih edenlerin hamakatlarını anlatır. Yani “Mümbit ve bereketli olanı bırakıp verimsiz olanı tercih etti.” demektir.⁷⁷⁶ Meselin manası, yanlış tercihte bulunanları kınayan şu âyet-i kerîmelerde bulunmaktadır. **إِنَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا وَرَضُوا**

بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاطْمَأْنَأُوا بِهَا “Onlar bize kavuşacağını ummayan ve dünya hayatına razı olup

onunla yetinerek tatmin olan kimseler.”⁷⁷⁷ Neyin daha faydalı olduğuna karar verebilmek, bilginin derecesiyle alakalıdır. Mesela küçük bir çocuktan oyuncak arabasıyla gerçeği arasında tercih yapması istense, oyuncakını seçer. Çünkü onun bilgi seviyesi, bunu gerektirir. Ancak bu tarz bir davranışı büyük yaparsa, meseldeki gibi ahmak olarak isimlendirilir. Âyet-i kerîmede bahsedilen dünya hayatıyla tatmin olup ahretten beklentileri olmayanlar, da bu sınıf içerisine dâhil edilebilir. Yine **اشْتَرَوْا الضَّلَالَةَ**

اشْتَرَوْا بِآيَاتِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا ve **بِالْهُدَى** “Onlar, hidayet karşılığında sapıklığı satın aldılar.”⁷⁷⁸

“Allah’ın ayetlerini az bir menfaate değiştiler.”⁷⁷⁹ Kur’ânî ifadelerindeki fiiller de meseldeki manayı hatırlatmaktadırlar.

2.4.34. Münafıklık ve riyakârlık

Kin ve öfkesini belli etmemeye çalışıp sorun yokmuş gibi hareket edenlerin, gizlemeyi başaramadıkları hiddetli halleri **حَرَّةٌ تَحْتَ قَرَّةٍ** “Soğukkanlılığın altında kin ateşi (gizlidir.)” meseliyle aşikâr edilir. Meseldeki **الْحَرَّةُ** “Susuzluğu, ateşi”, **الْقَرَّةُ** kelimesi de “Soğuğu” ifade etmektedir.⁷⁸⁰ Bu kişiler samimi görünmeye çalışsalar da içlerindeki kin sözlerinden anlaşılabilir. **قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ وَمَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ** “Kinleri ağızlarından taşmaktadır; kalplerinde sakladıkları ise daha beter”⁷⁸¹ kavî-i keriminde Müslümanların dikkat etmeleri durumunda kendilerine kin besleyen ve onlara karşı en

⁷⁷⁶ el-‘Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, I, 210.

⁷⁷⁷ Yûnus: 10/7.

⁷⁷⁸ el-Bakara: 2/16.

⁷⁷⁹ et-Tevbe: 9/9.

⁷⁸⁰ el-Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, I, 197.

⁷⁸¹ Âl-i İmrân: 3/118.

küçük bir müsamahası olmayan kişileri sözlerinden tanıyabilecekleri bildirilir. Hatta Müslüman basiretiyle bu sözlerin kaynağı olan kalplerdeki düşmanlığın büyüklüğünü de sezebilir. Çünkü basiretle bakan, küpün dışına sızandan; içindekinin ne olduğunu anlayabilir.

Albenili dış görünüşün aldatıcı olabileceği, insandaki olgunluk ve erdemin bilişip tanışmadan sonra anlaşılabileceği, *تَرَى الْفِتْيَانَ كَالْتَّخْلِ وَمَا يَدْرِيكَ مَا الدَّخْلُ* “Gençleri hurma fidanları gibi görürsün. Ancak bilir misin içlerinde ne var?”⁷⁸² meseliyle dile getirilir. Dışı hoş ancak içi kof olanlara aldanmamak gerektiği yönünde uyarıda da bulunan meseldeki mana, münafıkları tasvir eden şu âyet-i kerîmede mevcuttur. *وَإِذَا رَأَيْتَهُمْ تُعْجِبُكَ أَجْسَامُهُمْ وَإِنْ يَقُولُوا تَسْمَعُ لِقَوْلِهِمْ كَأَنْهُمْ خُشْبٌ مُمْسَدَةٌ* “Sen onları gördüğünde kalıpları hoşuna gider ve konuşacak olsalar sözlerine kulak verirsin: kalaslar gibidir onlar.”⁷⁸³ Yani; dış görünüşleri cazip, kalıpları yakışıklıdır. Ancak kökleri yoktur; kütük gibidirler. Küçük bir tıklatmayla onlardan, dünyanın gürültüsü çıkabilir. Bu gürültü kulakları alsa da imanla bakan bunun, içi boş bir gürültüden başka bir şey olmadığını anlar. Bu tipler fitrat ve imanla irtibatlarını kopardıkları için köksüz kütük gibidirler. İçlerindeki kofluğu gizlemek için de dışlarına yatırım yaparlar.

Cahiliye dönemi kültürünün etkilediği bazı Araplar içkiyi lezzetinden dolayı iyi sayarken sade içilemeyen sirkeyi de ekşiliğinden dolayı kötü sayarlar. Bundan dolayı kendisinden iyiliğin de kötülüğün de sadır olmadığı kişilere *مَا أَنْتَ بِخَلٍّ وَلَا خَمْرٍ* “Ne sirkesin ne içkisin (Sen nesin?)” derler.” Bazı Araplar da içkiyi zararlı, sirkeyi faydalı kabul ederek bu meseli söylerler.⁷⁸⁴ Kur’ân’ı Kerîm’in, münafıkların hâlini tasvir ettiği *مُذَبْذَبِينَ بَيْنَ ذَلِكَ لَا إِلَى هَؤُلَاءِ وَلَا إِلَى هَؤُلَاءِ* “İki arada bir derede kalmışlardır; ne o tarafa ne de bu tarafa aittirler”⁷⁸⁵ ifadesi, bu meselin manasını barındırmaktadır. Hayatlarını

⁷⁸² el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 137.

⁷⁸³ el-Münâfikûn: 63/4.

⁷⁸⁴ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, II, 282.

⁷⁸⁵ en-Nisâ: 4/143.

imanla küfür arasında bocalayarak geçiren bu tipler hiçbir taraftan olmadıklarından bertaraf olmuşlardır.

Planlı ve programlı olduğu anlaşılan, gelişigüzel olarak ortaya çıkmadığı aşikâr olan, üzerinde kesin karara varılmış işler **أُسْرِيَ عَلَيْهِ بَلِيلٌ** “Ona gecedен karar verilmiş” meseliyle anlatılır. Yani “Bu, şimdinin işi değil. Aniden karar verilmiş bir işe benzemiyor.” demektir. Muallaka şairlerinden Antere b. Şeddâd (ö.m. 614)’ın aşağıdaki beyti, meselin manasını açıklar.

إِنْ كُنْتَ أَرْمَعْتَ الْفِرَاقَ فَإِنَّمَا *** زَمَّتْ رِكَابُكُمْ بَلِيلٌ مُظْلِمٌ

“Eğer ayrılığa karar verdiysen (Bu şimdinin işi değil.) kesinlikle bineklerinize karanlık gecede yolculuğa hazırlanmıştır.”⁷⁸⁶

Meselde eleştirilen nokta, söylem-eylem uyumsuzluğudur. Burada birinin hoşuna gitmeyecek bir iş üzerinde gece boyunca iyice düşünülüp karar verilmesine rağmen, hatta bazen komplo kurulmasına rağmen sabahleyin hiçbir şey yokmuş gibi bir tavır sergilenmesi, dolayısıyla muhatapın yanıltılmak istenmesi söz konusudur. Gece; karanlığı, gündüz ise; aydınlığı temsil etmektedir. Buradan hareketle gece çevrilen işler karanlık işleri, gündüz söylenenler de aşikâr olanları temsil eder. Gündüz söylenen ve masum olduğuna inandırılmaya çalışılan sözün, gecedен kararlaştırılan bir art niyet taşıdığı uyanık muhatap tarafından anlaşılabilir. Gündüz Hz. Peygamber (s.a.v.)’in her dediğine “Hayhay” diyen münafıklıkların, aslında gece başka şeyler düşünüp planladıklarını haber veren **بَيَّتَ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ** “Onların içlerinden bir grup gece boyunca plan kurdular.”⁷⁸⁷ kavli-i kerimi, meselin manasını hatırlatır. Gece boyunca Hz. Peygamber (s.a.v.)’e ve İslam’a ne zarar verebiliriz diye komplolar hazırlayanlar, gündüz olunca karşılarındaki insanın gözünü boyamaya kalkmış, masum görünmeye çalışmışlardır. Karşılarındakini aldattıklarını zanneden bu tipler, aslında kendilerini aldatmışlardır.

⁷⁸⁶ el-‘Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, I, 134.

⁷⁸⁷ en-Nisâ: 4/81.

2.4.35. Gelişme ve Değişmeye Karşı Direnç

Nasihatı kabul etmeyen ve kendilerini geliştirecek her türlü uyarıya kulak tıkayanların hâli **لَا يُسْمِعُ أَذُنًا خَمْسًا** “Hiçbir kulağına hiçbir sesi sokmuyor” meseliyle dile getirilir.⁷⁸⁸ Meseldeki manayı hatırlatan bir âyet-i kerîmede Hz. Nuh (a.s.), kendilerine hayat verecek hitaba karşı kulak tıkayan halkını, Allah’a şöyle şikâyet etmişti: **جَعَلُوا أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ وَاسْتَغْشَوْا ثِيَابَهُمْ** “Parmaklarını kulaklarına tıkadılar, örtülerini başlarına çektiler.”⁷⁸⁹ Yani; hakkı duymamak, ibret almamak, yaşantılarını değiştirmemek için kendilerine yönelen her türlü hidayet çağrısına kulak tıkadılar.

İçinde bulunduğu hâli kanıksamış olan ve inatla elinde bulunana yapışanın iflah olmaz durumu **قِيلَ لِلشَّقِيِّ هَلُمَّ إِلَى السَّعَادَةِ فَقَالَ حَسْبِيَ مَا أَنَا فِيهِ** “Bedbahta, “Saadete gel!” çağrısı yapılır. O, “İçinde bulunduğum hâl bana yeter.” der⁷⁹⁰ meseliyle resmedilir. Meselde sözü edilen tip, aslında kendi inandıklarına dahi güvenmemektedir. Uyarıları dikkate alması durumunda, öğreneceği şeylerin rahatını kaçacağını düşünerek taassupla elinekinde yapışmaktadır. Sorumluluktan kaçmak için her türlü makul uyarıya kulaklarını tıkamaktadır. “Cehâlet saadettir.” anlayışıyla hayatını değiştirmeye, kendini geliştirmeye yanaşmayan bu tipin hâli, Kur’ân-ı Kerîm’de, sırf inadına yapışarak kurtuluşuna sebep olacak gemiye binmeyip suya gark olan Hz. Nuh’un oğlunun şu akıl almaz davranışıyla resmedilir: **يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا وَلَا تَكُنْ مَعَ الْكَافِرِينَ . قَالَ سَاوِي إِلَى جَبَلٍ**

يَعِصْمُنِي مِنَ الْمَاءِ “(Nûh oğluna seslendi): “Yavrucuğum! Gel, bizimle birlikte bin gemiye; inkâra gömülüp gidenlerle birlikte olma!” (Oğlu,) “Ben bir dağa kaçıp sığınacağım; o beni sudan korur.” dedi.”⁷⁹¹ Meselin manası ayrıca **وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا**

يَسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَسُولُ اللَّهِ لَوَّا رُءُوسَهُمْ “Onlara, “Hadi gelin, Allah rasulü sizin için af

⁷⁸⁸ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, II,216.

⁷⁸⁹ Nûh: 71/7.

⁷⁹⁰ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 127.

⁷⁹¹ Hûd:11/42.

dilesin!” denildiğinde kafalarını öteye çevirirler”⁷⁹² âyet-i kerîmesinde de bulunmaktadır. Saadetlerine sebep olacak hitaba kulak tıkayan bu tipler, küstahça bir kibir içinde çekip giderler. Faydanın nerede olduğunu az çok bilmeleriyle birlikte inatlarına yenik düşerek kendilerine hayat verecek uyarıları reddederler.

2.4.36. Olmayacak Şeyi İstemek

Gerçekleşmesi mümkün görünmeyen durumlarda, muhatabın çabasının fayda vermeyeceği **تَضْرِبُ فِي حَدِيدٍ بَارِدٍ** “Olmayacak şeyi istiyorsun (Lâfzen: Soğuk demiri dövüyorsun.)” meseliyle dile getirilir. Uyarı babında söylenen mesel, aşağıdaki şiirin acuz kısmında da yer alır:

مَتَّكَ نَفْسَكَ أَنْ تَكُونَ خَلِيفَةً *** هَيْهَاتَ تَضْرِبُ فِي حَدِيدٍ بَارِدٍ

“Nefsin, sana “Halife olacaksın.” diye salık veriyor. Heyhat! Olmayacak şeyi istiyorsun (Lâfzen: Soğuk demiri dövüyorsun.)”⁷⁹³

Meselin manası, türlü nimetlerle donatılan Ad Kavminin, kendilerine nimetleri bahşeden Allah’ı unutmamaları hususunda uyarıldıklarında Hz. Hûd (a.s.)’a verdikleri cevap olan **قَالُوا سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَوَعَضْتَ أَمْ لَمْ تَكُنْ مِنَ الْوَاعِظِينَ** “Onlar “Sen” dediler, bize öğüt versen de öğüt vermesen de, bizim için fark eden bir şey olmaz”⁷⁹⁴ âyet-i kerîmesinde vardır. Yani; bu sözleriyle onlar, hakikate en baştan kulaklarını tıkadıklarını söyleyerek, uyarıda bulunanın eylemini, soğuk demiri döveninkine benzetmiş olurlar.

Kâinattaki hadiselerin meydana gelmesi, Sünnetullah gereği belli şartlara bağlanmıştır. Ancak bazen olayın gerçekleşmesini sağlayacak bu şartlar zahiren olgunlaşsa da -insanın bilmediği ancak külli iradenin muktezası gereği- beklenen neticeye ulaşılmayabilir. Bu şekilde de anlayabileceğimiz meseldeki mana **اسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْ**

لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ Onların bağışlanmaları için Allah’tan ister af dile, ister dileme: Onlar için Allah’tan yetmiş kez af dilemiş olsan dahi, artık

⁷⁹² el-Münâfikûn: 63/5.

⁷⁹³ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 246.

⁷⁹⁴ eş-Şu‘arâ: 26/136.

Allah onları asla affetmeyecektir”⁷⁹⁵ kavı-i keriminde mevcuttur. Âyet-i kerîmede Hz. Peygamber (s.a.v.)’e münafıkların bağışlanmaları yünündeki duasını artık bırakması tavsiye edilir. Çünkü bu Allah indinde bunun, netice alınamayacak bir eylemdir Gerekçesi âyet-i kerîmenin sonunda şöyle bildirilir; “Bunun nedeni, onların Allah’a ve O’nun Elçisi’ne ısrarla nankörlük etmeleridir, zira Allah (fıtrat) yolundan sapmış kimseleri doğru yola yöneltmez.”

“مَنْ سَأَلَ صَاحِبَهُ فَوْقَ طَاقَتِهِ فَقَدْ اسْتَوْجَبَ الْحَرَمَانَ” “Dostundan gücünün üstündeki şeyi isteyen, kesinlikle karşılık bulamaz. (Mahrumiyete müstahak olur.)”⁷⁹⁶ meselinden anladığımız kadarıyla muhatabı iyi tanıyıp, yapacağı veya yapamayacağı işleri tahmin edip uygun talepte bulunmak, akı selimle hareket etmenin gereğidir. Bunun tersi ise cahilce davranıştır. Genelde cahillerin aşırı taleplerine karşı aldıkları cevap da “Hayır!” dır. Aynen Hz. Peygamber (s.a.v.)’den yapamayacağı şeyleri isteyenler gibi. Onlar şu isteklerde bulunmuşlardı: “(Ey Muhammed!) Bize yerden kaynak fışkırtmadıkça sana asla inanmayacağız. Veya senin hurma ağaçlarıyla ve asmalarla dolu bir bahçen olmalı; dahası onların arasından gürül gürül ırmaklar çağlatmalısın. Ya da sürekli iddia ettiğin gibi göğü başımızda paralamalı ve nihayet Allah’ı ve melekleri getirip karşımıza dikmelisin. Veyahut da senin altından bir köşkün olmalı ya da semâya çıkmalı, fakat semâya çıkman durumunda (dahi) oradan bize okuyacağımız bir kitap indirmediğin yine de sana inanmayacağız.”⁷⁹⁷ Kur’ân makulün sınırlarından fersah fersah uzak bu taleplere “قُلْ سُبْحَانَ رَبِّيَ هَلْ كُنْتُ إِلَّا بَشَرًا رَسُولًا” “De ki: “Kudret ve yüceliğinde sınır bulunmayan sadece Rabbimdir; ben, fânî bir elçiden başka neyim ki?”⁷⁹⁸ cevabını vererek meseldeki manayı hatıra getirir.

“لَيْسَ بِصِيَّاحِ الْغُرَابِ يَجِيءُ الْمَطَرُ” “Karganın bağirtisiyle yağmur yağacak değildir.”⁷⁹⁹

meseli belli olayların gerçekleşmesinin, onu gerektiren şartlara bağlı olduğunu, yanlış yol tercihiyle beklenen neticenin elde edilemeyeceğini özlü bir şekilde anlatır. Meselin

⁷⁹⁵ et-Tevbe: 9/80.

⁷⁹⁶ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 235.

⁷⁹⁷ el-İsrâ: 17/90-93.

⁷⁹⁸ el-İsrâ: 17/93.

⁷⁹⁹ el-Meydânî, *Mecma ‘u’l-emsâl*, II, 257.

manası, Allah'ı bırakıp onun dışındakilerden yardım talep eden ve nihayet duasından fayda görmeyenlerin hâlinin zikredildiği pasajda bulunur. Kur'ân böylelerinin durumunu **وَمَا دُعَاءُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ** "İnkâr edenlerin duası daima boşa çıkar"⁸⁰⁰

âyet-i kerîmesiyle bildirir. Âyet-i kerîme zımnen şöyle der: Yanlış seçilen yoldan doğru netice çıkmaz. Hakka varmak için, hak yolu takip etmek gerekir.

حَتَّى يَرْجِعَ السَّهْمُ عَلَى فُوقِهِ "(Bu iş) ancak ok yayına dönünce (olur.)" meseliyle bir işin imkânsızlığına işaret edilir.⁸⁰¹ Allah'ın mesajlarını yalanlayarak ret ve inkâr suçunu işleyenlerin bir daha Allah'ın rahmetine uğrama ihtimallerini yok ettiklerini ve cennete girmelerinin artık imkânsız olduğunu haber veren **حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ** "Deve iğne deliğinden geçinceye kadar."⁸⁰² Kur'ânî benzetmesi de mesel ile benzer manayı ifade eder.

إِنَّكَ لَا تَجْنِي مِنَ الشُّوكِ الْعَبَبَ "Dikenden üzüm devşiremezsin" meseli kötü fiilden iyi netice beklenemeyeceğini bildirir. Mesel şiirde şöyle kullanılır.

إِذَا وَتَرْتِ امْرَأً فَاحْذَرِ عِدَاوَتَهُ *** مَنْ يَزْرَعِ الشُّوكَ لَا يَحْصُدُ بِهِ عِنَبًا

"Birine zulmettiğinde onun düşmanlığından çekin. Diken eken, üzüm devşiremez."⁸⁰³

Meselin manası yeryüzünde büyüklük taslayan Kârûn ve onun gibilerin ahretten bir kazançlarının olamayacağını, zira mutlu sonun, sorumlu davrananlara tahsis edildiğini bildiren **فَلَا يُجْزَى الَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئَاتِ إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ** "Kötülük işleyenler ancak yapmakta olduklarının cezasına çarptırılırlar"⁸⁰⁴ âyet-i kerîmesinde bulunur. Yeryüzünde kötülük tohumlarını ekenler ahrette Allah'tan iyilik bulamayacaklardır. Dolayısıyla hayır, hasenat iyilik yapmayanların, cennet beklentisi ancak boş bir ümittir.

⁸⁰⁰ er-Ra'd: 13/14.

⁸⁰¹ Ebû 'Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 383.

⁸⁰² el-A'râf: 7/40.

⁸⁰³ Ebû 'Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 270.

⁸⁰⁴ el-Kasas: 28/84.

Bir konuda yapacak şeylerin tükendiği *بَلَغَ السَّيْلُ الرَّبِّيَّ* “Sel tepelere ulaştı”⁸⁰⁵ meseliyle kinâye edilir. Meselden; muhataba olan güvenin artık kalmadığı ve müsamahanın tükendiği anlaşılmaktadır. Hz. Nuh (a.s.)’ın olanca uyarılarını hafife alan kavmi hakkında geminin yapımına başlanmasıyla son hükmün verildiğini ve onların kesinlikle boğulacaklarını bildiren âyet-i kerîmede Allah, Hz. Nuh’a *وَلَا تُخَاطِبْنِي فِي* “Sakın kendisini harcayanlar hakkında Bana başvurma!”⁸⁰⁶ şeklinde uyarıda bulunur. Zalimler hakkında hükmün verildiğini ve artık bu konudaki isteklerin kabul edilmeyeceğini bildiren bu hitap, meselin manasını içerir.

2.4.37. Aldanmak ve Kaybetmek

Kâr ümidiyle çıktığı yolculuktan eli boş dönen ve çabasının neticesi kendisi için hayal kırıklığına dönüşen kişinin hâlini *رَجَعَ فُلَانٌ مِنْ حَاجَتِهِ بِخُفْيٍ حَنِينٍ* “Falanca maslahatından Huneyn’in bir çift terliğiyle döndü” meseli anlatır. Meselin aslı şudur: Bir bedevi, Hire’li kunduracı Huneyn ile bir çift ayakkabı almak için pazarlığa tutuşur ve yaptığı pazarlıkla Huneyn’i oldukça kızdırır. Bu öfkesinin intikamını almak isteyen Huneyn ayakkabının bir eşini bedevinin dönüş yoluna koyar. Diğer eşini de başka bir yere. Bedevi ayakkabıların birine rastlayınca: “Bu Huneyn’in ayakkabısına ne kadar da benziyor. Diğer de yanında olsaydı onu alırdım.” der ve yoluna devam eder. Az ileride ayakkabının diğer eşine rastlayınca birinci ayakkabıyı almadığına pişman olur. Devesini son rastladığı ayakkabının yanında çökerterek ilk ayakkabıyı almak için geri döner. Bu arada Huneyn pusudadır. Bedevi uzaklaşınca deveyi üstündekilerle birlikte alıp götürür. Neticede bedevi bir çift ayakkabıyla memleketinin yolunu tutar. Döndüğünde yolculuğundan ne getirdin diye soranlara: “Size Huneyn’in bir çift ayakkabısını getirdim.” der ve bu söz mesel olur.⁸⁰⁷ Tıpkı “Huneyn’in bir çift terliğiyle dönen” bedevi gibi Ahzab Savaşında Medine’nin önünde sıra sıra ordugâh kuran müttetik küfür güçleri de eli boş döndüler. 3.000 kişilik Medine’yi 24.000 kişiyle muhasara edenlerin

⁸⁰⁵ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 91.

⁸⁰⁶ Hûd: 11/37.

⁸⁰⁷ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 245-246.

ellerine hiçbir şey geçmedi. Hayal kırıklığıyla memleketlerinin yolunu tuttular. Meselde bahsi geçen bedevi, evine hiç değilse bir çift terlikle dönerken bunların elinde tek bir terlik dahi yoktu. Onların bu hâli لَمْ يَنَالُوا خَيْرًا “Hiç bir şey elde edemediler.”⁸⁰⁸ Kur’ânî ifadesiyle anlatılır.

كَالْمُسْتَعِيثِ مِنَ الرَّمْضَاءِ بِالنَّارِ “Kızgın kumdan kaçıp ateşe sığınan gibidir” meseli bir beladan kaçarken daha beterine düşenin durumunu anlatır. Bu mesel aşağıdaki beytin acuz kısmıdır.

المستجير بعمره عند كربه *** كالمستعِيثِ مِنَ الرَّمْضَاءِ بِالنَّارِ

“Zorluk anında Amr’a sığınan kişi, kızgın kumdan kaçıp ateşe sığınana benzer.”

Mesel Türkçedeki “Yağmurdan kaçarken doluya tutulmak” atasözüyle aynı durumu tasvir eder. Cehennemdeki inkârcıların hâlini anlatan وَإِنْ يَسْتَعِيثُوا يُغَاثُوا بِمَاءٍ “Öyle ki, onlar susayıp da su istediklerinde, suratlarını kavuran yanık yağ tortusu gibi bir su sunulur”⁸⁰⁹ âyet-i kerîmesi de onların isteklerine içinde bulundukları halden daha beteriyle karşılık verileceğini bildirir.

Kıymetsiz şeylerin peşine düşen, bu sebeple asıl ve önemli olanı göremeyen ve anlayamayan kişilerin hâli رَضِيَ مِنَ الْوَفَاءِ بِاللَّفَاءِ “Tam ve mükemmel olanı bırakıp işe yaramaz olana razı oldu”⁸¹⁰ meseliyle anlatılır. Meselin manasını içeren أُولَئِكَ الَّذِينَ

اشْتَرَوْا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَى وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ “Onlar hidayet karşılığında sapıklığı, mağfiret karşılığında azabı satın aldılar”⁸¹¹ Kur’ânî ifadesi, hakikati gizleyip az ve geçici dünya nimetlerine talip olanların hâlini anlatmaktadır. Onlar geçici dünya nimetlerini tam ve

⁸⁰⁸ el-Ahzâb: 33/25.

⁸⁰⁹ el-Kehf: 18/29.

⁸¹⁰ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 303.

⁸¹¹ el-Bakara: 2/175.

mükemmel olana tercih etmiş, mükemmel olanı geçici olanla değiştirme basiretsizliğini göstermişlerdir.

Araplar aldanışın en ileri derecesini anlatmak için *أَخْسَرُ مِنْ مَغْبُونٍ* “Dolandırılmış olandan daha ziyandadır” meselini kullanırlar.⁸¹² Bir dolandırılmış olan var birde dolandırılmış olandan daha fazla kayıpta olan var. Bu ikincisinin kaybı hesaba gelir cinsten değildir. Kur’ân, dünyada dini yalnız Allah’a has kılmayıp onun dışında otorite kabul edenlerin ahirette hüsrana uğrayacağını bildirdikten sonra, hüsrânın derecesini istifham-ı inkârî biçiminde şöyle ifade eder: *أَلَا ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ* “Bakın bu, işte bu değil midir açık kayıp?”⁸¹³ Meselin manasını hatırlatan âyet-i kerîme, asıl hüsrana uğrayanların, kıyamet günü hem kendilerini hem de yakınlarını hüsrana uğratanlar olduğunu bildirir. Yani bu hüsrân az bir hüsrân değildir.

Fırsatları ganimete çeviremeyip, gününü gün edenleri uyarmak için *بَرْدُ عَدَاةٍ غَرَّ* “Sabahın serinliği, susuzluk hususunda gafili yanıltır” denilir. Meselin aslı şudur: Bir adam sabahın serinliğinde yanına su almadan yola çıkar. Güneş bastırınca da sıcağın helak olur.⁸¹⁴ Zamanında gerekli tedarik ve birikimi yapmayan bu adamın hâli, her sorumsuzu örnek verilmek suretiyle başkalarının yaşadıklarından ibret almaları istenir. Allah da Kur’ân-ı Kerîm’de birçok yerde kıyamet sahnelerini kullarına haber vererek, bu dünyada orası için azık hazırlamaları tavsiyesinde bulunur. Bu dünyanın serinliğinin insanı aldatmaması gerektiği ikazında bulunur. Meselin manasını hatırlatan bir kıyamet sahnesinde; dünyada Allah’ın ayetlerini hafife alarak ahirete azık hazırlamayan ve neticede aldanıp ateşe girenlerin, bu kötü akıbetlerinin sebebi şöyle açıklanır: *وَعَزَّتْكُمْ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا* “Dünya hayatı sizi aldattı.”⁸¹⁵ Dünya sizi aldattı, siz de kendinizi aldattınız. Aslında dünya hayatı, ücreti ahirette verilecek bir çalışma, bir mesai idi. Amma siz, Allah’ın size verdiği nimetleri verimli kullanıp, cenneti hak edeceğiniz

⁸¹² el-‘Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, I, 350; el-Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, I, 256.

⁸¹³ ez-Zümer: 39/15.

⁸¹⁴ el-‘Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, I, 178.

⁸¹⁵ el-Câsiye: 45/35.

yerde onları dünyada harcayıp tükettiniz. Oranın serinliğine aldanıp buranın ateşini unuttunuz.

Muhtacın, yine kendisi gibi muhtaç birinden yardım istemesi durumu عَبْدٌ صَرِيحُهُ

أَمَةٌ “Kendisi erkek köle, imdatçısı/yardımcısı kadın köle” meseliyle kinâye olunur. Yani

“Yardım istediği kişi kendisinden daha zayıf. Nasıl yardım etsin?” demektir. Meseldeki

الصَّرِيخُ kelimesi hem yardım istenen hem de yardım eden manasındadır. İkisi için de

aynı kelime kullanılır. Çünkü biri yardım ister diğeri de icabet eder.⁸¹⁶ Muhtacın

muhtaçtan yardım istemesi veya muhtacın muhtaca yardım etmesi aslında ortada ne

yardımcının ne de yardımın bulunması anlamına gelir. Meseldeki bu mana, Allah’ın

kâinata koyduğu yasaları kullanarak kendince harikulade sayılacak icatlar elde eden ve

yaptığı aletle Allah’a ihtiyacı olmadığını düşünen kendini bilmezlere bir hatırlatma olan

“Dilersek onları suda boğarız.” da فَلَا صَرِيخَ لَهُمْ “Onların imdadına yetişen kimse

olmaz/yoktur”⁸¹⁷ âyet-i kerîmesinde mevcuttur. Allah ile bağlantıyı koparan kimden

yâdım ve imdat talep ederse etsin yardımcısız demektir. Çünkü yardım ve imdat istediği

de kendisi gibi mahlûktur. Gemi mi? İnsan mı? Hep birlikte suya gark olunca hangisi

diğeri kurtarabilmiştir? Hiçbirisini. O halde O’ndan başkasından yardım beklemek

yardımcısız kalmaktır. Tabiattan medet umanlar, tabiat alışılmış davranışların dışında

davranmaya başlarsa ne yapabilirler? Suyun kaldırma gücü giderse, yağmur yağmazsa

mesela? O vakit yardımcısız kalırlar. Çünkü kendileri eksik. Diğer bir eksiğe

dayanıyorlar. Meseldeki mana مَا أَنَا بِمُصْرِحِكُمْ وَمَا أَنْتُمْ بِمُصْرِحِيَّ “Ne ben sizin

imdadınıza yetiyecek durumdayım, ne de siz benim imdadıma”⁸¹⁸ Kur’ânî ifadesinde de

bulunmaktadır. Bu ifade, dünyadayken insan üzerinde hiçbir gücü olmayan şeytana

güvenen, ahrette de güvendiği şeytan tarafından yüzüstü bırakılan sorumsuzlara,

şeytanın verdiği cevaptır. O, bu sözüyle: “Siz, sizden daha güçsüz bir varlıktan medet

umdunuz. Bizim birbirimize yardımımız söz konusu olamaz” demek ister.

⁸¹⁶ el-‘Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, II, 36.

⁸¹⁷ Yâsîn: 36/43.

⁸¹⁸ İbrâhîm: 14/22.

الْيَمِينُ حَنْتٌ أَوْ مَنَدَمَةٌ “Yemin (in sonu) ya bozmak ya da pişmanlıktır.”⁸¹⁹ Yemin,

belki de istenerek yapılacak bir fiili, icbârî fiil seviyesine indirir. Bu durumda işin lezzeti kalmaz. Yerine getirilmesi güç durumlarda da bozmakla sonuçlanır. Her iki duruma da düşülmemesi için, yemine bulaşmamak gerekir. Mesel bu hususu dile getirir. Savaşa çıkılması durumunda Hz. Peygamber (s.a.v.) ile savaşa katılacaklarına dair yemin edenlere قُلْ لَا تُقْسِمُوا “De ki; “Yemin etmeyin.”⁸²⁰ diye hitap eden Kur’ânî ifade

meselin manasını içerir. Yani, “Yemin etmeyin, eylem ortaya koyun! Daha yaşamadığınız bir meselede şöyle yapacağım, böyle yapacağım diye yemin ederek atıp tutmayın! Yapmanız gerekeni iş meydana geldiğinde yapın!” demektir. Bu âyet-i kerîmeyle neticesi itibariyle kişiyi zora sokacak bir davranışın önü en baştan kesilmektedir. İnsana yakışan, karşılaştığı hadiselerde iradesini kullanarak tavır sergilemektir. Böyle olması gerekirken önceden yemin edip kendini zora sokmasına gerek yoktur. Çünkü büyük bir ihtimalle yeminini bozacak ve pişman olacaktır.

2.4.38. Önemsememek

Hayatı algılayış tarzından kaynaklanan sebeplerde, birileri nazarında önemli görülen meseleler, başkaları nazarında hiçbir ehemmiyet ifade etmeyebilirler.

Başkalarınca önemsenen bir konuya, konuşan tarafından önem verilmediği ise; مَا أَتَالِيهِ

بَالَةٌ “Ona hiçbir ehemmiyet vermiyorum.” meseliyle bildirilir. Mesela İbn Abbas’a süt

ile abdest almanın hükmü sorulunca bu meselle cevap vermiştir.⁸²¹ Mesel, önemli ve mühim işler dururken, basit ve bayağı olanlarla uğraşmamayı tavsiye babında söylenebildiği gibi, muhataba, “Sen bu işe ne kadar değer verirsene ver, benim indimde bunun ciddiye alınacak bir tarafı yok” mesajını vermek için de kullanılabilir. Türkçedeki önemsiz ve değersiz şeyleri anlatmak için kullanılan “Fındık kabuğunu doldurmaz ve incir çekirdeğini doldurmaz” deyimlerini hatırlatan bu meselin manasını,

⁸¹⁹ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, II, 421.

⁸²⁰ en-Nûr: 24/53.

⁸²¹ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 147.

فَاقْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ “Ne karar verirsen ver, umurumuzda değil”⁸²² Kur’ânî ifadesinde bulabiliriz. Bu ifade kendilerini işkence ve ölümle tehdit eden Firavun’a sihirbazların verdiği cevaptır. Sihirbazlar bilgileri sayesinde Hz. Musa (a.s.)’ın esasının sihir olmadığını anlayınca secdeye kapanmış ve “Musa ve Harun’un rabbine iman ettik.” demişlerdir. Firavun, onları dünya azabının her türlüyle tehdit edince de, bu tehditlerin ahireti olmayanın sadece bu dünyası olanlar için bir anlam ifade edebileceğini, ahirete inananların ise bu tehditleri ciddiye almayacaklarını yukarıdaki ifadeyle dile getirmişlerdir. Yani; Firavun’a şöyle demişlerdir. “Sen istediğin hükmü kendi uydurduğun yasalarına göre verebilirsin. Şuan karar makamında sensin. Ama bir gün gelecek senin hükmün geçmeyecek. Biz hükmü her daim geçerli olana dayandık. Senin hükmün son ve nihai karar olmadığına göre, bizim nazarımızda ciddiye alınacak bir tarafı da yok. İsteddiğini hükmet! Buna zerre kadar önem vermiyoruz.”

جَعَلْتُهُ دُبْرَ أُذُنِي “Onu kulak ardı ettim.”⁸²³ meseli sorumluluktan kaçanların

kendilerini zora sokacak durumları duymazdan gelmelerini ifade eder. Meselin manası hakikati görmek istemeyen, asıl tehlikenin farkına varamayan ve en vahimi, Allah yokmuş gibi konuşan halkına Hz. Şuayb (a.s.)’ın cevabı olan وَأَتَّخِذْتُمُوهُ وَرَاءَكُمْ ظَهْرِيًّا

“O’na sırt çevirdiniz / O’nu kulak ardı ettiniz”⁸²⁴ Kur’ânî ifadesinde mevcuttur. Halkı, Hz. Şuayb’a “Ey Şu’ayb! Dediklerinin çoğunu anlamıyoruz. Hem biz seni aramızda zayıf görüyoruz. Eğer kabilen olmasaydı seni taşta tutardık. Zaten sen bizce itibarlı biri değilsin.” diyerek görmezden geldikleri husus, Hz. Şu’ayb tarafından onlara yukarıdaki ifadenin de içerisinde geçtiği âyet-i kerîmede şöyle hatırlatılır: “Ey kavmim! Sizin nezdinizde ailemin hatırı, Allah’ın hatırından daha mı üstün ki O’nu kulak ardı edilecek biri gibi telakki ediyorsunuz.” Yani; onlar asıl kulak verilmesi, hatırı sayılması gerekeni kulak ardı ediyor, Hz. Şu’ayb (a.s.)’ın ailesini sayıyorlar. Kabileyi görüyor, Allah’ı unutuyorlar.

⁸²² Tâhâ: 20/72.

⁸²³ el-‘Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, I, 256.

⁸²⁴ Hûd: 11/92.

2.4.39. Gaflet

إِمْرًا وَمَا اخْتَارَ، وَإِنْ أَبِي إِلَّا النَّارَ “Kişiyi seçimiyle (baş başa bırak.) Ne kadar inat

etse de ateşe düşünceye kadar inat eder”⁸²⁵ meseli nasihat dinlemeyenlerin görüşleriyle baş başa bırakılması gerektiğini ifade eder. Uyarılara rağmen hakka kulak tıkayıp inkârda diretenlerin artık doğru yola gelmeyecekleri anlaşılınca; Kur’ân, Peygamber (s.a.v.)’e şu öğütte bulunur: فَذَرْنَهُمْ يَخُوضُوا وَيَلْعَبُوا حَتَّى يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي يُوعَدُونَ “Artık onları kendi hâline bırak; vaat edildikleri güne kavuşuncaya kadar lafa dalıp oynayadursunlar.”⁸²⁶ Meselde ve âyet-i kerîmede hatada ısrar edenlerin sonunun ateş olacağı bildirilir. Bu, ya meseldeki mecazi dünya ateşi ya da ahretteki hakiki cehennem ateşidir.

Etrafına duyarsız gafillerin hâli سِلَ بِهِ وَهُوَ لَا يَدْرِي “Farkında değilken sel, onu alıp götürmüş.” şeklinde temsil edilir. Meseli hatırlatan aşağıdaki beyit bu tipleri şöyle uyarmaktadır:

يَا مَنْ تَمَادَى فِي جُحُونِ الْهَوَى *** سَالَ بِكَ السَّيْلُ وَلَا تَدْرِي

“Ey havâsının pervasızlığı içinde direktip giden, sen farkında değilken sel, seni alıp götürdü.”⁸²⁷

Hak ettikleri bela, başını almış giderken hâlâ uyanamayan kişileri tasvir eden meselin manası, إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ “Onlar (gömüldükleri günah) sarhoşlukları içerisinde debelenip duruyorlar!”⁸²⁸ kavlı keriminde ifadesini bulur. Böyleleri, alıcılarını öyle bir kapatmışlardır ki, etraftan gelen uyarılar dahi, önlem almaları için onları harekete geçirmeye yetmez. Meselde basit bir su veya yağmura tutulmaktan değil, sele kapılmaktan bahsedilmektedir. Bu ne büyük bir gaflet halidir ki seli dahi fark ettirmez. Yukarıdaki Kur’ânî ifadenin muhatapları olan Lut kavmi de bakışlarını öyle

⁸²⁵ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 54.

⁸²⁶ Meâric: 70/42.

⁸²⁷ el-‘Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, I, 423; el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 342.

⁸²⁸ el-Hicr: 15/72.

bulandırmışlardı ki kendi helaklerini getiren meleklerle şehvet duyacak kadar basiretsiz hâle düşmüşlerdi. Peygamberleri kendilerine akla ve fitrata uygun olan yolları göstermesine rağmen mahvolacakları sabahın gecesinde hâlen daha gaflet içindeydiler. Göz, kulak, akıl hepsini uyarılara kapatmışlardı. Bunlar, idrakleri üzerine perdeleri çeke çeke büyük felaketi dahi fark edemez hâle geldiler. Sonuçta onları helak için gelen melekler, Hz. Lut (a.s.)’a “Onlar (gömüldükleri günah) sarhoşlukları içerisinde debelenip duruyorlar!” dediler. Yani; sen onları uyarmaya devam ediyorsun fakat onların seni duyacak durumları kalmamış. Şehvetin akıl ve mantıklarını kuruttuğu bir güruh onlar. Ancak bunun farkında değiller.

يَذْهَبُ يَوْمَ الْعَيْمِ وَلَا يَشْعُرُ بِهِ “O, farkında değilken yağmur günü geçip gidiyor”⁸²⁹

meseli, imkânlar elinden kayıp giderken farkına varamayanların hâlinden istiairedir. Meselin manası, kıyamet, önlerinde kendilerini beklerken, hem kendi içlerinde hem dış âlemde ahiretin delilleri görünmekteyken, hâlâ kıyamet hakkında atıp tutanların hâlini tasvir eden الَّذِينَ هُمْ فِي غَمْرَةٍ سَاهُونَ “Onlar, gömüldükleri bataklıkta debelenen gafillerdir”⁸³⁰ kavli-i keriminde mevcuttur. Ahiret onlara doğru olanca hızıyla gelirken onlar bir ölçüye dayanmayan, zan ve tahminlerine göre ahiret hakkında atıp tutuyorlar. Cehâlet içinde debelenip dururlarken kendilerini bir sel gibi alıp götüren zamanın, onları kıyamete götürdüğünü fark edip önlem alacak basireti gösteremiyorlar. Sapıklık ve vehimlere gömülüyor, uyanıp bir türlü kendilerine gelemiyorlar. Çevrelerinde olup biten hiçbir şeyi hissetmez ve düşünmez bir halde, sanki sarhoşlar gibi gaflet içinde gezinip duruyorlar. Her akıllının görüp kabul edeceği apaçık bir konuyu dahi düşünüp kavrayamıyorlar da “Hesap günü ne zaman?” diye saçma bir soruyla oyalanıyorlar.

حَبْدًا وَطَأُّهُ الْمَيْلِ “Yana yaslanmak ne kadar da güzel! (Ben böyle rahatım.)” meseli,

nasihat dinlemeyenlerin halini tasvir eder. Rivayete göre bineğine yanı üzere oturan adama “Düzgün otur!” denildiğinde o حَبْدًا وَطَأُّهُ الْمَيْلِ “Yana yaslanarak binmek ne kadar

⁸²⁹ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 249.

⁸³⁰ ez-Zâriyât: 51/11.

da güzel.” diye cevap verir. Yani; “Benim merkebum böyle rahat.” der. Hayvana eziyet verdiği halde inadından bunu kabul etmez.⁸³¹ Kendini geliştirme ve değiştirmeye zerre kadar gayreti olmadığı halde, bir de nasihat dinlemeyen, hatta uyarıldığı zaman bütün bir inadıyla içinde bulunduğu hâle cahilce yapışanların hâlini tasvir eden mesel, manen وَإِذَا دُكُّرُوا لَا يَذْكُرُونَ “Hatırlatıldığı zaman öğüt almazlar;”⁸³² Kur’ânî ifadesinin mefhumunda bulunur. Uyarıcılar, onların bu serkeşliklerine hayret edip dururken ve aslında onlar, doğrunun ne tarafta olduğunu da bildikleri halde sırf inatları sebebiyle içinde bulundukları berbat hâli savunma talihsizliğini gösterirler. Hakikatten nasibi olmayanların onulmaz hastalığıdır bu: Kendilerine şan ve şeref verecek olanı, elinin tersiyle itmek.

نَامَ عَصَا سَاعَةِ الرَّحِيلِ “İsâm, yolculuk vaktinde uyudu”⁸³³ meseli fırsatı kaçıranlar için örnek olmuştur. İş, işten geçtikten sonra pişmanlığın fayda vermeyeceği ikazında bulunan meselin manasını, إِذْ قُضِيَ الْأَمْرُ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ “İş bitirilmişken onlar hâlâ gaflet içerisindeydiler”⁸³⁴ Kur’ânî ifadesinin anlamından çıkarmaktayız. Bundan bir önceki ayette dünyadayken ilahi hitaba karşı kör ve sağır davrananların, Allah’ın huzuruna çıktıklarında en keskin gözlü ve en hassas kulaklı kimselere dönüşecekleri bildirilir. Ama iş işten geçmiştir. Yani bunlar işitmenin ve görmenin fayda verdiği zaman sağır ve dilsiz davranmışlardır. Bir nevi çalışma ve yolculuk zamanını uykuda geçirmişlerdir. Görmenin ve işitmenin kendilerine bir şey kazandırmayacağı o gün ise keskin gözlü ve hassas kulaklı kimseler kesilirler. Gafletlerine hayıflanırlar ancak o gün ah vah etmek fayda vermez. Meseldeki mana, fırsat eldeyken imkânların değerlendirilmesi gerektiğini ahiretten bir sahneyle haber veren حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِ “Nihayet onlardan birine ölüm gelip çattınca, “Rabbim!” der, “Döndür ne olur, geri döndür beni.”⁸³⁵ kavlı-i keriminde de bulunmaktadır. Bu ricanın sahibi sözüne şunu da ekler:

⁸³¹ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 204.

⁸³² es-Saffât: 37/13.

⁸³³ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, II, 344.

⁸³⁴ Meryem: 19/39.

⁸³⁵ el-Mu‘minûn: 23/99.

“Belki ben, daha önce yapmadıklarımın yerine doğru dürüst işler yaparım!” Ama artık iş yapılacak zaman geçmiş, hesap verilecek zaman gelmiştir.

2.4.40. Zorbalık

Birinin kaba saba ve alçak olduğuna **هُوَ الْعَبْدُ زُلْمَةً** “Görünüş bakımından o, köledir. (O, köle kılığındadır.)” meseliyle işaret edilir. Bu kişinin alçak biri olduğu görünüşünden anlaşılır.⁸³⁶ Muhtemelen Cahiliye toplumunda köleler hor ve hakir görüldüklerinden “köle” kelimesi “alçak, işe yaramaz kişi” yerine de istiare edilmiştir. Soysuz, nesebi belirsiz, veled-i zina ya da sığıntı manalarına gelen **هُوَ زَنِيمٌ** kelimesiyle **هُوَ الْعَبْدُ زُلْمَةً** şeklinde de söylenen meselin manası; yağcı, fırıldak, hayırsız, net bir duruşu olmayan, bir o tarafa bir bu tarafa yatan, yola gelmez tipin resmedildiği **عُتِلَ بَعْدَ ذَلِكَ** “Kaba ve duygusuz, üstüne üstlük soysuz, alçak”⁸³⁷ âyet-i kerîmesinde mevcuttur.

مَنْ عَزَّ بَرٌّ “Galip gelen, zorla alır” meseli zalimin zulmünü eleştirir. Galip olan aslında adil olması gerekirken, çoğunlukla galibiyeti, zorbalık olarak kullanmayı tercih eder. Bu manayı, meselin hikâyesinden çıkarmaktayız. Meseli ilk söyleyen Câbir b. Re’lân adında biridir. Bu adam iki arkadaşıyla birlikte yola çıkar. Hire sırtlarına vardıklarında Hire meliki el-Munzir bunları yakalar. el-Munzir, adeti olduğu üzere yılda bir gün atına biner ve o gün karşılaştığı herkesi öldürürmüş. O gün de Câbir ve iki arkadaşını yakalayan el-Munzir’in süvarileri, onları el-Munzir’e getirirler. el-Munzir de aralarında kura çektiirdikten sonra Câbir’i salıverir ve diğer ikisini öldürür. Câbir, arkadaşlarını öldürülmek için bağlanmış olarak görünce **مَنْ عَزَّ بَرٌّ** “Galip gelen, zorla alır.” der.⁸³⁸ Yani; “Elinde güç olduğu için sen benim arkadaşlarıma bunu yapabildin. Bugün galibiyet sende. Sen ise, bunu zulme çeviriyorsun.” demek ister. Ya da “Üstün

⁸³⁶ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 124; el-‘Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, II, 281.

⁸³⁷ el-Kalem: 68/13.

⁸³⁸ el-Mufaddal ed-Dabbî, *Emsâlu’l-‘Arab*, s. 124.

geldiğinden bu zulmü yapabildin. Eğer ben üstün gelseydim arkadaşlarımı sana kaptırmazdım.” demek ister. Her iki manada da üstünlüğün tahakkümü söz konusudur. Meselin manası iki davacı kardeşin, Hz. Davud (a.s.)’a aralarında hüküm vermesi için başvurdukları kıssada geçer. Kardeşlerden biri “İşte bu benim kardeşim; onun doksan dokuz koyunu var, benimse yalnızca bir tek koyunum. Buna rağmen o, “Onu da bana ver” dedi ve dediğini zorla yaptırdı.” der. Ayetteki **وَعَزَّنِي فِي الْخِطَابِ** “Dediğini zorla yaptırdı”⁸³⁹ ifadesi meseldeki zorbalığı hatırlatmaktadır.

الْعِتَابَ قَبْلَ الْعِقَابِ “Cezalandırmadan evvel, azarla!” meseli kötülüğü öncelikle nasihat, uyarı, azarlama gibi yollarla bertaraf etmeyi önerir. Bütün yollar denendikten sonra yapılacak şey, eğer ıslah edecekse cezalandırmaktır.⁸⁴⁰ Bu meselin manası, eşiyle arasında sorun çıkınca ilk aklına gelen, dayak olan kocalara hitap eden **فَعِظُوهُنَّ** “Onlara önce öğüt verin, sonra yataklarında yalnız bırakın, (ille de dövecekseniz) bunlardan sonra dövün”⁸⁴¹ Kur’ânî ifadesinin manasında gizlidir. Meselde olduğu gibi âyet-i kerîmede de olumsuz bir davranışa giden yolda makul olan bütün tavırların seçenek olarak kullanılması tavsiye edilmektedir. Cezalandırma illa da olacaksa bundan sonra olmalıdır.

2.4.41. Ayrışmak

إِنَّمَا أَكَلْتُ يَوْمَ أَكَلِ الشَّوْرِ الْأَبْيَضُ “(Aslında) Ben, beyaz öküzün yenildiği gün yenilmiştim” meseli ile ilgili olarak Hz. Ali’den şöyle bir rivayet vardır. Der ki: Benim ve Osman’ın durumu üç öküzün misali gibidir. Renkleri beyaz, siyah ve kırmızı olan bu üç öküz bir ormanda aslanla birlikte idiler. Aslan birlik ve beraberliklerinden dolayı bunlara bir zarar veremiyordu. Sonunda siyah ve kırmızı öküzü şu teklifle gitti: “Bu beyaz öküz göz alıcı rengi ile yerimizi ele veriyor. Hâlbuki benim ve sizin renkleriniz birbiriyle uyumlu. Bırakın onu yiyeyim de bölgemiz tehlikeden kurtulsun.” “Ye!”

⁸³⁹ Sâd: 38/23.

⁸⁴⁰ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, II, 32.

⁸⁴¹ en-Nisâ: 4/34.

dediler. O da yedi. Bir müddet sonra kırmızı öküz: “Bak renklerimiz aynı. Bırak şu siyah öküzü yiyeyim de ormanınız kurtulsun” ricasında bulununca “Senin olsun, ye!” dedi. O da yedi. Sonra da kırmızı olana: “Kaçış yok seni yiyeceğim.” deyince kırmızı öküz: “Ben aslında beyaz öküzün yenildiği gün yenilmiştim.” diye sızlandı. Hz. Ali bu hikâyeden sonra şöyle der: “Ben de Osman’ın çöktüğü gün çökmüştüm.”⁸⁴² Gerçek dostunun kim olduğunu sezemeyip birliklerini bozanların, sonunda tahmin edemeyecekleri kötü akıbeta uğrayacaklarını bildiren bu mesel, وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا

وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ “Birbirinizle didişmeyin! Sonra direncinizi yitirirsiniz, rüzgârınız da kesilir”⁸⁴³ emrini hatırlatır. Nizalaşp ayrı düşmek, cemaatin birlik ruhunu dağıtır. Neticede beraberlikten doğan cesaret rüzgârının yerini, bozgun yelleri almaya başlar. Buna meydan vermemek için muhalif olunsa da muhalefeti yaptıktan sonra dedikoduya düşmemek, gerçek dostlar arasında ayrılık rüzgârlarının esmesine izin vermemek sorumluluğuyla hareket etmek gerekmektedir.

Bir toplumdaki grupların veya fertlerin, kendi istek ve arzularına göre her birinin bir yol tutup gitmesi شَعَبَتْ قَوْمِي شُعُوبٌ “Kavmim paramparça oldu.” meseliyle ifade edilir.⁸⁴⁴ İhbârî cümle hâlindeki mesel, aslında inşâî bir işlevi yerine getirmektedir. Dolayısıyla; “Benim halkım parçalandı. Darmadağın oldu. Mahvolup gittiler. Siz böyle olmayın! Kavminden ders alın!” demektir. Bunun manası: فَتَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ زُبْرًا “Aralarındaki birliği bozup parça parça oldular”⁸⁴⁵ kavlı-i keriminde bulunmaktadır. Onlar aralarındaki birliği darmadağın ettiler.

Araplar, ayrışma durumunda Sebe halkından örnek vererek ذَهَبُوا أَيْدِي سَبَا، وَتَفَرَّقُوا

ذهبوا أيدي سبا “Sebe halkı ayrıldılar ve paramparça oldular.” derler. Meseldeki ذَهَبُوا أَيْدِي سَبَا

⁸⁴² el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 25.

⁸⁴³ el-Enfâl: 8/46.

⁸⁴⁴ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 370.

⁸⁴⁵ el-Mu‘minûn: 23/53.

“Ayrılığa düştüler” anlamındadır. Allah, Sebe halkının bahçelerini ellerinden alıp yerlerini sular altında bırakınca değişik bölgelere dağıldılar. Paramparça oldular ve onlardan her grup kendine göre bir yol tuttu. Meseldeki اَلْيَدِ kelimesi de “Yol” manasına gelir. Bir topluluğun çeşitli yönlerden farklılaşması durumunda bu mesel kullanılır. Meselin kullanılmasındaki maksat da şudur: “Nasıl Sebe’nin takip ettiği yollar onları bölük pörçük ettiyse, nasıl onlar çok değişik mezheplere ayrıldılarsa misal verilen halk da Sebe’nin yolundadır.”⁸⁴⁶ Birleşmeye imkân vermeyecek şekilde ayrışmanın söz konusu olduğu durumlardan istiare olan bu mesel⁸⁴⁷, فَاخْتَلَفَ الْأَحْزَابُ مِنْ بَيْنِهِمْ, “Guruplar kendi aralarında ayrılığa düştüler”⁸⁴⁸ Kur’ânî ifadesini hatırlatır. Âyet-i kerîmeden, parçalanmanın artık alt gruplara kadar indiği, birleşmeyi engelleyecek derin çatlakların oluştuğu anlaşılmaktadır. Onlar başlangıçta aynı kaynaktan beslenen tek ümmet halindeyken bölünüp hizipler haline geldiler

دَهَبُوا تَحْتَ كُلِّ كَوْكَبٍ “Her biri, bir yıldızın altına gitti” meseli insanların farklı

yollar tuttuğunu anlatır.⁸⁴⁹ Meselle insanların birbirlerinden ayrılıp ihtilafa düşmeleri, farklı mekânlarda bulunan yıldızlara doğru yol almaya benzetilir. Buradan; her bir grubun, birbirinden farklı yörüngelerde hareket eden yıldızlar gibi birbirinden farklı görüşleri olduğu da anlaşılabilir. Zâriyât Sûresinde “Yollara sahip göğe andolsun ki” yeminiyle gökteki yollara dikkat çekildikten sonra اِنْكُمْ لَفِي قَوْلٍ مُّخْتَلِفٍ “Elbet siz, gerçekten de farklı görüşlerdesiniz.”⁸⁵⁰ buyrulur. Gökteki yıldızların yörüngeleri sabit olmayıp değişken olduğu gibi siz de gerçekten farklı görüşlerdesiniz. Dünyaya farklı bakıp, değişik algılıyorsunuz. İhtilaf içinde bocalıyorsunuz.

⁸⁴⁶ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, I, 94.

⁸⁴⁷ el-Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, I, 275.

⁸⁴⁸ Meryem: 19/37.

⁸⁴⁹ el-Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, I, 282.

⁸⁵⁰ ez-Zâriyât: 51/8.

Topluluğun dağılıp birbirinden çok farklı yollar izlemesi durumu, طَارَتْ عَصَا بَنِي

فُلَانٍ شَقَقَا “Falanca oğullarının her biri oraya buraya uçtu gitti” meseliyle örneklendirilir.

el-Esdî (ö.21/642) şöyle der:

عَصِي الشَّمْل من أسدٍ أراها *** قد انصدعت كما انصدع الرجاء

“Est kabilesinin birliğinin, camın parçalandığı gibi paramparça olduğunu görüyorum.”⁸⁵¹

Meselde ifade edilen bir topluluğun birliğinin bozulması, neticede dilim dilim tarikatlar hâline gelmeleri كُنَّا طَرَائِقَ قَدَدَا “Biz, türlü türlü yolda olan topluluklardık”⁸⁵²

âyet-i kerîmesinin manasında mevcuttur. Ayette cinlerin dilinden yapılan bu itirafla hakikati parçalayıp ayrı ayrı yollara dalanların akıbetlerinin bir olmasının mümkün olamayacağı uyarısı yapılır ve şu mesaj verilir: Birbirlerinin zıddına yollar edinenler, aynı menzilde buluşamazlar.

Bir kişiden ve fiilinden uzak ve beri olmak أَنَا مِنْهُ فَالِجُ بْنُ خَلَاوَةَ “Ben, ondan Fâlic b. Halâva’yım” meseliyle istiare edilir. Fâlic b. Halâva el-Eşca‘i’ye esirleri öldüren Enîs adındaki birine yardım edip etmediği sorulur. O da bunun üzerine أَنَا مِنْهُ بَرِيءُ “Ben ondan beriyim.” der. Bu kişinin ismi sonraları herhangi bir işe müdahil olunmadığını ifade etmek için kullanılan mesel hâlini alır.⁸⁵³ Meselin manası, kâfirlerin karakteristik özellikleri gereği asla Müslümanlara dost olmayacakları, bundan dolayı Allah’ın düşmanlarının dost edinilmemesi gerektiği ikazlarının bulunduğu bağlamda, iyi bir örnek olarak vasıflandırılan Hz. İbrahim (a.s.) ve ona inananların dilinden aktarılan إِنَّا

بُرَاءٌ مِنْكُمْ “Biz sizden beriyiz”⁸⁵⁴ kavli-i keriminde bulunur. İbrahim ve beraberindekiler,

kavimlerinin iman noktasında onlardan bekledikleri tavizler karşısında net duruşlarını

⁸⁵¹ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 433.

⁸⁵² el-Cin: 72/11.

⁸⁵³ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 274; el-‘Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, II, 88.

⁸⁵⁴ el-Mümtehine: 60/4.

bu ifadeyle dile getirmişlerdir. Sonraları bu ifade, her asırdaki inananların küfre karşı davranışlarını belirleyen ilkesel duruşlarını temsil eder olmuştur.

2.4.42. Yoldan çıkmak

Bile bile sapkınlığı tercih eden, inatla kendi görüşünde direten kişilerin doğru yola yönlendirilmesinin imkânsız olduğu **إِنَّكَ لَا تَهْدِي الْمُتَضَالِّ** “Dalaleti bilerek tercih etmiş

birisini, doğruya yönlendiremezsin” meseliyle dile getirilir.⁸⁵⁵ Bu meselin manası **وَمَا**

أَنْتَ بِهَادِي الْعُمَى عَنْ ضَلَالَتِهِمْ “Sen, yoldan çıkan körleri doğru yola getirecek değilsin”⁸⁵⁶

Kur’ânî ifadesinde bulunmaktadır. Kur’ân literatüründe ölü, kör, sağır ve dilsiz olanlar, fiziki yetersizliği olanlar değillerdir. Bunlar, inatları yüzünden bu duyuları mecazen öldüren, körleştiren, işitmez ve tepki vermez hale getirenlerdir. Dolayısıyla anlamak için görmeye, işitmeye gayret etmek gereklidir. Ön yargıyla hareket edip inadı bırakmamak, anlamanın önündeki en büyük engeldir. Meseldeki gibi âyet-i kerîmede de taassupla hareket etme tavrı kınanmaktadır.

Etrafına hoş görünmek arzusuyla toplumdaki sapıklığa ses çıkarmayanlar **لَا يَرَى**

لِعَوَى عِيَا “Hiçbir azgına, bir suçu (çirkin) görmez” meseliyle kınanırlar.⁸⁵⁷ Meselde

ifade edilen “Bana dokunmayan yılan, bin yaşasın” tavrı, etrafına duyarsız insanlardan oluşan bir topluma götürür. Böyle bir toplumun da kıyameti yakındır. Toplumlarda, etraflarında olup bitenlere duyarsız kalmayan fertleriyle ayakta dururlar. Fertler, topyekûn kötülüğün karşısında yer alırlarsa kötülük siner. Tam tersi tavrı ise iyilikleri bitirir. İyiliğin olmadığı bir toplum da kendini ayakta tutan dinamiklerden en önemlisini kaybeder ve böylece yıkılmaya mahkûm olur. İsrail oğullarının başına gelen de buydu. Onlar, toplumlarında meydana gelen kötülüklere duyarsız kalmış, bu duyarsızlık ahlâkî değerlerdeki zafiyetin yaygınlaşmasına sebebiyet vermiş, neticede onlardan ümit

⁸⁵⁵ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 66.

⁸⁵⁶ en-Neml: 27/81.

⁸⁵⁷ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, II, 216.

kesilmiş ve kendi peygamberleri Hz. Davut (a.s.) ve Hz. İsa (a.s.)'ın diliyle lanetlenmişlerdi. Onların yapmakta oldukları bu yanlış davranışı örnek vererek ibret alınmasını isteyen ayet, **كَانُوا لَا يَتَنَاهَوْنَ عَنْ مُنْكَرٍ فَعَلُوهُ** “Onlar birbirlerini, yapa geldikleri kötülüklerden caydırmaya çalışmıyorlardı”⁸⁵⁸ ifadesiyle başlar ve şöyle biter: “Gerçekten bu yaptıkları ne fena şeydi.” Rasulullah (s.a.v.) İsrail oğullarını çöküşe götüren tavırlarını şöyle bildirir: “İsrail oğullarının dağılışı şöyle başladı. Birisi diğerine (bir kötülük yaparken) rastladığında önceleri “Ey adam bu yaptığın doğru değil. Bu işten vazgeç” diye tepki gösterdi. Fakat sonraları uyarıdan vazgeçip yanlış yapanla yemeye, içmeye ve oturmaya devam etti. Bunlar böyle yapınca Allah da onları birbirine benzetti. Bunun üzerine Hz. Davut ve Meryem oğlu İsa'nın diliyle lanete uğradılar.” Hz. Peygamber (s.a.v.) bunu hatırlattıktan sonra etrafındakilere kötülüğe meydan vermeme noktasında sorumluluklarını bildirmiştir.⁸⁵⁹ Duyarlı bir toplumda, kötülükler ve çirkin şeyler hoş karşılanabilen geleneklere dönüşmemelidir. Bu kötülüklerin her isteyen kişinin rahatlıkla işleyebileceği normal hareketlere dönüşmesi çöküşü beraberinde getirir. Meselde olduğu gibi âyet-i kerîmede de bu hususa uyarı yapılır.

Bir kişinin bir topluluğun başına bela olması durumu **كَانَتْ عَلَيْهِمْ كِرَاغِيَةُ الْبَكْرِ**

“Genç devenin böğürtüsü gibi (yaptığı iş), kavmine uğursuzluk sebebi oldu” meseliyle kinâye edilir. Meselde bahsi geçen deve, Semûd kavminin imtihana çekildiği devedir. Deveyle olan sınavını kaybeden Semûd kavmi, helak olmuştur. Yani bir deve onların helak sebebidir. Esasında Kavmin helak sebebi, içlerinden deveyi öldüren kişidir. Meseldeki **الرَّغَاءُ** devenin ölürken çıkardığı sese verilen isimdir. **كانت** fiilindeki **التاء** ise

bu sesin çıkmasına sebep olan fiile işaret eder. Bu ses, Semud kavmi için sonun başlangıcı olan sestir. Bu sesin çıkmasına sebep olan ise Kudâr b. Sâlif, kavmine helaki davet eden kişidir. Yani kavmi için uğursuzluğa sebep olandır. Devenin böğürtüsü bu kişi yerine istiare olunur. Daha sonraları yaptıkları eylemlerle bir toplumun başına iş açan kişilerin hâli bu meselle ifade edilir olmuştur. Hoş, kavim suçsuz değildir. Onlar

⁸⁵⁸ el-Mâide: 5/79.

⁸⁵⁹ Ebû Dâvud, Melâhim, 17(4336).

da bu şakinin peşinden gitmişlerdir. Ama onları uçuruma çeken en azılıları olmuştur. Sonuçta fitili ateşleyen bir kişidir.

Şair sahabilerden en-Nabiğa el-Ca'dî (ö.50/670) Eş'arilerden birine:

رَأَيْتُ الْبَكْرَ بَكَرَ بَنِي مُؤَدٍ *** وَأَنْتَ أَرَاكَ بَكَرَ الْأَشْعَرِيْنَا

“Semud kavminin helakine sebep olan genç deveyi biliyordum. Sen var ya! Seni de biz Eşarilerin genç devesi görmekteyim.” derken bu kişinin kavminin başına bela olacağına işaretini verir. Burada deveden maksat, deveyi öldürenidir. Yine Muallakat şairlerinden Zuheyr b. Ebî Sulmâ'nın (ö.m. 609) şu şiiri meselle aynı manayı taşır.

فَتُنْبِجَ لَكُمْ غِلْمَانُ أَشْأَمَ كُلُّهُمْ *** كَأَحْمَرَ عَادٍ ثُمَّ تُرْضِعُ فَتَقْطِمَ

“(Savaş size) hepsi de tıpkı Semud kavminin kırmızısı (Kudâr b. Sâlıf) gibi pek uğursuz oğullar doğurur; sonra da emzirir, sütten keser” Şiirde Ad kavmiyle, Semud kavmi kastedilmiştir. Ancak şiir formundan dolayı Ad kavmi olarak zikredilmiştir. Belki de Semud kavmi, Ad'ın devamı olduklarından aynı şair aynı simle zikretmiştir.⁸⁶⁰

Meselin manası, toplumsal bir bozulma ve çöküşe giden Semud Kavminin en azılılarının kışkırtmalara kapılıp sınıdıkları deveyi kesmeleri sebebiyle kendi helaklerini davet ettiklerini haber veren **كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِطَغْوِيهَا إِذِ انْبَعَثَ أَشْقِيهَا**

“Kavmin en azgını, kışkırtmayla zıvanadan çıktığında, haddini aştığı için Semud hakikati yalanlamıştı”⁸⁶¹ kavli-i keriminde bulunmaktadır. **انْبَعَثَ** fiili mutavaat/dönüslülük ifade

eder. Yani en azılıları öne atılmış deveyi kesmiştir. Ancak onu bu işe kışkırtan, içinde yaşadığı halkı olmuştur. Toplum o derece günaha dalmış ve bozulmuştur ki deveyi kesmeye ramak kalmıştır. Bunu da en şakileri yapmıştır. Burada şakiyi yetiştiren ve şakiliğe engel olmayan toplum da suçludur. Fiilin kalıbı bize bunu anlatır. Dolayısıyla aslında deveyi tümü birden kesmişlerdir.

⁸⁶⁰ Ebû 'Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 332; el-Meydânî, *Mecma'u'l-emsâl*, II, 141.

⁸⁶¹ Şems: 91/11.

2.4.43. Öfke

Birinin aşırı derecede hiddetlendiğini anlatmak için ثَارَ ثَائِرُهُ “Tozu, dumana karıştı” meseli söylenir. Yani “Kızgınlıktan havalarda uçuşur hâle geldi.” demektir.⁸⁶² Mesel, Tur dağından dönen ve kavminin buzağıya taptığını gören Hz. Musa (a.s.)’ın öfkesini akla getirmektedir. Kur’ân, Hz. Musa’nın hâlini şöyle haber verir: وَلَمَّا رَجَعَ⁸⁶³ مُوسَىٰ إِلَىٰ قَوْمِهِ غَضْبَانَ أَسِفًا “Musa halkının yanına hüznle karışık bir öfkeyle dönünce”⁸⁶³ kavli-i keriminin devamı Hz. Musa’nın öfkesinin derecesini gözler önüne serer: “Kavmine dedi ki: “Benim yokluğumda ne berbat bir yol tutturmuşsunuz öyle! Rabbinizin emrini çiğnemedi bu ne acele böyle?” Hemen levhaları attı, kardeşinin başından yakalayıp kendine doğru çekti.”

Muarızı sözle alt edip, delil ve hüccetle konuşamaz hâle getirerek öfkelendirme durumu رَدَدْتُ يَدِي فِي فِيهِ “Ellerini ağzına tıkadım”⁸⁶⁴ meseliyle kinâye edilir. Yani “Öyle kati delillerle ona galebe çaldım ki konuşamadı.” demektir. Meseldeki mana, Allah’ın varlığı ve birliğine dair delil sunan peygamberlere, delilsiz ve mesnetsiz bir şekilde sadece: “Siz de bizim gibi insansınız. Ne üstünlüğünüz var ki size inanalım? Şunu aklınıza koyun ki sizinle gönderilenleri reddediyoruz. Sizinle gönderilen şeyin kaynağına aidiyetini inkâr ediyoruz. Allah’tan getirmiş olsanız dahi onları reddediyoruz.” diyebilenlerin hâlini anlatan فَرَدُّوا أَيْدِيَهُمْ فِي أَفْوَاهِهِمْ “(Öfkeden parmaklarını ısırarak için) ellerini ağızlarına götürdüler”⁸⁶⁵ Kur’ânî ifadesinde mevcuttur. Onlar, karşı çıktıkları delilleri çürütmeleri gerekirken, hüccetler karşısında susup kaldılar. Üstesinden gelemedikleri bu durum karşısında yapabildikleri sadece inkâr oldu.

⁸⁶² el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 154.

⁸⁶³ el-A‘râf: 7/150.

⁸⁶⁴ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 290.

⁸⁶⁵ İbrâhîm: 14/9.

هو يَعْضُ عَلَيْهِ الْأَرْمُ “Falancaya duyduğu kıskançlıktan parmaklarını ısırıyor”⁸⁶⁶

meseli kıskançlıktan çılgına dönme durumunu anlatır. O derece ki; kendi parmaklarını kendi dişleriyle koparır, ancak hasedinden kendine zarar verdiğini dahi fark etmez. Aşırı derecedeki öfkeyi anlatan bir başka mesel إِنَّهُ لَيَحْرِقُ عَلَيَّ الْأَرْمُ “Bana duyduğu kıskançlıktan dişlerini gıcırdatıyor.” şeklindedir.⁸⁶⁷ الْأَرْمُ kelimesi “Parmaklar, çakıl taşı, köpek dişi veya azı dişi” manalarına gelmektedir. Bunların hepsinin de ısırılması duyulan öfkenin derecesini ifade eder. Kin ve haset insanın içini yavaş yavaş tüketen bir hastalıktır. Bu hastalığın bir belirtisi kendi parmaklarını parçalayacak derecede ne yaptığını bilmezlik hâlidir. Bu hâli dikkat-i nazara veren meseldeki betimleme Kur’ân-ı Kerîm’de inkâr edenlerin iflah olmaz kinlerinin dışa vuran hâlini resmeden عَصُوا عَلَيْكُمْ

الْأَنَامِلَ مِنَ الْغَيْظِ “Size olan kinlerinden dolayı parmaklarına diş geçirirler”⁸⁶⁸ Kur’ânî ifadesinde bulunur. Âyet-i kerîmenin devamında inananlardan bu tiplere “Kininizle geberin!” denilmektedir. Buradan kin ve haset hastalığının tedavi edilmemesi durumunda müzmin hâle dönüşüp sahibine, ölüm anına kadar eşlik edeceğinin işaretini de almaktayız.

2.4.44. Kin ve haset

عُثُّكَ خَيْرٌ لَّكَ مِنْ سَمِّينِ غَيْرِكَ “Senin azın, başkasının çoğundan sana daha hayırlıdır”⁸⁶⁹ meseli Kişinin elindekiyle kanaat etmesini, başkasının malına göz dikmemesini tavsiye eder. Meselin ifade ettiği mana, وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِّمَّا أُوتُوا “Başkalarına verilenlerden dolayı içlerinde bir sıkıntı duymazlar.”⁸⁷⁰ Kur’ânî

⁸⁶⁶ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 353.

⁸⁶⁷ es-Sedûsî, *el-Emsâl*, s. 87.

⁸⁶⁸ Âl-i İmrân: 3/119.

⁸⁶⁹ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 287; el-Mufaddal b. Seleme, *el-Fâhir fi’l-emsâl*, s. 208.

⁸⁷⁰ el-Haşr: 59/9.

ifadesinde yer bulur. Yani, ellerindekiyle yetinmesini bilirler. Başkalarına verilenleri sabah akşam konuşup kendilerini tüketmezler.

يَكْفِيكَ نَصِيكَ شَحَّ الْقَوْمِ “Başkalarındakine göz dikmemen, kazanç olarak sana

yeter” meseli gözü başkalarının zenginliğinde, çokluğunda olanlara bir ikazdır. Bunlar sadece kıskançlık hastalığından elem duymuş olurlar. Kıskanmakla bundan ziyade ellerine bir şey geçmez. Bu manayı aşağıdaki şiir ifade etmektedir:

عَثُّ الْمَوَالِي لَا أَبَا لَكَ فَعَلَمَنْ *** خَيْرٌ وَأَطْيَبُ مِنْ سَمِينِ الْأُبْعَدِ

“Sen! (Ey) babası kaybolasica! Bil ki kendi eş, dost ve akrabalarının azı, elin çoğundan daha iyi ve daha temizdir.”⁸⁷¹

Meseldeki الشُّحُّ kelimesi hasetten daha ileri seviyedeki açgözlülüğü ifade eder.

Haset; kişinin kendisinin sahip olmadığı hasletleri başkalarında da görmek istememesinden kaynaklanır. Şuuh ise; başkasının elindekine göz dikmektir. İnsan, açgözlülük krizine tutuldu mu, kendi elindekini paylaşmamakla kalmaz, başkasının elindekine de sahip olmak ister. Kur’ân وَفَمَنْ يُوَقَّ شَحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ “Kim nefsinin açgözlülüğünden korunursa, kurtuluşa nail olanlar işte onlardır.”⁸⁷² buyurarak meselde ifade edilen kazancı ebedileştirmektedir. Mutluluğun anahtarı, elindekinin kıymetini bilmek ve başkasındakine göz dikmemektir. Çünkü haset edilen nimeti, diğerlerine veren de Allah’tır. Bir yerde haset; Allah’ın verdiğine razı olmamak anlamına gelir.

Hiç insana Ay هَلْ يَخْفَى عَلَى النَّاسِ الْقَمَرُ؟ Bilinmemesi imkânsız olan şeyler

gizli kalır mı? (Ay’ın görülüp bilinmemesi diye bir şey olur mu?)” meseliyle istifhâm-ı inkârî biçiminde dile getirilir. Zu’r-Rumme (ö.117/735) bu meselin manasını içeren bir beytinde şöyle der:

قَدْ بَهَرَتْ فَمَا تَخْفَى عَلَى أَحَدٍ *** إِلَّا عَلَى أَحَدٍ لَا يَعْرِفُ الْقَمَرَا

⁸⁷¹ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 287.

⁸⁷² et-Teğâbun: 64/16.

“Meşhur oldun. Öyle ki herkes tarafından biliniyorsun. Sadece Ay’ı tanımayan, seni tanımaz.”⁸⁷³

Meselin manası, daha önce Allah’ın hitabına muhatap olmuş Kitap ehlinin Hz. Peygamber (s.a.v.)’i (veya Kur’ân’ı) tanımamalarının mümkün olmadığının ifade edildiği **يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ** “Onu, kendi çocuklarını tanıdıkları gibi tanır”⁸⁷⁴ kavli-i keriminde gizlidir. Onlar, sırf kendilerinden olmadığı için inanmadıkları bu peygamberi, çok iyi tanıyor ve bekliyorlardı. Çünkü ellerinde Tevrat ve İncil vardı. Onlarda da Hz. Peygamber (s.a.v.) detaylarıyla anlatılmıştı. Yani söz konusu kitap ehli olduğunda; onlar içinden sadece ayı tanımayan, Peygamber (s.a.v.)’i tanımayabilirdi.

يَمْنَعُ دَرَّةً وَدَرَّ غَيْرَهُ “Kendi hayrını da başkasınınkini de engeller”⁸⁷⁵ meseli, sadece kendisi cimrilik yapmakla kalmayıp başkalarının hayr yapmasına da engel olanların hâlini anlatır. Yetim ve yoksullara yardım etmedikleri gibi başkalarının yardımlarını da engellemeye çalışanlar **وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ** “Ufacık bir yardıma bile engel olurlar”⁸⁷⁶ Kuar’ânî ifadesiyle de yadırganır. Meselin manasını hatıra getiren bu âyet-i kerîmede; yardım ederek kendi vazifelerini yerine getirmeyenlerin, başkalarını da yanlarında görmek istemelerinden kaynaklanan bir sâikle onların yardımda bulunmasına da engel oldukları anlaşılmaktadır.

2.4.45. Acelecilik

Aceleci yaklaşımlardan uzak durulmasını tavsiye eden **ضَحَّ رُؤِيداً** “Duha (kuşluk) vaktine kadar bekle! (Acele etme!)” meseli şiirde şöyle yer alır:

فَلَوْ أَن نَصْرًا أَصْلَحَتْ ذَاتَ بَيْنِنَا *** لَضَحَّتْ رُؤِيداً عَنِ مَطَالِبِهَا عَمْرُو

وَلَكِنَّ نَصْرًا أَرْتَعَتْ وَتَخَاذَلَتْ *** وَكَانَتْ قَدِيمًا مِنْ خَلَائِقِهَا الْغَمْرُ

⁸⁷³ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 93.

⁸⁷⁴ el-En‘âm: 6/20.

⁸⁷⁵ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 308; el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, II, 417.

⁸⁷⁶ Mâun: 107/7.

“Nasr Kabilesi aramızı düzeltseydi, Amr Kabilesi alacakları hususunda acele etmezdi.

Ancak Nasr aldırış etmeyip aksilik gösterdi. Hâlbuki önceden affedip hoş görmek onun huylarındandı.”⁸⁷⁷

Acelecilikten kaçınmayı tavsiye eden mesel, وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ “Kur’ân hususunda aceleci olma”⁸⁷⁸ kavı-i kerimini hatırlatmaktadır. Âyet-i kerîme, Kur’ân’ı anlamaya yönelik aceleci davranışlardan uzak durulması gerektiğini ilk defa okunan bir ayetle hemen bir hükme varılmaya çalışılmamasını, Kur’ân’ın bütününe gözetmek gerektiğini ifade etmektedir. Çünkü bütünü dikkate almadan parçadan yola çıkarak varılan neticeler, bütüne aykırı hükümler ihtiva edebilir. Bu âyet-i kerîmeden önceki ayette Kur’ân’ın apaçık biçimde indirildiği ve içerisinde hiçbir uyarının eksik bırakılmadığı bildirilir. Ayetten bir sonraki ayette de Hz. Âdem (a.s.) örnek verilerek Allah’ın ondan bir söz aldığı, ancak onun, bu sözü unutup verdiği sözde kararlılık gösteremediği hatırlatılır. Âyet-i kerîmeyi, öncesi ve sonrasıyla birlikte düşündüğümüzde şu mesajın verildiğini de çıkarabilmekteyiz: Ey insan Hz. Adem gibi aceleci davranma. Allah’ın vaadi elbet yerini bulacaktır. Bazı şeylerin bir an önce olmasını istesen de Sünnatullah gereği olması gereken, zamanında olacaktır. Sana düşen acele etmeden gönül huzuruyla görevini yapmandır.

إِنَّ اللَّيْلَ طَوِيلٌ وَأَنْتَ مُقْمِرٌ “Şüphesiz ki, gece uzun ve sen mehtaplısın. (Ay ışığı sayesinde aydınlık içindesin)” meseli “Bu acelen ne? Sabırlı ol!” anlamında kullanılır. Meselle ilgili şu kıssa anlatılır: Suleyk es-Sa’dî adında birisi yorganının altında yatarken üstüne bir adam çullanarak: “Seni esir alacağım.” der. Suleyk es-Sa’dî de: إِنَّ اللَّيْلَ طَوِيلٌ وَأَنْتَ مُقْمِرٌ der. “Şu kesin ki, gece uzun ve sen mehtaplısın.” Yani “Benden başkasını bulabilirsin. Beni bırak.” der.⁸⁷⁹ İnkârda direnenlere karşı acele edilmemesi gerektiğini öğütleyen فَلَا تَعْجَلْ عَلَيْهِمْ “Onlara karşı harekete geçmek için

⁸⁷⁷ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 233; el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 419.

⁸⁷⁸ Tâhâ: 20/114.

⁸⁷⁹ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 30.

acele etmene gerek yok”⁸⁸⁰ kavlı-i kerimi de acele olunmaması noktasında meselle benzer manayı içerir. Meseldeki مُقَرَّر kelimesinden Ay ışığının gece boyunca süreceğini bundan dolayı acele edilmemesi gerektiğini anlamaktayız. Âyet-i kerîmede de inkâr edenlerin önünde hidayete gelebilecekleri belli bir süre varken onlar hakkında acele edilmemesi gerektiği emredilmektedir.

“كلُّ مَا هُوَ آتٍ قَرِيبٌ”⁸⁸¹ Her gelen, yakındır” meseli Türkçedeki “Sayılı gün çabuk geçer” atasözünü hatırlatır. Acele etmemeyi tavsiye eder. Meselin manası, halkının fuhşiyâtından bıkan ve bunun son bulması için gelen azap meleklerinden işin bir an önce olup bitirilmesini talep eden Hz. Lut (a.s.)’a meleklerin cevabı olan أَلَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرِيبٍ⁸⁸² “Sabah yakın değil mi?” Kur’ânî ifadesinde bulunmaktadır. Helakin sabah vaktinde gerçekleşeceğini ve acele edilmemesi gerektiğini Hz. Lut’a veciz bir şekilde bildiren melekler kâinattaki kurallara da dikkat çekmiş olabilirler. Allah’ın varlığa koyduğu yasa gereği hadiseler, belli şart ve zeminde gerçekleşmektedir. Acele edilse de zamanı gelmeyen ve şartlarını taşımayan olaylar gerçekleşmez. Ayrıca âyet-i kerîme, إِنَّ

عَدَا لَنَاظِرٍ قَرِيبٌ “Yarın bekleyenine yakındır” meselinin manasını da barındırmaktadır.

Bu meselin hikâyesi şöyledir: Son Lahmî Kralı en-Numan b. el-Münzir (ö.m. 602) el-Yehmûm adındaki atıyla ava çıkar. Atına hâkim olamaz ve atı onu bilmediği bir yere götürür. Yağmura tutulan en-Numan sığınak olarak Hanzala adında fakir bir adamın evini bulur. Fakir Hanzala, elindeki tek kuzusunu keserek misafirine ikram eder. Bunun üzerine en-Numan, kendini tanıtır ve Hanzala’ya başı sıkıştığında kendisine gelmesini söyler. Bir gün dara düşen Hanzala, kralı ziyarete karar verir. Âdeti üzere en-Numan, yılda bir gün karşılaştıklarına bol ikramda bulunur, bir gün de gördüklerini öldürürmüş. Ziyaret günü de öldürülme günüdür. Kendisine yardım etmiş olsa da bu âdetini terk edemeyeceğini söyleyen en-Numan’dan Hanzala, bir yıl mühlet ister. Dönmemesine

⁸⁸⁰ Meryem: 19/84.

⁸⁸¹ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 171.

⁸⁸² Hûd: 11/81.

karşılık da ona Kurâd b. Ecda‘ adında kralın yakınındaki biri kefil olur. Mühlet yılının son gününün öğle vaktidir ve Hanzala gelmemiştir. en-Numan, Kurâd’a kefil olduğu kişinin gelmediğini ve ertesi gün öldürüleceğini bildirir. Bunun üzerine Kurâd:

فَإِنْ يَكُ صَدْرُ هَذَا الْيَوْمِ وَلِيَّ *** فَإِنَّ عَدَاً لَنَاظِرِهِ قَرِيبُ

“Günün başı gelmişse o gün gitmiş demektir. Yarın ise bekleyeni için yakındır.” diyerek en-Numan’a acele etmemesi gerektiğini bildirir. Derken Hanzala gelir ve kral ona bu ahde vefasının nereden kaynaklandığını sorar. İnancından dolayı böyle yaptığını anlayınca bu kötü âdeti terk ederek Hristiyanlığı seçer.⁸⁸³ Kurâd b. Ecda‘ın yukarıdaki beytinin acuz kısmı olan عَدَاً لَنَاظِرِهِ قَرِيبُ “Yarın bekleyenine yakındır” ifadesi sonraları acele davrananlara söylenir olmuş ve çok kullanılmasından dolayı mesel hüviyeti kazanmıştır.

Herhangi birinizin bir işe kalkışması durumunda yapması gereken şey, ihtiyatlı davranmaktır” meseli, temkin üzere hareket edenin başarılı olacağını bildirir.⁸⁸⁴ el-Kutâmî (ö.101/719) bu hususu şiirde şöyle dile getirir:

قَدْ يُدْرِكُ الْمُتَأَنِّي بَعْضَ حَاجَتِهِ *** وَقَدْ يَكُونُ مَعَ الْمُسْتَعْجِلِ الزَّلَلُ

“Temkin üzere hareket eden bazı isteklerini elde edebilir; hata ise, aceleciyle birlikte olabilir.”⁸⁸⁵

İnsanın sabırsız tabiatına işaret eden خَلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ “İnsanoğlu aceleci bir yaratılışa sahiptir”⁸⁸⁶ kavlı-i kerimi, فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ “Acele etmeyin” ifadesiyle bitmektedir.

İnsanın eğilimlerinden birinin de acelecilik olduğunu hatırlatan âyet-i kerîme, aceleciliği kınayan bağlamda geçmektedir. Sabırla hareket etmeyi tavsiye eden âyet-i kerîme, meselin manasını ihtiva etmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de birçok ayette de sabredenlerin

⁸⁸³ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 70-71.

⁸⁸⁴ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 233.

⁸⁸⁵ Kutâmî, *Dîvân*, nşr. İbrahim es-Sâmerrâî ve Ahmed Matlûb, Beyrut, 1379/1960, s. 25; İbn Kuteybe, *eş-Şi‘r ve’s-Şu‘erâ*, II, 628.

⁸⁸⁶ el-Enbiyâ: 21/37.

kazanacağı ifade edilir. Allah, aceleci fitrata sahip olan insana, bu özelliğini sabırla dizginlemesi durumunda, başarılı olacağının işaretlerini vermektedir.

2.4.46. Aşırılık

أَسْوَأُ الْقَوْلِ الْإِفْرَاطُ “Sözün en kötüsü aşırıya kaçandır” meseli, konuşmada itidale çağırır. Hikmet sahipleri, her şeyin iki tarafı ve bir de orta yolunun olduğunu söylerler. Bir tarafında azaltma, diğerinde abartma vardır. Doğrusu ise ortasını bulmaktır. Aşağıdaki şiirde itidale şöyle davet edilir:

إِنَّ بَيْنَ التَّفْرِيطِ وَالْإِفْرَاطِ *** مَسْلَكًا مُنْجِيًّا مِنَ الْإِیْرَاطِ

“Tefrit ile ifrat arasında ikilemden kurtaran bir yol vardır.”⁸⁸⁷

Konuşmada itidale davet eden meseldeki mana, وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا “Konuşacaksanız adaleti gözetin”⁸⁸⁸ kavı-i keriminin manasında saklıdır. Âyet-i kerîmedeki اِعْدِلُوا emri, “Adil olun, eşit davranın dengeyi gözetin” gibi anlamlara gelmektedir. Adalet, dengeyi sağlamak olduğuna göre, adil olmak da; orta yolu bulmak aşırı uçlara kaçmamaktır. Her işte itidali emreden Kur’ân konuşmada da mutedil davranmayı emreder. Âyet-i kerîmedeki إِذَا “Eğer” şart edatından hareketle Kur’ân şunu der: “Konuşmanızda itidal yoksa susun!”

جَاءَ يَفْرِى الْقَرَى “Hayret verecek bir işle çıkageldi” meseli daha önceden görülüp duyulmayan işleri yapanlar için söylenir. İftira ile aynı köke sahip olan الْقَرَى kelimesi hayrette bırakan, dehşete düşüren işleri ifade eder.⁸⁸⁹ Yani; “Öyle dehşet bir iş yaptı ki yenilir yutulur cinsten değil.” demektir. Meselin manası لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا فَرِيًّا “Doğrusu sen

⁸⁸⁷ el-‘Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, I, 23.

⁸⁸⁸ el-En‘âm: 6/152.

⁸⁸⁹ el-‘Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, I, 251; el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 177.

dehşet bir iş işlemişsin”⁸⁹⁰ Kur’ânî ifadesinde bulunmaktadır. Bu ifade, Hz. Meryem’in bir bebekle kavmine dönmesi üzerine; ona hitaben hayret makamında kavmi tarafından söylenmiştir. Çünkü babasız bir bebeğin dünyaya gelmesi o zamana kadar ne görülmüş ne de duyulmuş bir şeydir.

2.4.47. Ümitsizlik ve Korku

“Babası, bana eziyet veren çocuk nasıl olur ki? (Böyle bir çocuğu ben istemem. İsteyip ne yapayım.)”⁸⁹¹ meseli geçmişi kötü bilinen kişilerden uzak durulmasını tavsiye eder. Kötü ortamlarda, iyilerin yetişmesi neredeyse imkânsız bir durumdur. Hz. Peygamber (s.a.v.)’in إِيَّاكُمْ وَخَضِرَاءَ الدَّمَنِ “Çöplüklerin yeşilliklerinden sakınınız”⁸⁹² hadis-i şerifi, bu meseli hatırlatır.

تَرْجُو الْوَلِيدَ وَقَدْ أُغْيَاكَ وَالِدُهُ *** وَمَا رَجَاؤُكَ بَعْدَ الْوَالِدِ الْوَلَدَا

“Babası sana zahmet çektiren çocuğu istiyorsun. Böyle bir babadan sonra böyle bir çocuğu istemen iş değil” beytiyle de bu mesel açıklanmıştır.⁸⁹³

Meselin manası, Hz. Nuh (a.s.)’in davetine karşılık bulamadığı insanlardan ümit kesmesi neticesinde söylediği إِلَّا فَاجِرًا كَفَّارًا “Onlar, sadece ahlâksız ve kâfir çocuklar doğururlar”⁸⁹⁴ Kur’ânî ifadesinde yer bulmaktadır. Âyet-i kerîmede Hz. Nuh, babalarından ümit kestiği neslin de babaları gibi olacağına dair kanaatini dile getirerek, artık geri dönüşü olmayan bir kokuşmuşluğa mahkûm olan toplumunun, düzelme ihtimali kalmadığını bildirir. Toplumda kötüler o derece baskındırlar ki kötülüğe engel olmak imkânsız hâle gelmiştir. Bozuk ortamda dünyaya gelen nesillerden de iyi davranış beklemek, imkânsızı beklemek anlamına gelmektedir.

أَنْكَحْنَا الْفَرَا فَسَنَرَى “Vahşi eşiği nikâhladık. Bakalım ne olacak?” meseli,

akıbetinden endişe duyulan işlerde kullanılır. Mesel için şöyle bir hikâye anlatılır: Bir

⁸⁹⁰ Meryem: 19/27.

⁸⁹¹ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 127.

⁸⁹² er-Ramâhurmuzî, *Emsâlu’l-Hadîs*, VI, 188.

⁸⁹³ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, II, 139.

⁸⁹⁴ Nûh: 71/27.

adam kızını, başka birisinin oğluyla evlendirmek ister. Herhalde kızı tanıyan erkeğin babası, buna razı olmaz. Ancak anne baskın gelerek evliliği gerçekleştirir. Bunun üzerine baba أَفَنُكِّحُنَا الْفَرَّاءَ فَسَرَى “Vahşi eşeği nikâhladık. Bakalım ne olacak?” der. Evlilik

adamın tahmin ettiği gibi boşanmayla neticelenir.⁸⁹⁵ Meselin manası Hz. Musa (a.s.)’a “Senden önce de, sen geldikten sonra da eza ve cefa gördük” diye çıkışan İsrail oğullarına, Hz. Musa’nın verdiği cevap olan عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَنْ يُهْلِكَ عَدُوُّكُمْ وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فِي

الْأَرْضِ فَيَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ “Belki de Rabbiniz düşmanınızı yok ettikten sonra sizi ülkeye

vâris kılacak, sizin de nasıl işler yapacağınıza bakacaktır.”⁸⁹⁶ Kur’ânî ifadesinde bulunmaktadır. Aynı zamanda Hz. Musa bu sözyle zımnen: “Siz, şimdi eziyet gördüğünüzü söylüyorsunuz. Amma güç elinize geçince sizin nasıl bir yönetim sergileyeceğinizi az çok tahmin edebiliyorum. Bir gün bu iktidar belki sizin elinize geçecek. Ama belki de o zaman kaybedenlerden olacaksınız. Belki şimdiki hâliniz sizi cennete götürecektir ama siz bilmiyorsunuz.” diyerek İsrail oğulları ile ilgili öngörülerinin iyi olmadığını işaretini vermiştir.

Korku ve dehşetten tek bir kelime edemeyecek duruma gelenlerin hali قَدْ كَادَ

يَشْرَقُ بِالرِّيقِ “Neredeyse ağız suyuyla (tükürükle) boğulacaktı” meseliyle kinâye edilir.⁸⁹⁷

Medine’deki İslam cemaati üzerine onları ebediyen yok etmek üzere yürüyen müşrik ve Yahudi kabilelerinin her taraftan Müslümanları kuşattığı, inananların şiddetle sarsıldıkları, hatta “Acaba Allah ve Rasulü bize boş vaatte mi bulunmuş?” şeklinde düşündükleri, hatta Allah hakkında ileri geri düşüncelerin akıllarından geçtiği, üstelik gözlerin yuvalarından fırladığı ve “Burada her şey bitti. Buraya kadarmış.” biçimindeki

⁸⁹⁵ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, II, 335; el-‘Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, I, 135.

⁸⁹⁶ el-A‘râf: 7/129.

⁸⁹⁷ Ebû ‘Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 320; el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 109.

وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ “düşüncelerin inananları kapladığı ortamı anlatan bir bağlamda geçen الْحَنَاجِرَ “Yüreklere ağızlarına gelmişti”⁸⁹⁸ ifadesi meselin manasını hatırlatır.

2.5. KADİM ESERLERDE KÂMİN MESELLER

Elimizdeki kaynaklara dayanarak kâmin mesel alanında en büyük gayretin sahibinin, es-Se‘âlibî olduğunu söyleyebiliriz. es-Se‘âlibî, *Hâssu’l-hâs* ve *et-Temsîl ve’l-muhâdara* adlı eserlerinde birer bölümü Kur’ân ayetlerini, Arap meselleri ve diğer bazı söz türleriyle karşılaştırmaya ayırmıştır. *Hâssu’l-hâs* adlı eserinde sadece Arap mesellerini değil, Acem, havas, amme ve hatta şair sözlerinden de alıntılar yaparak bu ifadelerin manasını daha güzel ifade ettiğini düşündüğü ayetlerle karşılaştıran es-Se‘âlibî, bazen yukarıda sayılan kesimlerin her birinden aldığı ifadeleri ayetler ile ilişkilendirmiş bazen bunlardan birkaçı veya birisi ile yetinmiştir. Bu çalışmada bizim konumuz Arap meselleri olduğundan es-Se‘âlibî’nin eserinden sadece Arap mesellerini ve karşılığında zikrettiği ayetleri alarak yerine göre araklarındaki ilişkiye değinmek istiyoruz.

“Eğer لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ “Şükür, artışın anahtarıdır.”; الشُّكْرُ مِفْتَاحُ الزِّيَادَةِ “şükrederseniz size (olan nimetimi) artırırım.”⁸⁹⁹

وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ “Sabır, akıllılara daha layıktır.”; الصَّبْرُ أَحْسَنُ بِذَوِي الْحِجَى “Sabredenleri müjdele!”⁹⁰⁰

“Kim فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ “Hakim oldun. Artık iyi davran.”; مَلَكَتْ فَاَسْجَحْ affeder ve ıslah ederse, düzeltirse onun mükâfatı Allah’a aittir.”⁹⁰¹

الْمُشَاوَرَةُ قَبْلَ الْمُسَاوَرَةِ “Müşaverenin bir işe başlamadan önce yapılması gerekir.”;

وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ “İş konusunda onlarla istiare et!”⁹⁰²

⁸⁹⁸ el-Ahzâb: 33/10.

⁸⁹⁹ İbrâhîm: 14/7.

⁹⁰⁰ el-Bakara: 2/155.

⁹⁰¹ eş-Şûrâ: 42/40.

“Kardeşin haddini aşip üste çıkmaya çalışırsa (da) sen, olgun davran.”⁹⁰³ إِدْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ السَّيِّئَةِ; “Kötülüğü, en güzel olan şeyle uzaklaştır.”⁹⁰⁴

“Otlak amma es-Sa’dân(develerin çok severek yedikleri ot) gibi değil; su amma Sedâ’(en tatlı su) gibi değil; genç amma Malik gibi değil, binici amma ‘Amr gibi değil.”; وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ “Bak nasıl, onların kimini kimine üstün kıldık.”⁹⁰⁴ ve “Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bir bilen vardır.”⁹⁰⁵ عَلِيمٌ

“Ne sıkılıp suyu alınabilecek derecede yaş; ne de kırılabilecek derecede kuru ol.” لا تَكُنْ رَطْبًا فَتُعْصِرَ وَلَا يَابِسًا فَتَكْسَرَ “Ne yutulacak kadar tatlı, ne de tükürülecek kadar acı ol.”; وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَى عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ; “Sen (ey insan), ne ellerini boynuna bağlayıp (cimrilik yap), ne de onları büsbütün açarak (saçıp savur)”⁹⁰⁶ ve “Namazında sesini pek yükseltme, çok da kısma. İkisi ortası bir yol tut.”⁹⁰⁷ وَلَا تَجْهَرُ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتُ بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا

“Bol yağmur yağmasa bile bir çisinti düşer (de yine ürün verir).”⁹⁰⁸ فَإِنْ لَمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلٌّ; “Eşek olmazsa sıpası.” الْجَحْشُ إِذْ قَدْ فَاتَكَ الْأَعْيَارُ

Mesel daha iyisinin bulunmadığı durumlarda düşük değerde olan şeylerin de, idare edeceğini ifade eder. Âyet-i kerîmede ise; iyi toprağın su olsa da olmasa da ürününü vereceği, ancak su olunca daha da iyi ürün vereceği bildirilir. Mesel ve âyet-i

⁹⁰² Âl-i İmrân: 3/159.

⁹⁰³ el-Mu'minûn: 23/96.

⁹⁰⁴ el-İsrâ: 17/21.

⁹⁰⁵ Yûsuf: 12/76.

⁹⁰⁶ el-İsrâ: 17/29.

⁹⁰⁷ el-İsrâ: 17/110.

⁹⁰⁸ el-Bakara: 2/265.

kerîmede biri daha iyi olan diğeri de işe yarayabilecek iki hususiyet birlikte zikredilmiştir. Dolayısıyla aralarında bu yönden bir anlam ilişkisi bulunmaktadır.

“Kimler de salih فَلَا تُفْسِدُهُمْ يَمْهَدُونَ”; “Herkes kendi işine koşar.” كُلُّ جَانٍ يَدُهُ إِلَى فِيهِ”⁹⁰⁹ amel işlerse, ancak kendileri için hazırlarlar.”

عِنْدَ الصَّبَاحِ يَحْمَدُ الْقَوْمُ الشُّرَى “(Çalışarak)Geceleyenler, sabah olunca hamdederler”; “Geçmiş günlerde yaptıklarınıza karşılık, afiyetle كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا أَسْلَفْتُمْ فِي الْأَيَّامِ الْخَالِيَةِ”⁹¹⁰ yiyin, için.”

“Sizden فَفَرَزْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خَفَّيْتُكُمْ”; “(Bazen) Kaçmak daha iyidir.” الْفِرَارُ أَكْبَسُ”⁹¹¹ korktuğum için de hemen aranızdan kaçtım.”

تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ”; “Bu gece, düne ne kadar da benziyor.” مَا أَشَبَّهَ اللَّيْلَةَ بِالْبَارِحَةِ”⁹¹² ve “Sığırlar, إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا”⁹¹³ “Onların kalpleri (anlayışları) birbirine benziyor.”⁹¹² ve bizce, birbirlerine benzemektedir.”⁹¹³

Âyet-i kerîmelerde nesnelerin birbirine benzerliğinden bahsedilir. Meseldeki benzerlik de zamanla ilintilidir. Bu açıdan mesel ile ayet arasında bir anlam ilişkisi kurulmuştur. Anlam ilişkisinin daha da kuvvetlenmesi bakımından bu meselle birlikte “İşte (iyi veya kötü) günleri insanlar arasında (böyle) döndürür وَتِلْكَ الْأَيَّامُ تُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ”⁹¹⁴ âyet-i kerîmesi de zikredilebilir.

وَمَا مُدْكِيَّةٌ تُقَاسُ بِالْجِدَاعِ “Yaşlı deve genç olanla mukayese ediliyor.(edilir mi?)”; “De ki قُلْ لَا يَسْتَوِي الْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ”⁹¹⁵ “Kör ile gören bir olmaz.”⁹¹⁵ ve “Pis ile temiz bir olmaz.”⁹¹⁶

⁹⁰⁹ er-Rûm: 30/44.

⁹¹⁰ el-Hâkka: 69/24.

⁹¹¹ eş-Şu‘arâ: 26/21.

⁹¹² el-Bakara: 2/118.

⁹¹³ el-Bakara: 2/70.

⁹¹⁴ Âl-i İmrân: 3/140.

⁹¹⁵ Fâtır: 35/19.

⁹¹⁶ el-Mâide: 5/100.

دُونَكَ مَا حَنِيتُهُ “Kendi ellerin bağladı, kendi ağzın üfledi.” ve يَدَاكَ أَوْكَتَا وَفُوكَ نَفَخَ
 دُلُوكَ; “Al sana yaptığın iş! Hadi (filinin sonucunu) yudumla ve tatdına var.”; فَاحْسِرْ وَذُقْ
 917 “İşte bu senin kendi ellerinde kazanıp getirdiklerindir” بِمَا قَدَّمْتَ يَدَاكَ
 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا خُذُوا “Bıçağı arayan keçi gibi olma!”; لَا تَكُنْ كَالْعَنْزِ تَبْحَثُ عَنِ الْمُدْيَةِ
 918 “Ey iman edenler! tedbirinizi alın!” حِذْرُكُمْ
 لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً أَوْ آوِي “Yardımcısı olmayan zelil olmuştur.”; قَدْ ذَلَّ مَنْ لَا نَاصِرَ لَهُ
 919 “Keşke size karşı (koyacak) bir gücüm olsaydı, ya da sağlam bir desteğe
 dayanabilseydim.” إِلَى زُنٍّ شَدِيدٍ
 “Makyajcının düzeltemediğini dağlayan düzeltir.” مَنْ لَا يُصْلِحُهُ الطَّالِبُ أَصْلَحَهُ الْكَائِي
 “Kardeşine hurma ver. Kabul etmezse ateşten köz ver.”; أَعْطِ أَخَاكَ تَمْرَةً فَإِنْ أَبَى فَجَمْرَةً
 “Kim, Rahmân’ın zikrini görmezlikten gelirse biz
 920 onun başına bir şeytan sararız.” وَمَنْ يَعِشْ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمَنِ نُقِضْ لَهُ شَيْطَانًا
 “Bazen baş yarıyor, bazen ıslah ediyor.” وَهُوَ يَشْجُ مَرَّةً وَيَأْسُو أُخْرَى
 921 “İyi olan işi, kötü olan
 ötekisine kattılar.” خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَآخَرَ سَيِّئًا; “Bir sıkım kapta, diğeri yerde.”

917 el-Hac: 22/10.

918 en-Nisâ: 4/71.

919 Hûd: 11/80.

920 ez-Zuhruf: 43/36.

921 et-Tevbe: 9/102.

“Biz, bir peygamber göndermedikçe azap edici değiliz.”⁹²² وَأَمَّا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّى تَبْعَثَ رَسُولًا “Uyaran, mazur olur.”; أَعَذَّرَ مَنْ أَنْذَرَ

Esasen Allah için herhangi bir mazuriyet söz konusu olamaz. Bununla birlikte âyet-i kerîmeden Allah’ın uyardığı ve uyarıya uymamaları sebebiyle cezalandırdığı toplumların, buna karşı herhangi bir itirazlarının olamayacağı anlamını çıkarmaktayız. Bu yönden meselle ayet arasında bir anlam ilişkisi olabilir.

“Hatalılarla birlikte (hatalılar içinde) isabet eden de vardır.” مَعَ الْخَوَاطِئِ سَهْمٌ صَائِبٌ “Atıcısız, nice atışlar vardır. (İsabet etmiştir.)”; وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا وَرَبُّ رَمِيَةٍ مِنْ غَيْرِ رَامٍ ve “Çünkü taş vardır ki, içinden ırmaklar fışkırır.”⁹²³ يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ

Âyet-i kerîmede doğal bir olay olan; suyun, taşlar arasından çıkabileceğinden, mesellerde de tesadüfî durumlardan bahsedilmektedir. es-Se‘âlibî’nin bu ayet mukabilinde mesel olmayan halk sözlerinden olarak zikrettiği بَعْضُ الشَّوْكِ يَجُودُ بِالْمَنْ “Bazı dikenler meyve verir.” sözü bu ayete anlamca daha çok benzerdir.

“İlkbahar aşısı, asıl mal ve yiyecektir.”; لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَى الْفُؤُوحُ الرَّبْعِيَّةُ مَالٌ وَطَعَامٌ “Güzel iş yapanlara (karşılık olarak) daha güzeli ve bir de fazlası vardır.”⁹²⁴ وَزِيَادَةٌ

Âyet-i kerîmede sorumlu davrananlara bu davranışlarının güzel bir karşılığının hatta Allah katından fazlasının verileceği bildirilmektedir. Meselde de bir nesnenin olumlu iki hâlimden bahsedilmektedir. Meseldeki üstün vasıflarla zikredilen ilkbahara övgü, âyet-i kerîmede iyi davrananlara verilecek karşılığa denk düşebilir. Bu yüzden mesel ile ayet arasında dolaylı bir benzerlik söz konusudur.

⁹²² el-İsrâ: 17/15.

⁹²³ el-Bakara: 2/74.

⁹²⁴ Yûnus: 10/26.

أَحْشَنَّا وَسُوءَ كَيْلَةٍ “Hem kötü hurma, hem hileli terazi mi?!(Olacak şey değil!)” ve
 يَا أَزَاقَ، يَا دَا كِيَاَمَتَ “Ya azap, ya da kıyamet”; أَعْيَرَةً وَ جُبْنًا “Hem kıskançlık, hem korkaklık mı?”
 أَعْرِقُوا فَأَذْجَلُوا نَارًا ve “suda boğuldular ve cehenneme sokuldular”⁹²⁵

Mesellerde iki olumsuz vasfı kendisinde toplayan dolayısıyla hiçbir tutar yanı kalmayan durumlar hayret verici tarzda dile getirilmektedir. “Ya azap, ya da kıyamet” mealindeki âyet-i kerîmede de iki olumsuz akıbetten bahsedilmektedir. Meseller ile âyet-i kerîme bir konudaki iki farklı durumu bildirmeleri bakımından benzerlik arz etmektedirler.

كُمُسْتَبْضِعِ التَّمْرِ إِلَى هَجَرَ وَالْذُّرِّ إِلَى عَدَنَ “Hurmayı Hecer kentinde inciye Aden’de
 هَذِهِ بِضَاعَتُنَا رُدَّتْ إِلَيْنَا “İşte sermayemiz bize geri
 satan gibi(apılca bir iş yapıyor.)”; verilmiş.”⁹²⁶

Türkçedeki “Tereciye tere satmak” atasözüyle benzer manada olan mesel, yapılması makul olmayan bir işten bahseder. Âyet-i kerîmede Hz. Yakup (a.s.)’ın oğulları, Hz. Yusuf (a.s.)’dan buğday almak için götürdükleri karşılığın kendilerine bir ikram olarak iade edilmesinden bahsetmektedirler. Burada müellif, herhalde aslen bir yere ait olan eşyanın geri dönmesini kastederek mesel ile âyet-i kerîme arasında bağlantı kurmuştur.

أَتُعَلِّمُنِي بِضَبِّ أَنَا حَرْشَتُهُ “Avladığım kertenkeleyi bana mı öğretiyorsun?” ve تُخْبِرُنِي
 قُلْ أَتَعَلَّمُونَ اللَّهَ بِدِينِكُمْ “De ki: “Siz
 Allah’a dininizi mi öğretiyorsunuz?”⁹²⁷

⁹²⁵ Meryem: 19/75.

⁹²⁶ Nûh: 71/25.

⁹²⁷ Yusuf: 12/65.

⁹²⁸ el-Hucurât: 49/16.

إِسْقِ رَقَاشٍ إِنَّهَا سَقَايَةٌ “Rekâşi’ye su ver çünkü o, aslen herkese bolca su verendir.”;

وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ “İyiliğin karşılığı, yalnız iyiliktir.”⁹²⁹ ve

مَا عُوِّبْتُمْ بِهِ “Eğer ceza verecekseniz size yapılanın misliyle cezalandırın.”⁹³⁰

Meselde aslen ikram sahibi olan birine yapılan ikramın boşa gitmeyeceği ifade edilmektedir. “Eğer ceza verecekseniz size yapılanın misliyle cezalandırın” mealindeki âyet-i kerîmede de misliyle karşılıktan bahsetmektedir. Meselde ve âyet-i kerîmede bir eyleme karşılık benzer bir eylemden bahsedilmektedir. Bu yönden aralarında anlam ilişkisi bulunmaktadır.

جَازَاهُ مُجَازَاةَ سِنِمَارٍ “Köpeğini besle ki, seni yesin.” ve سَمِّنْ كَلْبَكَ يَا كُتْلَكَ

“Onu Sinimmar’ın cezasıyla cezalandırdı.”; قُتِلَ الْإِنْسَانُ مَا أَكْفَرُهُ “Kahrolası (inkârcı) insan! Ne

nankördür o!”⁹³¹ ve إِنَّ الْإِنْسَانَ لَكَفُورٌ “Şüphesiz, insan çok nankördür.”⁹³²

رَمَتْنِي بِدَائِهَا وَأَنْسَلْتُ “Kendi hastalığını(ayıbını) bana yakıştırdı ve sıvışıp gitti.” ve

وَضَرَبَ عَيْرَ بُجَيْرٍ نَسِيَ بُجَيْرَ خَبَرِهِ “Buceyr kendi durumunu unuttu. Buceyr’i ayıpladı.”;

لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ “Bir de kendi yaratılışını unutarak bize bir örnek getirdi.”⁹³³

وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا أَعْطَى الْعَبْدَ كُرَاعًا فَطَلَبَ ذِرَاعًا “Köleye paça verdi. Bud istedi.”;

وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ “Mûsa, belirlediğimiz yere (Tûr’a) gelip Rabbi de ona

konuşunca, “Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım” dedi.”⁹³⁴

Meselde ve ayette insanların yaratılışı gereği hep fazlasını istemeleri yönünden benzerlik bulunmaktadır.

⁹²⁹ er-Rahmân: 55/60.

⁹³⁰ en-Nahl: 16/126.

⁹³¹ Abese: 80/17.

⁹³² el-Hac: 22/66.

⁹³³ Yâsîn: 36/78.

⁹³⁴ el-A'râf: 7/143.

وَأِنْ تُصِيبْكُمْ سَيِّئَةٌ “Sahibinin musibetinden köpek faydalandı.”; نَعِمَ كَلْبٌ فِي بُؤْسِ أَهْلِهِ

”⁹³⁵“Başınıza bir kötülük gelse, ona sevinirler.” يَفْرَحُوا بِهَا

وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ “Kardeşi için kuyu kazan, oraya düşer.”; مَنْ حَفَرَ بَنَرًا لِأَخِيهِ وَقَعَ فِيهَا

”⁹³⁶“Her çirkin entrika sadece onu çevireni çepeçevre kuşatır” السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ

أَتَهْلِكُنَا “İnek huysuzluk ettiğinde dövülen öküz gibi.”; كَالثَّوْرِ يُضْرَبُ لَمَّا عَاقَتِ الْبَقَرُ

”Şimdi içimizden bir takım beyinsizlerin işledikleri günah sebebiyle

bizi helak mı edeceksin?”⁹³⁷

الْعَيْرُ يَضْرِبُ وَالْمِكْوَاهُ فِي النَّارِ “Deve yelleniyor. Dağlama aleti ise ateşte.(onu

bekliyor.)”؛ قُلْ تَمَتَّعُوا فَإِنَّ مَصِيرَكُمْ إِلَى النَّارِ “De ki: “Bir süre daha faydalanın. Çünkü

varışınız ateşedir.”⁹³⁸

فُلَانٌ كَالْقَابِضِ عَلَى الْمَاءِ وَعَلَى الرِّيحِ “Falanca suyu ve rüzgarı avucuyla tutan gibidir.”;

وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَاهُمْ كَسْرَابٍ بِقَيْعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمْآنُ مَاءً حَتَّى إِذَا جَاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ شَيْئًا

gelince; onların amelleri ıssız bir çöldeki serap gibidir. Susamış kimse onu su sanır.

Yanına geldiğinde hiçbir şey bulamaz.”⁹³⁹ ve مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ أَعْمَاهُمْ كَرَمَادٍ اشْتَدَّتْ بِهِ

الرَّيْحُ فِي يَوْمٍ عَاصِفٍ “Rablerini inkâr edenlerin durumu şudur: Onların işleri, fırtınalı bir

günde rüzgarın şiddetle savurduğu küle benzer.”⁹⁴⁰

⁹³⁵ Âl-i İmrân: 3/120.

⁹³⁶ Fâtır: 35/43.

⁹³⁷ el-A‘râf: 7/155.

⁹³⁸ İbrâhîm: 14/30.

⁹³⁹ en-Nûr: 24/39.

⁹⁴⁰ İbrâhîm: 14/18.

فُضِيَ الْأَمْرُ الَّذِي فِيهِ “Kılıç, kınamayı geçti. (İş işten geçti.)”; سَبَقَ السَّيْفُ الْعَدْلَ

”⁹⁴¹ “Akbetini soruşturduğunuz iş hakkındaki karar kesinleşmiş bulunuyor.” تَسْتَفْتِيَانِ

“Şimdi mi?! “الآن وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ”; “Sen, sütü yazdan kaybettin.” الصَّيْفَ ضَيَّعْتَ اللَّبَنَ

Oysa daha önce isyan etmiştin.”⁹⁴²

كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ “Her koyun, kendi bacağından asılır.” كُلُّ شَاةٍ بِرِجْلِهَا تُنَاطُ

“Hiç kimse bir “وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى ve “Herkes kazandığına karşılık bir rehindir.”⁹⁴³

başkasının sorumluluğunu yüklenecek değildir.”⁹⁴⁴

“Eğer وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ”; “Lemîs, eski adetine döndü.” عَادَتْ لِعَثْرَهَا لَمِيسَ

çevrilselerdi elbette kendilerine yasaklanan şeylere yine döneceklerdi.”⁹⁴⁵

وَلَا أَقُولُ لِلَّذِينَ تَزْدَرِي “Kötü tulumlar içinde nice ballar vardır.” رَبِّ عَسَلٍ فِي ظَرْفِ سُوءٍ

“Sizin hor gördüğünüz kimseler için, “Allah onlara asla hiçbir

hayır vermez” de diyemem.”⁹⁴⁶

Meselde görünüşün aldatıcı olabileceğine dikkat çekmektedir. Âyet-i kerîmede de bazılarının nazarında hoş karşılanmayan kişilerin, iyi olabilme ihtimalinden bahsedilmektedir. Her iki durumda da hoşla gitmeyen görünüşün, hayır ve bereket taşıma imkaniyatı dile getirilmektedir. Bundan dolayı mesel ile âyet-i kerîme arasında bir benzerlik söz konusudur.

وَتِلْكَ الْأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ “Bir gün lehimize bir gün aleyhimize.” يَوْمٌ لَنَا وَيَوْمٌ عَلَيْنَا

“İşte (iyi veya kötü) günleri insanlar arasında (böyle) döndürür dururuz.”⁹⁴⁷

⁹⁴¹ Yûsuf: 12/41.

⁹⁴² Yûnus: 10/91.

⁹⁴³ el-Müddessir: 74/38.

⁹⁴⁴ Fâtır: 35/18.

⁹⁴⁵ el-En‘âm: 6/28.

⁹⁴⁶ Hûd: 11/31.

⁹⁴⁷ Âl-i İmrân: 3/140.

هُوَ ابْنَةُ الْجَبَلِ “O dağın kızıdır.” Yani; “Dağ gibi hes sese karşılık verir. Her şeyle girer.”; “İman edenlerle وَإِذَا لَفُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ”; karşılaştıkları zaman, “İnandık” derler. Fakat şeytanlarıyla (münafık dostlarıyla) yalnız kaldıkları zaman, “Şüphesiz, biz sizinle beraberiz.” derler.”⁹⁴⁸

وَإِنِّي أَتَىٰ شَنْ طَبَقَهُ “Şenn, Tabaka’ya uydu.”; “İki ıslak toprak, birleşti.” ve التَّقَى الثَّرِيَانِ “Belirlenen bir vakitte/bir kadere göre geliverdin, ey Mûsa!”⁹⁴⁹

Meseller iki şeyin veya iki şahsın birbirine tam mutabakatı durumunu ifade etmektedirler. Ayet de Hz. Musa (a.s.)’ın tam zamanında bir yere gelmesinden bahsetmektedir. Dolayısıyla mesellerdeki iki nesnenin mutabakatı, âyet-i kerîmede Hz. Musa’nın gelişinin, vakitle mutabakatını hatırlatmaktadır. Bu yönüyle mesellerle âyet-i kerîme arasında benzerlik bulunmaktadır. Mesellerle anlam ilişkisi yönünden الْحَبِيثَاتِ “Kötü kadınlar kötü erkeklerin, Lِحَبِيثِينَ وَالْحَبِيثُونَ وَالْحَبِيثَاتِ وَالطَّيِّبِينَ وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَاتِ” “Kötü erkekler de kötü kadınların dengidir; tıpkı iyi kadınlar iyi erkeklerin, iyi erkekler de iyi kadınların dengi olduğu gibi.”⁹⁵⁰ âyet-i kerîmesi de zikredilebilir.

أَبْدَى الصَّرِيحُ عَنِ الرَّغْوَةِ “Asıl ve belirgin olan madde, köpükten çıktı.(kurtuldu)” ve أَلَّنَ حَصْحَصَ الْحَقُّ “İki gözü olana, sabah açık ve ayan oldu.”; “Şimdi gerçek ortaya çıktı.”⁹⁵¹

رَبِّ سَامِعٍ بِجُرْمِي لَمْ يَسْمَعْ بِعُذْرِي “Günahımı duyanların nicesi, özrümü dinlemedi.”; “Göğsüm daralır. Akıcı konuşamam.”⁹⁵²

⁹⁴⁸ el-Bakara: 2/14.

⁹⁴⁹ Tâhâ: 20/40.

⁹⁵⁰ en-Nûr: 24/26.

⁹⁵¹ Yûsuf: 12/51.

⁹⁵² eş-Şu‘arâ: 26/13.

Âyet-i kerîmede Hz. Musa (a.s.)’ın konuşma güçlüğünden bahsedilmektedir. Meselde de bir özürden bahsedilmektedir. Hz. Musa’nın dilindeki özür ile meselde bahsi geçen özür yönünden âyet-i kerîmeyle mesel arasında benzerlik vardır.

“Dolap devesinin yolculuğu, bitmeyen bir seferdir.” ve سَيْرُ السَّوَالِي سَفَرٌ لَا يَنْقَطِعُ “Bir dağı geçtiğimizde, başka bir dağ önümüzde belirir.”; كَلَّمَا أَرَادُوا إِذَا قَطَعْنَا عِلْمًا بَدَا عِلْمٌ “Oradan her çıkmak istediklerinde oraya döndürülürler”⁹⁵³ ve كَلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا “Derileri yanıp döküldükçe, azabı tatmaları için onların derilerini yenileyeceğiz.”⁹⁵⁴

“Suda uğrُقُوا فَأَدْخِلُوا نَارًا” “Savaştan kaçtı, ölüme yakalandı.”; فَرَّ مِنَ الْقَتْلِ وَفِي الْمَوْتِ وَقَعَ “Suda boğuldular ve cehenneme sokuldular”⁹⁵⁵

Türkçedeki “Yağmurdan kaçarken doluya tutuldu” atasözüyle benzer manada olan meselde kaderden kaçışın olmayacağı bildirilir. Âyet-i kerîmede Hz. Nuh (a.s.)’ı dinlemeyenlerin azaptan kaçamadıkları bildirilir. Bu yönden mesel ile âyet-i kerîme arasında bir benzerlik vardır.

“Onların سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ” “Atın gözü, onu anlatmaya kafidir.”; إِنَّ الْجَوَادَ عَيْنُهُ فُرَاؤُهُ “Onların yüzlerindedir.”⁹⁵⁶ “Onların yüzlerinde, nimetlerin تَعْرِفُ فِي وُجُوهِهِمْ نَضْرَةَ النَّعِيمِ”⁹⁵⁷ ve تَعْرِفُ فِي وُجُوهِ الَّذِينَ كَفَرُوا الْمُنْكَرَ يَكَادُونَ يَسْطُونَ بِالَّذِينَ يَتْلُونَ عَلَيْهِمْ “Yüz ifadelerinden inkârlarını anlarsın. Neredeyse, kendilerine âyetlerimizi okuyanlara hışımla saldıracaklar.”⁹⁵⁸

⁹⁵³ es-Secde: 32/20.

⁹⁵⁴ en-Nisâ: 4/56.

⁹⁵⁵ Nûh: 71/25.

⁹⁵⁶ el-Feth: 48/29.

⁹⁵⁷ el-Mutaffîfîn: 83/24.

⁹⁵⁸ el-Hac: 22/72.

يَرْكَبُ الصَّعْبَ “Yalınayak olan, her ayakkabıyı giyer.” ve كُلُّ الْحِذَاءِ يَحْتَدِي الْحَافِيَ الْوَقْعَ “Uslu bineği olmayan, inatçıya da biner.”; فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ “Kim zor durumda kalırsa istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın ona günah yoktur.”⁹⁵⁹

Mesellerde zor durumda kalanın, her şeye razı olacağı anlatılır. Âyet-i kerîme de zor durumda kalanın yasak olan şeyleri yapabileceğinden bahsetmektedir. Meselle ayet arasında zor durumda kalanların hallerinin dile getirilmesi bakımından benzerlik bulunmaktadır.

لِكُلِّ نَبَأٍ مُسْتَقَرٌّ “Her haberin gerçekleşeceği bir zamanı vardır.”⁹⁶⁰ لِكُلِّ مَقَامٍ مَقَال “Her makamın, bir sözü vardır.”

قَدْ نَبَأْنَا “Sana haberleri, teçhiz etmediğin kimse getirir.”; يَأْتِيكَ بِالْأَخْبَارِ مَنْ لَمْ تُزَوِّدِ “Allah bize sizin durumunuzu bildirdi.”⁹⁶¹

سِنَ نَـرَـدَ؟ “Sen nerede? Onu Gizlediğin ne ey İsam?”; مَا وَرَاءَكَ يَا عِصَامُ؟ “De ki: Yanınızda bize açıklayacağınız bir bilgi var mı?”⁹⁶² ve قُلْ هَلْ عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوهُ لَنَا “De ki: Yanınızda bize açıklayacağınız bir bilgi var mı?”⁹⁶³

Meselde; birinden aşikâr olmayan bir şeyi açığa çıkarması istenmektedir. “De ki: Yanınızda bize açıklayacağınız bir bilgi var mı?” mealindeki âyet-i kerîmede de bir bilginin açıklanması istenmektedir. Bu yönden mesel ile ayet arasında benzerlik vardır. Bu ayetlerle birlikte فَمَا خَطْبُكَ يَا سَامِرِيُّ “Senin derdin ne ey Samirî?”⁹⁶⁴ âyet-i kerîmesi de zikredilebilir.

⁹⁵⁹ el-Bakara: 2/173.

⁹⁶⁰ el-En‘âm: 6/67.

⁹⁶¹ et-Tevbe: 9/94.

⁹⁶² en-Nâziât: 79/43.

⁹⁶³ el-En‘âm: 6/148.

⁹⁶⁴ Tâhâ: 20/95.

كَمَى قَوْمًا بِصَاحِبِهِمْ خَيْرًا “Tam da uzmanına rastladın.” ve عَلَى الْخَيْرِ سَقَطَتْ

وَلَا يُنَبِّئُكَ مِثْلُ خَبِيرٍ; “İçlerinden biri hakkında en iyi haber verici olarak kendi halkı yeter.”;

“(Ey insan!) Sana hiç kimse, her şeyden haberdar olan (Allah’ın) verdiği türden bir haberi veremez!”⁹⁶⁵

Bu meselle birlikte حَدِيثِ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ “Bundan böyle hangi habere inanacaklar!”⁹⁶⁶ âyet-i kerîmesi de zikredilebilir.

الْعَاهَةُ جَمَعَتْهُمَا “Kötü kadınlar الْحَبِيثَاتُ لِلْحَبِيثِينَ; “Zaafiyet, ikisini bir araya getirdi.”; kötü erkeklerin dengidir.”⁹⁶⁷

خَلَّ يَدَكَ مِنَ الْجُوزِ يَخْرُجُ مِنَ الْبُسْتُوقَةِ “Elini cevizden çek ki kumbaradan (parası) اُطْرَحَ وَافْرَحَ “Paranı ver ve dertten kurtul.”; “İçinde ne varsa اُتْقَتْ مَا فِيهَا وَتَخَلَّتْ; “Çıksın.” ve tamamen boşaldı.”⁹⁶⁸

كَابِنِ لَبُونٍ لَا ظَهْرٌ فَيَرْكَبُ وَلَا لَبْنٌ فَيَحْلَبُ “İbn Lebûn (küçük deve) gibi. Ne binilecek سُرْتِي نَعْدَ سَاطِلَاحِ سُتُوِّ نَعْدَ سَاطِلَاحِ “Devekuşu gibi. Ne kuş ne de مُدْبَذِبَيْنِ بَيْنَ ذَلِكَ لَا إِلَى هَوْلَاءَ وَلَا إِلَى هَوْلَاءَ; “İki arada bir derede kalmışlardır; ne o tarafta ne de bu tarafa aittirler.”⁹⁶⁹

أَذَلُّ لِأَقْدَامِ الرِّجَالِ مِنَ النَّعْلِ “Erkeklerin ayağında ayakkabıdan daha değersiz.” ve لَقَدْ ذَلَّ مَنْ بَالَتْ عَلَيْهِ الثَّعَالِبُ “Tilkilerin üzerine bevlettiği kişi kesinlikle perişan olmuştur.”; وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذَّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ “Zillet ve yoksulluk onları kapladı.”⁹⁷⁰

⁹⁶⁵ Fâtır: 35/14.

⁹⁶⁶ el-Mürselât: 77/50.

⁹⁶⁷ en-Nûr: 24/26.

⁹⁶⁸ el-İnşikâk: 84/4.

⁹⁶⁹ en-Nisâ: 4/143.

⁹⁷⁰ el-Bakara: 2/61.

“Hayatlarının ‘Sewâ’ı mîyâhüm ve mââtühüm; ‘Onun varlığıyla yokluğu birdir.’” Sewâ’u hû ve’l’edem ve ölümünün bir olacağını(mı sanıyorlar?)”⁹⁷¹

وَرَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِعَيْظِهِمْ لَمْ رَجَعِ اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِعَيْظِهِمْ لَمْ رَجَعِ بِحُفْيِ حُنَيْنٍ “Huneyn’in bir çift terliğiyle döndü.”; رَجَعِ اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِعَيْظِهِمْ لَمْ رَجَعِ بِحُفْيِ حُنَيْنٍ “Allah inkâr edenleri, hiçbir hayra ulaşmaksızın kin ve öfkeleriyle geri çevirdi.”⁹⁷²

رَجَعِ اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِعَيْظِهِمْ لَمْ رَجَعِ بِحُفْيِ حُنَيْنٍ “Kırmızı ve beyaz deveyle döndü.(En değerli deveyle döndü.)”; فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ “Allah’tan bir nimet ve lütufla geri döndüler”⁹⁷³

وَحَتَّى يَشِيبَ الْعُرَابُ “el-Kariz el-‘Anzi dönünceye kadar.” ve حَتَّى يَشِيبَ الْعُرَابُ “Deve iğne Karganın tüyüne ak düşünceye kadar.”; حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ “Deve iğne deliğinden geçinceye kadar.”⁹⁷⁴

لَا أَفْعَلُ ذَلِكَ مَا حَنَّتِ النَّيْبُ “Musibetler şefkat göstermedikçe bu işi yapmam.” ve لَا أَفْعَلُ ذَلِكَ مَا حَنَّتِ النَّيْبُ “Gece ve gündüz, Ay ve Güneş birbiri ardınca devam ettikçe ben bu işi yapmam.” Yani “Ebediyen yapmam.”; خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَوَاتُ “Gökler ve yerler durdukça orada ebedi olarak kalacaklardır.”⁹⁷⁵

اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ ثُمَّ جَعَلَ “Ağacın başlangıcı, tohumdur.”; أَوَّلُ الشَّجَرَةِ النَّوْءُ “Allah, sizi güçsüz olarak yaratan, sonra güçsüzlüğün ardından bir güç verendir.”⁹⁷⁶

⁹⁷¹ el-Câsiye: 45/21.

⁹⁷² el-Ahzâb: 33/25.

⁹⁷³ Âl-i İmrân: 3/174.

⁹⁷⁴ el-A‘râf: 7/40.

⁹⁷⁵ Hûd: 11/107.

⁹⁷⁶ er-Rûm: 30/54.

الْغِنَى يُورِثُ “Zengin; eteği uzun, yürüyüşü salınlı olandır.” إِنَّ الْعَيَّْ طَوِيلُ الذِّلِّ مَيَّاسُ

“İnsan kendini إِنَّ الْإِنْسَانَ لَيَطْغَى أَنْ رَآهُ اسْتَغْنَى “Zenginlik, şımarıklığı miras bırakır.”; الْبَطْرَ yeterli gördüğü için mutlaka azgınlık eder.”⁹⁷⁷

فَتِلْكَ بُيُوتُهُمْ خَاوِيَةً بِمَا ظَلَمُوا “Zulüm! Son bulacağı yer, kötüdür.”; الظُّلْمُ مَرْتَعُهُ وَخَيْمُ

“İşte zulümleri yüzünden harabeye dönmüş evleri!”⁹⁷⁸

عَرَفَ بَعْضُهُ وَأَعْرَضَ عَنْ بَعْضٍ “Asilzâde, asla ayrıntıya girmez.”; مَا اسْتَفْصَى كَرِيمٌ قَطُّ

“(Peygamber) olayın bir kısmını bildirmiş, bir kısmından da vazgeçmişti.”⁹⁷⁹

أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ “Başkasına değil, kendine öğüt ver.”; لَا تَعْظُ وَتُعْظِظُ

“Diğer insanlara sahici erdemlerle donanmayı öğütlerken sıra size gelince terk mi ediyorsunuz?”⁹⁸⁰

عَلَى كُلِّ حَالٍ يَأْكُلُ الْمَرْءُ زَادَهُ *** عَلَى الْبُؤْسِ وَالضَّرَاءِ وَالْحَدَثَانِ

“Her durumda kişi, azığını yer. Zorluk ve sıkıntı hâlinde de, gece-gündüz devam ettiği müddetçe.”; وَمَا جَعَلْنَاهُمْ جَسَداً لَا يَأْكُلُونَ الطَّعَامَ “Biz onları yemek yemez bir ceset olarak yaratmadık.”⁹⁸¹

Âyet-i kerîmede, peygamberlerin birer insan olarak gönderildiklerine işaret vardır. Meselde de insanın yemek zorunda olduğundan bahsedilir. Mesel ve ayet beşeri yön itibariyle; insanın yemeğe ihtiyacı olduğunu ifade etmektedirler. Bu yönden aralarında benzerlik vardır.

“Günün başı gelmişse o gün gitmiş فَإِنْ يَكُ صَدْرُ هَذَا الْيَوْمِ وَلَّى *** فَإِنَّ غَدًا لَنَاظِرَ قَرِيبٍ

“Onlara إِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ أَلَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرِيبٍ “Onlara yarın ise bekleyeni için yakındır.”; va’dolunan (azab) sabah vaktidir. Sabah yakın değil midir?!”⁹⁸²

⁹⁷⁷ el-‘Alak: 96/6-7.

⁹⁷⁸ en-Neml: 27/52.

⁹⁷⁹ et-Tahrîm: 66/3.

⁹⁸⁰ el-Bakara: 2/44.

⁹⁸¹ el-Enbiyâ: 21/8.

وَلَا يَلِدُوا إِلَّا فَاَجْرًا كَفَّارًا “Kötü köpekten, yavru alma!”; لَا تَقْنِنِ مِنْ كُلِّ سُوءٍ جَرَوْا

“Onlar, fesatçılar ve küfre saplananlardan bakası doğurmayacaklardır.”⁹⁸³

وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَوةٌ “Demir, demirle yarılır.”; الْحَدِيدُ بِالْحَدِيدِ يُفْلَحُ

için hayat vardır.”⁹⁸⁴

وَتَوَدُّونَ أَنَّ غَيْرَ ذَاتِ فُلَانٍ يُرِيدُ الْأَمْرَ عَنْقَوًا صَفْوًا “Falanca, işi kolay yoldan istiyor.”;

الشَّوْكَةُ تَكُونُ لَكُمْ “Güçsüz olanın sizin olmasını istiyordunuz.”⁹⁸⁵

وَكُنْتُمْ عَلَى كُرْتُلْدُ. Ancak kuyruğu(nun kıllarını) kaptırdı.”; أَفَلَتِ وَانْخَصَّ الذَّنْبُ

“Siz, bir ateş çukurunun tam kenarında idiniz de o sizi oradan kurtarmıştı.”⁹⁸⁶

Meselde ve âyet-i kerîmede kurtuluştan bahsedilmektedir. Bu yönden aralarında dolaylı bir benzerlik söz konusudur.

لِكُلِّ حَيٍّ أَجَلٌ “Her canlı için, bir ecel vardır.” ve لِكُلِّ جَنْبٍ مَصْرَعٌ “Her canlı için,

ölüm vardır.”; كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ “Her nefis ölümü tadacaktır.”⁹⁸⁷

Yukarıdaki mesellerden başka es-Se‘âlibî, *et-Temsîl ve’l-muhâdara* adlı eserinde de benzer şekilde mesel ve ayetleri zikreder. Bu mesellerin çoğusu *Hâssu’l-hâs* adlı eserinde de mevcuttur. Bu eserde farklı olarak üç mesel bulunmaktadır. Bunlar:

وَإِنْ “Eğer Akrep (adındaki şahıs) dönerse biz de döneriz.”; إِنْ عَادَتِ الْعُقْرَبُ عَدْنَا هَا

“Eğer dönerseniz, biz de döneriz.”⁹⁸⁸ ve وَإِنْ تَعُودُوا نَعُدْ “Eğer dönerseniz biz de döneriz.”⁹⁸⁹

⁹⁸² Hûd: 11/81.

⁹⁸³ Nûh: 71/27.

⁹⁸⁴ el-Bakara: 2/179.

⁹⁸⁵ el-Enfâl: 8/7.

⁹⁸⁶ Âl-i İmrân: 3/103.

⁹⁸⁷ el-Enbiyâ: 21/35.

⁹⁸⁸ el-İsrâ: 17/8.

⁹⁸⁹ el-Enfâl: 8/19.

وَحِيلَ “Yaban eŖeđi ile sıçramanın arasına engel koyuldu.” ; حِيلَ بَيْنَ الْعِيرِ وَالنَّزْوَانِ

”990 “Artk kendileriyle arzu ve özlemleri arasna bir set çekilmiŖtir.”

ثُمَّ بَدَّلْنَا مَكَانَ السَّيِّئَةِ الْحَسَنَةَ “Yağmur, bozduğunu telafı etti.”; عَادَ غَيْثٌ عَلَى مَا أَفْسَدَ

”991 “Sonra kötölüğün (sıkıntı ve darlığın) yerine iyiliği (bolluk ve geniŖliđi) getirdik.”

Daha önce de belirttiğimiz gibi “kâmin mesel” alanında meŖhur olup eser telif eden bildiğimiz en eski iki müelliften birisi el-Hüseyn b. el-Fadl’dır ve “Kâmin mesel” unvanıyla Yayınlanan ve bize kadar ulaşan ilk ve tek eserin de sahibidir. *el-Emsâlu’l-kâmine fi’l-Kur’âni’l-Kerîm* adı ile yayımlanan ve eserin muhakkikinin mukaddimesinde belirttiği üzere içerisindeki 61 meselin hepsinin el-Hüseyn b. el-Fadl’a nispeti zor görünen meseller değerlendirmeye tabi tutulmuŖtur. Bu değerlendirmede mesel ve meselin manasını taşıdığı kanaatiyle zikredilen ayetler arasındaki irtibatlara ve irtibatın derecesine deđinilmiŖtir.⁹⁹² Çalışmamızda kâmin mesellerin bir arada bulunmasını istediğimizden, bu eserden de aralarında mana bakımından kuvvetli iliŖki bulunduğunu düşündüğümüz mesel ve ayetleri sıralamak istiyoruz. es-Se‘âlibî ile el-Hüseyn b. el-Fadl’ın zikrinde birleŖtikleri meselleri ise ayrıca ele alacağız.

قَالَ أَوَلَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلَىٰ وَلَكِنْ لَّيَطْمَئِنَّ “Haber, görmek gibi değildir.”; لَيْسَ الْخَبْرُ كَالْمُعَايَنَةِ

قُلِّي “(Allah Hz. İbrahim (a.s.)’a) “İnanmıyor musun?” deyince, “Hayır (inandım) ancak kalbimin tatmin olması için” demiŖti.”⁹⁹³

وَمَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ “Harekette bereket vardır.”; فِي الْحَرَكَاتِ بَرَكَاتٌ

”994 “Kim Allah yolunda hicret ederse, kendisine bir çok alternatif mekânlar ve imkanlar bulur.”

⁹⁹⁰ Sebe: 34/54.

⁹⁹¹ el-A‘râf: 7/95.

⁹⁹² Bkz. Veysel Güllüce, “Kâmin Mesellerin Değerlendirilmesi –İbn Fadl Örneğinde-”, *AUIFD*, sy, 25(2006), s. 95-128.

⁹⁹³ el-Bakara: 2/260.

⁹⁹⁴ en-Nisâ: 4/100.

لَوْ كَانَ فِيهِمَا إِلَهٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا “Tencere, ortaklarla kaynamaz.”; الْقِدْرُ لَا تَعْلِي بِالشَّرْكَاءِ

“Eğer yerde ve gökte Allah’tan başka ilahlar olsaydı kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu.”¹⁰⁰²

حَتَّىٰ جَاءَ الْحَقُّ وَظَهَرَ أَمْرُ اللَّهِ وَهُمْ كَارِهُونَ “Gizli, açığa çıktı.”; بَرِحَ الْحَقَّاءُ

yerini buldu ve Allah’ın emri onların zoruna gitmesine rağmen açığa çıktı.”¹⁰⁰³

لَوْ بَعَثْنَاهُ إِلَىٰ بئرٍ سَمْحَةٍ لَعَارَ مَاؤُهَا “Onu bol sulu bir kuyuya göndersek, kuyunun suyu

çekilir.”; أَيْنَمَا يُوجَّهْ لَا يَأْتِ بِخَيْرٍ “Nereye gönderse olumlu bir sonuç alamaz.”¹⁰⁰⁴

وَإِنَّ الظَّالِمِينَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ “İnsanlar, batıda kardeşirler.”; النَّاسُ فِي الْبَاطِلِ إِخْوَانٌ

“Şüphesiz zalimler birbirinin dostlarıdır.”¹⁰⁰⁵

وَكَذَٰلِكَ نُؤَيِّ بِعُضَ “Siz nasılsanız, başınıza da öyleleri gelir.”; كَمَا تَكُونُوا يُوَلَّىٰ عَلَيْكُمْ

الظَّالِمِينَ بَعْضًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ “İşte biz, kazanmakta oldukları günahlar sebebiyle zalimlerin bir kısmını diğer bir kısmına böyle musallat ederiz.”¹⁰⁰⁶

وَمَا كَانَ اللَّهُ “Bir gözün hatırına, bin göz hürmet görür.”; كَرَامَةُ عَيْنٍ تُكْرِمُ الْفَ عَيْنٍ

“Sen onların içinde iken Allah onlara azap edecek değildir.”¹⁰⁰⁷

وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ “Köpeğin kuyruğu, düzelmez.”; دَنَبُ الْكَلْبِ لَا يَتَقَوَّمُ

çevrilselerdi elbette kendilerine yasaklanan şeylere yine döneceklerdi.”¹⁰⁰⁸

¹⁰⁰² el-Enbiyâ: 21/22.

¹⁰⁰³ et-Tevbe: 9/48.

¹⁰⁰⁴ en-Nahl: 16/76.

¹⁰⁰⁵ el-Câsiye: 45/19.

¹⁰⁰⁶ el-En‘âm: 6/129.

¹⁰⁰⁷ el-Enfâl: 8/33,

¹⁰⁰⁸ el-En‘âm: 6/28.

حَتَّىٰ إِذَا “Keder, gecelerin duruluğunda meydana gelir.”; عِنْدَ صَفْوِ اللَّيْلِ يَحْدُثُ الْكَدَرُ

“kendilerine verilenle sevinip şımardıkları sırada onları ansızın yakaladık da bir anda tüm ümitlerini kaybedip yıkıldılar.”¹⁰⁰⁹

فَلَا تَلُمُونِي وَ لُومُوا أَنْفُسَكُمْ; “Sadece kendini kına”; لَا تَلُمِ الْأَمْنَحَ رَاحَتِكَ لَا تَلُمِ إِلَّا نَفْسَكَ

“beni kınamayın, kendinizi kınayın.”¹⁰¹⁰

إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّةٍ “İnsanlar, babalarının yolu üzeredir.”; النَّاسُ عَلَىٰ مُصَابَةِ آبَائِهِمْ

“Biz de elbette babalarımızın izlerinden gitmekteyiz”¹⁰¹¹

إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ “İyilik eden, yardım görür.”; الْمُحْسِنُ مُعَانٌ

“Şüphesiz Allah, kendisine karşı gelmekten sakınanlar ve iyilik yapanlarla beraberdir.”¹⁰¹²

وَلَوْ كُنْتَ “Ağırbaşlılığı kaybeden, başarıyı da kaybeder.”; مَنْ عَدِمَ الْمَرَانَةَ عَدِمَ التَّوْفِيقَ

“Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah’tan bağışlama dile.”¹⁰¹³

el-Hüseyn b. el-Fadl ve es-Se‘âlibî aşağıdaki kâmin mesellerin zikrinde ise aynı ayetlerde birleşmişlerdir:

وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَى “İşlerin en hayırlısı, mutedil olanlarıdır.”; خَيْرُ الْأُمُورِ أَوْسَطُهَا

“Yine sen (ey insan), ne ellerini boynuna bağlayıp (cimrilik yap), ne de onları büsbütün açarak (saçıp savur)”¹⁰¹⁴

¹⁰⁰⁹ el-En‘âm: 8/44.

¹⁰¹⁰ İbrâhîm: 14/22.

¹⁰¹¹ ez-Zuhruf: 43/23.

¹⁰¹² en-Nahl: 16/128.

¹⁰¹³ Âl-i İmrân: 3/159.

¹⁰¹⁴ el-İsrâ: 17/29.

مَنْ جَهِلَ شَيْئًا عَادَاهُ “Kişi bilmediğine düşmanlık eder. (Kişi bilmediğinin düşmanıdır.)”¹⁰¹⁵ “Onlar anlayamadıkları şeyi yalanladılar”¹⁰¹⁵ بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ ;

مُذَبِّدَيْنِ بَيْنَ ذَلِكَ لَا إِلَى “Ne kervanda(ticarette) ne de seferde.”; هَؤُلَاءِ وَلَا فِي الْعِيرِ وَلَا فِي النَّفِيرِ “İki arada bir derede kalmışlardır; ne o tarafa ne de bu tarafa aittirler.”¹⁰¹⁶

الْقَتْلُ أَنْفَى لِلْقَتْلِ “Öldürmek, diğer bir öldürmeyi uzaklaştırmada en iyi yoldur.”; وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَوةٌ “Kısasta sizin için hayat vardır.”¹⁰¹⁷

وَلَا يَلِدُوا إِلَّا فَاَجْرًا كَفَّارًا “Yılan, ancak yılan doğurur.”; لَا تَلِدُ الْحَيَّةُ إِلَّا حَيَّةً “Onlardan fesatçılar ve küfre saplananlardan başkası doğmayacaktır.”¹⁰¹⁸

لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا “Güzeli alan, mihrini verir.”; مَنْ يَنْكِحِ الْحُسَنَاءَ يُعْطِ مَهْرَهَا “Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz.”¹⁰¹⁹

إِذْ “Önce yoldaş, sonra yol.” الرِّفِيقُ ثُمَّ الطَّرِيقُ “Önce komşu, sonra ev.” الْجَارُ ثُمَّ الدَّارُ “Hani o, “Rabbim! Bana katında, cennette bir ev yap demişti.”¹⁰²⁰

Bunlardan başka İbnu'l-Cevzî *el-Mudhiş*'inde 11 mesel ve mesellerden daha öz ve güzel olarak nitelediği âyet-i kerîmeleri zikreder.¹⁰²¹ İbnu'l-Cevzî'nin “Kâmin mesel” olarak isimlendirmedeği bu mesellerin 8 tanesi aynen el-Hüseyn b. el-Fadl'ın *el-Emsâlu'l-kâmine fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*'inde de yer almaktadır. el-Hüseyn b. el-Fadl'ın, İbnu'l-Cevzî'den yaklaşık 300 yıl önce yaşadığı ve mesel ile mukabili ayetleri zikretme

¹⁰¹⁵ Yûnus: 10/39.

¹⁰¹⁶ en-Nisâ: 4/143.

¹⁰¹⁷ el-Bakara: 2/179.

¹⁰¹⁸ Nûh: 71/27.

¹⁰¹⁹ Âl-i İmrân: 3/92.

¹⁰²⁰ et-Tahrîm: 66/11.

¹⁰²¹ Bkz. İbnu'l-Cevzî, *el-Mudhiş*, s. 17-18

hususunda meşhur olduğu dikkate alınırsa *el-Mudhiş*'deki bu mesellerin el-Hüseyn b. el-Fadl'dan nakledildiği söylenebilir. *el-Mudhiş*'de farklı olarak iki mesel zikredilmektedir. Bunlar:

“Yiyin için ama وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا” “Perhiz, ilaçların başıdır.”; الْحَمِيَّةُ رَأْسُ الدَّوَاءِ
israf etmeyin.”¹⁰²² Ayet ile mesel arasında dolaylı bir irtibat vardır.

“Azıcık verip وَأَعْطَى قَلِيلًا وَأَكْثَدَى” “Olgunlaştığında yakıp kül etti.”; لَمَّا أَنْضَجَ رَمَدَ
dayatıverdi.”¹⁰²³

2.6. EMSÂL ESERLERİNDE ÂYET-İ KERÎME ve MESEL İRTİBATLARI

Kur’ân ayetlerinin manası ile benzer mana içeren Arap mesellerini özel kısımlar altında ele alıp benzerliklerini zikreden yukarıdaki müellifler dışında, *Emsâl* kitaplarında meseller açıklanırken bazı âyet-i kerîmeler veya ayetlerden bölümler zikredilmiştir. Âyet-i kerîmeler bazen bir kelimenin, bazen bir ibarenin, bazen de bütünüyle meselin açıklanması için getirilmişlerdir.

Mesel ve âyet-i kerimenin birlikte zikredildiği yerlerde; bazen ayetler vasıtasıyla mesellerdeki manalar, bazen mesellerle âyet-i kerîmelerdeki kelime veya cümlelerin manaları açıklanmaya çalışılmıştır. Bazen de anlam bakımından birbirine yakın mesel ve ayet birlikte zikredilmişlerdir. Aralarında herhangi bir anlam ilişkisi bulunmamakla birlikte, dolaylı olarak bağlantısı olan âyet-i kerîme ve meseller de bazen bilgi sunma maksadıyla bir araya getirilmiştir.

Mesela مَا أَلْقَى لَهُ بَالًا “Ona kulak vermedi” meselinin açıklamasında şahit olarak getirilen أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ “Pür dikkat bir şahit olarak kulak veren”¹⁰²⁴ Kur’ânî ifadesinin zikredilme sebebi; meseldeki مَا أَلْقَى ifadesinin, ayetteki السَّمْعَ ifadesinin geldiğini belirtmek içindir. Burada meselle ayet arasında lafız yönünden bir ilişki bulunmakla birlikte manaları birbirinin zıddıdır.¹⁰²⁵

¹⁰²² el-A‘râf: 7/31.

¹⁰²³ en-Necm: 53/34.

¹⁰²⁴ Kâf: 50/37.

¹⁰²⁵ Bkz. el-‘Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, II, 228.

شَرُّ الرَّعَاءِ الْخَطْمَةُ “Yöneticinin en kötüsü kırıp dökendir” meseliyle birlikte zikredilen لَيُنْبَذَنَّ فِي الْخَطْمَةِ “Kesinlikle o, “Hutame”ye atılacaktır”¹⁰²⁶ âyet-i kerîmesi sadece şiddeti ifade eden الْخَطْمَةُ kelimesini içermeleri bakımından birbiriyle ilişkilidir.¹⁰²⁷ Buradaki karşılaştırma âyet-i kerîmedeki الْخَطْمَةُ kelimesinin açıklanması içindir. Meselde zikri geçen yönetici pozisyonundaki kişilerin kırıp dökücü özelliğinden hareketle, âyet-i kerîmedeki cehennem ateşinin, içine atılan her şeyi kırıp geçiren bir özelliğe sahip olduğu anlatılmaya çalışılır.

يَكَادُ أَخْطَفُ مِنْ بَرْقٍ “Şimşekten daha göz alıcı”¹⁰²⁸ meseliyle birlikte zikredilen أَبْصَارُهُمْ “Şimşek neredeyse gözlerini alıverecek”¹⁰²⁹ âyet-i kerîmesi, parlaklığın şiddeti noktasında anlam ilişkisine sahiptir. Yine Türkçedeki “Düşenin dostu olmaz” atasözüyle benzer manada olan لَيْسَتْ لَهُ عَضُدٌ “Zavallının destekçisi bulunmaz” meselinin açıklamasında zikredilen عَضُدٌ “Ben, (bu) saptırıcı güruhu yardımcı edinmiş de değilim”¹⁰³⁰ âyet-i kerîmesi¹⁰³¹ عَضُدٌ kelimesinin açıklanması içindir.

Meseller ile âyet-i kerîmelerin birlikte zikredildikleri yerlerde bazen hem mana hem de lafız yönünden uyum söz konusu vardır. Mesela kaybettiğine hayıflanmaların hâlinin kinâyeten tasvir edildiği ve Türkçede deyim adı altında değerlendirebileceğimiz فَاصْبَحْ يُقَلِّبُ كَفَّيْهِ عَلَى مَا أَنْفَقَ فِيهَا “Avuçlarını ovuşturuyor” meselini يَقَلِّبُ كَفَّيْهِ “Yapmış olduğu masrafların iç yanıklığı ile vahlanmaya ve avuçlarını ovuşturmaya koyuldu.”¹⁰³²

¹⁰²⁶ el-Hümeze: 104/4.

¹⁰²⁷ Bkz. el-‘Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, I, 448.

¹⁰²⁸ Bkz. el-‘Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, II, 358.

¹⁰²⁹ el-Bakara: 2/20.

¹⁰³⁰ el-Kehf: 18/51.

¹⁰³¹ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 21.

¹⁰³² el-Kehf: 18/42.

âyet-i kerîmesi lafız ve mana bakımından barındırmaktadır.¹⁰³³ Aynı durum pişmanlık ifade eden سَقَطَ فِي يَدِهِ “Elindeki (imkân) kayboldu gitti” ifadesiyle birlikte zikredilen وَلَمَّا سَقَطَ فِي أَيْدِيهِمْ “Pişman olduklarında...”¹⁰³⁴ âyet-i kerîme arasında da söz konusudur.¹⁰³⁵

Emsâl eserlerinde mesellerle birlikte zikredilen ayetler bazen de lafız yönünden ortak olmayıp anlam bakımından ortaklırlar. لَمْ يُشْطِطْ مَنْ انْتَقَمَ “Hakkını alan zulmetmiş sayılmaz”¹⁰³⁶ meseliyle birlikte zikredilen وَلَمَنِ انْتَصَرَ بَعْدَ ظُلْمِهِ فَأُولَٰئِكَ مَا عَلَيْهِمْ مِّنْ سَبِيلٍ “Zulme uğradıktan sonra, kendini savunup hakkını alan kimseye (ceza vermek için) bir yol yoktur”¹⁰³⁷ âyet-i kerîmesinin mesel ile lafız yönünden benzerliği yoktur. Ancak manası âyet-i kerîmeyle benzerdir. Yine Arapların tutarsız kişilerin halini anlatmak için istiare ettikleri خَرَقَاءُ وَجَدْتُ صُوفًا “Çılgın kadın yün buldu.” ve¹⁰³⁸ أَخْرَقُ مِنْ نَاكِثَةٍ عَزَّهَا “Eğirdiğini bozan (kadından) daha dönecek” meselleriyle birlikte zikredilen وَلَا تَكُونُوا كَالَّتِي نَقَضَتْ غَزْلَهَا مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ أَنْكَاثًا “İpliğini iyice eğirdikten sonra onu tersine çevirip çözen kadının durumuna düşmeyin!”¹⁰³⁹ âyet-i kerîmesi mana yönünden benzerdirler.

Bazen de mesel ile ayet arasında ne lafız ne de mana bakımından irtibat bulunmaz veya çok zayıf olabilir. Ancak mesel ile ayet dolaylı olarak birbiriyle irtibatlıdır. Örneğin zalimliğin ileri derecesini anlatmak için kullanılan أَظْلَمُ مِنَ الْجَلْدِ “Cülendâ’dan daha zalim” meselinde adı geçen zalim kral Cülendâ’nın وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ “Ötelerinde bütün sağlam gemileri gasp edip alan bir hükümdar

¹⁰³³ Bkz. el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, II, 426.

¹⁰³⁴ el-A‘râf: 7/149.

¹⁰³⁵ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 320.

¹⁰³⁶ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, I, 203.

¹⁰³⁷ eş-Şûrâ: 42/41.

¹⁰³⁸ el-‘Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, I, 343.

¹⁰³⁹ en-Nahl: 16/92.

vardı”¹⁰⁴⁰ âyet-i kerîmesinde zikredilen hükümdar olduğu *Cemheretu'l-emsâl* müellifi tarafından ifade edilmektedir.¹⁰⁴¹ Burada meselin kastettiği mana zalimlik iken âyet-i kerîmeyle kastedilen mana daha çok Hz. Musa (a.s.) ile Hızır kıssası olarak meşhur olan kıssada geçen geminin durumuyla alakalıdır.

¹⁰⁴⁰ el-Kehf: 18/79.

¹⁰⁴¹ el-‘Askerî, *Cemheretu'l-emsâl*, II, 28.

SONUÇ

İnsanlığın hayat yürüyüşünde yaşayarak edindiği tecrübelerin bir hûlasası olan, öncekilerin tarihini bir film şeridi gibi insanın önüne koyan meseller, ibret alarak geleceğini planlamak, hangi fiilleri yapmakla ne gibi sonuçlarla karşılaşacağını öğrenmek isteyen insanın sorularına cevap bulabileceği, beklentilerini karşılayabileceği somut ve mücez kaynaklar olarak her zaman dikkatleri üzerine çekmiştir.

Teşbih ve temsil içermeleri bakımından insan zihninin anlama ve kavrama faaliyetleriyle paralellik arz eden mesellerle anlatım tarzı, bu zihni yaratan ve çalışma yöntemini çok iyi bilen yaratıcı tarafından insana uzak olan hakikatlerin, soyut manaların aktarılmasında, geçmiş ilahi metinlerde yoğun biçimde yer almakla birlikte Kur'ân-ı Kerîm'de de sıklıkla kullanılmıştır.

Aşkın hakikatleri insanın anlayışına sunan Kur'ân, ona hitap ederken insanın kendi üretimi olan dilini kullanmış, insanın kullandığı kelime, terkip ve hatta deyimleri kendine has üslubuyla yine onun kullanımına sunmuştur. Bütün insanlığa rehber olarak inzal edilen Kur'ân, ilk defa Arap bir topluma indirildiğinden muhataplarına Arapça olarak hitap emiş, bu dilin kullanıcılarının hâlihazırdaki dil unsurlarını kullanmış, o günün anlayışına, anlayacağı ibarelerle hitap etmiştir. Muhatabının sahip olduğu anlayış ve düşünce yapısına uygun olarak bilip ünsiyet kurduğu ifade biçimlerini kullanmıştır.

Ancak zamanın değişmesiyle birlikte dile ait unsurlar da değişmiş, bazı kelime ve terkipler değişikliğe uğrarken bazıları tedavülden kalkmış, yerini yenilerine bırakmıştır. Bazıları da anlam değişmesine uğramıştır. Bütün insanlığa gönderilmiş olmasıyla birlikte tarihin belı bir döneminde inen ve ilk defa o zamanki insanının anlayış ve idrakine hitap eden Kur'ân'ın doğru anlaşılması da bu değişikliklerin farkındalığıyla bağlantılıdır. Aynı zamanda o dili kullananların sosyal, kültürel, iktisadi vb. durumları da bu kapsamda değerlendirilecek diğer hususiyetlerdir. Dolayısıyla Kur'ân ayetlerinin, onun ilk muhatapları olan insanların hayat algısını, düşünce tarzını, yaşam biçimini yansıtan meselleriyle olan anlam ilişkileri, âyet-i kerîmelerde ortaya konulan mesajları anlama noktasında imkânlar sunmaktadır. Bu bağlamda tefsir eserleri de mesellerden yararlanmışlardır. Bu sebeple bu çalışmada kadim mesel kitaplarından tespit edilebildiği kadarıyla Kur'ân'ın indiği dönemde cârî olduğu düşünülen iki yüzden fazla mesel, anlamları bakımından Kur'ân ayetleriyle ilişkilendirilmiştir.

İnsana konuşmayı öğreten Allah ile, her şeyini ona borçlu olan kulun sözleri arasında bir mukayese söz konusu olmamakla birlikte, Arap meselleri ile âyet-i kerîmelerin münasebetlerini araştıran bu çalışmada, Kur'ân ayetlerinin maksatlarının mesellerden daha ulvî, lafızlarının mana bakımından daha dolu, cümlelerinin daha fasih ve cezp edici, üslubunun da daha etkileyici ve edebî olduğu bir kez daha müşahede edilmiştir.

Bu çalışmamızda ayetlerin insanlar arasında yaygın olarak kullanılmaya, mesel gibi söylenmeye daha layık olduğunu gördük. Kur'ân ayetlerinin ona inandığını iddia eden bir toplumun dilinde oldukça az yer alması hatta hiç yer almaması her ne kadar iç acıtan bir durum olarak karşımızda dursa da belki de bu, sadece birer mesel olarak kullanılıp asıl hedeflerinin unutulmasından ayetlerini koruyan Allah'ın hikmetinin bir iktizasıdır.

Çalışmamızda üzerinde durduğumuz önemli bir husus, “Kâmin mesel” ıstılahının kapsamının belirlenmesiydi. Kaynaklarda Kur'ân mesellerinin bir çeşidi olarak ifade edilen kâmin mesellerin aslında, Kur'ân ayetleri için değil; anlam bakımından Kur'ân ayetleriyle ilişkili olan Arap meselleri için kullanıldığına kanaat getirdik. Çünkü bu kısım altında zikredilen âyet-i kerîmeler ne Kur'ân'ın mesel diye isimlendirdiği ve özelliği bir mevzunun izahı olan sarîh mesellere ne de bütünüyle lafız ve manasıyla birlikte mücezz olan mesellere benzemektedirler.

Yine bu çalışmamız vesilesiyle amacı kullarına hakikati apaçık bir şekilde bildirmek olan Allah'ın, kulunun kullandığı lafızlarla hitabını onun seviyesine indirdiğini, bu bağlamda Arapların mesel ismi altında değerlendirdikleri, Türkçede ise deyim diyebileceğimiz kelime gruplarının Kur'ân-ı Kerîm'de kullanıldığını gördük. Arapların bildiği ve ibret almak için mesel hâline getirdikleri bazı hadiselerin de Kur'ân-ı Kerîm'de daha edebî biçimde dile getirildiğine şahit olduk.

MESEL INDEKSI

20..... أَبْجَلُ مِنَ الْكَلْبِ	135..... إِذَا تَسَاوَوْا هَلَكُوا
39..... أَبْجَلُ مِنْ مَادَرٍ	42, 104, 232 إِذَا عَزَّ أَخُوكَ فَهُنَّ
240 أَبْدَى الصَّرِيحُ عَنِ الرَّغْوَةِ	232..... إِذَا عَزَّ أَخُوكَ فَهُنَّ
141 أَبْتَرُّ مِنَ الْعَمَلَسِ	إِذَا قَالَتْ حَدَامٌ فَصَدَّقُوها *** فَإِنْ الْقَوْلُ مَا
156 إِبْنُكَ ابْنُ بُوحِكَ	قَالَتْ حَدَامٌ..... 115
139 أَبْهَى مِنَ الْقَمَرَيْنِ	إِذَا نَزَا بِكَ الشَّرُّ فَاقْعُدْ..... 125
30..... أَتَبُّ مِنْ أَبِي هَبٍ	إِذَا نَزَلَ بِكَ الشَّرُّ فَاقْعُدْ..... 125
115 اتَّقِ الصَّبِيَّانَ لَا تُصِيبَكَ بَأَعْقَائِهَا	أَذَلُّ لِأَقْدَامِ الرِّجَالِ مِنَ النَّعْلِ..... 243
37..... أَثْقَلُ مِنْ أُحْدٍ	أَرْسِلْ حَكِيمًا وَلَا تُوصِهِ..... 100
41..... أَجْنَاؤُهَا أَجْنَاؤُهَا	ارْكَبْ لِكُلِّ حَالٍ سَيْسَاءَهُ..... 118
39..... أَجُودُ مِنْ حَاتِمٍ	إِزْغِ تَخْصُدْ..... 248
75..... إِحْدَرُ شَرٌّ مَنْ أَحْسَنَتْ إِلَيْهِ	أُسْرِ عَلَيْهِ بَلِيلٌ..... 199
180 أَحْسَنُ فَذْقٌ	إِسْقِ رَقَاشٍ إِنَّهَا سَقَايَةٌ..... 137, 237
139 أَحْسَنُ مِنَ الشَّمْسِ وَالْقَمَرِ	أَسْمِعْ جَعَجَعَةً وَلَا أَرَى طِحْنًا..... 176
236 أَحْشَفًا وَسُوءَ كَيْلَةٍ	أَسْمِعْ صَوْتًا، وَأَرَى فَوْتًا..... 176
30, 46 أَحَقُّ الْخَيْلِ بِالرَّكْضِ الْمُعَارُ	إِسْمِعْ مِمَّنْ لَا يَجِدُ مِنْكَ بُدًّا..... 138
196 أَحْمَقُ مِنْ مَاطِخِ الْمَاءِ	أَسْوَأُ الْقَوْلِ الْإِفْرَاطُ..... 228
155 أَخْبَرْتُهُ بِعَجْرِي وَبُجْرِي	أَشْخَ مِنْ صَبِي..... 37
20..... اخْتَلَطَ الْحَابِلُ بِالنَّابِلِ	أَشْرَبُ مِنَ الْهِيمِ..... 31
116, 254 أَخْرَقُ مِنْ نَاكِثَةٍ غَزَلَهَا	إِصْنَعُهُ صَنْعَةً مَنْ طَبَّبَ لِمَنْ حَبَّ..... 150
30..... أَحْسَرُ مِنْ حَمَّالَةِ الْخُطْبِ	أَضْيِقُ مِنْ سَمِّ الْخِيَاطِ..... 36
206 أَحْسَرُ مِنْ مَعْبُونٍ	أَطْرِي فَإِنَّكَ نَاعِلَةٌ..... 19
42, 137..... أَخُوكَ مَنْ صَدَقَكَ النَّصِيحَةَ	أَطُولُ صُحْبَةً مِنَ الْفُرْقَانَيْنِ..... 38
103 ادْفَعْ الشَّرَّ عَنْكَ بِعُودٍ أَوْ عُمُودٍ	أَعْدَرُ مَنْ أَنْدَرَ..... 235
227 إِذَا أَرَادَ أَحَدُكُمْ أَمْرًا فَعَلِيهِ فِيهِ بِالتَّوَدَّةِ	أَعْطِ الْقَوْسَ بَارِبِهَا..... 37, 99
35..... إِذَا افْتَقَرَ الْيَهُودِيُّ نَظَرَ فِي حِسَابِهِ الْقَدِيمِ	أَعْطَانِي اللَّفَاءَ غَيْرَ الْوَفَاءِ..... 185

أَعْطَى الْعَبْدُ كُرَاعًا فَطَلَبَ ذِرَاعًا 237	الصَّيْفَ ضَيَّعَتِ اللَّبَنَ 8, 42, 43
أَعْلَمُهُ الرَّمَايَةُ كُلَّ يَوْمٍ *** فَلَمَّا اشْتَدَّ سَاعِدُهُ	الصَّيْفَ ضَيَّعَتِ اللَّبَنَ 169, 239
رَمَانِي 38, 178	الطُّيُورُ عَلَى الْأَفْهَامِ تَقَعُ 158
أَفَةُ الْمَرْوَةِ خُلْفُ الْمَوْعِدِ 130	الظُّلُمُ مَرْتَعُهُ وَحَيْمٌ 163, 245
أَفْخَرُ مِنَ الْحَارِثِ بْنِ حِلْزَةَ 191	الْعَاهَةُ جَمَعَتْهُمَا 243
أَفْلَتَ وَأُنْخَصَّ الذَّنْبُ 246	الْعِتَابُ قَبْلَ الْعِقَابِ 214
أَقْصَرَ لَمَّا أَبْصَرَ 248	الْعَصَا مِنَ الْعَصِيَّةِ 140
أَكْذَبُ مِنْ دَبِّ وَ دَرَجٍ 183	الْعَوْدُ أَحْمَدُ 38
أَلَا مَنْ يَشْتَرِي سَهْرًا بِنَوْمٍ؟ 192	الْعَبِيرُ يَضْطَرُّ وَالْمَكْوَاهُ فِي النَّارِ 238
الْأَعْمَالُ بِخَوَاتِيمِهَا 117	الْغَمَجُ أَرَوَى وَالرَّشْفُ أَنْقَعَ 134
الْأَيَادِي فُرُوضٌ 136	الْغِنَاءُ رُقِيَّةُ الرَّثَا 166
إِلْتَقَى الثَّرَيَانِ 240	الْفِرَارُ أَكْبَسُ 233
الْجَارُ ثُمَّ الدَّارُ 251	الْفُورُ وَالظَّفَرُ لِلْسَّابِقِ 248
الْجَحْشُ إِذْ قَدْ فَاتَكَ الْأَعْيَارُ 232	أَلْقِ دُلُوكَ فِي الدَّلَاءِ 151
الْجُرْعُ أَرَوَى وَالرَّشِيفُ أَنْقَعَ 134	الْقَتْلُ أَنْقَى لِلْقَتْلِ 251
الْحِرْمَانُ خَيْرٌ مِنَ الْإِمْتِنَانِ 33, 162	الْقَدْرُ لَا تَغْلِي بِالشَّرْكَاءِ 249
الْحَلِيمُ مَطِيَّةُ الْجُهُولِ 107	اللُّغُوحُ الرَّبِيعِيُّ مَالٌ وَطَعَامٌ 235
الْحِمِيَّةُ رَأْسُ الدَّوَاءِ 252	الْمُحْسِنُ مُعَانٌ 250
الْحَيْلُ أَعْلَمُ بِفِرْسَانِهَا 101	الْمَرْءُ يَسْعَى بِجِدِّهِ 120
الذَّنْبُ خَالِيًا أَشَدُّ 121	الْمُشَاوَرَةُ قَبْلَ الْمُسَاوَرَةِ 231
الذَّنْبُ لِلضَّبْعِ 177	الْمِنَّةُ تَهْدِمُ الصَّنِيعَةَ 161
الذَّنْبُ يُكْنَى أَبَا جَعْدَةَ 182, 183	النَّاسُ أَعْدَاءُ مَا جَهِلُوا 195
الدَّلَّةُ مَعَ الْقَلَّةِ 20	النَّاسُ أَخْيَافٌ 155, 157
السِّرُّ أَمَانَةٌ 38	النَّاسُ بِخَيْرٍ مَا تَبَايَنُوا 157
السَّعِيدُ مَنْ وَعِظَ بَعِيرَهُ 111	النَّاسُ عَلَى مُصَابَةِ آبَائِهِمْ 250
الشُّكْرُ مِفْتَاحُ الزِّيَادَةِ 231	النَّاسُ فِي الْبَاطِلِ إِخْوَانٌ 249
الصَّبْرُ أَحَجَى بِدَوِي الْحَجَى 231	النَّاسُ كَأَسْنَانِ الْمُشْطِ 135
الصَّبْرُ مِفْتَاحُ الْفَرَجِ 118	الْوَفَاءُ مِنَ اللَّهِ بِمَكَانٍ 130

- أَوَّلُ الْحَزْمِ الْمَشُورَةُ..... 107
- أَوَّلُ الشَّجَرَةِ النَّوَاةِ..... 244
- إِيَّاكَ وَأَنْ يَضْرِبَ لِسَانُكَ عَنْقَكَ..... 167
- بالرفاء والبنين..... 27
- بِالسَّاعِدَيْنِ تَبْطِشُ الْكَفَّانِ..... 121
- بَرِحَ الْخَفَاءُ..... 249
- بَرْدُ عَدَاةٍ عَرَّ عَبْدًا مِنْ ظَمٍ..... 206
- بَعْضُ الْقَتْلِ إِحْيَاءٌ لِلْجَمِيعِ..... 147
- بَلَغَ السَّيْلُ الرُّبَى..... 18
- بَلَغَ مِنَ الْعِلْمِ أَطْوَرِيهِ..... 102
- بَيْتِي يَبْخُلُ لَا أَنَا..... 20
- تَاجُ الْمَرْوَةِ التَّوَاضُّعِ..... 190
- تَحَبَّبَ رَوْضَةً وَأَحَالَ يَعْدُو..... 196
- تُخْبِرُ عَنْ مَجْهُولِهِ مَرَاتُهُ..... 142
- تَرَى الْفَتَيَانَ كَالْتَحَلِّ وَمَا يَدْرِيكَ مَا الدَّخْلُ.. 198
- تَضْرِبُ فِي حَدِيدٍ بَارِدٍ..... 201
- تَطَاطَأَ لَهَا تُخْطِئُكَ..... 126
- تَمَرَّدَ مَارِدٌ وَعَزَّ الْأَبْلَقُ..... 29
- تَنْهَانَا أَمْنَا عَنْ الْعِيِّ وَتَغْدُو فِيهِ..... 174
- ثَارَ ثَائِرُهُ..... 221
- ثمرة العجلة الندامة..... 181
- جَاءَ يَفْرِى الْفَرَى..... 228
- جَاءُوا عَلَى بَكْرَةٍ أَبِيهِمْ..... 122
- جَرُخٌ وَأَوْشَالٌ..... 133
- جَزَيْتُهُ حَدَوَ النَّعْلِ بِالنَّعْلِ..... 144
- جَزَيْتُهُ كَيْلَ الصَّاعِ بِالصَّاعِ..... 144
- جَعَلْتُ مَا بَهَا بِي وَأَنْطَلَقْتُ تَلْمِزُ..... 187
- جَعَلْتُهُ بِظَهْرِي..... 209
- إِلَى أُمِّهِ يَلْهَفُ اللَّهْفَانُ..... 248
- الْيَمِينُ حَنْتٌ أَوْ مَنَدَمَةٌ..... 208
- أَحْلُلُ مِنْ حَدِيثِ خُرَافَةٍ..... 184, 185
- إِمْرًا وَمَا اخْتَارَ، وَإِنْ أَبِي إِلَّا النَّارَ..... 210
- أُمُّ الصَّغِيرِ مَقْلَاتُ نَزُورٍ..... 143
- إِنْ الْأَيَّامُ دُولٌ، وَإِنْ الْحَرْبُ سِحَالٌ..... 161
- إِنْ عَادَتْ الْعُقُوبُ عَدْنَا لَهَا..... 144, 246
- إِنْ كَذِبْتُ بَجَى فَصِدْقُ أَخْلُقُ..... 114
- إِنْ لِلْحَيْطَانِ آذَانٌ..... 35
- أَنَا مِنْهُ فَالْجُحُ بْنُ خَلَاوَةٍ..... 217
- أَنْجَزَ حُرٌّ مَا وَعَدَ..... 129
- أَنْفٌ فِي السَّمَاءِ وَاسْتُ فِي الْمَاءِ..... 192
- إِنَّ الْجَوَادَ عَيْنُهُ فُرَارُهُ..... 241
- إِنَّ الْعَيْنِ طَوِيلُ الدَّلِيلِ مَيَّاسُ..... 245
- إِنَّ اللَّيْلَ طَوِيلٌ وَأَنْتَ مُقْسِمٌ..... 225
- إِنَّ الْهَوَى شَرِيكُ الْعَمَى..... 194
- إِنَّ عَدَاً لَنَاظِرَهُ قَرِيبٌ..... 226, 227
- إِنَّ فِي الْمَعَارِضِ لَمَنْدُوحَةً عَنِ الْكَذِبِ..... 18
- إِنَّكَ لَا تَجْنِي مِنَ الشُّوْكِ الْعَنْبِ..... 203
- إِنَّكَ لَا تَهْدِي الْمُتَضَالَّ..... 218
- إِنَّمَا أَكَلْتُ يَوْمَ أَكَلِ الثَّوْرِ الْأَبْيَضُ..... 41
- إِنَّمَا أَكَلْتُ يَوْمَ أَكَلِ الثَّوْرِ الْأَبْيَضُ..... 214
- إِنَّمَا طَعَامُ فُلَانٍ الْقَفْعَاءُ وَالتَّأْوِيلُ..... 194
- إِنَّمَا هُوَ الْفَجْرُ أَوْ الْبَجْرُ..... 168
- إِنَّهُ لَوَاهَا مِنَ الرِّجَالِ..... 140
- إِنَّهُ لَيَحْرِقُ عَلَيَّ الْأَرَمُ..... 222
- أوهن من بيت العنكبوت..... 30
- أَوْهَيْتُ وَهْيًا فَارَقَعُهُ..... 114

- رُبَّ أَكْثَلَةٍ تَمْنَعُ أَكْثَارًا 169
- رُبَّ رَمِيَةٍ مِنْ غَيْرِ رَامٍ 52, 235
- رُبَّ سَامِعٍ بِجُرْمِي لَمْ يَسْمَعْ بِعُذْرِي 240
- رُبَّ صَافٍ تَحْتَ الرَّاعِدَةِ 189
- رُبَّ عَسَلٍ فِي ظَرْفِ سُوءٍ 239
- رَجَعَ بِجُمْرِ النَّعَمِ وَيَبِضِ النَّعَمِ 244
- رَجَعَ بِخُفْيِ حُنَيْنٍ 244
- رَجَعَ فُلَانٌ عَلَى قَرَوَاهُ 162
- رَجَعَ فُلَانٌ مِنْ حَاجَتِهِ بِخُفْيِ حُنَيْنٍ 204
- رَجَعَ فِي حَافِرَتِهِ 97, 163
- رَضِيَ مِنَ الْوَفَاءِ بِاللَّفَاءِ 205
- رَمَنِي بِدَائِهَا وَأَنْسَلْتُ 19
- رَمَنِي بِدَائِهَا وَأَنْسَلْتُ 237
- زَوْجٌ مِنْ عَوْدٍ خَيْرٌ مِنْ قُعُودٍ 20
- سَالَ الْوَادِي فَدَرُهُ 177
- سَبَقَ السَّيْفُ الْعَدَلَ 172, 239
- سِرٌّ وَقَمَرٌ لَكَ 152
- سَفِينَةُ نُوحٍ 36
- سُقِطَ فِي يَدِهِ 173, 254
- سَمَنْ كَلْبِكَ يَا كَلْبُكَ 237
- سَوَاءٌ هُوَ وَالْعَدَمُ 244
- سَوَاسِيَّةٌ كَأَسْنَانِ الْمَشْطِ 27
- سَيَرُ السَّوَانِي سَفَرٌ لَا يَنْقَطِعُ 241
- سَبِيلٌ بِهِ وَهُوَ لَا يَدْرِي 210
- شُخْبٌ فِي الْإِنَاءِ وَشُخْبٌ فِي الْأَرْضِ 234
- شَعَبَتْ قَوْمِي شُعُوبٌ 215
- شَمَّ بِحَنَابَةِ أُمِّ شَبَلٍ 191
- ضَحَّ زُوَيْدًا 224
- جَعَلْتُهُ دَبْرَ أُذُنِي 209
- جَعَلْتُهُ نُصَبَ عَيْنِي 149
- جَلِيسُ السُّوءِ كَالْقَيْنِ إِنْ لَمْ يَحْرِقْ ثُوبَكَ دَخَنَهُ 177
- حَتَّى يَرْجِعَ السَّهْمُ عَلَى فُوقِهِ 203
- حَتَّى يُؤُوبَ الْقَارِظُ الْعَنْزِي 244
- حَدَّثَ عَنْ مَعْنٍ وَلَا حَرَجٍ 142
- حِرَّةٌ تَحْتَ قِرَّةٍ 197
- حِيلَ بَيْنَ الْعَيْرِ وَالنَّزْوَانِ 247
- حِيلُهُ مِنْ لَا حِيلَةَ لَهُ الصَّبْرُ 118
- حِينَ تَقْلِي تَدْرِي 248
- حُيَّكَ لَلِّي أَبَا رِبِيعٍ 189
- خَذُ مِنْهَا مَا قَطَعَ الْبَطْحَاءُ 142
- خَرَقَاءُ وَجَدَتْ صُوفًا 116, 254
- خَلَّ يَدَكَ مِنَ الْجُوزِ يَخْرُجُ مِنَ الْبُسْتُوفَةِ 243
- خَيْرُ الْأُمُورِ أَحْمَدُهَا مَعَبَّةٌ 141
- خَيْرُ الْأُمُورِ أَوْسَاطُهَا 250
- خَيْرُ الْعَفْوِ مَا كَانَ عَنِ الْقُدْرَةِ 127
- خَيْرُ الْعَفْوِ مَا كَانَ مَعَ الْقُدْرَةِ 127
- خير الناس للناس خيرهم لنفسه 35
- دَعِ الشَّرَّ يَغْبُرُ 126
- دَعِ امْرَأً وَمَا اخْتَارَ 105
- دِيكُهُ يَلْقُطُ الْحَبَّ 182
- ذَنْبُ الْكَلْبِ لَا يَتَقَوَّمُ 249
- ذَهَبَ بَيْنَ الصَّخْوَةِ وَالسَّكْرَةِ 21
- ذَهَبُوا أَيْدِي سَبَا، وَتَفَرَّقُوا أَيْدِي سَبَا 215
- ذَهَبُوا تَحْتَ كُلِّ كَوْكَبٍ 216
- رَأَيْتُ أَسَدًا يَقَاتِلُ 53
- رُبَّ أَخٍ لَكَ لَمْ تَلِدْهُ أُمِّكَ 29

- قَدْ جَعَلَ إِحْدَى أُذُنَيْهِ بُسْتَانًا، وَالْأُخْرَى مَيْدَانًا
 193.....
 قَدْ ذَلَّ مَنْ لَا نَاصِرَ لَهُ 234
 قَدْ ضَلَّ مَنْ كَانَتْ الْعِمْيَانُ تَهْدِيهِ 178
 قَدْ كَادَ يَشْرِقَ بِالرِّيقِ 230
 قَدْ يُدْفَعُ الشَّرُّ بِمِثْلِهِ، إِذَا أُعْيَاكَ غَيْرُهُ 150
 قَضَى نَحْبَهُ 132
 قُلْ لَا تُفْسِمُوا 208
 قِيلَ لِلشَّقِيِّ هَلُمَّ إِلَى السَّعَادَةِ فَقَالَ حَسْبِي مَا أَنَا
 فِيهِ 200
 قَيِّدُوا نِعَمَ اللَّهِ بِالشُّكْرِ 166
 كَابِنِ لَبُونٍ لَا ظَهَرَ فَيَرْكَبُ وَلَا لَبَنٌ فَيُحْلَبُ .. 243
 كَالثَّوْرِ يُضْرَبُ لَمَّا عَافَتْ الْبَقَرُ 238
 كَالْحَلَقَةِ الْمَهْرُغَةِ لَا تَدْرِي أَيُّهَا طَرَفُهَا 120
 كَالْمُسْتَغِيثِ مِنَ الرَّمْضَاءِ بِالنَّارِ 205
 كَانَتْ عَلَيْهِمْ كِرَاعِيَةُ الْبَكْرِ 219
 كَرَامَةُ عَيْنٍ تُكْرَمُ الْف عَيْنٍ 249
 كَطَالِبِ الْقَرْنِ فَجَدَعَتْ أُذُنُهُ 41
 كَفَى قَوْمًا بِصَاحِبِهِمْ خَبِيرًا 153, 243
 كُلُّ الْحِذَاءِ يَحْتَدِي الْحَافِي الْوَقْعُ 242
 كُلُّ امْرِئٍ فِي شَأْنِهِ سَاعٍ 149
 كُلُّ جَانٍ يَدُهُ إِلَى فِيهِ 233
 كُلُّ ذَاتٍ ذَيْلٌ تَحْتَالُ 190
 كُلُّ شَاةٍ بَرَجَلِهَا تُنَاطُ 239
 كُلُّ شَاةٍ تُنَاطُ بِرَجَلِهَا 109
 كُلُّ مَا هُوَ آتٍ قَرِيبٌ 226
 كُلُّ يَأْتِي مَا هُوَ لَهُ أَهْلٌ 148
 كَمَا تَدِينُ تَدَانُ 75, 248
 ضَرْبَهُ ضَرْبَ غَرَائِبِ الْإِبِلِ 167
 طَارَتْ عَصَا بَنِي فُلَانٍ شَقَقًا 217
 عَادَ السَّهْمُ عَلَى النَّزْعَةِ 171
 عَادَ غَيْثٌ عَلَى مَا أَفْسَدَ 113, 247
 عَادَتْ لِعِزَّتِهَا لَمِيسُ 239
 عَبْدٌ صَرِيحُهُ أَمَةٌ 207
 عصا موسى 49
 عَلِمَانِ خَيْرٌ مِنْ عِلْمٍ 108
 عَلَى أُخْتِكَ تُطْرِدِينَ 158
 عَلَى الْحَبِيرِ سَقَطَتْ 243
 عَلَى كُلِّ حَالٍ يَأْكُلُ الْمَرْءُ زَادَهُ *** عَلَى الْبُؤْسِ
 وَالضَّرَاءِ وَالْحَدَثَانِ 245
 عِنْدَ الصَّبَاحِ يَحْمَدُ الْقَوْمُ الشَّرَى 119, 233
 عِنْدَ صَفْوِ اللَّيَالِي يَحْدُثُ الْكَدْرُ 250
 غُثُّكَ خَيْرٌ لَكَ مِنْ سَمِينِ غَيْرِكَ 222
 غَرَابِ نُوحٍ 49
 غَمَامُ أَرْضٍ جَادَ آخِرِينَ 123
 فَإِنْ يَأْكُ صَدْرُ هَذَا الْيَوْمِ وَلِيَّ *** فَإِنَّ غَدًا لَنَاظِرَهُ
 قَرِيبٌ 227, 245
 فَرَّ مِنَ الْقَتْلِ وَفِي الْمَوْتِ وَقَعَ 241
 فُلَانٌ كَالْقَابِضِ عَلَى الْمَاءِ وَعَلَى الرِّيحِ 238
 فُلَانٌ يُرِيدُ الْأَمْرَ عَفْوًا صَفْوًا 246
 فِي الْحَرَكَاتِ الْبَرَكَاتُ 87
 فِي الْحَرَكَاتِ بَرَكَاتٌ 247
 فِي الْقَمَرِ ضِيَاءٌ، وَالشَّمْسُ أَضْوًا مِنْهُ 159
 فِي كُلِّ شَجَرٍ نَارٌ، وَاسْتَمَجَدَ الْمَرْحُ وَالْعَفَارُ ... 157
 قَاتِلُ نَفْسٍ مَخِيلَتُهَا 180
 قَبْلَ الرَّمَاءِ تُمْلَأُ الْكَنَائِنُ 17

- لَبَسْتُ عَلَى ذَلِكَ أُذُنِي 105
- لِكُلِّ مَقَامٍ مَقَال 242
- لِكُلِّ أَنْاسٍ فِي بَعِيرِهِمْ خَبَرٌ 154
- لِكُلِّ حَيٍّ أَجَلٌ 246
- لِلَّهِ دُرَّةٌ 143
- لَمْ يُشْطِطْ مِنْ انْتَقَمَ 30, 147, 254
- لَمَسَةُ نَبِيٍّ 36
- لَمَّا أَنْضَجَ رَمَدَ 252
- لَنْ يَزَالَ النَّاسُ بِخَيْرٍ مَا تَبَايَنُوا، فَإِذَا تَسَاوَوْا هَلَكُوا 157
- لَوْ بَعَثْنَاهُ إِلَى بَيْتِ سَمْحَةٍ لَعَارَ مَاؤُهَا 249
- لَوْ لَا الْوَيْثَامُ لَهَلَكَ الْأَنَامُ 122
- لَيْسَ الْخَبْرُ كَالْعِيَانِ 75
- لَيْسَ الْخَبْرُ كَالْمُعَايَنَةِ 247
- مَا أَبَالِيهِ بِاللَّهِ 208
- مَا اسْتَفْصَى كَرِيمٌ قَطُّ 245
- مَا أَشْبَهَ اللَّيْلَةَ بِالْبَارِحَةِ 233
- مَا أَنْتَ بِخَلٍّ وَلَا خَمَرٍ 198
- مَا لِي أَرَاكَ تُقَدِّمُ رَجُلًا وَتُؤَخِّرُ أُخْرَى 53
- مَا هَلَكَ امْرُؤٌ عَنْ مَشُورَةٍ 108
- مَا وَرَاءَكَ يَا عِصَامُ؟ 242
- مَا يُشَقُّ غُبَارُهُ 139
- مَذَكِيَّةٌ تُقَاسُ بِالْجِدَاعِ 233
- مَرْعَى وَلَا كَالسَّعْدَانِ، وَمَاءٌ وَلَا كَصَدَائِهِ، وَفَيٌّْ وَلَا 232
- كَمَالِكٍ، وَفَارِسٍ وَلَا كَعَمْرِو 124, 125, 231
- مَنْ أَعَانَ ظَالِمًا سُلِّطَ عَلَيْهِ 248
- مَنْ أَعْتَابَ خَرَقَ، وَمَنْ اسْتَعْفَرَ رَقَعَ 188
- كَمَا تَكُونُوا يُؤَلَّى عَلَيْكُمْ 249
- كَمْسَبُضِيعِ التَّمْرِ إِلَى هَجَرَ وَالْدَّرِ إِلَى عَدَنَ .. 236
- كُنَّ وَسَطًا وَامَشَ جَانِبًا 132
- كَيْفَ أَعَاوَدُكَ وَهَذَا أَثَرُ فَأْسِكَ 41
- كَيْفَ بِغُلَامٍ أَعْيَانِي أَبُوه 229
- كَيْفَ تُبْصِرُ الْقَدَى فِي عَيْنِ أَخِيكَ وَتَدْعُ الْجِدْعَ 188
- المُعْتَرِضَ فِي عَيْنِكَ؟ 136
- كَيْفَ يُعْقَى وَالِدًا مَنْ قَدْ وَلَدَ 244
- لَا أَفْعَلُ ذَلِكَ مَا حَنَّتِ النَّيْبُ 186
- لَا تَسْخَرَنَّ مِنْ شَيْءٍ فَيَحْزَنَ بِكَ 102
- لَا تَطْمَعُ فِي كُلِّ مَا تَسْمَعُ 245
- لَا تَعْظُ وَتُعْظَعُظْ 246
- لَا تُقَاتِنِ مِنْ كُلِّ سُوءٍ جُزْأً 232
- لَا تَكُنْ حُلُوءًا فَتُبْلَغَ وَلَا مُرًّا فَتُلْفَظَ 133
- لَا تَكُنْ حُلُوءًا فَتُسْتَرْطَ وَلَا مُرًّا فَتُعْقَى 232
- لَا تَكُنْ رَطْبًا فَتُعْصَرَ وَلَا يَابِسًا فَتُكْسَرَ 234
- لَا تَكُنْ كَالْعَنْزِ تَبْحَثُ عَنِ الْمُدْيَةِ 76, 251
- لَا تَلِدُ الْحَيَّةُ إِلَّا حَيَّةً 250
- لَا تَلِمُ الْأَمْنَحَ رَاحَتِكَ لَا تَلِمُ إِلَّا نَفْسَكَ ... 174, 175
- لَا تَنْتَهَ عَنْ خُلُقٍ وَتَأْتِيَ مِثْلَهُ 175
- لَا تَهْرِفُ بِمَا لَا تَعْرِفُ 165
- لَا ذَنْبَ لِي قَدْ قُلْتُ لِلْقَوْمِ اسْتَفُوا 251
- لَا فِي الْعَيْرِ وَلَا فِي النَّفِيرِ 218
- لَا يَرَى لِعَوِيٍّ غِيًّا 200
- لَا يُسْمَعُ أَذْنَا خَمْشًا 127
- لَا يَنْتَصِفُ حَلِيمٌ مِنْ جَهُولٍ 168
- لَأَكُونَنَّ كَيَّةَ الْمَلُومِ 119
- لَبَدُّوا بِالْأَرْضِ تُحْسَبُوا جَرَائِمَ 119

146	مَنْ بَاعَ بِعَرَضِهِ أَنْفَقَ.....	240	هُوَ ابْنُهُ الْجَبَلِ.....
75, 251	مَنْ جَهِلَ شَيْئًا عَادَاهُ.....	213	هُوَ الْعَبْدُ زُلْمَةً.....
238	مَنْ حَفَرَ بَثْرًا لِأَخِيهِ وَقَعَ فِيهَا.....	159, 234	هُوَ يَشْجُ مَرَّةً وَيَأْسُو أُخْرَى.....
	مَنْ سَأَلَ صَاحِبَهُ فَوْقَ طَاقَتِهِ فَقَدْ اسْتَوْجَبَ	222	هُوَ يَعْضُ عَلَيْهِ الْأَرْمَ.....
202	الْحِرْمَانُ.....	29, 36, 240	وَأَفَقَ شَرُّ طَبَقِهِ.....
250	مَنْ عَدِمَ الْمِرَانَةَ عَدِمَ التَّوْفِيقَ.....	184	يَا لِلْأَفْيَكَةِ.....
42, 213	مَنْ عَزَّ بَرٌّ.....	242	يَأْتِيكَ بِالْأَخْبَارِ مَنْ لَمْ تُزَوِّدْ.....
42	مَنْ عَزَّ بَزٌّ وَ مَنْ غَلَبَ اسْتَلَى.....	176	يَأْكُلُ بِالضَّرْسِ الَّذِي لَمْ يُخْلَقْ.....
234	مَنْ لَا يُصْلِحُهُ الطَّلَالِي أَصْلَحَهُ الْكَأَوِي.....	184	يَا لَلْبَهِيَّةِ.....
42, 164	مِنْ مَأْمَنِهِ يُوْتَى الْحَذِرُ.....	145, 234	يَدَاكَ أَوْكْنَا وَفُوكَ نَفَحَ.....
91, 251	مَنْ يَنْكِحَ الْحُسْنَاءَ يُعْطِ مَهْرَهَا.....	211	يَذْهَبُ يَوْمَ الْعَيْمِ وَلَا يَشْعُرُ بِهِ.....
131	مَوَاعِيدُ غُرُفُوبٍ.....	185	يَشْجِي وَيَبْكِي.....
49	نَارُ إِبْرَاهِيمَ.....	42	يُطَيِّرُ عَيْنَ الشَّمْسِ.....
212	نَامَ عِصَامٌ سَاعَةَ الرَّحِيلِ.....	171	يَعْدُو عَلَى الْمَرْءِ مَا يَأْتِمُرُ.....
238	نَعَمْ كَلْبٌ فِي بُؤْسِ أَهْلِهِ.....	253	يُقَلِّبُ كَفِّهِ.....
223	هَلْ يَخْفَى عَلَى النَّاسِ الْقَمْرُ؟.....	172, 253	يُقَلِّبُ كَفِّهِ.....
121	هَلْ يَنْهَضُ الْبَازِي بِغَيْرِ جَنَاحٍ.....	223	يَكْفِيكَ نَصِييِكَ شُحُّ الْقَوْمِ.....
123	هُمْ الْمَعَى وَالْكَرِشُ.....	224	يَمْنَعُ دَرَّةً وَدَرَّ غَيْرِهِ.....
135	هُمْ سَوَاءٌ كَأَسْنَانِ الْمِشْطِ.....	239	يَوْمَ لَنَا وَيَوْمَ عَلَيْنَا.....

ÂYET-i KERÎME İNDEKSİ

أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِّلْمُتَكَبِّرِينَ.....	180
إِنَّمَا الْعَذَابُ وَ إِنَّمَا السَّاعَةُ.....	236
إِنْ تُغْرِضُوا اللَّهَ فَرَضًا حَسَنًا يُضَاعِفْهُ لَكُمْ.....	136
إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ فَبَيِّنُوا أَن تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْحَبُوا عَلَيْهِ	
مَا فَعَلْتُمْ تَادِمِينَ.....	153
إِنْ فِي صُدُورِهِمْ إِلَّا كِبْرٌ مَّا هُمْ بِبَالِغِهِ.....	192
إِنْ هَذَا إِلَّا اخْتِلَافٌ.....	184
انْظُرْ كَيْفَ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ.....	232
إِنَّ الْإِنْسَانَ لَكَفُورٌ.....	237
إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنَّاظٍ.....	245
إِنَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا وَرَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاطْمَأَنَّنُوا بِهَا.....	197
إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ.....	250
إِنَّ الْمُبَدِّلِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ.....	134
أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ	
وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ.....	145
إِنْ خَيْرٌ مِّنْ اسْتِخْرَاجِ الْقُوَى الْأُمِّيَّةِ.....	142
إِنَّا بُرَاءٌ مِنْكُمْ.....	217
إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَى أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَى آثَارِهِمْ مُقْتَدُونَ.....	250
إِنِّكُمْ لَفِي قَوْلٍ مُّخْتَلِفٍ.....	216
إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ.....	123
إِنَّهُ قَدْ جَاءَ أَمْرُ رَبِّكَ.....	172
إِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ.....	115
إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ.....	210
أَوَلَمْ يَأْتِ الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى بِبَيِّنَاتٍ مِّنْ رَبِّهِمْ.....	252
أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالَةَ بِالْهَدَى وَالْعَذَابُ بِالْمَغْفِرَةِ.....	205
أُولَئِكَ سَاءَ الْأَنْعَامِ.....	194
أَيْنَمَا تَكُونُوا يُدْرِكُكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُّشِيدَةٍ.....	165
أَيْنَمَا يُوجِّهُهُ لَا يَأْتِ بِخَيْرٍ.....	249
بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيلُهُ.....	195
أَلَا لَمَزْدُودُونَ فِي الْحَافِرَةِ.....	93, 163
أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ.....	174, 245
أَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي هُوَ أَدْنَى بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ.....	193
أَتَهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ السُّفَهَاءُ مِنَّا.....	238
إِذْغَفَ بِاللَّيْلِ هِيَ أَحْسَنُ السَّيِّئَةِ.....	103, 232
إِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِأَلْسِنَتِكُمْ وَتَقُولُونَ بِأَفْوَاهِكُمْ مَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ	
وَتُحْسِبُونَهُ هَيِّنًا وَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ.....	167
إِذْ جَاءُوكُم مِّنْ فَوْقِكُمْ وَمِنْ أَسْفَلَ مِنْكُمْ.....	122
إِذْ قَالَتْ رَبِّ ابْنِ لِي عِنْدَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ.....	251
إِذْ قُضِيَ الْأَمْرُ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ.....	212
إِذَا زُرْتَهُمْ حَسِيتُهُمْ لَوْلَا مَنَعُوكُمْ.....	139
إِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا.....	119
أَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ فِي حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا.....	169
اغْرِقُوا فَأَدْخَلُوا نَارًا.....	236, 241
أَفَتُؤْتِي فِي أَمْرِي مَا كُنْتُ فَاطِعَةً أَمْرًا حَتَّى تَشْهَدُونَ.....	109
أَلَمْ يَكُنْ حَصْحَصَ الْحَقُّ.....	67, 240
أَلَا ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ.....	206
أَلَا إِنَّ وَقْدَ عَصِيِّ قَبْلِ.....	239
الْحَبِيبَاتِ لِلْحَبِيبِينَ.....	158, 240, 243
الْحَبِيبَاتِ لِلْحَبِيبِينَ وَالْحَبِيبُونَ لِلْحَبِيبَاتِ وَالطَّيِّبَاتِ لِلطَّيِّبِينَ	
وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَاتِ.....	158, 240
الزَّالِي لَا يَنْكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً.....	177
الَّذِي جَمَعَ مَالًا وَعَدَّدَهُ يَحْسَبُ أَنَّ مَالَهُ أَخْلَدَهُ.....	189
الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ.....	163
الَّذِينَ هُمْ فِي غَمْرَةٍ سَاهُونَ.....	211
الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ.....	102
اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةً.....	244
أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ لَوْلَا تُسَبِّحُونَ.....	165
أَلَيْسَ الصُّنُحُ بِقَرِيبٍ.....	226, 245

- عُثِّلَ بَعْدَ ذَلِكَ زَيْبٍ 213
- عَرَفَ بَعْضُهُ وَأَعْرَضَ عَنْ بَعْضٍ 245
- عَسَىٰ رُبُّكُمْ أَنْ يُهْلِكَ عِدْوَكُمْ وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرَ
كَيْفَ تَعْمَلُونَ 230
- عَضُّوا عَلَيْكُمُ الْأَمَامِلَ مِنَ الْغَيْظِ 222
- عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ 111
- فَاخْتَلَفَ الْأَحْزَابَ مِنْ بَيْنِهِمْ 216
- فَإِذَا فَرَغْتَ فَانصَبْ 117
- فَأَسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ 100
- فَأَسْرَحَ الْيُوسُفَ فِي نَفْسِهِ وَلَمْ يُبْدِهَا لَهُمْ 106
- فَأَصْبَحَ يُقَلِّبُ كَفِّهِ عَلَىٰ مَا أَنْفَقَ فِيهَا 172, 253
- فَاصْنَحِ الصَّنَجَ الْجَمِيلَ 125
- فَاقْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ 209
- فَامْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهِ 151
- فَأَمَّا مَنْ أُوِّيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ هَؤُلَاءِ أَقْرَأُوا كِتَابِيَّةً إِنِّي ظَنَنْتُ
أَنِّي مُلَاقٍ 120
- فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ ادْعُونِي عَلَىٰ سَوَاءٍ 164
- فَإِنْ لَمْ يُبْصِرْهَا وَابِلٌ فَطَلَّ 232
- فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ 151
- فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ مُكْرِمِهِمْ أَنَا دَمَرْنَاهُمْ وَقَوْمَهُمْ أَجْمَعِينَ 171
- فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ 244
- فَتَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ زُبُرًا 215
- فَتِلْكَ بُيُوتُهُمْ خَاوِيَةٌ بِمَا ظَلَمُوا 245
- فَخَرَجَ عَلَىٰ قَوْمِهِ فِي زِينَتِهِ 190
- فَذَرْنَهُمْ يَخُوضُوا وَيَلْعَبُوا حَتَّىٰ يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي يُوْعَدُونَ 210
- فَرَدُّوا أَعْيُنَهُمْ فِي افْتَوَاهِهِمْ 221
- فَصَبَّرَ جَبِيلٌ 118
- فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ 159
- فَعَاثِبُوا بِمَقْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ 145, 237
- فَعِظُوهُمْ وَاجْجُرُوهُمْ فِي الْمَصَاجِعِ وَاضْرِبُوهُمْ 214
- فَقَرَّرْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ 233
- فَلَا تَعْجَلْ عَلَيْهِمْ 225
- بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ 71, 251
- بَيَّتَ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ 199
- بَحْرِي بِأَعْيُنِنَا 149
- تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ 233
- تَعْرِفُ فِي وُجُوهِ الَّذِينَ كَفَرُوا الْمُنْكَرَ يَكَادُونَ يَسْطُونَ بِالَّذِينَ
يَتَّبِعُونَ عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا 241
- تَعْرِفُ فِي وُجُوهِهِمْ نَضْرَةَ النَّعِيمِ 241
- ثَّانِي عَطْفِهِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ 191
- ثُمَّ إِذَا مَسَّكُمْ الضُّرُّ فَإِلَيْهِ تَجْهَرُونَ 248
- ثُمَّ بَدَّلْنَا مَكَانَ السَّيِّئَةِ الْحَسَنَةَ 68, 247
- ثُمَّ ذَهَبَ إِلَىٰ أَهْلِهِ يَتَمَطَّى 191
- جَعَلُوا أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ وَاسْتَعْشَوْا ثِيَابَهُمْ 200
- حَاشَ لِلَّهِ مَا عَلِمْنَا عَلَيْهِ مِنْ سُوءٍ 143
- حَتَّىٰ إِذَا فَرِحُوا بِمَا أُوتُوا أَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً فَإِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ 250
- حَتَّىٰ جَاءَ الْحَقُّ وَظَهَرَ أَمْرُ اللَّهِ وَهُمْ كَارِهُونَ 249
- حَتَّىٰ يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ 35, 203, 244
- حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ رَبِّ ارْجِعُون 212
- خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمُوتُ وَالْأَرْضُ 244
- خَذِ الْعُقُورَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ 128
- خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَآخَرَ سَيِّئًا 160, 234
- خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ 227
- ذَلِكَ بِمَا قَدَّمْتُمْ أَنفُسَكُمْ 146
- ذَلِكَ بِمَا قَدَّمْتُمْ يَدَاكَ 234
- ذَلِكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَفْرَحُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَمَا كُنْتُمْ تَمْرَحُونَ
..... 146
- ذُرِّيَّةٌ بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ 141
- ذَرْنُهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ 105
- ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ 181
- ذَكِّرُوا اللَّهَ فَأَسْتَغْفِرُوا لِذُنُوبِهِمْ 113, 248
- ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا 141
- سَوَاءٌ خُيَّاهُمْ وَمَنَّاؤُهُمْ 244
- سَيِّمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ 142, 241

- كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ إِنَّ يَقُولُونَ إِلَّا كَذِبًا 184
كُتِبَ عَلَيْهِ أَنَّهُ مَنْ تَوَلَّاهُ فَإِنَّهُ يُضِلُّهُ وَيَهْدِيهِ إِلَى عَذَابِ السَّعِيرِ
..... 248
كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِطَغْوِيهَا إِذِ انْبَعَثَ أَشْقَاهَا 220
كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ 239
كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ 246
كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَى شَاكِلَتِهِ 148
كُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا أُعِيدُوا فِيهَا 241
كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا 241
كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا أَسْلَفْتُمْ فِي الْأَيَّامِ الْخَالِيَةِ 233
كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ إِذْ قَالَ لِلْإِنْسَانِ اكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ
مِنْكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ 185
كُنَّا طَرَائِقُ قَدَدًا 217
لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ 166, 231
لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى 161
لَا تَكُنْ خَلُودًا فَتُبْلَغَ وَلَا مَرًّا فَتُفْلَقَ 232
لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلَّا مَنْ ظَلَمَ 150
لَا يَسْخَرُ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَى أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ 186
لَا يُعَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا 155
لَأَعَذِّبَنَّهُ عَذَابًا شَدِيدًا 168
لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا فَرِيًّا 228
لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ 149
لِكُلِّ نَبَأٍ مُسْتَقَرٍّ 242
لِيَكَيَّلَا تَأْسُوا عَلَى مَا فَاتَكُمْ 113
لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْخُسَىٰ وَزِيَادَةٌ 137, 235
لِمَ يَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ 175
لَمْ يَنَالُوا خَيْرًا 205
لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا بِمَا تُحِبُّونَ 87, 251
لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةٌ أَوْ آوَىٰ إِلَىٰ رُكْنٍ شَدِيدٍ 234
لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلُ اللَّهِ لَقَسَدْنَا 249
لِيُنْبَذَنَّ فِي الْحُطَمَةِ 253
مَا أَنَا بِمُصْرِحِكُمْ وَمَا أَنْتُمْ بِمُصْرِحِيَّ 207
- فَلَا تَثُلَ لَهَا أَفٌّ وَلَا تَنْهَرُهَا وَقُلْ لَهَا قَوْلًا كَرِيمًا 137
فَلَا صَرِيحَ لَهُمْ 207
فَلَا يُجْزَى الَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئَاتِ إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ 203
فَلَا تُلُومُونِي وَارْءُوا أَنْفُسَكُمْ 250
فَلَا تُنْفِسِهِمْ مَمْهْدُونَ 233
فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ صُورَهُ مَرَّ سَكَّانٌ لَّمْ يَدْعُنَا إِلَىٰ صَرْفٍ مَسَّهُ 179
فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ إِذَا هُمْ يُشْرِكُونَ 162
فَمَا خَطْبُكَ يَا سَامِرِيُّ 242
فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ 242
فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ 231
فَمِنْهُمْ مَنْ قَضَىٰ نَحْبَهُ 132
فَتَبَدُّوهُ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ 193
قَالَ أَوْ لَمْ تُؤْمِنُ قَالَ بَلَىٰ وَلَكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قُلُوبِي 247
قَالُوا سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَوَعَضْتَ أَمْ لَمْ تَكُنْ مِنَ الْوَاعِظِينَ 201
قِيلَ الْإِنْسَانُ مَا أَكْفَرُهُ 237
قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ وَمَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ ... 197
قَدْ شَغَفَهَا حُبًّا 195
قَدْ تَبَيَّنَا اللَّهُ مِنْ أَخْبَارِكُمْ 242
قُضِيَ الْأَمْرُ الَّذِي فِيهِ تَسْتَفْتِيَانِ 67, 239
قُلْ أَتَعْلَمُونَ اللَّهَ بِدِينِكُمْ 236
قُلْ تَتَّقُوا فَإِنَّ مَصِيرَكُمْ إِلَى النَّارِ 238
قُلْ سُبْحَانَ رَبِّيَ هَلْ كُنْتُ إِلَّا بَشَرًا رَسُولًا 202
قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلُ 112
قُلْ لَا تُقْسِمُوا 208
قُلْ لَا يَسْتَوِي الْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ 233
قُلْ لَنْ يَنْفَعَكُمْ الْفِرَارُ إِنْ فَرَرْتُمْ مِنَ الْمَوْتِ أَوِ الْقَتْلِ 168
قُلْ لَوْ كُنْتُمْ فِي بُيُوتِكُمْ لَبَرَزَ الَّذِينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ إِلَىٰ
مَضَاجِعِهِمْ 165
قُلْ هَلْ عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوهُ لَنَا 242
قَوْلٌ مَعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَا أَدَى 162
كَانُوا لَا يَتَنَاهَوْنَ عَنْ مُنْكَرٍ فَعَلُوهُ 219
كَبَاسِطٌ كَفَيْهِ إِلَى الْمَاءِ لِيَبْلُغَ فَاهُ 196

139..... مَا هَذَا بَشَرًا إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ
 مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ أَعْمَالُهُمْ كَزَمَادٍ اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ فِي يَوْمٍ
 عَاصِفٍ 238
 مُذْذَبِينَ بَيْنَ ذَلِكَ لَا إِلَى هَؤُلَاءِ وَلَا إِلَى هَؤُلَاءِ 198, 243, 251
 مَسَاءً بَنِيمٍ 182
 مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ 71, 248
 هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ 181
 هَؤُلَاءِ بِضَاعَتُنَا رُذَّتْ إِلَيْنَا 236
 هَذَا يَوْمُ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ 114
 هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ 180, 237
 وَاتَّخَذْتُمُوهُمْ زُجَّارًا 209
 وَأَتَمَّزُوا بَيْنَكُمْ يَمْغُرُونَ 122
 وَأَتُوا النُّبُوتَ مِنْ آبَائِهِمْ 148
 وَإِذَا أَنْعَمْنَا عَلَى الْإِنْسَانِ أَعْرَضَ وَنَأَى بِجَانِبِهِ 179
 وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا 107
 وَإِذَا ذُكِّرُوا لَا يَذْكُرُونَ 212
 وَإِذَا رَأَيْتَهُمْ تُعْجِبُكَ أَجْسَامُهُمْ وَإِنْ يَقُولُوا تَسْمَعْ لِقَوْلِهِمْ كَأَنَّهُمْ
 خُسُفٌ مُسَنَّدٌ 198
 وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا 228
 وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا يَسْتَغْفِرْ لَكُمْ رَسُولُ اللَّهِ لَوَلَوْ رُءُوسُهُمْ... 200
 وَإِذَا كَانُوا لَهُمْ أَوْ وَرَثَهُمْ يُخَسِرُونَ 186
 وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَى شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا
 مَعَكُمْ 240
 وَإِذَا لَقَوْكُمْ قَالُوا آمَنَّا 183
 وَاسْتَغْفِرِي لِذَنْبِكِ إِنَّكِ كُنتِ مِنَ الْخَاطِئِينَ 114
 وَاصْبِرْ عَلَى مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ 118
 وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا 121
 وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ 111
 وَأَعْطَى قَلِيلًا وَأَكْثَى 252
 وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ أُولَئِكَ الْمُقَرَّبُونَ 248
 وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ 117

243..... وَالْقَلْتِ مَا فِيهَا وَتَخَلَّتْ
 وَالْكَاطِمِينَ الْعَيْظَ 127
 وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَعُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا 132
 وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ بِقِيَعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمْآنُ مَاءً حَتَّى إِذَا
 جَاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ شَيْئًا 238
 وَالَّذِينَ سَخِرُوا يَتَمَتَّعُونَ وَيَأْكُلُونَ كَمَا تَأْكُلُ الْأَنْعَامُ وَالنَّارُ مَثْوًى
 لَهُمْ 170
 وَالَّذِينَ يَكْتُمُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُفْضِلُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ... 189
 وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَاءٍ 135
 وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ 108
 وَإِنْ تُصِيبْكُمْ سَيِّئَةٌ يَفْرَحُوا بِهَا 238
 وَإِنْ تَعْمُوا وَتَصْنَعُوا وَتَغْفِرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ 104
 وَإِنْ تَعُودُوا نَعُدْ 246
 وَإِنْ عُدْتُمْ عَدْنَا 246
 وَإِنْ قُوتِلْتُمْ لَنَنْصُرْكُمْ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ 176
 وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى 120
 وَإِنْ يَسْتَعِثُّوا يَعَاتُوا بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهَ 205
 وَأَنَا لَكُمْ نَاصِحٌ أَمِينٌ 138
 وَإِنَّ الظَّالِمِينَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ 249
 وَإِنْ مِنَ الْحِقَابَةِ لَمَّا يَنْفَجِّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ 235
 وَإِنَّكَ لَعَلَى خَلْقٍ عَظِيمٍ 140
 وَإِنَّهُمْ لَيَقُولُونَ مُنْكَرًا مِنَ الْقَوْلِ وَزُورًا 183
 وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا 129
 وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَى بِبَعْضٍ 124
 وَبَرًّا بِوَالِدَيْهِ وَلَمْ يَكُنْ جَبَّارًا عَصِيًّا 141
 وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ 118, 231
 وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ 231
 وَتَزَوَّدُوا 152
 وَتِلْكَ الْأَيَّامُ ثُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ 161, 233, 239
 وَتَوَدُّونَ أَنَّ غَيْرَ ذَاتِ الشُّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ 246
 وَجِئْتُ عَلَى قَدَرٍ يَا مُوسَى 240
 وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ 150

- وَجَزَلُوا سَيِّئَةً سَيِّئَةً مِثْلَهَا 145
- وَحِلَّ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ مَا يَشْتَهُونَ 247
- وَرَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِعِظِهِمْ لَمْ يَنَالُوا خَيْرًا 244
- وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سُخْرِيًّا 157
- وَسَلِّ الْقُرَيْةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا وَالْعَيْرَ الَّتِي أَقْبَلْنَا فِيهَا 153
- وَسَوْفَ يَعْلَمُونَ حِينَ يَرَوْنَ الْعَذَابَ مَنْ أَضَلَّ سَبِيلًا 248
- وَشَاوَرَهُمْ فِي الْأَمْرِ 107, 231
- وَشَاوَرَهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ 107
- وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ 237
- وَضُرِيتْ عَلَيْهِمُ الدَّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ 243
- وَوَظَنُوا أَنَّهُمْ مَانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ مِنَ اللَّهِ فَأَتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ 165
- يَحْتَسِبُوا 214
- وَعَزَّنِي فِي الْخِطَابِ 102
- وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا 206
- وَعَزَّزْنَاهُمْ بِحَبْلٍ الْحَبْلُ الدُّنْيَا 232
- وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ 168
- وَقُلْ هُمْ فِي أَنْفُسِهِمْ قَوْلًا بَلِيغًا 144
- وَقَلِيلٌ مِّنْ عِبَادِيَ الشَّاكِرِينَ 254
- وَكَانَ وَرَاءَهُمْ قَبْلُكَ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا 249
- وَكَذَلِكَ نُؤَيِّ بِعُضِّ الظَّالِمِينَ بَعْضًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ 134, 252
- وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا 246
- وَكُنْتُمْ عَلَى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا 115
- وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ 239
- وَلَا أَقُولُ لِلَّذِينَ تَزْدَرِي أَعْيُنُكُمْ لَنْ يُؤْتِيَهُمُ اللَّهُ خَيْرًا 178
- وَلَا تَتَّبِعَانَّ سَبِيلَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ 188
- وَلَا تَحْسَبُوا 70, 250, 133
- وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَى عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ .. 71
- وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا 71, 132, 232
- وَلَا تُخَاطِبْنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا 204
- وَلَا تَزْكُرُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَيَتَمَسَّكُمُ النَّارُ 178
- وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى 109, 239
- وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسُبُّوا اللَّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ 146
- وَلَا تَطْعَمْ مَنْ أَغْلَلْنَا قُلُوبَهُ عَنْ دِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرُطًا 177
- وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ 225
- وَلَا تَفَرَّقُوا 122
- وَلَا تَتَّبِعُوا الرِّقَى 166
- وَلَا تَقِفْ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ 175
- وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِي نَفَضَتْ غَرْلَهَا مِنْ بَغْدٍ قُوَّةً أَنْكَاثًا 116, 254
- وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ 187
- وَلَا تَمَسَّ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا 190
- وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ 215
- وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِّمَّا أُوتُوا 222
- وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ 172, 238
- وَلَا يَغْتَبِ بَعْضُكُم بَعْضًا 65, 188
- وَلَا يَلِدُوا إِلَّا فَاِجْرًا كَفَّارًا 72, 229, 246, 251
- وَلَا يُبْنِيكَ مِثْلَ خَبِيرٍ 243
- وَلِكُلِّ دَرَجَاتٍ مِّمَّا عَمِلُوا 158
- وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَوةٌ 147, 246, 251
- وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي إِلَيْكَ 237
- وَلَمَّا رَجَعَ مُوسَى إِلَى قَوْمِهِ غَضْبَانَ أَسِفًا 221
- وَلَمَّا سَقَطَ فِي أَيْدِيهِمْ 173, 254
- وَلَمَنِ اتَّقَى زَعْدَ ظُلْمِهِ فَأُولَئِكَ مَا عَلَيْهِمْ مِّنْ سَبِيلٍ 29, 147, 254
- وَلَهُمْ أَذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا 194
- وَلَوْ رَحِمْنَاهُمْ وَكَشَفْنَا مَا بِهِمْ مِنْ ضُرٍّ لَلْجُودُ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ 179
- وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ 239, 249
- وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ 250
- وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ 218
- وَمَا أَنْتَ بِمُحَادِدٍ الْعُمِيِّ عَنْ ضَلَالَتِهِمْ 156
- وَمَا جَعَلَ أَذْعِيَاءَكُمْ أَبْنَاءَكُمْ 156

- وَنَصَحْتُ لَكُمْ وَلَكِنْ لَا تُحِبُّونَ النَّاصِحِينَ 138
وَوَعَدْتُكُمْ فَأَخْلَفْتُكُمْ 130
وَيُحِبُّونَ أَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا 176
وَيَضِيقُ صَدْرِي وَلَا يَنْطَلِقُ لِسَانِي 240
وَيَلْ لَكُلِّ هَمَزَةٍ لُحْمَةٌ 188
وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ 224
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا خُذُوا حِذْرَكُمْ 234
يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا وَلَا تَكُنْ مَعَ الْكَافِرِينَ . قَالَ سَاوِي إِلَى جَبَلٍ
يَعَصِمَنِي مِنَ الْمَاءِ 200
يَرِيدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَاءُ 159
يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ آبْنَاءَهُمْ 224
يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ 253
يَوْمَ نَجِدُ كُلَّ نَفْسٍ مَّا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُتَحْضَرًا 248
وَمَا جَعَلْنَاهُمْ جَسَدًا لَا يَأْكُلُونَ الطَّعَامَ 245
وَمَا دُعَاءُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ 203
وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ 249
وَمَا كُنْتُ مُتَّخِذَ الْمُضِلِّينَ عَضُدًا 253
وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّى تَبْعَثَ رَسُولًا 235
وَمَا وَجَدْنَا لِأَكْثَرِهِمْ مِنْ عَهْدٍ 131
وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ 233
وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ 52, 55, 85, 101
وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافُ أَلْسِنَتِكُمْ وَالْوُجُوهِ
وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا 155
وَمَنْ يَعْشُ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمَنِ نُقَيِّضْ لَهُ شَيْطَانًا 100
وَمَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَاعِمًا كَثِيرًا وَسَعَةً, 83
وَمَنْ يُوقِ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ 247
وَمَنْ يُوقِ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ 223

KAYNAKÇA

- ‘Abdulbâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu‘cemu’l-mufehres li elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, İstanbul, 1411/1990.
- ‘Âbidîn, ‘Abdulmecîd, *el-Emsâl fî’n-nesri’l-‘Arabiyyi’l-kadîm ma’a mukâranetihâ bi nazâirihâ fî’l-âdâb’s-sâmiyyeti’l-uhrâ*, İskenderiye, 1989.
- el-‘Abderî, Ebu’l-Mehâsin Muhammed b. ‘Alî eş-Şeybî, *Timsâlu’l-emsâl*, nşr. Es‘ad Zıbyân, Lübnan, 1402/1982.
- el-Âlûsî, Şihabuddin es-Seyyid Mahmûd el-Bağdâdî, *Rûhu’l-me‘ânî fî tefsîri’l-Kur’âni’l-Azîm ve’s-seb‘i’l-mesânî*, I-XXX, Beyrut, tsz.
- el-‘Askerî, Ebû Hilâl el-Hasan b. Abdullah b Sehl, *Cemheretu’l-emsâl*, I-II, nşr. Ahmed Abdusselâm vd., Beyrut, 1408/1988.
- AUIFD = Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, I- , 1975- .**
- el-Bekrî, Ebû ‘Ubeyd, *Faslu’l-makâl fî şerhi Kitâbi’l-emsâl*, nşr. İhsân ‘Abbas ve ‘Abdulmecîd ‘Âbidîn, Lübnan, 1403/1983.
- el-Bugâ, Mustafa Deyb, ve Muhyiddin Deyb Mittû, *el-Vâdih fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, Dimaşk, 1418/1998.
- Bulut, Ahmet, *Arap Dil ve Edebiyatında Emsâl* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1984.**
- el-Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr, *el-Beyân ve’t-tebyîn*, I-III, nşr. Abdusselam Muhammed Hârûn, Kahire, 1418/1998.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü (‘İlmu usûli’t-tefsir)*, Ankara, 1971.**
- el-Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh, tâcu’l-luga ve sıhâhu’l-‘Arabiyye*, I-VI, nşr. Ahmet Abdulgâfur ‘Attar, Kahire, 1984.
- el-Cumahî, Muhammed b. Sellâm, *Tabakâtu fuhûli’s-su‘arâ*, nşr. Ebû Fihri Mahmûd Muhammed Şâkir, I-II, Mısır, 1400/1980.
- el-Curcânî, Ebû Bekr Abdulkâhir b. Abdurrahmân b. Muhammed, *Delâilu’l-i‘câz*, nşr. Ebû Fihri Mahmûd Muhammed Şâkir, Mısır, 1375.
- _____, *Esrâru’l-belâga*, nşr. Ebû Fihri Mahmûd Muhammed Şâkir, Kahire, 1412/1991.
- Çetiner, Bedrettin, “Mesel(Tefsir)”, *DİA*, XXIX, 299-301.**

- ed-Dâmegânî, el-Huseyn b. Muhammed, *Kâmûsu'l-Kur'ân ev İslâhu'l-vucûh ve'n-nezâir fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 'Abdulazîz Seyyid el-Ehl, Beyrut, 1983.
- Demir, İsmail, *Hâtim et-Tâ'î, Hayatı, Eserleri ve Edebî Kişiliği*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2002.
- Dikici, Recep, *Arap Atasözleri Emsâlu'l-'Arab*, Konya, 1991.
- Durmuş, İsmail, "İstişad", *DİA*, XXII, 397.
- _____, "Mesel", *DİA*, XXIX, 293-297.
- DİA* = Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, I- XLIV, İstanbul, 1988-2013.
- Ebu 'Ali el-Kâli, , *Ef'al*, nşr. Muhammed el-Fadıl b. 'Âşur, Tunus, 1972.
- Ebû 'Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm, *el-Emsâl*, nşr. Abdulmecîd Katâmiş, Beyrut, 1400/1980.
- Ebû Sûfih, Muhammed, *el-Emsâlu'l-'Arabîyye ve mesâdiruhâ fî't-turâs*, Umman, 1402/1982.
- Ebu's-Su'ûd, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî, *Tefsîru Ebi's-Su'ûd el-musemmâ İrşâdu'l-'aklî's-selîm ilâ mezâyâ el-Kur'âni'l-Kerîm*, nşr. Dâru İhyâi Turâsi'l 'Arabî, I-IX, Lübnan, tsz.
- Ebu's-Şeyh, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayan el-İsbehânî, *el-Emsâl fî'l-hadîsi'n-nebevî*, I-II, nşr. 'Abdu'l-Âlî 'Abdu'l-Hamîd, Hindistan, 1402/1972.
- Elmalılı, M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I-X, İstanbul, tsz.
- Emîn, Ahmed, *Kâmûsu'l-'âdât ve't-tekâlid ve't-teâbîri'l-Mısriyye*, nşr. Muhammed el-Cevherî, Kahire, 2007.
- _____, *Fecru'l-İslâm* (Emevi Devletinin sonuna kadar süren İslam'ın ilk asrındaki fikri hayatı inceler), nşr. Dâru'l-kitâbi'l-'Arabî, Lübnan, 1969.
- Eren, Şadi, *Kur'ân'da Teşbih ve Temsiller*, İstanbul, 2002.
- Fahrüddîn er-Râzî, Muhammed b. el-'Allâme Ziyâuddîn Ömer, *Tefsîru'l-Fahr'r-Râzî, et-Tefsîru'l-kebîr, Mefâtihu'l-gayb*, I-XXXII, Beyrut, 1401/1981.
- el-Fârâbî, Ebû İbrâhim İshak b. İbrâhim, *Dîvânu'l-edeb*, I-IV, nşr. Ahmed Muhtar Ömer, vd., Kahire, tsz.
- el-Feyyâz, Muhammed Câbir, *el-Emsâl fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Suudi Arabistan, 1415/1995.

- _____, Muhammed Câbir Feyyâz el-‘Alvânî, *el-Emsâl fî'l-hadîsi'n-nebeviyyi's-şerîf*, 1414/1993.
- el-Fîrûzâbâdî, Mecdu'd-Din Muhammed b. Ya'kub, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, nşr. Mektebetu't-Tahkîk ve't-Turâs fî Muesseseti'r-Risale, Lübnan- Beyrut, 2005.
- _____, *Tenvîru'l-mikbâs min Tefsîri İbn 'Abbâs*, Lübnan, 1412/1992.
- Goldziher, Ignace, *Klasik Arap Literatürü*, Çev. Azmi Yüksel ve Rahmi Er, Ankara, 1993.
- Güllüce, Veysel, “Kâmin Mesellerin Değerlendirilmesi –İbn Fadl Örneğinde-”, *AUİFD*, sy, 25(2006), s. 95-128.
- Habenneke, ‘Abdurrahman Hasan el-Meydânî, *Emsâlu'l-Kur'ân ve suver min edebihi'r-rafi'*, Dımaşk, 1413/1993.
- el-Hakîm et-Tirmizî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali, *el-Emsâl mine'l-Kitâb ve's-Sunne*, nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî, Kahire, 1395/1975.
- el-Hâlidîyyeyn, Ebubekir Muhammed ve Ebû Osman Sa'îd Ebû Hâşim, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir min eş'âri'l-Mutekaddimîn ve'l-Câhiliyye ve'l-Muhadramîn*, nşr. Muhammed Yusuf, Kahire, tsz.
- el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'ayn muretteben 'alâ hurûfi'l-mu'cem*, I-IV, nşr. ‘Abdulhamîd Hendâvî, Lübnan, 1424/2003, IV, 188.
- el-Hâris b. Hillize, *Divan*, nşr. İmîl Bedî' Ya'kûb, Lübnan, 1411/1991.
- Hârûn b. Mûsâ, *el-Vucûh ve'n-nezâir fî'l-Kur'ân'il-'Kerîm*, nşr. Hâtîm Sâlih ed-Dâmin, Bağdat, 1409/1988.
- el-Hâşimî, es-Seyyîd Ahmed, *Cevâhiru'l-belâga fî'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, Beyrut, 1999.
- _____, *Cevâhiru'l-edeb fî edebîyyât ve inşâi lugati'l-Arab*, I-II, nşr. Lucne mine'l-Câmiyyîn, Beyrut, tsz.
- el-Hâşimî, Zeyd b. Rifâ'a, *el-Emsâl*, nşr. ‘Alî İbrâhîm el-Kurdî, Dımaşk, 1423/2003.
- el-Herevî, Abdullah el-Ensârî, *Menâzilu's-sâirîn*, Lübnan, 1408/1988.
- eL-Hilâfe, İbn Şems, Ca'fer b. Muhammed, *el-Âdâb (en-Nâfi'a bi'l-elfâzi'l-muhtârati'l-câmi'a)*, (El yazması eser. Kral Suud Üniversitesi. Bölüm No:810, Genel No:1715. Bkz. <http://makhtota.ksu.edu.sa/makhtota/1948/1#.UrZsMtJdXhr>)

- el-Hurâşî, Süleyman b. Sâlih, *el-Muntekâ min emsâlil Arab ve kasasihim*, Riyad, 1428/2007.
- el-Huveynî, Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Tâhir, *Ferâidu'l-harâid fî'l-emsâl mu'cem fî'l-emsâl ve'l-hikemi'n-nesriyye ve's-şî'riyye*, nşr. Abdurrezzak Hüseyin, Ürdün, 1415/1994.
- İbn 'Abdirabbih, Ahmed b. Muhammed, *el-'Ikdu'l-ferîd*, I-VIII, nşr. Müfid Muhammed Kumeyha, Lübnan, 1404/1983.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, I-XXX, Tunus, 1984.
- İbn Dureyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen, *Cemheretu'l-luga*, I-III, nşr. Remzî Munîr Ba'lebekkî, Beyrut, 1987.
- İbn Ebi'l-İsba', el-Mısırî, *Bedî'u'l-Kur'ân*, nşr. Hıfînî Muhammed Şeref, Mısır, 1957.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyin Ahmed, Zekerıyyâ, *Mu'cemu mekâyîsu'l-luga*, I-XI, nşr. 'Abdusselam Muhammed Hârûn, Beyrut, tsz.
- İbn Hacer el-'Askalânî, Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn, Ahmed b. 'Ali b. Muhammed, *Telhîsu'l-habîr fî tahrîci ehâdisi'r-râfi'ıyyi'l-kebîr*, nşr. Ebû 'Âsım Hasan b. 'Abbaâs b. Kutb, I-IV, 1416/1995.
- İbn Hayr, Ebû Bekr Muhammed b. Hayr b. Ömer b. Halîfe el-İşbîlî el-Emevî, *Fehrese, mâ revâhu 'an şuhûhihi mine'd-devâvîni'l-musannefe fî durûbi'l-'ilm ve envâ'i'l-ma'ârif*, nşr. Muhammed Fuâd Mansûr, Lübnan, 1419/1998.
- İbn Hişâm, *es-Sîratu'n-nebeviyye*, I-IV, nşr. Ömer 'Abdusselam Tedmurî, Beyrut, 1410/1990.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb, *el-Emsâl fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, nşr. Sa'îd Muhammed Nimr el-Hatîb, Lübnan, 1403/1983.
- _____, *İ'lâmu'l-muvakki'in 'an Rabbi'l-âlemîn*, I-VII, nşr. Ebû 'Ubeyde Meşhûr b. Hasen Âli Selmân, Riyad, Hicrî 1423.
- _____, *Medâricu's-sâlikîn beyne menâzili "ıyyâke na'budu ve ıyyâke nesta'in"*, I-III, nşr. Rıdvân Câmi' Rıdvân, Kahire, 1422/2001.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer el-Kureşî ed-Dimeşkî, *Tefsîru'l-Kur'ân'il-Azîm*, I-VIII, nşr. Sâmi b. Muhammed es-Selâme, Suudi Arabistan, 1460/1999.
- _____, *Fedâilu'l-Kur'ân*, nşr. Ebû İshâk el Huveynî el-Esrî, Kahire, 1416.

- İbn Kuteybe**, Ebû Muhammed ‘Abdullah b. Muslim, *Te’vîlu muşkili’l-Kur’ân*, nşr. es-Seyyid Ahmed Sakar, Kahire, 1393/1973.
- _____, *eş-Şi‘r ve’ş-Şu‘erâ*, I-II, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir, Kahire, 1377/1958.
- İbn Manzûr**, Ebu’l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mukerrem, *Lisânu’l-‘Arab*, I-XX, Beyrut, tsz.
- İbn Reşîk**, Ebû ‘Alî el-Hasen el-Kayravânî el-Ezdî, *el-‘Umde fî mehâsini’ş-şi‘r ve âdâbih ve nakdih*, I-II, nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Lübnan, 1401/1981.
- İbn Teymiyye**, Ahmed, *Mecmû‘u fetâvâ İbn Teymiyye*, I-XXXVII, nşr. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım vd., Suudi Arabistan, 1465/2004.
- İbnu’l-Cevzî**, Ebu’l-Ferec Cemâluddin Ali b. Muhammed b. Cafer, *el-Mudhiş*, nşr. Mervân Kabbânî, Lübnan, tsz.
- İbnu’l-Enbârî**, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım el-Enbârî, *ez-Zâhir fî me‘ânî kelimât’n-nâs*, I-II, Hâtim Sâlih ez-Zâmin, Irak, 1987.
- İbnu’l-Esîr**, Ziyaüddin, *el-Meselu’s-sâir fî edebi’l-kâtib ve’ş-şâir*, I-IV, nşr. Ahmed es-Suhûfî, vd., Kahire, tsz.
- İbnu’l-Fadl**, el-Hüseyn, *el-Emsâlu’l-kâmine fî’l-Kur’âni’l-Kerîm*, nşr. ‘Ali Hüseyin el-Bevvâb, Suudi Arabistan, 1416/1996.
- İbnu’l-Mukaffa’**, *el-Edebu’s-sağîr*, nşr. Ahmed Zekî Paşa, İskenderiye, 1329/1911.
- İbnu’n-Nedîm**, Ebu’l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya‘kûb İshâk el-Verâk, *el-Fihrist*, nşr. Rıza Teceddüd, Tahran, 1391/1971.
- İbrahim Mustafa**, vd., *el-Mu‘cemu’l-vasît*, İstanbul, 1992.
- İbrâhim**, Nebîle, *Eşkâlu’t-ta‘bîr fî’l-edebi’ş-şâ‘bî*, Kahire, tsz.
- el-İsbehânî**, Hamza b. el-Hasen, *ed-Durretu’l-fâhira fî’l-emsâli’s-sâira*, I-II, nşr. Abdulmecid Katâmiş, Mısır, tsz.
- _____, *Sevâiru’l-emsâl ‘alâ ef‘al*, nşr. Fehmî Sa‘d, 1409/1988.
- el-Kalkaşendî**, Ebu’l-‘Abbâs Ahmed, *Subhu’l-a‘şâ*, I-XIV, Mısır 1340/1922.
- Karaarslan**, Nasuhi Ünal, “Hâris b. Hillize”, *DİA*, XVI, 196.
- Katâmiş**, ‘Abdulmecîd, *el-Emsâlu’l-Arabiyye dırâse târîhiyye tahlîliyye*, Sûriye, 1408/1988.

- Kâtip Çelebî**, Mustafâ b. ‘Abdillâh Hâcî Hâlîfe, *Keşfu’z-zunûn ‘an esâmi’l-kutub ve’l-funûn*, I-II, nşr. Muhammed Şerefuddin Yaltakaya ve Rıfat Bilge el-Kilîsî, Lübnan, 1360/1941.
- el-Kattân**, Mennâ‘ Halîl, *Mebâhis fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, Kâhire, 1995.
- el-Kelâ‘î**, Ebu’r-rabî‘ Süleyman b. Mûsâ, *Nuktetu’l-emsâl ve nefsetu’s-sihri’l-helâl*, nşr. ‘Alî İbraâhîm Kurdî, Şam, 1416/1995.
- Kudâ‘î**, Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. Selâme, *Musnedu’s-şihâb*, nşr. Hamdî ‘Abdulmecîd, I-II, Beyrut, 1405/1985.
- Kudâme b. Ca‘fer**, Ebu’l-Ferec el-Bağdâdî, *Nakdu’n-nesr ev Kitâbu’l-beyân*, Lübnan, 1400/1980.
- el-Kurtubî**, Ebû Abdillâh, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmi‘ li ahkâmi’l-Kur’ân ve’l-mubeyyin limâ tezammanehu mine’s-sünneti ve âyi’l-Furkân*, nşr. Abdullah b. ‘Abdulmuhsin et-Turkî vd., I-XXIV, Lübnan, 1427/2006.
- Kutâmî**, *Dîvân*, nşr. İbrahim es-Sâmerrâî ve Ahmed Matlûb, Beyrut, 1379/1960.
- Kutup**, Seyyid, *Kur’an’da Edebî Tasvir*, Çev. Süleyman Ateş, Ankara, 1969.
- el-Mâverdî**, Ebu’l-Hasen ‘Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, *Edebu’d-dünyâ ve’d-dîn*, Lübnan, 1407/1987.
- _____, *el-Emsâl ve’l-hikem*, nşr. Fuâd ‘Abdulmunim Ahmed, Suudi Arabistan, 1420/1999.
- el-Meydânî**, Ebu’l-Fazl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm en-Neysâbüri, *Mecma‘u’l-emsâl*, I-II, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, 1374/1955.
- Muallim Nâci**, *Arap Edebiyatında Deyimler ve Atasözleri Sânihâtü’l-Arab*, nşr. Ömer Hakan Özalp, İstanbul, 2001.
- el-Mufaddal b. Seleme**, İbn ‘Âsım ed-Dabbî, *el-Fâhir fî’l-emsâl*, nşr. Muhammed Osman, Lübnan, 1971.
- el-Mufaddal ed-Dabbî**, İbn Muhammed b. Ya‘lâ b. ‘Amir b. Selam, *Emsâlu’l-‘Arab*, nşr. İhsan Abbas, Lübnan, 1403/1983.
- _____, *el-Mufaddaliyyât*, nşr. Ahmed Muhammed Şakir ve Abdusselam Muhammed Harun, Kahire, 1361/1942.
- Mukâtil b. Süleyman**, el-Belhî, *el-Vucûh ve’n-nezâir fî’l-Kur’ân’il-‘Azîm*, nşr. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Irak, 1427/2006.

- Nursî, Bediuzzaman Said, *İşârâtü'l-İ'câz fî mazânni'l-îcâz (Türkçe Tercümesi)*, nşr. Abdülmecid Nursî, İstanbul, 1994.
- er-Râgıb el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed, *el-Mufredât fî garîbi'l-Kur'ân*, I-II, nşr. Mektebet-u Nezâr Mustafa el Bâz, Mekke, tsz.
- er-Ramâhurmuzî, Ebû Muhammed el-Hasen b. 'Abdirrahmân b. Hallâd, *Emsâlu'l-Hadîs*, I-VII, nşr. 'Abdul'alî 'Abdulhamîd el-A'zamî, Hindistan, 1404/1983.
- er-Râzî, Muhammed b. Ebî Bekir b. Abdilkâdir, *Muhtaru's-Sihâh*, Lübnan, 1986.
- Reşîd Rızâ, Muhammed, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm, el-meşhûr bismi Tefsîri'l-menâr*, I-XII, Kâhire, 1366/1947.
- Sâmî, Şemseddin, *Kâmus-i Türkî*, nşr. Ahmed Cevdet, İstanbul, 1318.
- es-Se'âlibî, Ebû Mansûr Abdulmelik b. Muhammed b. İsmâîl, *et-Temsîl ve'l-muhâdara*, nşr. Abdulfettah Muhammed el-Hulv, 1983.
- _____, *Simâru'l-kulûb fî'l-muzâf ve'l-mensûb*, nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Kahire, 1384/1965.
- _____, *Hâssu'l-hâs*, nşr. Me'mûn Muhyiddin el-Cennân, Lübnan, 1414/1994.
- es-Sedûsî, Ebû Fîd Muerric b. Amr, *el-Emsâl*, nşr. Ramazan 'Abduttevvâb, Beyrut, 1983.
- Sellheim, Rudolf, *el-Emsâlu'l-'Arabiyyeti'l-kadîme ma'a i'tinâin hâssin bi Kitâbi'l-emsâl li Ebî 'Ubeyd*, nşr. Ramazan 'Abduttevvâb, Lübnan, 1391/1971.
- es-Seyyîd es-Şerîf el-Curcânî, 'Ali b. Muhammed, *Mu'cemu't-ta'rîfât*, nşr. Muhammet Sıddîk el- Minşevî, Kahire, tsz.
- es-Sicistânî, Ebû Hâtım Sehl, *el- Muammerûn*, nşr. İgnaz Goldziher, Leiden, 1899.
- Sînî, Mahmûd İsmâîl, vd., *Mu'cemu'l-emsâli'l-Arabiyye*, Lübnan, 1992.
- es-Subhânî, Ca'fer, *el-Emsâl fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 1420.
- es-Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celâluddîn 'Abdirrahman b. Ebî Bekr, *el-Itkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, nşr. Merkezu'd-dîrâsâti'l-Kur'âniyye, I-VI, Suudi Arabistan, tsz.
- _____, *el-Muzhir fî 'ulûmi'l-luga ve envâihâ*, I-II, nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm vd., Kahire, tsz.
- eş-Şâfi'î, Muhammed b. İdrîs, *er-Risâle*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir, Lübnan, tsz.
- _____, *Dîvân el-İmâm eş-Şâfi'î*, nşr. İmîl Bedî' Ya'kûb, Lübnan, 1416/1996.
- eş-Şerîf er-Razî, *Telhîsu'l-beyân fî mecâzâtî'l-Kur'ân*, nşr. 'Alî Mahmûd Mukallid, Lübnan, 1984.

- et-Tahânevî, Muhammed ‘Alî, *Mevsû‘atu keşşâf-ı istilâhâtî’l-funûn ve’l-‘ulûm*, nşr. Refik el-‘Acem, vd., Lübnan, 1996.
- et-Taberî, Ebû Ca‘fer Muhammed b. Cerîr, *Tefsîru’t-Taberî, Câmi‘u’l-beyân ‘ante’vîli âyi’l-Kur’ân*, I-XXVI, nşr. Abdullah b. ‘Abdulmuhsin et-Turkî, Kahire, 1422/2001.
- et-Tarâbulusî, İbrâhîm b. es-Seyyid ‘Alî el-Ahdab el-Haneî, *Ferâidu’l-leâl fî Mecma‘i’l-emsâl*, I-II, Beyrut, 1311/1893.
- Tarafe b. el-‘Abd, *Dîvân*, nşr. Muhammed Nâsuruddîn, Lübnan, 1423/2002.
- Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafa, *Miftâhu’s-sa‘âde ve misbâhu’s-siyâde fî mevzû‘âtî’l-‘ulûm*, I-III, Lübnan, 1405/1985.
- Tevfik, Muhammed Ebû ‘Alî, *el-Emsâlu’l-‘Arabiyye ve’l-‘asru’l-Câhilî*, Lübnan, 1408-1988.
- et-Tuğrâî, *Dîvân*, Kostantiniyye, 1300.
- Tülücü, Süleyman, “Hâtim et-Tâî”, *DÎA*, XXVI, 472-473.
- Ulutürk, Veli, *Kur’ân’da Temsîlî Anlatım(Emsâlü’l-Kur’ân)*, İstanbul, 1995.
- Uzun, Taceddin, *Arap Dilinde Meseller*, tsz.
- el-Vâhidî, Ebu’l-Hasen ‘Alî b. Ahmed b. Muhammed, *el-Vasît fî’l-emsâl*, Afif Muhammed Abdurrahman, Kuveyt, 1395/1975.
- Ya‘kûb, İmîl Bedî‘, *Mevsûatu emsâli’l-‘Arab*, I-VII, Beyrut, 1415/1995.
- Yâkût el-Hamevî, er-Rûmî, *Mu‘cemu’l-‘udebâ’ irşâdu’l-erîb ilâ ma‘rifeti’l-edîb*, I-VII, nşr. İhsân ‘Abbâs, Lübnan, 1993.
- Yazıcı, Numan, *Arapça-Türkçe / Türkçe Arapça Atasözleri ve Deyimler*, İstanbul, 2003.
- Yılmaz, İbrahim, *Panayırlar ve Arap Dili ve Edebiyatının Gelişmesinde Oynadığı Rol* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1997.
- el-Yûsî, el-Hasen, *Zehru’l-ukm fî’l-emsâl ve’l-hikem*, I-III, Muhammed el-Ahdar, vd., el-Mağrib, 1401/1981.
- ez-Zâvî, et-Tâhir Ahmet, *Muhtârû’l-kâmûs, muretteb alâ tarîkati’l-muhtârî’s-sihâh ve’l-misbâhu’l-munîr*, Libya-Tunus, tsz.
- ez-Zebîdî, Muhammed Murtazâ el-Huseynî, *Tâcu’l-Arûs min cevâhiri’l-kâmûs*, I-XXXIX, nşr. Mustafa Hicâzî, Kuveyt, 1998.

- ez-Zemahşerî**, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Omer, *el-Musteksâ fî emsâli'l-'Arab*, I-II, nşr. Muhammed Abdulmu'îd Hân, Hindistan, 1381/1962.
- _____, *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavamidi'd-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fî vucûhi't-te'vîl*, I-VI, nşr. 'Adil Ahmed Abdulmevcûd ve 'Ali Muhammed Muavviz, Riyad, 1418/1998.
- ez-Zerkeşî**, Bedruddin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, I-IV, nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Kahire, tsz.
- ez-Zeyn**, Semih 'Atîf, *el-Emsâl ve'l-misl ve't-temessul ve'l-mesulât fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Lübnan, 1421/2000.
- ez-Ziyâdî**, Turâs Hâkim, "Nahvu'l-emsâl" *Mecelletu'l-Kadisiyye fî'l-âdâb ve'l-'ulûmi't-terbeviyye*, VIII, 2009, 69-92.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Yakup KIZILKAYA
Doğum Yeri ve Tarihi	17/01/1975- Erzurum
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bildiği Yabancı Diller	Arapça/İngilizce
İletişim	
E-Posta Adresi	kzlkaya25@gmail.com
Tarih	20/10/2014